TARTU ÜLIKOOL
1632
UNIVERSITAS TARTUENSIS
A-5712 II

Abielu ja armastus.

Rootsi kirjaniku

Ellen Key järele.

Eestistanud **Anonymus.**

Tallinnas, 1920.
W. Ehrenpreis'i trükikoja trükk.

Sissejuhatuseks Kootsikeelse väljaande eeskõnest.

Nagu jooned peopesas kokku jooksewad, üksteisest läbilõikawad ja jälle lahku lähawad, nõnda kujutawad ka ajamõtted üksteisele wastutulewatel ehk risti läbikäiwatel teedel saladuslist joontewõrku. Ettekuulutaja otsib peopesast elujoont; aja seletaja otsib sedasama joont igalt poolt.

Seda olen ma selle kirjatööga selle wälja pääl teinud, kus mulle „nooruse eksitaja“ nimi anti. Ma loodan, et ma selle nime wääriliseks wõin jääda, mida enne mind juba mõnele minust suuremale antud on. Sest minu nooruse eksitamine seisab selles, et ma tema hinge ülendada ja elu ilustada selle julgustüki läbi katsusin, et hinge ja unenäo sisse uskuda wõib, siin ilmas, kus igal teel hingesid kinni siduda ja unistajaid hirwitada püütakse.

Rahulise südamega olen ma sellega ühenduses seiswat wastutust kandnud, teades, et igat südamesunnil awaldatud arwamist teataw osa poolehoidjaid niisama kõrgel kraadil kurjaste pruugib, kui palju seda osa waenlasi kurjasti seletab. Kui hirm niisuguste ärajäämata järelduste eest tõe otsimist oleks takistada jõudnud, siis oleks nüüd usu-ilm niisama kole ja paljas nagu seda mõtte-ilm on.

Wanemad inimesed kiidawad nooresuo elu õnnelikuks ... Nende arwates seisab see õnn küll selles, et noortel tugewad kopsud on, mille abil nad isade idealidele ehk aadetele hästi kõwaste „elagu“ jõuawad karjuda ja tubli jõuga isadest tasaseks sõkutud teedel edasi rännata. Sellewastu aga näewad nad nooresuo õnnetust tema julguses ja wõimalustes, uusi aateid luua ja uusi teesid rajada.

Minu usk on et noorepõlwe õnn selles seisab, et tal wõimalus ees on, oma olukorda ikka rohkem täiendada, senini ülesleidmata wäärtusi kättepüüda. Kui keegi noor inimene minult nõu on küsinud, siis olen ma sinna igakord hoiatuse juurde lisanud, et seda esiti katsetel kindlustama piab, sest et iga noor olewus ise enesele kohast teed piab leidma. Ja mida hädaohtlisemaks see tee muutub, seda suuremaks läbab wastutamine, seda raskemaks walimine.

Aga kes wõiks ühelt noorelt inimeselt nõuda, et ta oma isiklise walimise tõttu omast ülesandest alati õieti jagu saaks? Kui pea wõib ta elumerel sihti kaotada ja eesmärgist kõrwale kalduda! Selle tagajärg on, et ta kõik süü oma nõndanimetatud „eksteele juhtija" kaela keerutab, sest loomulikult leiawad haawatud selleşt kergitust, kui nad haawa päraşt, mida nad oma hoolimatusest saanud, teisi kiruda wõiwad. Ja kui meil wõimalik on, haawa kinnisiduda aidata, siis pole midagi imet, kui mõni tükk meie enese nahka mähiseks lähab!

Aga ainult see, mille päraşt me' kannatanud oleme, teeb meie ettewõtet arwamiste mitmekesiduse seas sihikindlaks.

Pööran siis noorsuo poole, kes minu wõtteid mõnes tükis omaks tunnistawad, nõudmisega, et nad neid ise isikliselt läbikatsuksiwad Ja kes pääle selle weel nendega kokkulepiwad, need pidagu meeles: et kellegil õiguşt ei ole, minu üteluşi enese isikutunde wabaduse kaitseks tarwitada, ega minu nime enese kombeteşt lahkumise tegewuste kilbiks pruukida, kes mitte oma terwe elukombega tõele tunnistust ei anna — tõele, mille eest mina oma jõudu mööda wäljaastuda olen püüdnud, nagu Göthe tõendab: „Elu otstarbe on elamine ise."

Minule antakse süüks, et mu kirjatöö mitte süstematiliseł selguseł kokkuseatud ei ole. See on tõsi, et minu kirjad pole mitte mõtteteadlaste mõõdupuu tarwis walmistatud. Ka hingemaal on omad mäed, orud, metsad ja jõed. Koolitatud mõttetark teeb neist koguni teistsuguse pildi, kui lihtmees. Kui maaler maakohast pildi ja maamõõtja temast kaardi walmistab, siis wõiwad mõlemad loomulikud saada, aga kui maamõõtja pilti oma tollipulgaga mõõdab, siis peab ta tema kõrwale wiskama. Et minu töös wärwide wäärtust tuleb terasemalt tähele panna, siis on mul ka õigus, Renani sõnu meelde tuletada:

Loogika ei taha wärwide segamisest ialgi midagi teada. Aga iga tõde, mis waimlisest looduşest pärit on, põhjeneb terwelt wärwide warjunduse (nüance) pääl.

Ellen Key.

I.

Suguliku kõlbluse kosumine.

Iga mõtleja saab aru, et Õhtumaa suguliku kõlbluse mõisted, mida uskude kombed ja seadused tuetawad, meie päewil nähtawalt muutuwad.

Nagu igale uuenduſele, nõnda seisab sellelegi seltskondliſe elu umbusaldus wastu, arwates, et inimesel küllalt jõudu ei olla, omast wäest seda kosumist kindlale sihile juhtida. Selle juhtimine olla elus õpitud arusaamise asi. Praegune abielu on ajaluolikult kindlustatud elunõue ja selle järele ka mõistlisel alusel. Ajaluo edasikestwus ja usulised kui ka kombluse nõuded nõuawad praeguse abielu edasikestmist, kui tingimata wajadust seltskondliſe elu ülespidamiseks.

Uuenduste soowijad jätawad elutarkusliſe mõiste kõrwale. Siiski tunnistawad nad tõeks, et tegelik elu mõistusega teatud määral ühenduses seisab, nimelt, et see, mis tegelikuks on saanud, ka mõistlik on olnud, nii pikalt, kui teatawate seltskondliste elutingimiste ja hingeliste seisukordade all mingil sihil inimeste wajadusi kõige paremal mõõdul rahustatud on. Nemad tunnistawad tõeks, et kindlaid seadusi ja kombeid tarwis on, sest ainult need ajawad tundmusi tahtmisejõuu hallikate juurde, mis tugewad küllalt on, endid wälimisteſt kommeteſt wabastama. Nemad teadwad, et tagasihoidwad, kinnipidawad tundmused hingele sedasama on, mis kondikawa kehale.

Ajaluolik tõde, et inimeſeſugu neid juhtumiſi, mida ta iſe ſünnitanud ei ole, kandma ja nendega kaaſa elama peab, on uueltmõtlejate aruſt meeletus. See „ajaluolik tõde" pole muud, kui arwu ehk ſugu pooleſt tugewamate inimeste tahtmine, mis ſel mõõdul makswaks on tunnistatud, kui palju nende haridus ehk loomus hääks on arwanud. Need uueltmõtlejad teadwad, et Õhtumaa abielu oſalt ſelleſt on tõusnud, et ſugude ülewalpidamiſe füſikaliſed ehk kehaliſed, pſühologiliſed ehk hingeteadusliſed põhjuſed muutmataks jääwad, oſalt ajaluolisteſt põhjusteſt, mis küll mõõdaminewad oliwad, kuna aga nende mõjud abielu kui ka mitme teiſe eluwalla kohta järele jäiwad — ja nüüd edaſi kestawad. Nemad teadwad, et kõigiſt ſeltskondliſe elu ſünnitusteſt abielu kõige ſeltskondliſem, kindlam ja tähenduſerikkam on; ja nemad teadwad ka, et kole hirm ſuurema hulga inimeste ſeas maad wõtab, kui keegi ſelle lugemata rahwapõlwede pühaduſe külge kätt tahaks panna.

Aga — ka ſeegi pole neil teadmata, et elu muud ei ole, kui alaline muutumine; et aga iga muutumine jällegi muud midagi ei ole, kui endiste elule kõlbuliste olewuste ſurm ja uute olewuste elule aſtumine. Nemad teadwad, et eluſt kadumine ja elusſe aſtumine ialgi ühekujuliſelt ei ſünni; et ſeaduſed ja kombed, mis kõrgemal aſtmel olejatele takiſtuſeks näitawad olewat, ſuuremale hulgale weel edaſiawitajateks on, ja ſellepäraſt ka nii kauaks ſeisma piawad jääma, kui pikalt nad ſeda omaduſt alal hoida jõuawad. Aga ühes ſellega teadwad nad ka, et nende wäheſte kõrgemal ſeiſjate kaudu, nende kaudu, kellede jõud ja tahtmiſed teiſteſt kaunimad on, lõpuks ka paljudele teiſtele parem elujärg oſaks ſaab. Iga edaſipüüdmiſe eeſſihiks on, ſellega, mis olemas on, mitte rahul olla, waid küſida julgeda, kuidas kõiki asju paremine wõiks ſeada, ja ſeda õnne tunda, et mõttes ehk teos ſelle küſimuſe pääle õige waſtuſe oled leidnud.

Kõrgemal ſeiſjate rahulolemataus nende waſtik-olude kohta, mis armuwajaduſte ja nende täitmiſte õigekſpeetud wormide wahel olemas on, käib abielu kohta, millega nende eſiwanemad rahul oliwad ja ka praegugi weel lugematad hulgad kaaskodanikka rahul on. Need inimeſed teadwad kül, et nende rahulolemataus abielule mingit muudatuſt tuua ei jõua, nii kaua

kui hingeliſed ja ſeltskondliſed eluolud, mis teda tuetawad, edaſi kestawad. Aga — nad teadwad ka, et nende tahtmine aegamööda neid oluſid ümbermuuta jõuab. Ja juba näewadki nad hingede ilmawõlwil tähteſi ja märkiſi ülestõusma, mis wanaaja lõppu kuulutawad.

Uueltmõtlejad ei uſu mitte, et wastik-oluſid, mis inimeſeſugu ülewalpidamiſega ühenduſes on, mõne ſeaduſe läbi kõrwale ſaaks toimetada. Ja et nad aru ſaawad, et täielik wabadus üks mõiste on, mis ainult täieliſe koſumiſega ühenduſes wõib olla, ſiis ſaawad nad ka ſelleſt wäga hästi aru, et uued määruſed mitte üksnes uuſi wabaduſe awaruſi, waid ka wabaduſe kitſenduſi ühes enestega toowad.

Mida nemad tahawad, need on niiſuguſed määruſed, mis — üksköik, kas nad tegewuſe wabaduſt kitſendawad ehk awardawad — iga üksiku iſiku ja terwe inimeſte ſugu armujõudude eluedendawale tarwiduſele kaſuks oleks. Nad ei looda mitte, et uus määrus iſeeneſeſt walmis kaswaks, niiſama wäha ootawad nad, et kõik inimeſed temaga kohe päri olekſiwad. Aga nad loodawad kõrgemaid tundeid koſutada, õigemaid jõuduſid elule äratada wõima, nõnda et lõpulikult uus ümberkujutus ka ſuuremale hulgale wajaduſeks wõiks ſaada. See lootus teeb nende ſihikindlat püüdmiſt tuliſemaks, kuna ſiin kindel teadmine juhtijaks on, et iſiklik armastus elus kõigeſuurem warandus on, otſekoheſelt iga üksiku iſiku, kaudſelt aga ka nende uute elude kohta, mida armastus loob.

Ja ſee kindel teadmine wõtab päew päewalt ilmas ikka rohkem ja rohkem maad.

Ilma mingi üliinimliku mõistuſe ſiſſe uskumata, mis ſeda koſumiſt juhib, piaks küll igaüks inimliku mõistuſe ſiſſe uskuma, kui ühe liikumiſejõuu ſiſſe, millel iga üksiku rahwa tahtmiſejõuu kohta niiſama palju juhtiwat mõju on, kui üksikul organil terwe organismuſe kohta. See mõistus kaswab, mida rohkem inimeſeſugu ühineb. Ikka wähemaks jääwad üksikute rahwaste iſelaadid teiste rahwaste mõju all. Ja ſee ſeadus makſab ka armuwallas. Kuna Põhjamaade ja Anglo-Saksi rahwaste ſuguelu kõlbluſe aated Romani rahwaste kirjanduſes liiga heledalt ſilma paistawad, on Romani rahwaste

waatepunktid armastuse kohta Põhjamaal seda, mis „uueaja kombluseta elu" nime kannawad.

Nii rändawad maade ja rahwaste wahel kuld- ja teraspiiritsed ja tõmbawad peenikesi, kirjusid, ajanõuete tundmiste kuelõngasid kangetest lõimelülidest läbi, mida mitmesuguseid rahwad oma seadustest ja kombetest ilmatelgedele pinguli on tõmbanud. Järgnew seletus on osalt selle kunstkanga uue mustri joonistus, osalt kujutab ta neid uusi kirju, mis selle mustri täiendamiseks juurde tulewad lisada.

* * *

Need, kes ainuabielu suguliku kõlbluse ainukeseks eesmärgiks ja isiklise armastuse ainukeseks õigeks kujuks peawad, mõtlewad sellega silmanähtawat abielu, mida seadus ette kirjutab, millest aga kombed kõrwale kalduwad. Mõeldakse tõsist atnuabielu: üksainus mees üheainukese naese tarwis, niikaua kui see mees elab; üksainus naene üheainuma mehe tarwis, niikaua kui see naene elab, ja kõigist teistest täielikku kõrwalehoidmist. Mida kindlamine seda määrust peetakse, seda suuremale täiusele kosub ainuabielu aade; muid kõrwalisi sihtisid selles elus tarwitada, tähendab ainuabielu häwitada — ja just selles mõttes on ka sõna ainuabielu (monogamia) eelolewas kirjatöös tarwitatud.

Need aga, kes elu enese pärast elada tahawad, näewad inimeste aadetes ainult oma eneste elutarwiduste kõrgendamist. Aated, mis kord kosumiseks on olnud, muutuwad takistusteks, kui eluwajadused uusi määrusi nõuawad, mida käesolew idealismus hääks ei kiida Ainult see, kes eneses üliinimlikka, Jumalast antud idealisid ehk aateid tunneb, teeb neid kõikide aegade ja loomude jaoks seadusteks. Evolutionismus ehk edumeelsus teab aga selle wastu, et see kõiki neid olewusi, keda meie ühe sõnaga „inimesesugu" nimetame, mille alla aga peaaegu niisama palju mitmetliiki sugusid tuleb arwata, kui elajategi ilmas, ühe ja sellesama aatega rahustada ei saa ja ei wõigi saada. Ja edasijõudmise poolehoidjad rõõmustawad selle üle, et inimesesugu ennast üheseguse usu, ühiste kommete, üheseärnaste aadete läbi ühisesse wormi suruda ei lase, sest et

nad elu mitmekesiduses suurt osa tema väärtusest näewad. Nad arwawad, et selleſt küllalt on, kui mõned üksikud mõnel ajal ehk mõne rahwa seas wabalt sammuwad, mis selle ehk teise aja, selle ehk teise rahwa loomu kohaline on, seſt et teatawates piirides elades ka teatawatel wormidel wabaduſt wõib maitseda. Nagu rahwaste ja aegade wahel geografialiſed, kliimaliſed, ajaluoliſed ja majandusliſed tarwiduſed ja jõuud lahku lähawad, niisama suur wahe on ka inimeste hingeomaduste wahel ja see, millega üks rahul wõib olla, ei wõi teiſt ammugi mitte rahustada.

Põhjendatud ei ole sugugi, et ainuabielu rahwaste elujõuu ja kultura kosutamiseks tingimataks wormiks piaks olema. Ei ole ajalugu ega rahwateaduſt selle üteluſe tõenduseks wajagi ette tuua, seſt küllalt selgelt tõendab seda see, *et ainuabielu*, kui teda ainult ülemalnimetatud tingimistel õigeks pidada, *iſegi kriſtlikkude rahwaste seas weel kunagi tõſiſelt olemas ei ole olnud* — pääle wäikeſe, teiste sekka ära kaduwa, osa inimeste; et kõik edenemiſed, mida kriſtliku kultura tööks peetakse, on nii korda saadetud, et monogamia (ainuabielu) küll seaduses seisis, aga polügamia (hulga abielu) tegelikus elus aset wõttis. Sel ajal, mida ilukõne „wooruſe ja mehejõuu“ ajaks nimetab, Põhjamaa rahwaste paganuſe ajal, walitseſiwad seadused ja kombed, milledeſt nüüd — tuhandeaastaliſe kriſtliku kultura ja tundeelu järele — arwatakse, et nad seltskondliſe elu häwituseks olekſiwad! Meie ülitublid eſiisad, kellede kõlbluſetunded meie omadeſt kaugelt üle käiſiwad, oliwad kõik kodanliſes abielus sündinud, ühes kodus üles kaswanud, kus liignaene pärisnaeſega sagedaste ühiſe kolde äärres asus, ja kuſt seda wiimaſt tühiste põhjuste pärast ära wõis tõugata ja iſegi täitsa lahutada wõis lasta. Jah, mõnikord oliwad need iſad „waba armastuſe“ lapſed, kes oma peſa metſa rägastikku oliwad ehitanud, kui wõimunehed armastawat paari muidu seadusliſelt ühineda ei laſknud. Et katholiku kirik lahutamata abielu siſſe seadis, ei takistanud meie Rootſi rahwaſt mitte, keſkajal hukatuſe äärele jõudmaſt. Kahekſateiſtkümnendamal aastaſajal ei wõinud Prantſuſemaal küll keegi ainuabielulise kõlbluſe üle suurustada. Aga siiski oli tal jõudu küllalt, oma majandusliſe, waimliſe ja sõjawäe-

liſe kanguſega Europa ajaluos otſuſt andew olla. Jah, Prantſuſe rahwal on, kõige ta armuelulise ebakõlbluſe pääle waatamata, terwiſt ja ſitkuſt, tublit kodanlikku wooruſt ja töõjõudu küllalt.

Need, kes nii ſüdidalt tõendawad, et lahutamata ainuabielu rahwaste elus otſuſtandew olla, teadwad rahwaste minewikuſt ja olewikuſt wäga wäha, ehk nad laſewad oma parema aruſaamiſe ſelle oma arwamiſe ſisſe ära kaduda, nagu piaks täna keſkpäewal Europa walgete inimeste ſeas walitſewad aated igal pool ja igawesti terwe inimeſeſuo kõlbluſe ja uſu põhjusſeaduſeks olema!

Mida tõendada wõib, on ſee, et ühe rahwa elujõud kõige päält ſelleſt tuleb, kui tema naeſed wabatahtliſelt walmis on, elukõlbuliſi lapſi ſünnitama ja kaswatama, ja mehed niiſama häätahtliſelt walmis on, oma rahwa iſeſeiswuſt kaitſema. Teiſeks on ſiin terwe rahwa tööhimu otſuſtandew, ja ſee, kas ta ka küllalt kõlbuline on, paremat käekäiku eneſele ja teistele muretſema, ja lõpuks mõjub ſelleks iga üksiku tahtmine oma eneſe kaſuſid ohwerdada, kui ſeda üleüldine kaſu nõuab.

Edaſi wõib tõendada, et kui üks rahwas oma jõudu juguliſelt ära raiskab, ſiis ſee teda ſagedaste takistab, oma elukeſtwuſe tingimiſi täitmaſt ja tema otſa lähemale toob.

Aga ſellega ei ole weel tõendatud, et üks rahwas ſiis hukka lähaks, kui ta juguelu wormiſid ühe uue, mõiſtlikuma juguelulise kombe järele muudab.

Ainuabielu jõudis wõidule paljude põhjuste, iſeäranis ſelle eluteaduſe tõttu, et tema läbi mitmedki olud kindlustatud on. Tema kaotas meeste wõitluſed naeſte päraſt ära ja jättis nende jõun teiſte ſihtide kätteſaamiſeks järele; tema kihutas rööle järeltulewa ſugu kaſuks; tema kaswatas ſugulistes ühendustes häbelikkuſt ja õrnſuſt ja tõstis naeſeſeiſuſega ka tema laſtekaswatamiſe tähenduſt kõrgemale; tema pakkus laſtele ja naeſele kaitſet mehe tujude eeſt; tema koſutas perekonna elu läbi iſeeneſe üle walitſemiſe jõudu ja koostegewuſt. Et abikaaſad üksteiſe kaaſas elaſiwad, ſee kaswatas wastaſtikuſt häädſoowimiſt. Mehe jõudu kaunistas wastutuſe tundmus ja kaitſewalmidus; naeſe nõrkuſt ilustas poolehoidmine ja truudus. Seda kõwenda naeſe kartus peremehe-õigusliſe mehe armuka-

deduſe eeſt; mehe õigus, et tema omandus tema eneſe lastele päranduſeks jääb; uſk, mille järele mõõra were ſegamine ſugukonnale hukatuſeks oli; ristiuſu lootus, et päraſt maiſet elu teiſes ilmas koos elatakſe: ühiſed lapſed, kellede kohta koos-elades ühine õrnuſetundmus kaswas. Ja ſeda kommete ja hingede ilustawat mõju awaldab ainuabielu nüüdki weel. Selleſt wõiks järeldada, et need tundemärgid, mida puuduliſegi ainuabielu juures mahaſalata ei ſaa, küllalt tõenduſeks on, et ſuguliku kõlbluſe koſumine ainult ikka täielikuma ainuabielu läbi kindlustatud on. Aga tõendajad unuſtawad ära, et monogamialine abielu, mis juba ammu enne ristiuſku kombes oli, ſelleſt ſilmapilguſt pääle, kui kirik teda ainukeſeks kõlbluſe wormiks kuulutas, päris-kõlbluſele niiſama palju kahju on teinud, kui ta kaſu on toonud.

Häriliku mõttehüppega anti lõpuotſus, et hariduſe wägew edaſijõudmine, mis ainuabielu ajal näha oli, ilma ſelleta wõimata oleks olnud. Ja nõnda tunnistati ta lihtſalt iga kõrgema kultura eestingimiſeks!

Praeguſel ajal ikka ſagedamalt ettetulewa kõlbluſeküſimuſe ſiſu on järeluurimine, kas wabal abielul ehk lahutamata armaſtuſel mitte kõrgemat wäärtuſt ei ole õige suguliku kõlbluſe kohta.

Niikaua, kui inimene uskus, et ta kõigiti täielikult loodud, ſiis aga langenud ja nüüd igaweſes wõitluſes waimu ja liha wahel on, ei wõinud mingi kahtlus kriſtlikku kõlbluſeaate kohta temas maad wõtta. Iſegi need, kes aate kätteſaamiſe päraſt wõitlema pidiwad, iſegi need, kes wõitluſes alla jäiwad, tunnistaſiwad endid patuſteks, ſellel mõõdul, kuidas liha waimuſt jagu oli ſaanud. Alles waimliſelt kaswamine andis inimeſele julguſt küſida, kas ta ka waheſt ſiis „pattu“ ei tee, kui waim liha ära wõidab; kas abielu mitte inimeſte päraſt olemas ei ole ja need mitte abielu päraſt; lõpuks julguſt, eluteaduſes omandatud praeguſe aja nõuete õiguſi hääks kiidetud suguliſte kombete wastu kaitſta. Aga eluteaduſi ei ſaa mitte igakülgſelt omandada nii kaua kui uſk ja ſeadus ühte ainukeſt kombet õigeks kuulutawad ja ſelle läbi teiſi waljult hukka wõiſtawad ehk raskendawad — kui nad awalikult etteastuwad

— kuna aga salajaid pattusid ainuabielu aate wastu sallitakse ehk koguni neile päri ollakšegi. Muidugi on selle aate maksmapanek mõndagi kindlaste arwama pannud, et ta tõesti olemas on, ja isegi temast silmakirjaline lugupidamine tuleb kaudsel teel temale auuandmiseks arwata. Aga edasijõudwale kosumisele on ta kahjuks.

* * *

Nagu teisteski asjus, nii seisab ka abielus Lutheri kiriku õpetus poole tee pääl ja nagu sillaks kahe järjekindla ilmawaate wahel; katoliku kirikliše ja ükšikult-isiklise wahel. Ja sillad on selle tarwis olemas, et neid mööda üle minna, aga mitte, et nende pääle seisma jääda.

Keegi meie „kõlbluseta" kirjanikkudest ei ole suguelu wõimu waljumine kiitnud, kui Luther. Ilma abieluta tõendab ta wõimatu karske olla. Tema näeb abielus Jumalast antud abinõuu, ihaldusi waigistada, nagu toit Jumalast antud abinõuu on nälja waigistamiseks! Aga nagu inimene seda wiimast mitte warguse läbi omandada ei tohi, nii ei tohi esimest ka mitte suguliše kõlwatuše läbi waigistada. Selle wastu ei oleks midagi ütelda, kui mitte igat ühinemist, mis wäljaspool abielu juhtub, otsekohe kõlwatuseks ei oleks nimetatud, kuna igat abielu kõlbuliseks tunnistatakse.

Lutheril oliwad mõnedki loobuseseadused tuttawad, kui ta õpetas, et inimene wäljaspool abielu küll oma tegewusi taltsutada jõuab, aga mitte oma mõtteid ja ihaldusi. Selle wastu ei teadnud ta sellest kultura sünnituseşt midagi, mida armastuseks nimetatakse. Ja sellepärast ei teadnud ta ka, et seda-sama lauset, millega ta nungaelu wastu rääkis, niisama hästi ka abielu wastu käända wõib. Sest nagu karskusewanne tõsist karskust ja puhtust ühes ei too, niisama ei jõua ka truudusetõotus tõsist truudust elule kutsuda. See wõib ainult siis sündida, kui abielu ja armastus ühewäärtuslisteks aimeteks saawad. Lutheri wõitlusel, abielu pärast, ei olnud mingit kõrgemat aadet sihiks, kui katoliku kirikulgi, waid et kloostrielanikkudele ja kirikumeestele abielu jälle kätte anda. Tema wõidu wiljaks on protestandiusu kirikumõisa, ja sellega suur lisandus

luulelisele maaelule, rahwaharimisele, suurte waimude sünnitamisele ja, kaudsel teel, kirgliste wabamõtlejate kaswatusele! Sellewastu ei ole aga Lutheri abielu-õpetus mingi tänu wäärt, sest et ta — nagu terwe protestantismuski — wastik-oludesse seisma jäi. Selle asemel, et Kristuse ja katholiku kiriku waimus abielu mittelahutamise juurde jääda ja lihameelte surmamist nõuda, kui seda hinge rahule tarwis tuleb, lubas Luther, sest et ta lomusundi tõeks tunnistas, kõrwale kaldumisi, mis kuni — üsna piiblikohaselt — hääkskiidetud kahekordsete abieludeni läksiwad. Usupuhastuse aja silmata meelte kohta ei tähendanud isikuwaliw armastus midagi. Oli abielu looduse waatepunktist wõimalik, siis wõis temasse igaühega astuda, jah, tõsine wagadus arwas õigemaks abielusse astuda ilma maapäälse armastuseta, mis armastusele Jumala wastu kahju teeks. Lutheri abielu-õpetus tegi Jumalat „erapooletuks" kõikide mustuste wastu, mida suguelu abielu lubjatud haudadesse peitis. Tema on kõigi nende naestetapmiste juures, mida suguisigitamise käsk enesega kaasa tõi, teise silma kinni pigistanud; kõigi nende elule kõlbmatate laste juures, mis kokkusündmata ja puhtuseta abielu-ühenduste tõttu ilmale tuliwad. Tema on kõiki, ka kõige alatumatel põhjustel ja loomuwastalistel oludel põhjendatud ühendusi „pühitsenud": ühendusi wigase ja terwe, wana ja noore wahel, ka siis, kui üks tahtis abielusse astuda ja teine ei tahtnud, ehk kui ka kumbki ei tahtnud, keda sugulased kokku paaritasiwad. Ja ikka weel kuulutatakse niisugustele „kristlikkudele abieludele" Jumala õnnistust, sigitamise käsku ja naese allaheitmist. Lugemata hulk naesi langewad selle abielu-õpetuse ja tema tagajärgede ohwriks: nende ärawaewatud süled tehakse uue suo wiletsaks kodupaigaks: nende ikke all maharõhutud hinged katkisteks tugedeks uute tahtmiste kaswatamise juures. Ühe ainukese naese kohta, kes iseennast kaitsta jõuab, tuleb tuhandeid arwata, kes oma lapsi wastu tahtmist saanud on ja weelgi saawad. Ühe ainukese abikaasa kohta, kes armastuse õrna palwet samal kombel wastab, tuleb tuhandeid, kes wõimsamale poolele ainult sellepärast abikaasa õigust annawad, et Lutheri kiriku abielu-õpetus ja kristlik allaheitmise mõiste seda nõuawad. Aga ka Lutheri kirikus näitab ennast aja wõim. Juba astuwad noo-

remad mehed üles ja nõuawad, et selleks armastust peab olema — mitte üksnes laulatamise kõnes armastusest räägitama — kui tahetakse, et abielu kõlblisteks peetakse. Ja wististe panewad uus-protestantilised armastuse kuulutajad oma mõju nii laialt maksma, et suur hulk wastu tahtmist abielusse astumisi ära jääb. Siiski ei tule neil ega ka koguduse meeldegi, alamatel põhjustel asutatud abielu pääle põlastusega waadata. Kui aga kaks noort, terwet ja õrna armastusega ühendatud inimest koos hakkawad elama ja sigituse käsku täitma, siis, kui mitte noore, armastust kuulutawa waimuliku mehe enese läbi, siis ometi koguduse poolt tehtakse neile igatsugu teotuse ja põlastusega selgeks, et ainult seadusest pühendatud sugude ühendamisest lugu peetakse; et mitte sugugi isiklikku armastust, waid seltskondlises elus makswaks saanud wälimist märki waja on, et kahe inimese armuelule kõlblist põhja panna! Ja kui keegi ennast armutühjast abielust wabastab, et uut kooselu „abielu kõlblisel põhjusel, isiklikul armastusel" algada, siis ruttawad kirikumehed seletama, et abielu kõlblisteks põhjaks olla — kohus!

Ütelus, et abielu kõlblisteks aluseks armastus olla, on essotsa alles sõnakõlin. Tema tõekstegemine oli protestantlises ilmas kaua aega nuhtluse wääriline kuritöö, ja weel aastal 2000 saab teda wististe karistuse wääriliseks üleastumiseks peetama.

Elu-usu kõlbluseaime järele on Lutheri, kui ka kõige kristliku kiriku abielu-õpetus — ebakõlbluseks kuulutatud, sest et ta sugude eesõigust paremate elutingimiste kohta niisama wäha kaitseb, kui ta üksikutele õigust annab, oma armastust isiklikkude kõlbluseõnuete järele makswaks teha. Lutheri õpetuse siht oli, üksköik kas armastusega ehk ilma selleta, meest ja naest paari panna, nagu wastastikka kõlbluse abinõuusid, lastekaswatajateks seltskonna tarwis, ja ühes sellega meest perekonna eest hoolitsejaks teha. Et kirik seda siht järeljätmatalt taga ajas, on tal korda läinud, tundmusi hämardada, aga mitte selgitada, küll wastutuse tundmust kaswatada, aga mitte armastust. Nii on ta toorest materjali jämedalt üle hööweldanud ja kõrgemaks kõlbluseks kuulutanud. See jämedalt hööweldatud ehitus peaks nüüd üleüldiselt muutumataks

jääma. Aga nende hulk kaswab ikka suuremaks, kes peenema ehituse järele igatsewad.

Uus kõlbluseaine kaswab lootusest wälja, et inimesesugu ikka suuremale täienemise astmele seadmiseks kohaline olla. Suguelu wormid, mis seda täienemist kõige paremine edendawad, peaksiwad selle järele uuele kõlblusemõistele piiriks olema. Aga nagu iga asjaluo wäärtust ainult tema järelduste tõttu otsustada wõib, nii tahawad elu-usu tunnistajad sugulistes eluoludes nõndanimetatnd „tingiwat" otsust maksma panna. Alles kooselu ise wõib kooselu kõlbluse üle otsust anda, ehk teiste sõnadega ütelda, selgeks teha, kas kooselul on häid tagajärgesid kooselawate isikute ja nende järeltulewa suo elujärje tõstmiseks. Selle järele ei wõiks mingit abielulist ühendamist enneaegselt pühendada. Iga uus paar — olgu ta kooselu wäline worm missugune tahes — peab esite oma eluga näitama, kas tal selleks kõlbliselt õigus on.

Seda uut kõlbluse mõistet mõistawad praegusel ajal samameelelised inimesed hukka, kes Lutheritki omal ajal kombluseteks tunnistasiwad. Katholiku ilmas räägitakse ikkagi weel wahetpidamata teotawalt „kasinuseta mungast," niisama, nagu Lutheri koguduse elus „waba armastuse" poolehoidjateski. Praeguse aja „wabameelsetel" Lutheri järelkäijatel seisawad kaks teed ees: kas tagasi pöörata, ehk edasi minna. Tagasi, tingimata autoriteedi kummardamise pinnale, ehk edasi üle silla waba-isiklise usu tundmata maale; tagasi, lahutamata abielu juurde, ehk abielu-sunduse sillast üle armastuse eesõiguse juurde. Kolmandat wõimalust ei ole.

Uusprotestantlaste abielu-õpetus on korratum, kui Lutheri oma. Lutheri järele tunnistawad nad, et tundmustel armastuses eesõigus on, oma-aegsete meeste järele aga, et armastusel inimese elus eesõigus on. Aga kui nad mõlematele õpetustele piirisid panewad, leiawad nad, et need selleks liiga kõikuwad on.

Mitte sellepärast, et nad seespool kui ka wäljaspool abielu eneste taltsutamist nõuawad, ja et iga ettewalmistus lõpuliku eluparanduse kohta möödaminewaid eluraskusi kaasa toob, waid et need eneseta1tsutamised, mida nad nõuawad, nii laia-

liſed on, et nad tõſiſelt eluraskenduſi ſünnitawad, ilma et nad mingit ſellekohaſt lõpulikku paranduſt tooks. Nimelt kitſendaſiwad nad armastuſe ſugulikku ſilmapilku ſuguſigituſe ülesandeks, ja armastuſt inimeſe elus ſelle üheainuma otstarbe pääle kokku. Neid abikaaſaſid, kes uue elu ilmumiſt mitte ei ſoowi, ei taha, ega jõua ehk wõi tahta, kästakſe abielus mungaelu elada, ja abikaaſad, kes oma abielu armastuſe pääle põhjendanud oliwad, peawad teda nüüd ilma armastuſeta edaſi elama.

Aga need nõudmiſed on inimliku loomu wastu hoolimatamad, kui ſee ſundus, mille wastu Luther wõitles. Ükſikpõlwes on mungaelu palju kergem pidada, kui abielus. Hinge nõuded on tugewamad, kui tundmuste omad. Nõudmiſi, mis nende wastu käiwad, wõiks ainult ſiis õiglaſteks pidada, kui nad ka tõesti mõnele ſuguliſelt kõrgemale elule edendamiſeks oleksiwad. Aga ainult tõſiſeſt eluſt mõõdawaataja — ja kriſtlane on harilikult niiſugune mõõdawaataja — wõib iſiklikku armastuſt suguliku kõlbluſe põhjuſeks ſeada ja ühtlaſi tema õiguſi ülemaltähendatud piiride wahele kinni ſulguda.

Seſt nagu nüüd kultura iſiklikku armastuſt täiendanud on, on ſellel nii laialiſed ja kaugeleulatawad piirid, et ta mitte üksnes iſeeneſe ſuurt elu wäärtuſt ei näita — mille juurde ka ſugu ülewalpidamiſt tuleb arwata — waid ka kõiki teiſi wäärtuſi tõstab wõi alandab. Tema eſialgliſe tähenduſe kõrwale on weel uus tulnud: elu leeki ühe ſugu juureſt teiſe juurde kanda. Keegi ei nimeta kedagi kõlbluſetaks, kes nähes, et teda armastuſes petetud on, armastuſeta abielus ſugu ſigitamata jätab; ka neid abikaaſaſid ei nimetata kõlbluſetaks, kelle abielu armastuſe läbi õnnestatud on, aga ſiiski ilma lasteta on jäänud. Aga mõlematel juhtumiſtel käiwad need inimeſed oma iſiklikkude tundmuste järele tulewaſe ſoo arwete kohta, ja tarwitawad oma armastuſt iſeeneſte otstarbeks. Niiſugustel ükſikutel juhtumiſtel õigekſtunnistatud eesõiguſed tõuſewad ſugu ſigitamiſe arweteſt ikka kõrgemale, ſel mõõdul, kuidas armastuſe tähtſuſeſt aruſaadakſe. Selle wastu nõuab aga uus kõlbluſetunne armastuſe käeſt ikka ſuuremat wabatahtliſt eesõiguste kitſendamiſt, ſel ajal, kui

uus elu walmimas on, ehk ka tahes ehk tahtmata armastuse eesõiguste lõpetamist, kui uued elud niisugustel tingimistel ilmuwad, mis nende olemisele tuluks ei ole.

Uusprotestantismuse kui ka Tolstoi abielu-õpetuses walitseb liigwaga umbusaldus suguelu wastu. Kumbki neist ei luba sugulistele ühinemistele muidu lugupidamist, kui ainult ja igakord sugusigitamise otstarbeks. See waatepunkt on lõpuks kõikide kristlikkude kõlblusainete juures otsustandwaks. Ristiusu õpetuse päätueks on kindel usk, et inimese maapäälse elu eesmärgiks on täienemine ja walmimine igawesti kestwaks olewuseks. Sellepärast ei wõi mingi tema eluwaldustest iseenese hääks olla, waid piab kõrgema eesmärgi poole püüdma, kui ajalik elu, üksiku inimese ehk ka terwe inimesesugu eluõnn on.

Kuna sugulikku kõlbluse alust üliilmlise olewuse sisse pandi, wõeti temalt inimesesugu edasikestmisega koosolemise wõimalus ära ja sattuti nii iseenesega tülisse. See'p see põhjus ongi, miks ristiusu õpetusel korda ei ole läinud, üksiku nõudeid terwe sugu omadega ja hinge wajadusi meelte omadega kokkulepitada. Ülеüldiseks jääb ainult kõlbluse põhjusmõte, mida usk kinnitab, et õige elu muud ei ole, kui üksikute ja ikka enam ja enam kõrgemale püüdwate eluwormide kaudu täiusele püüdmine terwe inimesesugu kasuks. See põhjusmõte ei pia mingit woorust kõlbliseks, mille sihiks on hinge tundmuste paelteст wabastada — Hommikumaa kombewooruse suur eesmärk. Ainult eneseteltsutamist, mis hinge tahtmist ihu tahtmiseст ikka rohkem ära lahutab, piab ta õigeks. Niisugune eneseteltsutamine jätab enese lähemast ja alamast tulust kaugema ja suurema tulu päraст ilma. Aga seda tulu leiab ta armastuse wallas hingerikkas tundmuse-elus ehk tundmuserikkas hinge-elus, aga mitte tundmusteст wabastatud kombewooruse waimus. Selle waimu pühapaika wiib üks kitsas teeraakene, mida mööda käia kül raske on, aga iga samm wiib siiski sihile lähemale. Hingerikas-tundmuse elu on aga kamber, mille poole terwe rägastik teesi wiib. Käimine nende pääl ei ole kuigi waewaline, aga siiski on temaga wõrdlemata suuremad hädaohud ühenduses. See'p see põhjus ongi, miks selle sihi poole ainult tugewamad rändajad

uſaldawad astuda — need, kes ennaſt elumaitſemiſeſt ialgi lahti ei ütle, ſeſt kuigi nad lahti ütlekſiwad, nad maitſekſiwad ſiiski! Neile, kes wiimaſe ſihi poole püüawad, lähab üks ainukene kõlbluſe põhjusmõte liiga labaſeks — üsna lihtſalt, kuna inimeſed mitmeſuguſed on. Sugulik karskus nooreſpõlwes wõib näituſeks kümne ſeaſt ühekſale noorelemehele kaſuks olla. Aga kümnes wõib ſelle läbi niiſuguſeks pool-lojuſeks muutunud olla, kes, ehk ta kül enne abieluſſe heitmiſt „kaſinaste ja puhtaste" on elanud, abielus oma tooruſe ja roppuſe läbi oma naeſe koguni alatumale ſeiſukorrale kiſub ehk tema ja eneſe wahele põhjata kuriſtiku kaewab. Selle wastu wõiwad ſugulise ühinemiſe läbi kümne juhte ſeaſt ühekſa niihäſti naeſt kui ka meeſt alamale järjele ſaata. Kümnendal juhtel aga wõib niiſugune ühinemine elujuhtiwat tundmuſt kõwendada, ja abielu, millele ta neid inimeſi wiib, awaldab palju ſuuremaid õnne wõimaluſi, kui mõne noorepaari elu, mida kõige ſelle korra järele algati, mida ainukeſeks õnnetõotajaks kiidetakſe. Nii on kümne ſeaſt ühel juhtel wõimalik, et armaſtus, mille jaoks noor mees ennaſt kuni abieluſſe astumiſeni puhtaks hoidis, tõesti iſiklik armaſtus on. Ühekſal juhtel ei ole ta ſeda mitte, waid koguni wastupidiſelt kõige ebaiſiklikum kõikideſt armaſtuſe ſeltſideſt. Selle järele on ka kümne ſeaſt ühekſal juhtel wõimalik, et pettaſaamiſe tundmuſt ainult kohuſetundmuſe läbi ärakanda ſuudetakſe, nii et iſikutundmus ſelle juures kaswab. Kümnendas aga wiib ekſituſes paigal wahtimine iſikutundmuſe otſa poole.

Aga need, kes täielikku puhtuſt enne abieluſſe astumiſt ja abielus iſiklikku armaſtuſt kõigi ta õigustega kõlbluſe põhjusmõtteks piawad, piakſiwad lugemata hulga niiſuguſte ja nendeſarnaſte elujuhtumiſte tõttu otſuſele jõudma, et ſeda igale inimeſele tema eneſe hooleks jätta, kuidas ſeda puhtuſt enne kui ka päraſt abieluſſe astumiſt kõigeparemine kätte ſaab, ja miſſugune ſelle iſikliſe armaſtuſe ſiſu olema piab. Kas ei tohi ta midagi abielu pühaduſe poolt ega wastu tähendada; ehk kui ta abielu alguſe ajal ſelle pühaduſt tähendama piab, ſiis piab ſee tähendus kõigel abielu keſtwuſe ajal edaſi keſtma. Aga ainult iga üksik iſik teab, kui kauaks tema abielu iſikliſe armaſtuſe tõttu pühaks jääb, ehk kunas ſee pühadus otſa ſaab.

Kellegile ei tohiks aga kohust päále sundida, pühadusesta olukorrasse seisma jääda, ja järelikult piaks uusprotestantismus kas isiklist armastust abielu kõlbliseks aluseks, ehk jälle tingimata truudust kõlbliseks isikutundmuseks kuulutamast jätma — s. o. emba kumba, aga mitte mõlemaid.

Armuihaldaw isik ei küsi mitte, kas see sugulik ühinemine esimene ja ainukene on, enne kui ta tale kõlbluse wäärtust omaks tunnistab. Tema tahab ainult teada, kas ta niisugune on, mis armastajate isikutundmust mitte kõrwale ei jätnud. Kas ta kooselu on nii, kus „hing tundmusi (meeli), ega tundmused (meeled) hinge ei petnud."

Nende sõnadega awaldab George Sand uue kasinuse mõistet.

* * *

Uue sugulise kõlbluse nõudeb ilmutawad iseäralisi sarnadusi kui ka wastikolusi neile nõuetele, mis rüütliaeg üles seadis. Näitused armulugudest kinnitawad, et abielul armastusega tegemist ei ole. Selle wastu on aga isikutundmus eraldawat tahtmist kaswatanud, mille järele mõteldagi ei wõi, niisuguses abielus elada, kus abikaasade hingede ja tundmuste ihaldused üksteise päále juhitud ei ole. Rüütliaeg tõukas järeltulewa sugu armastuse osasaamisest wälja. Olewiku lootus on aga selle wastu, uut rahwa põlwe armastuse läbi niisama täiendada, nagu armastajaid endaidki.

Ka uus kõlblus lubab paljudele, kellel weel wõimalik ei ole olnud, õigest isiklisest armastusest undki näha, abielusse astuda, mis nende wiletsas elujärjes neile wähemalt wanemateröömu ja kodu-tundmust anda wõib. Aga see abielu saab wali olema nende wastu, kes juba armastust tunnud ehk teda aimanud, aga siiski ilma temata ühte abielusse astuwad, mis nende eneste elu kibedaks teeb ja päále selle weel teiste eludele rikkujaks saab. Teadus wõib kül nõuda, et teatawatel ükskikutel kordadel pehmemat otsust antakse, sest suur hulk inimesi õpib alles hilja ehk ei sugugi oma eneste südant tundma. Aga juhtiwa kõlblise põhjusmõttena piab abielu ja armastuse ükskust kõikumata kindlaks peetama. Tema aateid kujutaw wõim, tema ikka kõrgemale tõu-

ſew õnneihaldus teeb inimeſes tungi waimliste wajaduste järele tugewamaks, ja ſeeſama aateid ſünnitaw wõim tõmbab suguliku kõlbluſe wälimiſed tued ära ja paneb nende aſemele üksuſe mõiste omad. Et ſelleläbi lonkrud ja lombakud oma karkudeſt ilma jääwad, ſee asjalugu ei jõua ſeda mitte ekſiteele wiia, kes lonkruteſt mööda, tulewa aja ilusamate ja terwemate inimeste poole waatab.

Üksuſe-mõte tunnistab muidugi iga inimeſe eesõiguſt, oma ſuguelu eneſe iſiklíste nõuete korrapäraliſelt kujutada, õigeks, kui ta mitte meelega üksuſt ja ſellega ühes otſekoheſel ehk kaudſel teel nende olewuste eesõiguſi ei riku, kelledele tema armastus elu kinkida wõib. Nii jääb armastus ikka enam ja enam inimeſe eraasjaks, ſellewastu aga lapſed ikka enam ja enam ſeltskonna eluküſimuſeks, ja ſelleſt järgneb, et mõlemad alatumad ja ſeltskondades ſallitud ſuguelu wastikolud (dualismus) ſunnitud abielu ja ſugulik kõlwatus (prostitutſion), pikkamööda wõimatuks ſaawad, ſeſt et nad üksuſemõtte wõidu järele inimeſte wajadustele enam kohaſed ei jõua olla.

Sunnitud abielu on ſee, mida mitte üksnes kooſelu kõlbluſe tunne ja laſte eeſt hoolitſemiſe mure koos ei hoia, waid ka hirm, et teiſe poole käes lahutuſe wõimalus ſeiſab. Sugulikuks kõlwatuſeks nimetatakſe ſeda, kui keegi, olgu ta naene ehk mees, oma ſuguelu kaubaasjaks teeb, ennaſt häda ehk himu ſunduſel wäljaspool abielu ehk ka abielus eneſes teiſele müüb. Mõlemaid toimetatakſe jämedamatel ja peenematel wormidel. Niihästi armastuſeta abieluſi kui ka armastuſeta „armastuſi“ wõib mitmeſſe liiki jagada. Kui näituſeks mõne ſuurtſugu mehe armukeſe ehk Raskolnikowi Sonja ühe pulga pääle ja Rinnſteini metſiku teiſe pulga pääle paneme, ſiis jääb nende wahele weel määratu ſuur wahe. Niiſama ſuur on wahe kahe naeſe wahel, kelledeſt üks emaksſaamiſe ihalduſeſt, teine aga toreda elu ihalduſeſt abielusſe on heitnud, ehk kahe mehe wahel, kelledeſt üks omale kaas-töötegijat, teine aga tröõstijat wõlauskujate wastu otſib. Aga oſtetagu oma eneſe iſiku teiſe poolega ennaſt näljaſt ehk wõlgadeſt, igawuſeſt ehk himudeſt lahti, misſuguſel tegewuſel omajagu wäärtuſt ka ikka

on, siiski jääb see hangeldamine ükſuſemõtteliſe ſuguliſe kõlbluſe waatepunktiſt waadates niihästi oſtjale kui ka müüale häbistawaks ja alandawaks.

Armastuſesſe puutuwa iſikutundele on takistuſeks ſeltskonna poolt kindlaks-määratud „kõlblus“ kui ka tema poolt ülesſeatud „ebakõlblus.“ Kui tarwis on eſimeſt tuetada ehk teiſt wabandada, siis ſeletatakſe kohe, et idealismus „tõſiſe elu nõuetele“ allaheitma pidada. Needſamad inimeſed, kes koguni õieti kardawad, et ſiis ſeltskondliſe elu ots kätte tuleks, kui nälgiwatele inimestele „tõſiſe elu nõuete“ waigistamiſeks warguſt lubataks, piawad endid elutarkadeks, kui nad lõpmata palju tähtſamas küſimuſes warguſe wõimaluſt — suguliſe kõlwatuſe kujul — kuulutawad!

Tõſiſel elul on muidugi omad nõudeb. Eſiteks, et toidu järele nälgiwatele tööd antaks ja töö eeſt niipalju palka, et inimene lahedalt süüa ſaaks. Teiſeks, et suguelule walminutel wõimalus oleks, õigel ajal abielusſe astuda. Aga et ſeda olla wõiks, piawad elutingimiſed muutuma; kuid muutuſed jääwad tulemata, ſenikaua kui ſeltskond arwamiſe juurde jääb, et suguliſ kõlwatus niiſugune paha on, mida lubada ei wõi, ſelle järeldusteſt ei hooli ja ennaſt oma ekſimõtte hällis kiigutab, et hädaohtuſi ei ollagi. Õieti toimetatakſe siis, kui paremaid teeſi otſitakſe, mis mõlemaid päänõudeid — armastuſt ja fõõgiisu — paremine waigistakſiwad, kuna nüüd paljudele meeste- ja naeſterahwaſtele suguliſ kõlwatus ainukeſeks abinõuks on.

Ja need muutuſed jääwad ka tulemata, ſenikaua, kui ſeltskond laulatuſt tingimata tarwiliſeks õnnistuſeks piab ja temaſt kui määruſeſt, mis ilma tõendamata makswaks piab tunnistatama, kinni piab.

Seſt nagu suguliſ kõlwatus otſekoheſel, nii juhib laulatus kaudſel teel kuritegudele sündimata ihuſugu waſtu, kuritegudele, millega wõrreldes rööwimine ja tapmine eluſate kallal kurjuſeta teoks tuleks arwata!

Selles asjaluos teewad ka kõlbluſe-jutlustajad endid kaasſüüdlasteks, kes omale põhjusmõtteks on teinud, et ainult ikka waljumalt peetud ainuabielu-nõudeb paranduſe abinõudeks paha waſtu olla. Nemad kardawad igat tõenduſt elu mitmekeſiduſe, õnne-unistuſe, ja elu-joowaſtuſe kohta. Nemad jutlustawad

ainult kohusetundmusest seltskonna wastu ja wastutamisest oma eneste hingede eest. Aga— seda on juba ristiusu algusest päale jutlustatud, ilma et sugulik kõlblus suurelt paranenud oleks! See annab asja järelmõtlemiseks. Ja seda enam weel, et kartust armastuse eest kuni Tolstoi — ehk õigemine Hommikumaa — liha himu jälestuseks üleskruwitakse; kui abielu ainult üheks kardetawaks takistuse abinõuks wanemateşt päritud haiguse wastu peetakse, milleşt muidu jagu ei saada, kui et temale rohtu ülearu kaela aetakse!

Kui hingelugu niisama uurida wõiks, nagu maakera ajalugu, küllap siis näeks, et ka armastusel oma kumatologia ehk laenete teadus on. Siis wõiks aja jooksul muutunud tundmuste laenetekäiku näha, selle käigu tõuswat ja alanewat liikumist, wastu- ja küllewoolusi, mis tõusmiseks ehk alanemiseks oma mõju awaldasiwad. Üht niisuguşt tõuswat laenet kujutab meie ajal noorte meeste seas kaswaw läilus seltskonna poolt kaitstud ebakõlbluse wastu. Wastikwoolu aga kujutab ühe osa noorte naeste põlgtus armastuse wastu. Sellega, mis uusprotestantlised waimulikud nõuawad, et tundmuseid, ehk teise sõnaga, lihameelt piaks pühitsetama, ei ole nad rahul: nemad tahawad neid surmata. Nemad ei põlga mitte üksnes ilma armastuseta himu — milleks neil õigus on, — waid põlgawad armastust ennastki, isegi siis, kui ta hinge ja tundmuste üksust awaldab. Abielu tohib nende mõtte järele südamliku sõbruse kõrgem worm olla, milles laste sünnitamiseks ja kaswatamiseks määratud kohusetundmused awalikuks tehakse. Kui abielu lihalikudest ihaldustest ja isiklistest õnneigatsustest wabaks saab, kui ta paljalt kahe sõbra kooselu, kelle ainukene kohus ja rõõm on oma laste hääks elada, kujutab, — siis olla ta alles „kõblikseks" saanud!

Armastus, see waimlise poolehoidmise ja suguelu ühendaw side, see elujõud, mis inimese elu suurendab ja ilustab, on nende meelest tühine. Niisama tähtsuseta on nende arust see mõte, et mehe ja naese loomu wahel wahet on. Nad nõuawad wäljaspool abielu täielist sugulikku karskust; ja abielus elades lubawad nad selleşt wähestel kordadel kõrwale kalduda, kuna seda weel alles puudulik looduse sisseseade sugu sigitamiseks tarwiliseks piab. Aga nad loodawad, et kui inimesed kemias

ehk lahutusteaduses ja biologias ehk eluolewuste teaduses kaugemale jõuawad, et küllap nad siis ka selleſtki alanduſeſt, mida neile nüüd armastus kaela ajab, pääſewad, niiſama nagu Verner von Heidenſtam „ſöögi-pulbriſt“ nälja-alanduſeſt pääſemiſt loodab. Wõib olla, et neil mõlematel õigus on. Aga ſelle „wõib olla'ga“ ei ole inimestel 20. aastaſajal weel midagi teha. Mida meie kõige eſiti tarwitame, ſee on: enam armastuſt — ja enam toitu — muud midagi!

Sellepäraſt ei ole kahtluſt, et praegu nimetatud ſiht ſeeſama on, mida mööda ſuguliku kõlbluſe kaswamine edaſi liigub. Seſt ikka ſuuremal hulgal wõtab armu nõue inimestes maad, mis ülemal kirjeldatud puhtuſe aate tagaſi tõrjub. Mingi mõte eesmärgi pääle ei jõua neil abinõuſid pühendada, mis ilma armastuſeta inetumad näitawad olewat.

Kohuſetundmuſeſt ſiginenud lapſed piakſiwad pääle ſelle üheſt oſaſt tarwilikkudeſt elutingimisteſt ilma jääma. Kõige päält ei leiaks nad oma wanemates mitte eluröömſaid, õnneſt särawaid iſikuid, mis lastele kõigeparemat waimliſt elujõuu koſutuſt annab; pääle ſelle on need wanemad, „kes ainult oma laste kaſuks elawad,“ neile wiimastele koguni wiletſateks ſeltſilisteks.

Siin tähendatud kõlbluſe eeskawa awaldab õiglaſt põlgtuſt ſeltskondliſelt kaitstud ebakõlbluſe wastu, ja, oſalt õiget, pahameelt laſt põlgawa armastuſe wastu. Aga armuelu ſügawamas kokkupõrkamiſes ükſiku inimeſe ja tulewa ſugu wahel otſuſe andmine on niiſama hästi looduſe nõuetele, kui ka kultura põhjusmõtetele liiga tegemine. Hoolimata neiſt mõlemateſt mööbaminnes, uſuwad ſüdistajad ſiit ſugunuſtuſe ilmaſt ühte paremaſſe, walgeſſe puhtuſeilma jõuda. Nad unuſtawad ära, et lumepiiriſt ülewalpool ainult wiletſad eluawalduſed jõuawad ſigineda. Aga inimlik koſumine tüürib ikka rikkama ja jõukama wormikujutuſe poole. Ja mitte ainult ſuguliſes elus, waid igas tegewuſe wallas on tundeelu toitwaks ja kandwaks mullapinnaks, kõige päält aga armatſew tundeelu. Iga katſe, kõlbluſt tundeeluſt lahutada, wõib täienemiſele ainult kahju teha, ſeſt ſugutungi tundeeluſt ehk lihameeleſt mujale iſtutada on meie maiſete elutingimiſte juures kuni arwamata kauguſeni lihtſalt wõimatu.

Lihalikudeſt tundmusteſt waba puhtuſe nõudmine wõib ehk wäikeste hädaohtude wastu kaitſet pakkuda. Suuremate wastu on ta niiſama tähtſuſeta, nagu aid metſapõlemiſe wastu. Jhalduste teistele teedele juhtimine, mitte nende maharõhumine, waigistab neid tõesti. Ainult tugewamate kirgede läbi ſaab kirgeſi taltſutada. Jhaldustes ja kirgedes, milles hädaoht peſitab, armastuſe ſunnis eneſes, on ka tee nende kaunistuſeks olemas. See, kellel oma loomuſunni ſurmamiſe tahtmine kirgliſeks nõudeks muutub, jõuab ka ſelle kire läbi oma eluwaenuliſt eesmärki kätte ſaada. Kes aga ſelle wastu fugutungi mitte äraſurmata, waid ainult tema üle waigistada tahab, jääb omas wõitluſes oma wanematelt päritud ja ühiseluliste kombete läbi korratumalt ülestorgitud himu wastu ainult ſiis tugewaks wõidumeheks, kui ta armastuſe ükſuſeſt unistab ja ſelleſt lõpulikult aru ſaab. On ka kõrwaliſi abinõuſi. Kõige eſiti wanemate wereſt päritud karskuſe loomuſund; lapſepõlwes pääle hakatud harjutamine elupehmuſe ja hädaohtude wastu wõitlemiſes; ſuure eesmärgi ja fugululiſte kiuſatuſte peenetundeline ja wagamõtteline äraſeletamine; üleüldiſe arwamiſe läbi eneſewalitſuſe wõimaluſeſt ja ſelle tähenduſeſt ükſiku inimeſe ja tulewa fugu õnne kohta aruſaamine; igaſugu maitſeabinõuude, iſeäranis joowaſtawate jookide kurjaſte pruukimiſe põlgamine, mis otſekoheſel kui ka kaudſel teel tahtmiſe wastupaneku jõudu fugulistes, kui ka teistes kiuſatustes nõrgendawad. Teatawaſte awitawad ka kaunikombeliſed keha harjutuſed — ja kaunikombeliſed on ainult need, mida hinge ja ihu wääriliſes iluſas kokkukõlas harjutatakſe — tants ja mäng fugutungi ümbermuuta ja tema üle walitſeda. Niiſama kindel abinõuu on kehalik ehk waimlik töö iſeeneſe hääks ehk mõne ühiseluliſelt kaſuliku ettewõtte juures, ſeſt et ta armatſemiſe jõuuduſi ümbermuudetud kujul tarwituſele wõtab. Jga kauni kunſtilõbu maitſemine on fuguelu kaunistuſe kohta kõigekõrgemal kraadil tähtjas, ſeſt et ta inimeſt „alasti ja warjamata tõſiduſe" ette ſeab, millele elu wälimiſed kombed weel maad ei anna, aga mis ükskord üheks paremaks kaswatamiſe abinõuuks fuguliſe kõlbluſele wõib ſaada. Aga kõik ſee eneſewalitſus, kõik need abinõuud iluduſe ilmaſt, kõik töö ja kehaliku jõuu ja terwiſe karaſtus, on ſihid ilma eesmärgita, niikaua

kui nad mitte armastuse juurde ei wii, armastuse juurde, mida teatud kõlbluse jutlustajad hädaohu ja kiusatuse nime all mängust koguni wälja tahawad jätta! Keegi ei salga, et terwed elukombed ja wali enesewalitsus mõnede kohta eluülendawalt mõjuwad, ka siis, kui armastus nende elus enesele mingit tähendust ei nõua. Aga elu omas üleüldsuses ei saa mingit kasu kalestatud ja tühjustatud wooruse tüüpuste ilmumiest, kes kehawäsitawa lõbujahi (sporti) kujutuswõimu kuiwatajate lugemiste ja kaetud kunsti abil on jõudnud tundmusi ehk liha-meelt magama uinutada, sest et ühel päewal ikkagi häkiline ärkamine tuleb. Nemad on oma enese „kõrgema" loodusе õnewärawatel karude purejateks wahtideks, ja elu tunneb neist niisama wäha rõõmu, nagu nemad ise elustki. Meie ei ole mitte palju wõitnud, kui meie noorsugu niisama kõrgewäärtusliste omaduste arwetel sugulise karskusele on jõudnud. See on siis noorsugu, kellel suured lapid kahelpool silmi on, et pelgliku hobuse kombel midagi hirmutawat ei näeks; noorsugu, kes meelte rõõmu, eluiha mängu, äritust ja kujutuswõimu kardab; noorsugu ilma mingi waimlise julguseta — niisugune noorsugu on kõige oma puhtuse juures — — surnud elu!

Sellewastu on neil, kes rikkalikka waimustusi suguelu kohta alalhoidnud, aga neid tagasi surunud — kuigi see tagasi-surumine ikka alati täielik ei olnud —, palju suurem wäärtus elu tarwis.

Ristiusu mõtte abil tehtud otsus, et sugulikul puhtusel iseeneseest nii suur eluwäärtus olla, et see igat muud ohwrit üleskaalub — see otsus on ümberlükataw. Inimene on oma sugulise puhtuse läbi ainult sel mõõdul tähtjas, kui ta selle läbi ikka enam ja enam enese ja järeltulewa sugu hääks elu mõtet täitma kaldub: nimelt ikka kõrgemale tõuswat elu elama. Oma puhtuse eest maksab ta siis liiga kallist hinda, kui ta enesele ja enese läbi inimesesugule tagasi tasumata kahju eluröömu, elujulguse ja elujõuu kallal teeb.

Ja kaugele tulewiku sisse — kuni abielu ja kaswatus mitmete rahwapõlwede jooksul inimeste, iseäranis meeste, loomust ümber muutnud — nõuab puhtuse nõue niisugusi suuri ohwrid, iseäranis weel siis, kui see nõue uusprotestantismuse

ehk koguni Tolstoi õpetuse piiride sisse on mahutatud. (Lue Tolstoi „Kreutzeri sonate").

* * *

Wagawooruslised, kes sugutungi ülijõuu murdmiseks ainult ihalduste mahasurumist soowitawad — kuigi see elule kahjuliselt mõjuks — on arsti sarnased, kelle pääpüüdmine oli, et palawik haigest lahkuks: et haige sellel toherdamisel ära suri, see oli tema arust üks ta kõik!

Need wooruslised wõiwad kahel teel oma sõgedusele jõudnud olla. Esimene salk — enamiste naiswooruslised — põlgawad armastuse-jumalat, sest et ta nende wastu küllalt helde ei olnud. Teine salk — suuremalt osalt meeswooruslised — neawad teda ära, sest et ta neid wahetpidamata kõdistab! Puhtusehullud ja maitsenäljased lepiwad aga armastuse kosumise wõimaluste wastu wõitlemises kokku. Armastus on nende arust himu ja muud midagi; ühendab temaga hing ennast, siis on ta sõbrus ja muud midagi. Nad ei ole ialgi armastust tundnud, mis selle sõna igakülgses mõttes tegew oli. Hinge ehk keha ehk ka mõlemate sigimatus on selle armastuse tundemärgiks, mida need mõlemad salgud tunnewad. Armastuse-jumala pärisorjasi on üks ilmamees (Lord Chesterfield) osawalt iseloomuliselt kujutanud, kui ta iseenesest tunnistas, et ta „kõigewähemalt kahtekümmend naesterahwast kirgliselt ihaldanud olla, kuna neist igaüks isikliselt temale üks ta kõik olnud." Nemad ei tea midagi hinge igatsusest ühe ainukese, lugemata hulga seast wäljawalitud olewuse järele, igatsusest, millele, kui ta hinge sügawuses kindlustatud on, ka selle teise olewuse igatsus wastu tuleb. Nemad ei tea, et kokkusündiwuse walimise-sugulus teise olewuse silmadest kõike wõitwat, kõike wabastawat jõudu wõtab. Sest ise leiawad nad oma himude wägewusest ainult oma kõrgema olewuse jõuetust ja alandust. Muidu nii tubli mees wõib ennast armunäljas nii wiletsa tunda, et ta mõnigi kord kõigile naestele surma soowib, et sellega omast orjapõlwest pääseda; teinekord soowib ta, et neil, nagu keiser Caligula roomlaste kohta soowis, kõigil kokku üksainus kael oleks — kuid mitte selleks, et seda ära raiuda,

(waid kaela hakata)! Nende meeste wiha armujumala walitsuse wastu on metslaste wiha sarnane oma tigedate jumalate wastu, keda nad eneste üle walitsema usuwad, kes aga neile wahetpidamata näitawad wingerpussi mängima. Ja kui armastuselt selkombel arusaadakse, siis on kindel, et ta inimest alandab ja naeruwääriliseks teeb. Kas see, kes omast sügawamast hinge põhjast kurbmängu armastab ja naljapalasi wihkab, jääb selle armastuse külgetõmbamise jõuu all mõlemate wahele seisma ja teeb enese elust ühe tragikomödia ehk halenaljaka etenduse. Selt et tõsise tragilise ehk kurbmängulise suuruseni jõuda, piab inimene ennast oma loomuse kõigesuuremast suuruselt, oma enese sisemiselt „minast" juhtida laskma ja selle all hukka minema. Aga tragiline saatus põrkab inimese sisemise tahtmisega wastastikku, ja siis ilmubki praegu nimetatud rikutud tragiline ehk halenaljakas worm. Mehed ja naesed, kes armujahtides ainult uusi külgetõmbawusi on otsinud, juhtuwad lõpuks inimesega kokku, kes armastuselt mitte nende kombel aru ei saa ja nende mängule otsa teeb. Ehk wõib ka juhtuda, et nende eneste hingedes suur ja tõsine tundmus aset wõtab, aga nende minewik röövib neilt iga lootuse, ühes pühas templis selle jumaluse ees palwetada wõida, kelle ees nad seniaadik laadamässus paberi laternaid põlema on süütanud. Enamates juhtumistes kujuneb see halenaljakas mäng joodiku luoga ühe sarnaseks, kelle januwaigistamine ikka wõimatumaks lähab, nii et piiripidamata isik lõpuks ennast sunnitud näeb olewat, ikka suurema mõõduga jänupalawikule suuremat kogu uputusematerjali kaela kühweldama, joowastusi ikka sagedamalt kordama. Jooma ori muutub pikkamööda häbitundmataks, tahtmise wõimetuks, südametaks ja kindlusetaks; niisama ka kõlbmataks oma wajaduste walimises ja hindamises. Kõige puhtam ja ilusam naesterahwa armastus on tema kohta niisama mõjuta, nagu joodikule Rheini weini wirwendaw topaasi-kiwi wärw, päikseheilgus ja kaste jahedus. „Armastuse wabadus" muutub tema meeleft lõpuks wabastamiseks wastutamise, hoolimise, hädaohu ja rahakulu käest. Sedasugu „waba armastuselt" on prostitutsion ehk sugulik kõlwatus kül terwise kurnawam, aga palju wähem isikutundmuse rikkuw. Prostitutsion alandab isikutundmust selle läbi, et ta mänguft hinge

wälja jätab. Aga tema ei tarwita isikuid mitte nii kurjaste, nagu wale „armastus," millega mees naesi ostab, kes muidu müüdawad ei ole. Kui need ostetud naesed usuwad, et see ostu paberiraha kulla wastu wahetataw on, siis on nad suures eksituses. Sarnase mehe armastusel ei wõi mingit kullawäärtust olla: tema on ja jääb wale-paberirahaks, mille läbi loodus inimese, iseäranis naese kaastegewust oma eesmärgiks kätte saab.

Seesugune armastus tunneb ainult woodite õhku, kust ta ostetud ehk warastatud lõbu otsib. Laialisema ilma õhku ei ole ta ilmaski hinganud, õhku, mis päikese käes wirwendab ja tormi käes wäriseb; õhku, kust uuenduse järele igatsew elu läbi woolab, terwe igawduse aimamine ja õnneihaldus aset on, mida mööda üks rahwapõlw teise järele kõrgemale tõuseb, tundmata eesmärgi poole. Üht õhku, mis jõuuduši mõõtmata kõrgusesse tõstab ja neid lõpmata awaruseesse laiali laotab, kauge ilma awaruse õhku, kus weel metsikus ja toorus paiguti mässawad, kus mees ja naene oma igaweši wõitlusi wõitlewad ja nende igaweseb hallikad kannatawad, hallikad, milledest juba Lukrez teadis, et dualismus (kaks jõudu, mis wahetpidamata üks teise wastu töötawad, aga milledest üks ilma teiseta olemas olla ei saa) nende algushallikas on.

Aga et ainult üksus seda hallikat sulguda wõib, seda ei teadnud waremad ajad.

Kirjanduses tõstetakse kord woodi-õhust, kord ilma awaruse õhust kaebtusi sugutungi wägewuse üle (Tolstoi, Mouppassanti, Gunnari, Heibergi, Strindbergi, Heidenstami j. t. poolt.)

Aga kõlbluse-kirjades leitakse waewalt aimugi inimese elu metsikuse wäljalt. Nemad näitawad oma teadmatust oma piirita kitsameele läbi ülesse, mis terwet inimesesugu puutuwat küsimust — gümnastika ja suplemise wahele kinnipanna tahab! Selle wäikese silmaringi arust on „waba armastuse" ebakõlblus seesama, mis ostetawa armastuse oma. Nemad ei aima, et waba armastus niisama kui abielugi hulka kõlbluse ja ebakõlbluse kraadisi oma sisse mahutab, wooruslise nullpunktist kõrgemal, mille pääl suurem jagu waba ühendusi ja abielusi aset on, temast kõrgemale tõustes ja madalamale wajudes.

Waba ehk seadusliſe abielu, mis koledaks kättemaksu himuliſeks ja tapjaks wõib saada, ja armastuſe wahel, mis kül eneſe elu ohwerdada wõib, aga ei ialgi armastatud inimeſe elu, on päratu ſuur wahe. Nõndanimetatud „crimes passionels“ (kuriteod kirgede mõjul) nõuawad neidſama pehmenduſi, mida nälja tõttu toimepandud wargustele oſaks ſaada laſtakſe — ſeſt et mõlemad kuritegewuſed kõige tugewamateſt elunõueteſt wälja wõrſuſiwad. Aga elu kõrgemale jõudmiſe waatepunktiſt nähtakſe ſiiski ſuurt wahet waba armastuſe wahel, mis uſaldaw, julge, ohwrimeelne, truu on, ja teiſe armastuſe wahel, mis kõiki neid inimeſe ülemaid omaduſi tarwitamata jätab. Niiſamaſugune ſuur wahe on wiletſa tühiſuſe wiljata armuelu nälja ja ſelle kire wahel, mis inimeſele uut loomiſe jõudu annab. Eſimeſel juhtel on kirel tormis lipu-, teiſel aga purje oſa.

Kunſtniku were iſeäraldus awaldab ennaſt ſagedaste armuwalla uuenduste nõudmiſes. Kuna aga üks ſelletõttu oma jõudu ja terwiſt karaſtab, lähab teine kehwemaks ja inetumaks. Göthe oli eſimeste liigiſt, niiſama ka George Sand. Nende laadilistel iſeloomudel on otſaſaamata uuenduſe jõud. Nemad wõiwad mitu korda armastada, ilma et nende armujõud wäheneks. Nende hinged wõiwad, nagu lõuna wulkanimaade aaſad, järgimööda mitu lõikuſt anda, ilma et nad wäljakurnatud oleksiwad. Aga inimeſte waimline mullapind ja kliima ei ole üleüldiſelt mitte niiſugune. Ja iſegi niiſugused Olympia jumalad ja jumalannad aimawad, et armastus nendegi eeſt üht warjatud ſaladuſt peidab. Göthe, kes ſaatuſt palus, et ta ühes teiſes elus kordki armastada wõiks, pidi armastuſeſt wähem aruſaanud olema, kui Dante, kellele imeline ilmutus oſaks ſaada lasti, mida ta imelistel ſõnadel kirjeldab:

Tee oma ſüdametundmiſe järele.

George Sand kes jumalaid ſuurema armuleegi päraſt appi hüüdis, ei olnud temaſt ialgi nii läbiõhutatud, nagu ta Apolli õde, kes oma tundmuſi iluſas luulekõnes awaldas, mis järgmiſte ſõnadega algab:

Mõiſtlik naene on üksi auuſameelſe mehe kohane.

Aga ſuur armastus kui ka ſuur waim ei wõi ialgi kohuſeks ſaada: mõlemad on elu armukingitus oma wäljawalitutele. Selle jaoks, kes enam kui ükskord armas-

tab, ei wõi mingit teist kõlbluse mõõdupuud wõtta, kui sellegi jaoks, kes ainult ükskord armastab: eluülendamise mõõtu. Kes uue armastuse kaudu kuiwaks jäänud hallikaid jälle wuliſema, mahla raagudeks jäänud okſabesſe tõusma, loowat elujõudu uuenema tunneb, kes ſelle tõttu kõrgemate tundmustele, tõele, taſanduſele ja kallimeelſuſele kõlbuliſemaks ſaab, kes omas uues armastuſes mitte ainult joowastuſt, waid ka jõudu leiab, mitte ainult pühaderõõmu, waid ka äripäewa toitu — ſellel on õigus temaſt kinni hakata. Sellewastu aga need -- ja neid on ſuurem hulk — kes iga uue armastuſe läbi üleüldisteſt inimlikudeſt omadusteſt ja iſikliſeſt jõuutundmuſeſt waeſemaks, tahtmiſeſt nõrgemaks, tööſt ja talituſeſt wiletſamaks jääwad, neil ei ole elu-uſu mõiste järele mitte õiguſt, iſeennaſt wäljakurnata. Armaſtuſt tuntakſe ta wiljaſt. Miſki tõendus ei ole tõſiſem, kui et „mingit kohalikku kõlbluſe-ſurma (demoraliſatſioni) olemas ei ole.“ Inimene, kes kõiges töös ja tegewuſes terwe ja auus on, kes omas ettewõtetes kindlaks ja ſuureks jääb, ſee on ſuuremalt oſalt ka ſugulikult kõlbline oma ſüdametunnistuſe järele -- kuigi mitte igakord ainuabielu uſu järele. Kes aga omas muus elus ja tegewuſes tuulepüks on, ſee on ſeda ka wististe armuwallas, olgu ta kombed ainu- ehk paljuabieluſed. Ja ſellepäraſt on puuduliſem, kellegi üleüldiſt kõlbluſt tema ſugumoraali järele otſuſtada, kui tema ſugulikku kõlbluſt ta üleüldiſe wooruſliſe ſeiſukorra järele. Ega kül ſeegi mõõt päris wigata ei ole, ſeſt on inimeſi, kes ſügawas armaſtuſes oma loomu kõrguſele jõuawad, aga omas muus üleüldiſes olemiſes ſäält kaugele jääwad. Sellewastu ei läha aga teistel ialgi korda, oma armuelu eneſe muude iſikliſte omaduſte kõrguſele tõsta. Aga elujuhtumiſte peenemaid oſaſi tähele pannes wõib wiimaſt mõõtu eſimeſe wastu nii arwata, nagu aptegi kaalu wana turukaalu wastu. Wõib ſagedaſte ette tulla, et ühe inimeſe tegewuſed ehk omaduſed teatawal mõttel ſuuremad ehk wähemad on, kui ſee inimene iſe, aga tuhandel korral ühe wastu on tema armaſtus tema ſiſemiſe eneſega üks ja ſeeſama. Nii ſuur ehk wäike, nii rikas ehk waene, nii puhas ehk ropp kui ta ſelles on, nii leitakſe teda ka teiſtes ſuurtes elu oludes. Sellepäraſt ei ole inimeſe hulgaſt tundemärkideſt mingi muu

kindlam, kui: „ma ütlen sulle, mis sa väärt oled, kui sa mulle ütled, kuidas sa armastanud oled.“

* * *

Ehk kül elu-usu tunnistaja Tolstoi sugumoraali (kõlblust) väga ebakõlbliseks tunnistab, tunneb ta siiski, et sel üks puhtam ja teine vähema puhtusega idu võib olla.

Esimene tärkab nende juures elule, kes nii kangesti kirgede all on kannatanud, et nad nüüd teistele, nende rahu pärast, nõuu annavad, neid väljakihutada. Ka nende juures, kes alles esimeses kewades seisavad, kus elu veel uinub ja loodus välispidi sügise värvisi kannab.

Teine aga sigineb nende juures, kellel terwe eluaeg sügise on, sest et nad närtsinult ilmale tuliwad; nende naeste ja meeste juures, keda kaswatuse nõuete wastu kodust wälja kisti, kes kurjustele ja kirgedele ohwriks langesiwad, kes weel maapäälse elu divina Commedia, ehk taewaliku luftmängu juurde armuwalda ehitawad, aga mitte nii, nagu Dante: põrgu, puhastuse-tule ja taewa ehituskunstlises korralduses, mis tegelastele kindla osa, ruumi ja aja kätte määrab, waid ühes näitemängus, kus kõik kolm seisust läbisegi kokkutormawad nagu mässawad laeneb. — Aga olgu suguelu põlgajad elust tüdinenud ehk elu wõõraslapsed, sigimata ehk walmimata, kuiwatatud ehk mürgitud, — isiklikelt nende eneste wastu wõib enam ehk wähem pehmust ülesnäidata, aga nende kõlblusejutlus tuleb, nagu väärtuseta asi kunagi, ärawisata.

Samasugune otsus kõlbab ka neile, kes sugulist problemat, ehk senini otsustamata küsimust, lühidelt ja kergelt selle nõudmisega wastawad, et isikule wabadust piaks antama, tulewast sugust hoolimata.

Need wiimsed seawad sugulise ihalduse waigistamise õigust nälja waigistamise õiguse kõrwale. Esimesed aga lükkawad selle wõrdluse kõrwale, sest et inimesed eluaegset sugulist karskust pidades terwises elada wõiwad. Selle asemel wõrdlewad nad armu-kirge teiste kirgedega, nagu mängu ja joomisega, millede wastu üleüldine arwamine kasinust soowitab ja milleşt tahtmise jõud alati jagu saab.

Mõlemad aga otsustawad seda küsimust päälsikaudselt. Loodusе elu päätingimisi, kultura liikuwaid jõuudusi, armastust ja nälga läbisegi wõrrelda, see rikub terwe problema ära. Armastuse kui ka nälja sundisi wõib teatawa määrani maha rõhuda: mõlemates wõib määratud piirini jõuda. Aga ka mõlemaid wajadusi piab õigel wiisil rahustama, kui inimene ja inimese sugu elama piab ja elu mõtet kaswamise läbi täita tahetakse. Näljakunstnikud on armastuse wallas niisama tühised elu kosutamise tingimises, nagu nad seda mujalgi on.

Ristiusu õpetuse mõjul on harjutud sugulist puhtust muust elupuhtusest lahus pidama, nii et puhtuse ega wabaduse nõudjad selle pääle ei mõtlegi, et nälga sellepärast kustutakse, et ise elada, ja enese idu selleks edasi-istutatakse, et tulew-põlw elada wõiks. See teeb waga-wooruslaste tõenduse, nagu ei teeks suguline karskus kellelegi kahju, niisama päälsikaudseks, nagu põhjuseta arwamisegi, et sugulist ihaldust selleasama õigusega waigistada tohib, nagu nälgagi.

Sest kui keegi inimene ilma söögita jäetakse, siis kannatab ta elu selle all. *Aga wõetakse temalt ta idu edasi-istutamise õigus ära, siis kannatab selle all selle sugu elu, keda ta oleks wõinud sünnitada.* Kui inimene ennast surnuks sööb, siis kannatab tema ükſinda selle all; *kui aga sugutungi koratuma elu läbi kurjaste tarwitatakse, kannatab selle läbi tulew sugu.*

Praegune komblusеta elu sünnitab inimesesugu organismuse werekihwtitamist. Praegune ühiskondlik komblusе korraldus aga näljutab seda organismust. Arwamata hulk muidu tublisi mehi ja naesi piawad Rootsi luuletajaga kaebama:

„Tuhandate aastasadade wanused were jõuu-sädemed kustuwad minus!“

Ja see ei ole mitte üksnes kaebtus muutmata saatuse wastu, waid ka kibeduse tundmus, et sarnaseid kannatusi waja ei oleks.

Pole siis waja küsidagi, kas see elule edendamiseks ehk rikkumiseks on, kui inimene oma tungi, tulewale sugule elu anda, maha rõhub. *Aga iga üksiku kui ka terwe ini-*

meſefugu eluküſimuſeks on: kuidas, mispäraſt ja misfuguſel mõõdul kaſinuſt tuleb pidada?

Kui noorpõlw kaſinalt elab, kuni ta täieliſele walmiduſele on jõudnud, ſiis on ſee üksikult igaühele kui ka üleüldiſelt terwele inimeſeſugule kaſutuſeks. Inimeſeſugu tõuſeb, kui kidur ſugu ſigitamata jääb. Aga iga üksiku kui ka terwe ſugu wäärtus wajub, kui walminul, tublil noorpõlwel wõimalus puudub, järeltulewat ſugu ilma muretſeda ja kaswatada.

Koſumiſe-ſeaduſe madalamal aſtmel on näljutamiſel kui ka munga-elul kübemeke kaunistawat tagajärge. Inimene on pikkamiſi õppinud, wähema toiduga läbi ſaama, kui toidu wäärtuſt parandama ja tema tarwitamiſt korraldama. Tema teab nüüd, et toidu wäärtus tema maitſeſt tuleb, kuna halwaste walmistatud toit oma ülesannet ka halwaste täidab. Tema teab ka, et organismuſt mitte üksinda iga wanaduſe ehk iga tegewuſe jaoks kokkuſeatud korralduſega toita ei ſaa, waid et tarwiline täismõõt tarwiliſt wajaduſt rahuſtab. Elu on näitanud, et liigne nappus niiſama kahjulik on, kui liigne üleliigſuski ja et ſelle järele igaühe iſiklik wajadus kindlaſte määrata wõib, kas ſelleſt toiduſt küllalt ſaab ja kas ta kaſutoowalt mõjub. Toiduküſimuſes käib ſee teadmine muidugi ees, kui wõimalus, kas inimeſtel üleüldiſelt wõimalik on, tema järele elada. Sugutungi asjus oleme meie aga taſakaalu äratundmiſes weel kaugel, ja weel kaugemal oleme ſelle wajaduſe waigiſtamiſes nälja ja üleliigſuſe wahel, õige taſakaalu kätteſaamiſes, nagu ſeda meie Õhtumaa rahwaſte elu kujutab.

Oli ju loomulik, et Luther paaſtumiſe ja munga-põlwe ära kaotas. Mõlemad ilmutawad hommikumaalaſte igatſuſt, aateliſele, ſoowideſt wabale ſeiſukorrale jõuda; mõlemaid oli germanlaſte kaswatamiſeks waja. Aga kahjuks ei jõudnud Luther oma wabaſtuſetööd täiuſele wiia; ei jõudnud wanaaja uſku, inimeſeſugu jumaliku oleku ſiſſe, loomuliku oleku eesõiguſeſſe üleswõtta, kuna ta inimeſe loomude pühitſemiſt loomuſt eneſeſt wäljaspool otſis. Keegi on Lutheri julguſt, et tema mungana ühe nonniga abielluſſe aſtus, palju rohkem wäärt arwanud, kui kõike ta õpetuſt. See on tõſi. Filippo Lippi tegi muidugi ſedaſama. Ilm ſai ſelle läbi toredaid madonnaſi (pühaneitſiſi) ja ka Filippino Lippi. Aga ei kloſtri-

wend Filippo, ega ka teised wandemurdjad mungad ei muutnud kombeid ümber: seda tegi ainult Luther, kes oma teoga enesele Jumalast ja loodusest antud õiguse eest wäljaastus.

Olewiku ülesandeks on, seda loodusе õiguse-nõudmist edasi awitada.

Aga loodus on niisama wäha wigata kui täielik, niisama mõistlik kui mõistmata, niisama otstarbe kohane kui otstarbe wastane — sest et ta *kõik* on. Teda wõib kultura teel ümbermuuta — kaunistada ehk ärarikkuda, — ja sellepärast wõib loodusе õiguse-nõudmine *inimese õigust, loodust sihikindlalt täiendada, tähendada*, nii et see ühel teatawal sihil oma enese eesmärki ikka täielikumalt kätte saab. Ehk teiste sõnadega: et need wajadused, mida loodus ühes inimesega ja inimese sisse loonud on, inimese läbi ikka kaunimal ja kasulikumal kombel rahustatud saawad. Aga armastawa loodusе kulturat, tema kõlblist põhjusseadust ei saa mitte mõnesuguste jumalikude käskude ehk mõistuse aimete piirides kätte. *Seda on tal ainult tema enese saladusrikkalises täiusele igatsemises, mis kõrgemale tõustes tungi kireks, kirge armastuseks kõrgendanud on, ja mis nüüd armastust ikka suuremaks armastuseks kõrgendada püüab.*

On inimesi, kes arwawad, et armastus ainult siis omas täies ilus ilmub, kui tal ta loodusе poolt antud ülesandega, suguside-gitamisega, ühendust ei ole.

Aga igaüks teab, et iga täienemine esialgusele olukorrale palju mitmesuguseid lisandusi külge liidab. Ja selles asjas wõib armastus kõigeparemaks tõendajaks olla. Armastus on, nagu juba üteldud, üheks suureks, wägewaks waimliseks wõimuks saanud, ta on waimujõuudude kuju, millega mingit teist tegewusejõudu kultura wäljal wõrrelda ei saa ja tema tegewus on sääl niisama tähtjas, kui nõndanimetatud loodusegi wäljal. Niisama, nagu nüüd kunstnikul luba on, oma tööst nõnda kujutada, õpetlasel, oma uurimist nõnda ajada, nagu nad ise hääks arwawad, piab ka armastusele eesõigust lubama, oma loomise-jõudu nii tarwitada, et see ühel ehk teisel sihil lõpuks kokkuwõetult kõiksusele kasuks tuleks.

Selle waate järele ei wõi siis üteluſt, et armastus tema eneſe jaoks olla, mitte nii mõista, et ta figiduſeta tohiks jääda. Tema piab elu andma, kui ka igakord mitte uutele olewustele, siis ometi uutele wäärtustele; tema piab armastajaid rikastama ja nende kaudu ka terwet inimeſeſugu. Nagu igal pool, nii ka on elu ſisſe uskuw, kõlbluſt kaswataw tõde õnneloowa elu ſees. Ja „waba armastuſe“ teatawate wormide wastu on kõigeraskemaks kaebtuſeks ſee, et ta õnnetu armastus on! Seſt õnnetumat ei olegi, kui figiduſeta armastus.

Inimeſe unuſtamiſe-wõim on ſuurem kui õppimiſe-wõim. Kui ſee mitte nii ei oleks, siis ei oleks waja, ikka ja alati meelde tuletada, et iga apoſtli-ſalga ſeas üks Juudas peidus on, ja et tõde ainult ta jüngrid tema waenlaste kätte äraanda ſaawad. Siis ei mõeldaks mitte ſelle pääle, et iga uuenduſe juures omad märatſejad on, kes uuenduste ihaldajaid heidutawad, nii et need kirwe kül juure külgi panewad, aga eſimeſe hoobi järele juba ſeisma jääwad; siis ei imeldataks mitte, et kewadine ſuur-weſi ainult jääd, waid ka maad minema kiſub!

Aga inimeſed ei taha meeles pidada. Sellepäraſt piab neile jällegi meeldetuletama, et uue kõlbluſe eeſt wõitlew ikka ſuuremaks kaswaw ſalk oma pikaliſeſt järelwäeſt ja tuliſeſt eelwäeſt ſelle kindla teadmiſega lahku lähab: et armastus ſelleſama ſeaduſe all elab, nagu iga teinegi looduſe jõud, nimelt, ennaſt kõikſuſeſt lahutamatalt, oma kõigekõrgemale wäärtuſele tõusta wõib.

Jah, armastus, mille algushallikas ſugutung on, piab igaſt hingeliigutuſeſt ſügawamine inimeſe ſuguga ühenduſes olema. Ja elu näitab, et ta oma elujõudu mitte alalhoida ja kaswatada ei ſaa, kui tal ſellega ühenduſt ei ole, kui ta kas andes ehk wõttes inimſuſe olukorraſſe ei puutu. Selle järele jääb wääramata tõeks, et armastus, kui teda inimſuſeſt lahutatakſe, nälga ſureb.

Aga kõitew ſide wõib mitmeſugusteſt eieteſt kuetud olla; andmine wõib ennaſt mitmel wiiſil awaldada. Kord kaswab ſügawaſt tundmuſeſt ſuur, kurb ſaatus wälja, mis inimſuſe ſilmad nende ſügawuste kohta awab, mis temas olemas on. Teine kord loob ta nii ſuure õnne, et ſee õnnelikude ümber

walguſe-wiiruna teiſtelegi ſilma paiſtab. Paljudel kordadel kujuneb armaſtus waimliſeks ſuurriigiks, kaſutoowaks ühiſelu tegewuſeks; rohkematel juhtedel kujutab ta täielikumat inimeſte-paari ja ſünnitab uuſi inimeſi, kes täielikumad on, kui nende eelminewad.

Need armaſtajad paarid aga, kes oma ühendatud elu ehk ſurma järele mingit uut elu elama ei jätnud; kes edaſikeſtwa inimeſeſugu kuldredelil mingiks pulgaks ei olnud; kelledel üks-teiſe wastu ainult elajalik lõbuihaldus oli, kuid tahtmine puudus, ennaſt tulewa ſugu hääks ohwerdada — need oliwad kõlbluſeta, ſeſt et nende armaſtus elule mitte kaswamiſeks ei olnud. Oli ſee armaſtus ſiis lühike ja päälſikaudne, ehk elu-aja pikkune ja ſeaduſel pühitſetud, ükskõik, tema ei teinud koos-elawa paari elu mingil wiiſil rikkamaks, inimeſeſugu rikaſta-miſeſt ei maksa rääkidagi.

Kui armaſtuſe kõlbliſeks aluſeks elu paranemiſe-järge arwata, ſiis, nagu juba eſiotſa ütleſime, on wõimata eſialgu-liſelt otſuſtada, kas waba ehk ſiotud armaſtus, murtud ehk edaſipeetud abielu, wabatahtline laſtetaks jäämine ehk laſte-wanemateks ſaamine kõlbliſem ehk kõlbluſetam on. *Seſt igas ükſikus juhtumiſes on tahtmine mõõdu-andwaks juhiks ja elujuhtumiſte ja iſeloomude kujunemine wõib tahtmiſe ehk walimiſe ſünd-ſuſe üle otſuſtada.*

Muidugi on inimeſed ſagedaſte jõuetumamad kordaſaamtma, kui ettewõtma. Kui nad ſiis wanu kõlbluſe mõiſteid ſelgitada jõuawad, ei jõua nad weel ammugi uuſi luua. Mõnegi wale-mõiſte muudab elu ootamata kombel teiſiti. Kuid põhjus-mõttelikult on tagajärjed ikka niiſuguſed, nagu põhjus oli. Naene, kes eneſearmaſtuſe tõttu emaksſaamiſt kardab, on ka armukeſena ſuuremalt oſalt ilma õrnuſeta; abikaaſa, kes ennaſt abieluſt lahti kiſub, enne kui ta katſunud on, ſelle elu õnne-wõimaluſi kätte püüda, rikub wiſtiſte uues elu-ühenduſes neid wõimaluſi ſelſamal wiiſil. Mingi elukord ei ſaa parem olla, kui need inimeſed on, kes temas tegewad on. See ſeadus on nii kõikumata kindel, et kõlbluſe kohtu mõiſtmiſt julgesti aja hooleks jätta wõib. See ei tähenda mitte, et armaſtuſt rohkem kui mõnda muud eluawalduſt inimeſte wäärtuſe-hinda-

miſe otſuste alt wabastada tuleks, waid ſee tähendab, et ſee ekſiteel on, kes kahe inimeſe ühendamiſe wormiſi ſelle ühendamiſe tagajärgedeſt tähtſamaks piab. Siin on wana ja uue kõlbluſe teede lahkuminek. Eſimeſe teed määrab kahtlus inimliſe looduſe jõuhallikate wastu, teiſe teed — uſk nende ſisſe; eſimeſe kahtlus ſünnitab ükſikute kohustuſt, ühiselu ſeaduste alla ennaſt heitma; teiſe uſk ſaadab wabaduſele, iſe omale ühiselu kohuſtuſi walima. Inimliku looduſe jõuetuſe põhjuſel ja ühiselu tugewuſe eeſt hoolitſemiſel nõuawad ſeltſkondade tued, et iga ükſik inimene ſeltſkondliſte eesmärkide kaſuks piaks elama, ühte oſa omaſt wabaduſeſt, mis ta ehk muidu kurjaſte wõiks pruukida, käeſt ära andma. Inimliku looduſe rikkuſe põhjuſel ja täienemiſele koſumiſe hoolitſemiſel nõuawad uuenduſte püüdjad igale ükſikule õiguſt, eneſe walimiſe järele oma armaſtuſega kõikſuſt teenida ja iſeeneſe wastutamiſe all oma armaſtuſe wabaduſt tarwitada.

Kelle waade mitte nende kergete laaſtukeſte pääle ſeisma ei jää, mis ajawooluga edaſi põidawad ja ſinna ärauppuwad, ſaab peagi aru, et uus kõlblus oma kõrwalwooluſte tõttu ikka ſügawamaks lähab.

* * *

Riſtiuſulik kõlblus kaswab inimlikuſt looduſeſt, kui üheſt määratud, aga weel mitte kulturliſelt walmis ſaanud olewuſeſt wälja, üheſt waimuks ja kehaks jaotatud inimeſe olewuſeſt. Waim on jumalikuſt hallikaſt pärit, aga ta on langenud ja piab teda jälle ülestõstetama, uſuõpetuſe poolt ettemääratud kulturliſe harimiſe läbi, mille eesmärgiks on, et inimeſeſugu uſu läbi antud paleuſt, Kriſtuſt, kätte ſaaks.

Siis on weel üks teine kõlblus, mis inimeſe loomu ſündimiſel-päritud hääduſi ja inimeſte üheſarnaduſt põhjendab ehk põhjendas. See põhjendamine wiis hariduſe tõusmiſe ajajärgul püüdmiſele, ühiseluliſt hääd käekäiku edendada ja kinnitas uſku, et ſarnadus, wabadus ja wennaſtus juba nüüd käepäraſt olewa inimeſte wahel olemas piab olema.

Selle wastu wõtab uus kõlblus niihästi humanismust, ehk inimese armastust, kui ka evolutsionismust, edumeelsust enesesse wastu. Teda määrab üksuse usuõpetus keha ja waimu, kui üheainuma olewuse kahe kuju sisse, aga ka edumeelsuse tõendus, et inimese waimline ja kehaline olewus ei langenud ega ka täieline ei ole, kül aga täienemisele harimiseks kõlbuline on: et ta haritaw on, sest et ta kül määratud, aga weel täielikult walmis ei ole. Omakasu püüdew kui ka kristlik inimese-armastus nägi „kulturat," „edasijõudmist" ja „täienemist" inimese ainelistes ja mitte-ainelistes abihallikates ainult iseenese sees- ja wäljaspool. Aga edumeelsus (evolutsionismus) teab, et see kõik ainult ettewalmistus täienemisele on olnud, mis, nõnda ütelda, esiotsa ainult katsewiisil wõetud inimese aineid (materjali) parandama ja kaunistama pidi.

Meie praegune „loodus" tähendab ainult, mis selles kaswamise ajajärgus hinge- ja kehateadusliselt tarwis on, et me' kui inimesed ühel teatawal ajal, teatawal sugul ja teatawa rahwuse liikmetena elada wõime. Meie „loodus" oli kord karwadega kaetud, nagu ta nüüd alasti on. Naestewargus oli kord niisama „loomulik," nagu nüüd kosimine. Misfugustest uutest muudatustest inimesesugu läbikäima piab; misfugused tänini aimamata kahjud ja wõitlused inimsuse organide ja meelte, sündsuste ja hingeomaduste juures ettetulla wõiwad — see on tulewiku saladus. Aga mida enam inimesesugu kindlusele jõuab, et ta ise oma täienemises kaasa awitama piab, seda tarwilikumaks saab sihikindlus. Piab teadma, misfugusi takistusi äratõrjuda, misfugusi teesi kinnipanna, misfugustele ohwritele allaheita tuleb.

Uus kõlblus seisab küsides mitmel põllul, — töö-, kuritegewuse-, kaswatuse-, aga kõige esiti suguelu põllul. Selle wälja pääl ei wõta ta enesele käskusi mitte Sinai mäelt ega Galilea maalt wastu; siin nagu igalpoolgi, wõib edumeelsus ainult edasikestwat eluteadust ilmutustena wastu wõtta. Edumeelsus ei lükka ajaluolisi eluteadusi mitte ümber, ei põlga kristlikult inimesearmastawat kulturat — kui seda üleüldse wõimalik olekski ümberlükata, mis inimesesugu wereks ja hingeks on saanud! Aga ta näeb meie seljataga olewas

ajaluolises kultura käigus üksteisega wõitlewate mõtete ja tahtmiste lahinguwälja, kus sihikindel plaan niisama puudub, nagu metsrahwaste sõjapidamiseski. Alles siis, kui inimesesugu oma eesmärkisi ja abinõuusi walib — ja kui ta lähemaks eesmärgiks ta enese kõrgemale tõusmine kõigis asjus on, mis teda inimsuseks tunnistab — alles siis, kui ta kõiki oma teisi wõitusi ehk kaotusi sellel määral mõõtma hakkab, kui palju nad teda ta kõrgemale tõusmises awitawad ehk takistawad, — siis jõuab ta oma sündimise eesõiguse tõttu päritud õige paiga pääle. Siis tõukab ta selle ära, mis takistab, ja *walib selle, mis tema wõitlust ta inimsuse seisukoha kindlustamiseks ja üliinimsuseks tõusmiseks edasi awitab.*

Meie seisame ühe kultura ajajärgu algul, mis mitte enam, nagu endine, päälsekaudne ei ole, waid sügawamale tungiw saab olema; ajajärk, mille kultura mitte enam üksnes inimeste läbi, waid inimestest enestest sünnitatakse. Senisaadik on ühiskonna tegelased inimese-materjali ees seisnud, nagu kord noor Michel Angelo seisis, silmis wihapisarad, kui temalt nõuti, et ta Medici aia ehteks lumest toreda kuju pidi wormima. Alles uuel ajajärgul ei sunnita kultura suuri kujuraidujaid enam lumest wormima, waid siis wõiwad nad marmorist kujustada.

Üksiku inimese ja terwe sugu õige wahekord on armastuse wallas niisama tähtis, kui isiku enese ja terwe seltskonna wahekord töö wäljal. Töö olud ülendawad ehk alandawad praeguse ehk tulewa aja inimeste wäärtust. Seesama seadus — kuid weel kõrgemal määral — maksab ka armastuse olude kohta. Kuidas kummagile juhtele lõpulikka piirisi pannakse, seda ei wõi meie praegu weel teada. Kül süttib juba siin ja sääl mõni üksik walguse-täheke põlema ja hakkab teed näitama. Aga senikaua, kui neid tähekesi ikka weel liig wäha on, wõib inimsus ainult käsikaudu kabades ja komistades seda sihti mööda minna, mida mööda ta kord täielikus päewawalguses rändama saab.

Paljud, kes sugulist kõlblust edumeelsuse (evolutsionismuse) waatepunktist silmitsewad, ei ole ialgi järeluurinud, kas ainuabielu — sõna täielikumas mõttes — ka tõesti kõigeparem abinõuu inimsuse edenemiseks on. Need edumeelsed ühi-

newad hukkamõistwa otsuse andmises kristlikkude aadete asemikkudega „praeguse aja kombluseta elu“ kohta, mida sugude wahekord mitmel teel ilmutada, nagu: ühinemistega wäljaspool abielu, arwurikaste lahutustega, lastewanemateks saamise põlgamisega, ja sellega, et naesterahwad, kes mehel ei ole, tohiwad enestele ema-õigust nõutada.

Teised edumeelsed arwawad, et see kõik sisemist wabadust kuulutab, mis armastusele mitte üksnes inimesesugu edasikestwuse kohta tähendust ei anna, waid ka tema edenemise kohta. Nemad hakkawad tegewa, kaswawa elu tahtmisega praegu makswuses olewate kõlbluse põhjusmõtete ja perekonna-õiguse wastu. Wõitluse enese põhjus ei ole mitte uus; uus on ainult edumõtetest tuetatud julgus, armastust kõrgemaks tunnistada, kui ühiselu seadlusi, tulewiku kombeid kõrgemaks hinnata, kui minewiku omasi.

Aastasadade jooksul on armastus järeljätmata päälekäimistel seltskondlise elu käest enam ja enam ruumi nõutanud. Wähemaks ja ikka wähemaks jääb nende arw, kes enestel õiguse arwawad olema, endid teiste armastuse asjusse segada; ikka wähemal ja wähemal mõõdul lasewad inimesed enestele ettekujutata, et nende armunõuudeb ükskult ehk üheskoos siis rahustatud saawad, kui aga kombluse seadusliseb kohused täidetud saawad, sellel wäljal, kus loodus nõuude waigistamise juurde weel ihaldusse on lisanud, ja kus kultura, mida enam ta edenes, seda kindlamine armu-õnne ja sugunõuuete tahtmise täitmist kokku on sidunud.

Uus kõlblus teab, et kultura ainult siis laialt ja kestwalt loodusse üle wõimust saab wõtta, kui ta kõrgemaid õnnetundmusi nende eessihtidega ühendab, kellede kättesaamiseks elukaredustega tegemist tuleb teha. Elu-ust, mis sugusigituse ülesannet isiklise armu-õnnega ühendab, nõuab ka wiimase käest seda ohwrit, mis esimesel tarwis on. Aga ta ei suurenda neid nõuudeid enam wagawoorusliše puhtusenõudmisega, mis sugusigitamise ülesande kohta tähtsuseta on. Selle usu tunnistajad tahawad ükskku inimese sugulisi tundmusi ja tegewusi armastuse läbi määrata, sest et nad usuwad, et iga ükskku inimese õnn kõigesuuremaks tingimiseks inimsuse elupara-nemiseks on.

Nemad tahawad maad önne järele nälgiwatega täita, seſt et nad teadwad, et maapäälne elu oma ſügawamat tahtmiſt ainult ſel teel täita ſaab, nimelt — aga koguni uues mõttes — igaweſeaja inimeſt kujutada.

Sõna, mis armastuſe läbi lihaks ja wereks ſai ja meie ſeas elab, on kõigiſt kõige ſügawam: „Rõõm on täius.“

Kui meie ſelles Spinoza ſõnas elumõtte kõrgemat ilmutuſt näeme, awaneb meie pilk ka elusolemiſe kohta. Meie ſaame aru, et täielikum „rahwaſugu“ ſõna kõigetäieliſemas mõttes elusſe-armaſtatud piab ſaama. Aga ſee ſünnib alles ſiis, kui armastus uſuõpetuſeks on ſaanud, elukartuſe, mitte jumalakartuſe, kõrgemaks awalduſeks tõusnud; kui eluwagadus ebauſu ja umbuſu minema on kihutanud, mis armastuſt weel tagakiuſawad. Kui jumalate wanema kõrwal enam teiſi jumalaid ei ole, küllap ſiis kollid, mis neis pimedates ſügawuſtes peſitawad, millede kohal Jumala waim lehwitab, uue loomiſe päewa walguſe mõjul ärafurewad.

II.

Armastuse edenemine.

Nagu hääleköla hinge seisukorda awaldab, niisama awaldab laul rahwa hinge seisukorda. Et Rootsi lauluwara pääasjalikult mitte armastusega tegemist ei tee, see iseäraldus näitab, et keegi meie suurtest luuletajatest kuigi suur armukangelane ei ole.

Atterbomi muinasaja ruumides kõlanud armu tundeluulel on sugulust mõlemate Rootsi tundeluuletaja Swedenborgi ja Almkwisti häälitsemisega, kes armastuses suurt elujõudu nägiwad. Nende kõrwal näeme Thorildi ühelpool ja Hwasserit teiselpool, mõlemad tõsised mõtlejad naesterahwa ja armastuse kohta. Aga keegi neist neljast — kuigi nad iseeskes lahku lähawad — ei jõudnud Rootsimaal armastuse kultura wäljal jutlustades kuigi suurt tähendust kätteaada, sarnast, mis neid näituseks Daani Kierkegaardi kõrwal lubaks seista. Oma suure waimu mäemehe loomuse tõttu tõi see lühikesest kihlaajast waranduši ette, mis „abielu ilumaitselise wäärtuse“ kuulutamiseks tühjendamata kullaaukudeks on saanud. Temaga ühel ajal ilmutas Christian Winther omas lauludes „Ainukesele“ peaaegu kõigeilusamate sõnadega terwes ilmakirjanduses armastuse ütsuse tunnet.

Isegi Rootsi kõigesuuremad naiskirjanikud — proua Lenngren, Friederike Bremer ja Selma Lagerlöf — ei ole armutundmuses sügawamale jõudnud. Ja meie tundeluuletajate luuldes ilmub enesetundmusline armastus igatsusena ehk wõimalusena; paistab kaugelt nagu päikese kiir ehk wälk, wõi ükšik kauge tähekene.

Ja praeguseaja kirjanikude kirjadest paistab mõni ükšik iseäraldus selle ühe tõenduse wastu, mis üleüldiselt tõeks jääb: et Rootsi luuletajate meeleşt armastus kewadine ilus unenägu ehk lõbusa kodutunde mahe soojus on; šiis weel enesehwerdamise waikne tuluke ehk were palaw leek, üks osa elust, ja ainult arwaste elu-elu, tõsise elu tõsine elu. Olgu šiin põhjuseks mis tahes — kerge meel, külm süda, laisemad tundmused ehk kuiwem hing kui teiste Germania sugu rahwastel, tõsi on aga, et tuline kustumata kirg, mis elu õnnerikkaks ja walurikkaks teeb, mis keskpunktiks kujuneb, mille ümber isikline elu liigub, mis ta jõuudusi kõrgendab ja kõikide ta ilmas olemise aimete waimliseks ühendajaks on, et niisugune armastus tundmata ja — kuigi ta juhtub ettetulema — raskelt arusaadaw mõiste Rootsi mõtteilmale on. Igaüks teab, et kord neid, kes tõendasiwad, et maakera päikese ümber käib ja päike mitte maakera ümber, lollikesteks šõimati ehk ketseritena tagakiusati. Samal kombel tulewad Rootsi luuletajad ja mõtlejad — ja nendega ühes paljud, kes midagi ei luuleta ja midagi ei mõtle — igale ühele wastu, kes tõendab, et ihaldus armastuse ümber keerleb, aga mitte armastus ihaldusе ümber.

Nagu rootslased teistest Germania sugu rahwastest armastuse tundmustes taha on jäänud, niisama on kõik germanlased selles asjas kõrgemal seiswast Romania suguharust maha jäänud. Lutheri abielu-õpetusele ilmus Gallia munga Rabelais poolt, kes Lutheriga ühel ajal elas, wastiktükk, milles lõbusat nõuu anti, uueaja klooštrid jalale seada, kus igal mungal oma nonn seltsiliseks oleks, ja et neid armupaarisi aastase proowiaja järele jälle lahutada wõiks, — see oli plaan, mis inimeste kaswatust õige armu tundmisele kül wist palju kõwerama tee pääle ei oleks wiinud, kui Lutheri abielu-õpetus seda tegi?! Mingi asi ei ole wähem tõsi, kui ütelus, et usupuhastus olla armastuseşt ja naesterahwast lugupidamist tõst-

nud. Tema tõstis kül abielu seisust wallalisest põlwest ülemaks, aga ta ei ülendanud naese tähendust abielu tarwis. Juba keskajas auustas romanlane oma naest sel kombel, nagu see germanlasele weel tänapäew arusaamata on. Ja kui see auustamine ühtepidi romanlase weres olewa Wenuse jumaldamise kujul ilmus, siis awaldas ta teistpidi Maria jumaldamise mõjul temas sügawat auukartust naesterahwaliku pühaduse, tema emaarmastuse kohta. Weel praegugi ei auustada Prantsusemaal naesterahwast mitte ta eluaastade, waid ta omaduste järele. Mitte ainult emad ei jumalda sääl oma poegi, waid need jumaldawad ka oma emasi. Aga ka mitte ükski ema, waid tema kõrwal weel iga õrnatundeline wanem naesterahwas leiab seltskonnas kui ka perekonnas igas wanaduses meeste poolt tähelepanemist. Keskmise seisuse mehenaene on — muidugi oma laste tõttu, — sarnase tõsiduse ga, nagu see germanlaste keskmisel seisusel tundmata, oma mehe elukutselises ametis kaastegew. Prantsuse ja Italia perekonnaelu on südamlik, sest romanlase meeleolul ei ole germanlaste suurelise meele ja iselaadi kujutawaid kõweraid jooni ja lõikawaid wärwisi. Mitte hinge jõud, waid loomu külmus teeb germanlast armastuse asjus lõunamaalasest wähem osawõtlikuks, ja põhja- ja lõunamaalaste armukombete mitmekesiduses paistab esimeste seast enam hoolimatust, kui tähelepanekut naesterahwa wastu wälja.

Kõike seda ülemalnimetatud olukorda õiglaselt tõeks tunnistades, ei wõi aga selle wastu puhtasüdamliselt germanlaste püüdmist, armastust ja abielu üksteisest mitte lahutada, auustada. Gallia rahwa waimu iseäraldustes seisab püüdmine, neid lahus pidada. Gallialane on tugew oma mõtteid järjekindlalt korraldama, kuid sellega ka neid wastikoludeks jaotama. Germanlase tugewus ilmutab aga ennast ükstuse igatsuses. See teeb teda mõtete sõõlumise wastaseks, kuid elus ühenduse poole püüdjaks. Seesama sügaw enesetunne, mida protestandi usuõpetus elule hüüdis, on Germania rahwaste seas püüdnud, armastust ja usku ükstku inimese eraasjaks ja abielu armastusega üheks tunnistada. Sugukonna poolt kokkuseatud ehk mõistuse pääle põhjendatud abielud on põhjapoolsetes maades haritud rahwakihtides weel olemas, kuigi juba lõpukorral, kuna

Romania rahwaste seas sarnasel kombel abielusse astumine üleüldiselt reegliks on, ehk kül nendegi seas juba wäljawõtteid leidub. Alga suuremalt osalt waigistab prantslane oma armutunnet wabas ühinemises oma armsamaga enne abielu ehk abielu ajal altkäe. Ja Prantsuse abielu naene näitab kõigeselgemine ülesse, kui wõimatu see tõendamine on, et „naene armastada oma laste isa ikka," — see kõige kardetawam kõigist waleõpetustest, mis naest abielusse ja abielust abielu-rikkumisele saadawad. Shakespeare meelest oli abikaasa ja armukene üks ja seesama ja ka mujal Inglise kirjanduses kujunewad kõige kaunimal kombel germanlaste armuükstuse tunded. Sest saadik, kui keskaja minne-laulud waikisiwad, kõneleb Lutheri õpetuse walitsuse alune Põhja-Saksa kirjandus „liha himust." Naesi auustatakse sellel mõõdul, kuidas nad oma elukutset lasteskünnitajatena ja majaemadena täidawad. Kloostrielu ja mungapõlwe lõpetamine toob siiski seda tulu kaasa, et waimlised jõuud, mis ennemal ühes isiku surmaga kustusiwad, nüüd edasi istutatakse. Ja arwatawaste ei jäta kül keegi kangemat igatsust suurema ja puhtama armastuse läbi oma poegade ja tütarde kaudu järele, kui just niisugused, kes endisel ajal kõigi oma aadetega kloostri müüride wahele olekswad põgenenud.

Rootsi kirjanikude seas on kõige päält H. Ch. Nordenflycht, kellel mitte üksnes iseenesel sügawad tundmused ei ole, waid julgust küllalt on, oma wabadust ja haridust tarwitada, et neid tundmusi awaldada ja oma aegsetele kaasnaestele sedasama õigust nõuda. Igatahes on ta meie maa esimene „naiskangelane": päris uueaja waim, see on, läbi ja läbi isikline, ainult hinge läbi elustatud inimene; täis usulikka tundmusi omas wabas mõtlemises, täis kirgesi omas tundmustes loodusse ja kultura kohta; omas armuwallas kõige hinge ja kõikide meeltega armastaw, suures armastuses elades ja sinna surres.

Saksamaal astub 18. aastasaja mõjukam luuletaja Gottsched naese õiguste eest kultura wäljal üles; Amerikas näitawad naesed suures wabastuse-sõjas oma ühisuse-tunnet üles; ja ühes hilisemas wõitluses, neegriorjuse wastu, hakkas sääl naesteliikumine pääle.

Prantsusemaal wõib 18. aastasada suurema õigusega, kui kusagil mujal „naeste aastasajaks" nimetada. Seltsi-saalid

saiwad kõigi aadete tulepunktideks; kõigesuuremad meeste waimud kirjutasiwad naeste auuks, ja need kujunesiwad elektripatareideks, kust ajamõtted igale poole sütitawaid sädemeid laiali pildusiwad. Nõnda tõusis ka Prantsuse mäss naeste kaastegewusel. Sel ajal kirjutas Olympe de Gouges oma „Naese õiguste seletuse" wastuseks kirjatöö „Inimlikkude õiguste seletuse" pääle. On juba uuema aja waim, mis meile Mary Wollstonecrafti 1792 aastal ilmunud kirjatööst „A Vindication of the Rights of Woman" (naesterahwaste inimlikkude õiguste tagasi tulekust) wastu lehwib, niisama kui ka selsamal aastal ilmunud Hipeli kirjatööst „Naesterahwa kodanlise elukorra paranemisest," ja kohe selle kannul ilmunud Rootsi mõtleja Thorildi kirjast „Naeste sugu looduslise kõrguse üle." Need on kolm tähtsat ajamärki, mis terwe üheşarnaduse eeskawa ilmutasiwad: samasugust haridust õigust, tegewust, seaduse andmises osasaamist naesele nagu mehelgi on, ja üheşarnadust seaduse ees ja abielus.

Üksikult wabastatud naesed ei olnud mingi uudis enam: Greekamaal leidus iseseiswaid naesi nii sagedalt, et neid juba naljamängudes järelkujutama hakati: Romas oli juba naesi, kes enestele ise päätoidust teenisiwad; keskajal ei awaldanud mitte üksnes kuulus Rootsi naesterahwas Birgitta, waid weel mõni teine naene, olgu kas kloostri eestseisjanna ehk mõni riigiwalitsejanna, iseseiswat, õnnistuserikast tegewust. Niihästi wanaaeg kui ka keskaeg ja kunstide kosumise ajajärk (16. aastasajast pääle) toowad hulga naisõpetlasi, naisarstisi ja naiskunstnikka ette. Aga alles suure mässu aastasajast pääle leitakse naeste eneste ja üksikute meeste juurest sihikindlat püüdmist, naesterahwa õigusi ja haridust tõsta.

Ja igalpool, kus see püüdmine sügawamale tungis, ühines tema juurde tahtmine, naese seisukohta armastuses ja abielus ümberkujutada.

Rootsimaal aga julgesiwad waewalt tosina osa naesi H. Ch. Nordenflychti ehk Thorildi hingeleegist sädet wõtta, kuna tuhanded proua Lenngreni kitsameelse „Nõuu minu armsatel-tütardele" järel käisiwad. Naeselik nürimeelsus ja mõttelagedus ja mõistuse-abielud leidsiwad sääl weel terwelt pool aastasada luulelist häätskiitmist! Ja mis ilusad naestehinged selle üle-

üldise arwamise rõhumise all kannatama pidiwad, seda on Friederike Bremeri elulugu, tema ülestunnistused nii põrutawalt kirjeldanud, et selleſt üheſtainſaſt dokumendiſt küllalt oleks, terwe endise aja üheſarnaſuſele püüdmiſt tuetada. Aga kahjuks jäi armastuſe jumal Friederike Bremerile „tundmata jumalaks.“ Ja nii ei tõusnud tema suur wõitlemine naesterahwa kodaniku õiguſe ja inimliku wäärtuſe päraſt mitte naesteküſimuſe südameni. See oli üks mees, nimega Almkwiſt, kes meile ütelda julges, et Lutheri seadusline abielu naeſe õigustele niisama liiga teha, kui armastuſe õigustele, — ja ta sai selles wõitluſes hukka, mis weel praegugi pooleli on.

* * *

See on laialine, aga wale arwamine, et ainuabielu olla armastuſe sünnitanud. See sigineb juba elajategi juures ja näitab ennaſt sääl, nagu inimeste ilmaski, ainuabieluſt lahus.

Inimeste ühiselus on ainuabielu alguſt omanduſe-õiguſe oludeſt, uſulisteſt mõisteteſt, riiklikeſt kaſupüüdeſt otſida, aga mitte armastuſe wäljawalimiſe tähenduſe äratundmiſeſt. Armastus on aga koguni selle wastu lõpmata wõitluſi ainuabielu wastu pidanud, ja sellepäraſt on ekslik arwata, nagu oleks ta oma kõrgema tähenduſe ainult ainuabielu kaudu kätte saanud. Armastus ei ole abielus eneſes mitte sugugi kõrgemale mõistele jõudnud, kui ta wäljaspool abielugi on.

Kuna wastikõendusteſt hoolimata ikka weel ristiuſu tähenduſt inimliku armastuſe edenemiſes kõige tähtſamaks peetakſe, ei wõeta tema kaudſet tähenduſt, sugulise armastuſe edenemiſes, weel küllalt arwustuſe alla. Tõesti aga leidub maailma awaruſes, Islandiſt Jaapanini, laulusi ja lugusi, mis hiilgawat tunnistuſt armastuſe wäe kohta inimeste südametes igal ajal ja igas uſutunistuſes annawad. Kui sugutundel oli inimeſe hingeelus seniſaua alam tähendus, kuni ristiuſk tuli ja tunnistas, et naeſelgi hing on, mida äralunastada wõib, ehk teiste sõnadega, et tal eneſetundmus on, mis sügawusi ilmutab. Pääle selle nõudis ristiuſu õpetus naeſelt rohkem wooruſi, kui mehelt ja ehk kül Kristus iſe naeſe, armastuſe ja perekonna-elu tähele

panemata jättis, sai tema kõlblusе-õpetus siiski kaudsel teel naesest lugupidamise tõstjaks. Üksiku inimese hingewäärtuse suurenemine ristiusu läbi wastuseks tema kodanlise wäärtuse tõusmisele paganuse põhjusmõttel — oli üks neist kõrwalwooludest, mis keskajal armastust elujõuks tunnistasiwad.

Wanal ajal oli abielu seltskondlise elu kohustuseks, sõbrus aga hingede ühtesulawuse wabaks awaldajaks. Kui naene meest lähemalt tundma oli õppinud ja temast lugupidama hakkanud, alles siis wõis isikline armastus elule tõusta. Aga need mõjud, millede all inimsuse hinged kaswawad, on nii saladuslised, et juba wanal ajal nooruse ilutsemised hingede ühtesulawuse tungi meeste ja naeste wahel elusse lõiwad; et katholigi wooruseõpetuse mõjul mahasurutud hingeline, meeltewangitsew armutunne ülestõusma hakkas.

Uus aruſaamine armastusest, kui kõrgemast hinge-seisukorrast, oli ristisõbade ajal juba nii kindel, et seda aega ka Prantsuse armukohtu-ajaks nimetatakse. Naesterahwas, rüütel ja laulja, igaüks kujutab armutundmust ikka sügawamal ja peenemal kombel, muu seas ka selle kaebtusega, et teda wõimatu olla abieluga ühendada!

Uurijad on näitanud, kuidas luuletustega peenendatud armuawalduſed kõrgemate rahwakihtide suguelu kombedega kokku käiwad, sest saadik, kui monogamia, ehk ainuabielu, seaduseks, aga polügamia, ehk abielu mitmega, kombeks oli. See armutundmuste kaheks jagamine on üheſt küljest nii peensaid ja kõrgeid, teisest küljest aga nii tooreid ja madalaid ilmutusi awaldanud, et neil kumbagil awalduſel nende pagana rahwaste ehk rahwaliikide elus, kus sarnast jagamist ei tuntud, nende kohalist wastikutükki ei leitud, kui sääl suguline walimise-wabadus walitses.

Ja see on loomulik. Sest suguelul on sääl ta paradiisi aegne ilmsüütaus alles, igast kõrgemast teaduseſt segamata loomulik esialgsus (animaliteet). Alles pikema haridusekäigu järele wõib seda ilmsüütust kõrgemal astmel jälle kätte saada. Tee sinna läbab läbi osadeks jaotamise, mis ka tundmuste wäljal tegewuse osade jaotamist ühes toob.

Keskaeg jõudis ainult armastust abielust äralahutada. Seda tõendawad suuremad armulaulud ja armusaatused. Suule

ilmas on Tristan ja Isolde, eluilmas aga Abelard ja Heloise selleaegse päälehakkawad uueaja suuremad tüüpused, kes lõpuks inimlikude tundmuste, kui ka inimlikude mõtete eluõiguse nõudmisele wiiwad. Need elus ja surmas ühendatud armastajad on keskaja kõige kõrgemad eeskujud wabast armastusest, mis ise omale seadusi kirjutab ja muid seadusi ümber lükkab; selleşt suuresţ armastusest, mis suurte hingede igawtuse tundmus on, wäikeste hingede ühepäewalise igatsuse wastu.

Scholastika, ehk koolitarkus, kuna ta oma hooleks wõetud hingedeuurimisel ikka sügawamale jõuab, mystika, ehk meeltele arusaamata sügawuste uurimine, kuna ta oma Jumala hooleks antud hingeelu ikka suuremale peensusele wiib, walwawad teadmata kombel õli armastuse punastesse ja usu walgetesse leekidesse. See armastuse „uus elu" leegib luule tules põlema, mille kõigesuuremaks tulekeeleks suremata luuletaja Dante sai. See elu elas Romania rahwastes ärawalitud hingedes edasi. Plato uueltsündinud õpetus peenendas keskaja armutundeid inimese ilusamate omaduste täiendamise abinõuudeks. Ja nii wabaneb armastajate õigus seltskondliste kombete kütketest.

Tähelepanna tuleb, et keskaja armulugudes, kui ka kunstide kosumise ajajärgu õuelugudes ja 16. aastasaja waimumängudes, naestele mitte üksnes sedama õigust tundmuste kohta ei antud, mis meestelgi, waid ka sedasama wabadust, oma hingeliste annete tarwitamiseks. Sest armastuse sügawamale jõudmine seisab sala ehk awalikult naese hingeelu suurenemisega ühenduses ja ühes sellega ka mehe omawäärtuse kõrgenemise tundmusega. Kuna naene temale esiotsa ainult „teiseks suguks", ainult lõbumaitse riistaks oli, tõuseb ta nüüd tema walitsejannaks, kui tema armastusel lõpuotsuslik tahtmine ühe naese kohta on, keda ta ainult allaheitliku teenistuse tõttu kättewõita jõuab. Igakord, kui naene armastuse juhtimist wastu wõtab, saab mehe armastus kaunimaks. Shakespeare kaudu awaneb niisuguse hingede kultura käigu terwe summa. Kõik tema ilusamad naeste-kujustused on selsamal mõõdul karsked, nagu nad allaheitlikud on, aga nad on ühes sellega selsamal mõõdul waimliselt rikkad ja wäljawalitud isikud. Sellepärast wõiwad nad oma selge waate

tõttu omas tegewustes kindlaste otsustada. Ja ehk kül Shakespeare, nagu iga teinegi suur luuletaja, oma naesi rohkem soowide wallast, kui tõsisest elust wõttis; ehk kül paremad Italia haridusе edenemise ajajärgu kirjanikud omad eluteadusеd rohkem Boccacio kui Petraca käest laenasiwad, siis näitab elu, iseäranis Romania rahwaste elu, kui ka nende parem kirjandus, siiski ikka suuremaid ja kaunimeelsemaid armastajaid paarisi ja armastuse ohwrisi, kuni selle aastasajani, kus meestesugust mõttetargad naestelt armusaatuse äraröõwisiwad ja armastust kord lõbusaks, kord koledaks maitse asjaks kujutadi.

Armastus oli romania-epikurlaste kombekorratuse läbi niisama alandatud, kui germania-lutherlaste kombluſegi läbi, kus Rousseau tuli ja armastust, niisama nagu enne teda Racine ja Manon Lescaut, üheks suureks, saatusi määrawaks kireks tunnistas, milles inimesed, nagu waha tule käes, sulama hakkawad.

Mis tema armastuse hääks tegi, oli seesama, mis ta hinge ja meeltegi hääks oleks teinud, kui ta selleaegsete lõhnaõlidest ja wahaküündlate õhust täidetud ilukambrite ust ilusal suwe ööl oleks awanud ja elusigitawa maa, õitsewa haljuse ja tähtis taewawõlwi wahemist wabat õhku sisse woolada oleks lasknud.

Aga Rousseau ei läinud oma mõtete päält enam kaugemale, neile järgnewate mõtete juurde: et ainult armastus abielu aluseks ja põhjendajaks piab olema; et ainult naeseliku enesetundmuse kaswamine armastust sügawamaks teeb. Isegi Göthe, kes Rousseau kannul selle hiilgawat teed mööda edasi sammus, kuna ta armastuse, kui wälimise tunde sugulusе saladuslise saatuse jõuu pääle tähendas, nägi armu õnne enam naeselikus loomuses kui selle täiusele jõudmises olewat. Prantsuse mässu aeg wenitas Rousseau mõtteid laiemale: ta tegi abielu kodanliseks, lahutamise tee wabaks, aga ta ei andnud naesele mitte walimise õigust ja ei jätnud selle õiguse kaudset teedki järele, mis naesel ennemalt oli olnud. Kõik Rousseau ja mässuaja mõjul kujunenud waimud on omas kirjades kui ka elus armastuse eesõigusi sügawamalt uurinud.

Ühekſateistkümnendal aastasajal oliwad nagu keskajalgi, jällegi naesed, luuletajad ja rüütlid — need wiimased sotsia-

liſtliſte täiuſele-püüdjate nime all —, kes asjaajamiſe oma kätte wõtſiwad. Sakſamaal astus Romania kool, ſiis noorſakſus etteotſa. Aga ſuure armastuſe kuldſuuliſed jutlustajad — Chamisſo oma „Naeſe elu ja armastuſega," Rückert oma „Armukewadega", nii ka Grillparzer, Otto Ludwig, Hebbel — ſeiſawad iſepäinis. Inglismaal Shelley, Byron, Browning ja teiſed. Norramaal Camilla Collet ja teiſed ſuured luuletajad. Ibſeni ja Jonas Lie läbi on Põhjamaa Europa aruſaamiſes üheliſte hingede tähtſuſe kohta armastuſes ja naeſterahwa tähtſuſe kohta abielus kõige eesotſas ſammunud. Prantſuſemaal tunnistab emand de Staël kartmata, et kuulſus naeſe käes ainult abinõuuks on, ſelle abil armastuſt wõita; tema kaebtus, et elu waimurikkale naeſele ta iluſama unenäo täideminekut, armu õnne kätteſaamiſt abielus, ei luba, ſai ſelle aastaſaja lugemata hulgale kurbmängudele eeskõneks. Tema järele tulewad St. ſimoniſtlaſed ja teiſed rahwalikud mäſſumeelſed, aga nende kõigi ees üks teine Rousſeau waimu-tütar, kelle ſoontes kõikide ſeiſuſte weri woolas, mis mäſſu aeg juba tapamaſinate ja lahingute abil kokkuwoolata oli laſknud: „alama" rahwa-, kodanikkude-, aadeli- ja kuningate weri! Tema ſelget, tõemeelſet julguſt, tema lapſepõlwe uſuleeki, tema were igatſuſi, tema elujuhtumiſte wulkaanliſt laawat ja tuhka, tema hinge igatſuſi ilmotſatuſe järele — kõike neid wiskab George Sand omas kaebtuſes kodanliſelt ja kirikliſelt ülewal peetud abielu wastu, mis tema meeleſt „ſeadusline hädade kaswatamine" ja „wandel kinnitatud ſuguline kõlwatus" oli. Juba ammugi enne teda oliwad mõned ükſikud armastuſe õiguſte eeſt wõidelnud. George Sandi uus julgus oli, ſeda õiguſt kõigile nõuda; tuliſel sõnal ſelgeks teha, et kui kaks inimeſt koos olla ſoowiwad, ſiis ſidemeid waja ei ole, et neid kokku ſiduda; ja et, kui nad ſeda mitte ei ſoowi, ſiis wägiſi kooshoidmine nende inimliku õiguſe ja inimliku wäärtuſe haawamine on.

Selleſt ajaſt ſaadik on Olympi (taewa) wõitlus maa pääl. Ja ſeſt ſaadik püüawad kõik „ühiselu tuetajad" ta leekiſi kuſtutada aga „ühiselu lõhkujad" neid heledamalt põlema kihutada.

Armastus, mida George Sand iſe asjata nende teede päält otſis, kuſt ta haawatud ja mõnikord ka mustaks ſaanud jal-

gadega tagasi tuli; armastus, mille all Rahel kannatas ja millest ta elas, mille järele suur Norra naesterahwas kaebab ja mida E. B. Browning töeks teeb — see on armastus, mille üle ka uue aja naesterahwas und näeb.

George Sand nägi armastuse wabaduses naesterahwa küsimuse keskpunkti. Nagu tema, nii wõitleb ka uuemaaja naesterahwa küsimus wabalt mõtlemise õiguse eest autoriteedi kummardamise-usu wastu igas eluwallas; inimsuse ja rahumõtete ühistunne sõjaliku isamaa-armastuse wastu; ühiseluline uuelt kujunemine makswas olewate seltskondlise olude wastu.

Amerika-Põhja-Inglise naesteliikumine — mille kõige täielisem tunniskiri 1854 aastal ilmunud John Stuart Milli kirjatöö „Naese orjapõlwe üle" on — on kokkuwõtlikult armastuse-, usu- ja ühiseluliseb wabastamiseb tähelepanemata jätnud ja ainult naese kodanliste õiguste eest wäljaastunud. Uus armastus on nii, iseäranis põhjamaadel, osalt wabastuse liikumiste juhtide hoolimatuse, osalt nende põlgtuse all kannatades ise omale teed teinud.

Ja ka meeste pilkamine ja põlgtus teritab naeste nõudmist uue armastuse järele. Neil põhjustel, milledele lord Schopenhauer ja Hartmann mõttetarkuslise kuju andsiwad, töendawad nad: et hingeline armastus olla looduse pettepilt ja ainusline armastus, mida naene mehelt igatseb, ohwrid nõuda, mis mehe kehalist ja hingelist loodust ärarikkuda.

Pilkamistest ja põlgtustest hoolimata ei ole uuemaaja naeseb siiski järele jätnud, oma unenägude armastust kuulutamast — mis luuletajategi unistus on.

Tuhandate aastade jooksul on luulekirjandus armastust mõistatuslise ja kurwa wäena kirjeldanud. Aga kui keegi lihtkõnes sedasama ütleb ja päale selle weel juurde lisab, et elu ilma kirgedeta lage ja waene olla, siis nimetatakse seda kombekorratuseks! Aastasada aastasaja järele näitab luulekirjanduses armastuse ühinemist. Aga kui keegi lihtkõnes lihtsalt ja õieti ütleb, et armastus üheks ikka kõrgemale tõuswaks tundmuseks wõib saada, siis nimetatakse seda loriks! Seest luulekirjandust prohweti-kirjaks pidada, nagu minewik seda tegi, ei tule tänapäew enam kellegi meelde.

Uus armastus on alles seesama mehe ja naese loodusest määratud ihaldus üksteise järele, et oma sugu edasi sigitada. Ta on ikka weel seesama püüdja inimese soow, ühe seltsilise abil enese, kui ka teise töö waewa kergitada. Aga selle armastuse igaweseşt seadusest, selleşt abielu wanaaegseşt põhjusest on üks teine igatsus weel kangemaks saanud. See ei tueta ennaşt mitte sugusigitamise pääle. See on inimese sugu üksinda-tundmuses idanenud, üksinda-tundmuses, mis ikka suuremaks lähab, mida isesugusem üks hing on. See on igatsus inimese hinge järele, kes meie hinge üksinda-tundmuse waluşt päästaks, waluşt, mida ennemalt rahu Jumalas waigistas, nüüd aga rahu eneseşarnaşe juures otsib, ühe hinge juures, kes isegi igatsuseşt walutawate silmadega samasuguşt troosti otsib. Ühe hinge juures, kellele armastus wäge imetegemiseks annab, meie hinge wõõruşetundmuseşt maa pääl ära lunastada — niisama, nagu ta isegi meie hinge läbi äralunastatud saab. Ühe hinge juures, kelle soojuse käes meie hing katted mahapillutab, mis ilma külmus tale pääle ajas, ja kelle omaks ta ennaşt oma saladustega ja iludustega awalikult ja häbenemata annab. Dehmel on seda imet kahe kustumata ria sisse kokku wõtnud:

„Armastus on elu wabastus
Ilma sõgedusest, enda hinge wandest."

Selleşt on mõnigi enne meie aega aru saanud. Üks neist oli Eugene Delacroix, kes omas päewaraamatus selleşt piinaşt kõneles, et ta igale oma sõbrale ainult seda nägu näidata tohib, milleşt teine aru saab, nii et ta igaühe wastu isesugune pidi olema, ilma et teda ialgi oleks õieti mõistetud: üks lõpmata kannatamine, mille wastu ta ainult ühte abi teadis: ühte leida, kelle tundmused tema omade kohased olekşiwad.

See ära tundmine on juba paljude juures maad wõtnud ja hakkab ikka laiemalt oma mõju inimeste hingede kohta awaldama.

Aga ikkagi weel piawad armu tungid, mis teatawateşt armu wajadusteşt palju all pool seisawad, inimeşt oma wõimu all. Armastuse mõiste kultura seisab aga palju kõrgemal, kui armastuse loomusunnid. Ja nõnda tõusewad meie päewil igalpool armu elutingimiste kokkupõrkamised.

Sinna juurde tuleb weel, et uueaja inimese pingule kistud tundmused ikka rohkem tarwitsewad warjukatteid, kunstlikult ilustatud waleriideid enestele pääle tõmmata. Katet on hädapäraſt waja, seſt keegi ei jõuaks sarnaſt elu wäljakannatada, kui iga silmapilk halwaste siotud ehk alles lahtiseid haawu teiste juures näeks ja igatühte oma haawadesse puudutada laseks. Inimese elusolemine kaotaks pääle saatuste ja hingede aimatud ja aimamata saladuste weel paljugi omaſt huwitusest. Aga warjawad katted raskendawad ka ikka armastuse püüdmist, wälimuseſt läbitungida. Sellepäraſt tuleb ärkawal armastusel kohe algul warjukatte kõrwale kiskumises wõidelda ja katsuda, kas mitte tiheda raudriide jakude wahelt läbitungida ei saaks.

Aga need katsed lähawad mõnikord nurja ja elu jääb jälle saatuse hoolde, mis juba mööda oleks wõinud olla, kuna ikka enam inimesi ükſikuses selle üle käsa ringutawad, mida oodeti, aga ei tulnud. Siis tunneb inimene sügawamalt kui enne, et elu tale seda ei annud, mida tal õigus oleks temalt nõuda olnud, kui armastus tema kohta ainult kaisutuſt tähendas. Ikka rohkem inimesi saawad aru, et armastus waimude üksteisesse wajumine on, kus meie waim teises omasarnases seisupaiga leiab, ilma et ta oma wabaduſt kaotaks; südamete ühinemine, misläbi rahutused wastastikku waikinewad; tasane kuulatamine, mis meie rääkimata ja sõnadeta soowisi mõistab; silmapaari selge waade, mis meie paremates wõimalustes juba täiuſi leiab; käte üksteisele wastutulek, milleſt meie soowime, et nad weel meie surmatunnil meie omadeſt kinni piakſiwad!

Kui hingedel õnsusi on, mis meelte tundmusi jaotawad ja meeltel rõõmusi, mis hingesi kaunistawad, siis ei tunta himu ega sõbruſt. Mõlemad on ühe uue tundmuse sisse ärasulanud, mis nende kumbagiga sarnastamata on, nagu õhk oma ükſikute osadega. Lämmastik ei ole õhk, hapnik ka mitte. Meeltetundmused ei ole armastus; poolehoidmine ka mitte. Ühendatult on nad aga eluõhk ja armastus. Kui ükſikud osad õigest arwuſt suuremad ehk wäiksemad on, lähab armastus — nagu õhkki — liig paksuks ehk liig õredaks. Aga nagu laialises õhupiiris hapniku ja lämmastiku wahemine osademõõt (proportsion) ilma kahju tegemata mitmesugune wõib

olla, niisama wõiwad ka armastuse ükskuid osad olla. Hingede sugulus on armastuses kõige kestwam, aga mitte ainukene wäärtusi; elujoowastaw armastus on isegi kõigesuuremast sõbrusest ühe mere läbi lahutatud, mis sügaw on, nagu muinasjutulise Indsia ja elutõsise Amerika waheminegi. Aga terwe eluaeg wiimases wiibida ei kaalu mitte üht ainukestki esimeses äraelatud päewa üles.

Suur armastus tõuseb ainult siis elule, kui teistsugu olewuse järele ihaldamine igatsusega ühe hinge järele, mis täiesti meie oma hinge sarnane on, kokku sulab. Just kui tuli, lähab ta seda puhtamaks, mida palawam ta on, ja lähab ihaldse leegist sel mõõdul lahku, nagu walgelt helendaw hõõg sulatamise ahjus punasest, suitsewast tõrwalondi tulest, mida rongikäikudel uulitsaid mööda ümberkantakse.

* * *

Ikka kõrgemale tõusew poolehoidmise tähtsus hingeelu kohta ilmutab ennast nüüd naesteilmas sõbrusest lugupidamisena, niihästi sõbrusest naeste eneste wahel, kui ka armastuses. Ühest sugust inimeste keskel asuw kirgline auustamine, kas oma wanuse ehk enesest wanema wastu, on niihästi naesele kui ka mehele armastuse ilusaks koidupunaks, mis aga ikka päikese tõusu järele kahwatuks muutub. Aga täielist isiklist sõbrust on naeste kui ka meeste keskel wäga harwa leida, ja ta ei ole weel armastuse sarnane. Need, kes sõbrusest oma elu täienemist ootawad, ei jõua sellel wäljal midagi kindlamat kätte saada, kuid armastuses wõiwad nad ekst teele sattuda, kuna nad selle tundmuste kohta tuimaks ehk waeseks jääwad. Ka endiste aja naesed kandsiwad sõbruse eest hoolt. Aga nad ei tarwitanud teda mitte armastuse asemikuks. Olesiwad nad seda tõsiselt teinud, siis oleks talwe külmus terwe ilma üle walitsema hakkanud. Edasi jõudmise tee on, armastuselt kõike seda nõuda, mis sõbrus annab — ja weel lõpmata palju rohkem! Rikkalik tundmuste wahetamine töö- ja uurimise seltsiliste wahel walmistab armastuse kolmandat kosumise-järku ette, isiklist kokkusündiwust. Nii on suur armastus muidugi igal ajal olemas olnud. Uudiseks on ainult, et nüüd ikka

rohkem hingesi seda wajadust taganõuawad; et suure, puhta armastuse wõimalus suurele hulgale selgeks on saanud, mitte üksnes wähadele wäljawalitutele. Nagu armastuse wõimu kaswamise suurust selle järele mõõta wõib, et perekonna nõuu järele põhjendatud abielusse astumised harwemaks jääwad, et noortele inimestele walimise wabadust lubatakse, et rahakosimine üleüldise pilkamise alla langeb, nii wõib ka teise, niisama tähtsa ilmawuse tõusmise jõudu mõõta, mida praegu weel „uuemaaja kõlbluseks" nimetatakse. On õieti üeldud, et armastus, nagu ta on, see suur hingeeluline tõde, millest mitte hoolimatalt ei tohi mööda minna, omas praeguses, mitmekordses, peenendatud seisukorras kõikide inimlikkude tegewuste edasijõudmise kohta otsust ilmutab: ilutunde ja tundmuste wõitu toore jõuu üle; mehe ja naese wahemiste olukordade ümbermuutumist, milleks majanduslised, hingeilulised ja usulised aated tegewad on olnud; kaswawat igatsust sisemise ja wälimise iluduse järele, sugukonna kaunistamise tahtmist ja weel teisi põhjusi. Aga nende seas ei ole kõigetähtsamat weel nimetatud, milles mõni weelgi ärarikkumise ajamärki arwab nägewat, mis aga päriselt edenemise märk on, ja mille pääl wastikolude (dualismuse) lõpulik ärakaotamine põhjeneb: mõlemate sugude üheşarnaseks tegemine.

Niikaua, kui mees ja naene omas sugulistes wajadustes teine teist moodu on, nagu sagedaste näha, jääb armastus nende wahel „igaweseks wõitlemiseks," nagu teda luule- ja mõttemehed kirjeldawad, kes ainult käesolewat aega näewad, ilma et neil usku oleks armastuse edenemise sisse ehk armastusele inimeste kaswatamise sisse. Sest edumeelsuse ajajärgu keskpaigas elades, ei tunne inimesed endid mitte edumeelsed olema. See aga, kes seda tunneb, arwab kindlaste, et „igawene wõitlemine" kord rahutegemisele jõuab.

Need praegu nimetatud kaksipidi mõtlejad naeratawad kahetähendusliselt, kui naeste sõbrusest ehk naese peenendatud tundmusliset hingede kokkukõla nõudwast armastusest räägitakse. Alles siis, kui armuke ehk naene, kelle sügawam olewus mehele arusaamataks jäi, mehe maha jätab, siis märkab see, et olewus, keda ta arwas täitsa õnnelikuks teinud olewat,

tundmusliſeltki weel rahuſtatud ei olnud — ſeſt et hing tundmustelt midagi ei ſaanud, ega neile midagi ei andnud.

Niiſuguſed, muidu ſagedaste hästi haritud mehed, kelle kohta ſee käib, on enamiste keſkmiſes wanaduſes. Nendega wörreldes on nooremate meeste armuigatſus niiſama peenetundeline, niiſama kokkukõla igatſew, nagu naestelgi, kuna aga mehel wäga harwalt ſarnaſt taſakaalu hinge ja meelte wahel on, mille täiuſele temaialine naene ammugi jõudnud on. Et naeſed nüüd ülestunnistada julgewad, et neil armu hing on; et naene mehelt tundmuſi nõuab ja ſee temalt mõtlemiſt — ſee on praeguſe aja ſuur õnnemärk. Uuemaaja peenetundeliſed noored mehed kannatawad niiſama nagu nende õedki ſelle all, et neid ainult kui ſugu, aga mitte kui eneſetundliſt iſikut armaſtatakſe. Nad armaſtawad naeſterahwalikku iſeäralſuſt, nagu ta on, ja nõuawad temale liikumiſe wabaduſt, kuna nende iſad ſeda eneſte iſeäralſuſe wormide ſiſſe kokkutuupida püüdſiwad.

Üheſarnaſuſe puudus ongi põhjuſeks, et praeguſe aja noorukene naene praeguſe aja meeſt mõnikord nagu mõnda imeliſt, teinekord nagu metſikut, kord nagu haiget, kord nagu kurwameelſet looma waatleb — ſeſt et mehe armaſtus naeſe unenägudes igatſetud elupuhtuſe, ehk mees iſe ta ihaldatud paleuſe kohane ei ole. See paleus kujuneb rahwaſte, aegade ja ühiſeluliſte lugude järele: „hääſt perekonnaſt“ Saksa neiu tohtis oma paleuſt Schilleriſt ja küraſſeri-leitenandiſt kokku ſeada; Ingliſemaa õpetaja tütar — Tennyſoniſt ja iſand Chamberlainiſt; Prantſuſe „uueaja naene“ tohtis oma aateks Maupaſſanti ja Jaures't pidada. Aga üks tundemärk jääb muutmata: et „paleuſel“ ehk „aatel“ alati niiſuguſed omaduſed koos on, mida loodus ialgi kokku ei ühenda!

Kõrgema kui ka madalama hariduſe aſtme pääl on mehe ja naeſe armaſtuſe wahel ſarnaduſed juba ſuuremad kui mitmekeſiduſed. Mees ja naene ſaawad inimeſeks, oma ſugude iſeloomu teiſejärguliſeks pidades. On juba inimeſi, kes arwawad, et hingeelu kõſumiſe lõpupunkt ſedaſama pilti näitab, mis ihuelu tärkaminegi: nimelt, et ſuguidu teatawa ajajärgu ſees iſane ega emane ei ole, waid tal mõlemad wõimaluſed ſees on!

Üks hingerikas noor luuletaja, Anna Schapire, tuletab seda meelde, mis juba Friedrich Schlegel öendas: et kuna wanal ajal naeselt ja mehelt suurmeelsust, rüütlilikku meelt ja hinge tugewust nõuti ja neid puhtadest sugulistest omadustest kõrgemaks peeti, teeb uuem aeg naest ühekülgselt emaseks ja meest ühekülgselt isaseks, ja et neid liialdusi mõlemalt poolt ärakaotama piab, kui tahetakse, et kõlblus, iludus ja kokkukõla suguoludes aset wõtab. Ja kui Aristophanes'e muinasjutu järele lahtilõhutud inimesest sügawamat mõtet leida tahetakse, siis on see see, mida wagajutt Jeesuse üteluse öendab olewat: „Jumala riik algab siis pääle, kui kaks jälle üheks saawad." Et juba Plato nende walude üle kaebas, mida „lõhestamine" mõlematele inimese-sugudele teinud, näitab armastuse algawat edenemist. Sest see edenemine on suguliste wastikolude kõwenemisest läbi tulnud, kõikide oma kirgede ja waludega. Nüüd alles on aeg kätte jõudnud, kunas lahutatud osa jälle suurema üksuse poole tungib.

Leidub uuemaaja naeste tüüpuste kujutusi, mis neid meestest lahus kujutawad ja nendes iseseiswaid inimesi näewad — wanaaja naeste tüüpuste otsekohesed wastandid, mis ainult meeste hääks ja meeste läbi elasiwad. Nende tähtsam häälekandja on „Vierges Fortes." Õnneks leidub aga weel teine liik, kes teab, „et niipalju, kui naese hinge ja iluduse juuresi, tema alaliste püüdmiste läbi, et inimene olla, kaduma lähab, niipalju kaotab selleläbi ka terwe inimese-sugu." Selle liigi häälekandjateks on Soomemaal „Nutid," Saksamaal „Frauenrundschau," Austrias „Neues Frauenleben" ja weel mõned teised ajakirjad. Tema on selles kindel, et nais-inimsuse ja mees-inimsuse kokkukõla armastuses kõigesuuremat õnne walmistab, niisama ka kõigekõrgemat wäärtust ühiselulistes tegewustes, kus naene mehega koos töötada tahab.

See sugude wastikolude tasanemine lähab juba nii rutuliselt edasi, et peaaegu põhjust oleks karta, et ta tulewikus armastusele kahju teeb, kui mitte hingelised wastikolud ihuliste wastikolude mõju all ei oleks ja kui uuemaaja mees niisama isiklikselt ei edeneks, nagu uuemaaja naenegi.

Ja selles ongi täieliste armastuse tulewiku-wõimalused. Isiklikne edenemine on juba nii tugew, et mõtleja inimene ikka

ſagedamine ſõnade „mees“ ja „naene“ juurde piatama jääb. Seſt mehed iſekeskes ja naeſed iſekeskes lähawad üksteiſeſt peaaegu niiſama palju lahku, kui mehed naesteſt ja naeſed meesteſt. Ja meeste ja naeste ſarnastuſe läbi nõrgendatud üleüldiſe armu külgetõmbawuſe aſemele astub ſiis iſiklikste omaduste nõiawõim. Armastuſe hingeline igatſus — ühe teiſe hingega puhtamas kokkukõlas kokkuſulada — ei läha mitte nõrgemaks, waid tugewamaks, mida iſiklikſem ſee ihade eesmärk on.

Rodin — kes, nagu iga ſuur prantslane, armastuſe ſuurusſeſt aru ſaab — on teda armastawa paari läbi ülendanud, kus mõlemad, üksteiſe abil, täielikumateks inimesteks ſaiwad, kui kumbki üksikult ſaada oleks jõudnud. Rodin teeb mehe läbi ja läbi mehiſeks, naeſe — läbi ja läbi naeſeliſeks, kuna mõlemas kujus iga joon hingejõuks kauninenud põhjusjõudu awaldab, kus armastus inimliku mehe ja inimliku naeſe täismõõt on!

Kui elu kuſagil kord niiſuguſt ilusat nähtuſt pakub, ſiis ſeistakſe õnne ees, mis kohutawalt ſuur on. Seſt nagu majaema, kes harjunud on kokkuhoidma, ülearuſt päikeſe paistetki tagaſi tõrjuda püüab, nii laſeb ka elu ſagedaste ſurma eeskatte ette, kui õnn wäga wõimſalt ſärama hakkab. Ehk inimeſed iſe ſurmawad õnne oma loomuſundide läbi ära, mis madalamateſt kultura ajajärkudeſt nende ſiſſe elama on jäänud.

Hingetäiuslikeſ inimeſed, iſeäranis naeſed, on ſeniſaadik ainult ühekülgſelt armastanud. Aga kui hingetäius ehk tundmuſerikkus ſuguülesandega koos oma wanaaegſe auuſuſe jälle kätte ſaab, ſiis ei ſaa ſee wägi, mis armastuſe wõimu alla kiſub, mitte enam ebainimſuſe armastuſe eesõigus olema. Tarkade neitſide ſurmaſüü armastuſe wastu on ſee, et nad rumalatelt püüawad põlgawat nõiduwuſe ſaladuſt õppida; et nad neiſt tuhandeſt wäikſeſt asjaſt midagi teada ei taha, mis mehe meeli wangistada ehk tema hingeſt kinnihakata wõiwad; et nad meeldiwuſe wõimu pettuſe himuga wõrdlewad. Kui kõik naeſed, kes armastada wõiwad, ſuudakſiwad heldust külgetõmbawaks, hingeiluduſt joowastawaks teha, ſiis wõiks Imogen Kleopatrat ärawõita, Tora Pasberg—Undinet. (Waata Björnſoni „Laboremus“).

Ikka alati ei ole külgetõmbawad iludused hääd, ja hääd olewused igakord külgetõmbawad, ja suurem hulk — ei ole hääd ega külgetõmbawad! Üleminekս järgul wana ja uue naesemeelsuse wahel on see kõigetugewam, kelles Eewa, Jakonde ja Delila ühendatud on, see on, naene, kes meest „ülesande juurde saadab, aga selle otsustamisega mängib“ (G. Heibergi sõnad): naene, kes kultura wäärtusest „ainult sõjariistu ehk ehteasju teeb“ (Nietsche sõnad); naene, kes „mehe surmahoobiks, mehe tahtmise hauaks“ saab, kes armastust igawesseks „patulangemiseks“ teeb, mille kannul „äratundmise põlastus käib, et wastastikku petta on saadud“ (Strindbergi sõnad). Seesama puutub ka meestesse. Enne kui mehisemad nende seast aru on saanud, „et mees ei tohi armastuse hingelist külge mitte koguni tähelepanemata jätta,“ on nende naesed mitte-mehiste meeste läbi juba ärawõidetud.

Kuna armastuse eluawaldus seadusliselt abielus algab, siis, seda eluawaldust tähele pannes, hakkab ikka enam ja enam noori neidusi oma tuska selle elu wastu awaldama. Nad tahawad armastust selkombel, nagu nad teda enestele ettekujutanud, ehk sugugi mitte. Wähem armu nõudmine, wähem armu and, mis mitte nende terwe, waba, isiklise elu suurune ei ole, -- sel pole mingit wäärtust. Mehele, kes ainult armastawa naese huuli ülesotsib, aga mitte ta sõnu ei kuula; kes naese kaisutamist ihaldab, aga siis paljalt naeratab ehk kulmu kortsutab, kui see temale oma hinge katmata kuju näitab — niisugusel mehel ei ole selle naesele midagi anda. Tema armastus on ta inimlise olewuse terwet, toitwat jõudu täis; tema naeseliku loomuse elustaw mahl on ülewoolamisel, ja ta nõuab auukartust selle sakramendi ees, mida ta sellega wälja jagab.

Tema ei tahagi, et teda piaks ärawõidetama, nagu mõnda kindlust, aga ka mitte, et teda piaks ärahirmutatama, nagu metsloома. Ta ei taha ka waikse madaliku-järwena oodata, kuni jõgi tee tema sülle kätte leiab, waid tahab ise jõena oma teed mööda teisele jõele wastu tõtata. Kül mõnigi kord laseb ka uueaja naene oma hinge igatsust were ehk südame igatsuse läbi petta. Aga ta ärkab ruttu omast ekstiunistusest üles, ja siis ei käi ta enam wanade kombekäskude järele, waid

uue seaduse järele, mida suur Austria kuuletaja Marie Eugenie delle Grazie järgmiselt awaldab:

Ma wõitlust armastan, ja kõike mis ma kannud,
Mis minewikus omal jalge alla pannud,
Kus polnud kahetsust ja wale häbi,
Kui omandasin julge käe läbi
Ma saaki, pärast julget wõitlust.
Nüüd ükši õnnes, ükši hädaohus,
Ma ise oma seadus, ise oma kohus,
Ja prii, — ei kuule teie kombe-sõitlust!

* * *

Meie elame hingede uuenemise ajajärgus, millel ajaluolik tähtsus on. Iga inimene, kellel ise hing on, tunneb ikka rohkem walimise-suguluse saladuslikste tegewuste mõju; ühendawaid ja lahutawaid tundmusi; tundmata wõimusi, iseäranis armuwallas; tundmusi, mida Ola Hansson — Rootsi maakonnast Schoonenist, kus peenetundeline ärewus iseloomu tundemärgiks on — omas „Sensitive Amoroso's" (tundlikus armastuses) kirjeldas. Neid iseäralisi õrnu tundeid, neid wõbisewaid erkusi, neid waheldawaid helewusi, seda tundmuste ärewust on käesolewa aja naene — kui ka mees — oma enese meelte tegewuse, oma enese haridusliše wõitluse tagajärgedena, mida eelminewatel põlwedel ei olnud, kätte saanud. Aga uus warandus toob ka uusi waenusi ühes. Tundmused käiwad oma eneste teesi mööda ja leiawad sääl külgetõmbawust, kus hing wõõraks jääb, ehk äratõukamist, kus kül süda õrnust täis on. Senikaua, kui ihuelu- ja hingeelu-teadused selleşt wastumeelsuseşt jagu ei ole saanud, ei ole meie armastuse problemi awamises weel kuigi kaugele jõudnud. Igal päewal ja ööl on tema lugematad tuntud ja tundmata mõjud tegewuses ja muudawad abikaasade ja armastajate tundmusi ümber. Ja ehk kül meie aeg seda ikka enam äratunneb, ei mõista ta siiski kooselu tähendusrikaste tühisuste kardetawale mõjule wastu töötada, ega neid kasutoowateks muuta.

Ainult kõrgema armastuse waimuga naesed on nii õrnatundelised, et nad armastuses ilma tundmusteta midagi anda ega wõtta ei suuda.

Olewiku naeſearmastus lähab wanaaegſeſt lahku, muu ſeas ka oma eneſe täiuſe tundmiſe ja ſellekohaſe tundmuste-täiuſe mõõtmata täiuſega mehe käeſt.

Aga meie hing on paiguti ſügawam, paiguti ja ajuti aga õhem, kui meie olemine ja tahtmine. Selle tõttu wõib juhtuda, et uus armastus omas täies jõus ühes naeſe ſüdames elab, kes oma eneſe armastuſe ſuuruſt ei tunnegi, kuna ſellewastu ühe teiſe ſüdames, kes ſeda armastuſt kõigel oma tahtmiſe jõul ſoowib, wõib olla, tundmuſe ſügawus ehk loomuſunni järele walimiſe-kindlus puudub.

Käesolewa-aja naeſed õpiwad õige ja tungiwad kõige juurde ka kõige peenemate mõtete juurde armastuſe kohta. Aga kas ka need armu ſaladuste ſisſe pühendatud naeſed õppinud on, terwe hinge, kõige jõuu ja kõige meelega — armastama? Nende emadel ja wanaemadel oli — palju madalamal armastuſe aateilma aſtmel — ainult üks eesmärk ſilmade ees: oma meeſt õnnelikuks teha. Sel ajal tähendas ſee, et abikaaſa kõike kandma ja kannatama pidi ja midagi nõudma ei pidanud; wäſimata mehe eluſihi hääks teenima, kuigi ta ſeda ei mõiſtnud, ja tänulikult tema iſeolewuſe raaſukeſt üleskorjama, mis mehe laualt langeſiwad, kuhu ta oma sõpru pühipidama kutſunud oli. Aga misſuguſt imewäärt õrnuſt, misſuguſt auuwäärt taſanduſt, misſuguſt iluſat rõõmu mõiſtſiwad peenetundeliſed ja waimliſelt tähtſuſeta naeſed ſelleſt kõigiſt walmistada!

Uueaja mees näeb uueaja naeſeſt ſamaſaguſt und, nagu ſee temaſtki. Aga kui nad üksteiſi päriſelt kätte ſaawad, on ſagedaste tagajärjeks, et kaks haritud ja edenenud pääaju ühesKoos armastuſt analiſeeriwad, ehk tema ükſikuid oſaſi arwustawad, ehk kaks töötwäſinud ergukawa üksteiſega näruſt wõitluſt armastuſe päraſt wõitlema hakkawad. See terwe kupatus lõpeb harilikult nii, et üks omas, kõigeſt hariduſekäiguſt hoolimata järele jäänud wanas Aadamas, teine omas igaweſes Ewas rahu otſib. Aga paha ſüdametunnistuſega. Seſt nad uſuwad endid ikka weel uue eluõnne tarwis määratud olewat, ehk kül nende armastuſe wõimalus wäike oli ja ainult armastuſe mõtted ſuured oliwad.

Alles ſiis, kui lehekuu wihm uuſi mõtteid küllalt ülewalanud on, ja juurte kaudu mahlana elupuu ſisſe on tõusnud,

kaswab uueſt armastuſeſt ſuurem õnn wälja, millel ſelleſt süüdi ei ole, et inimeſed temaſt ſuuremat und on näinud, kui nad iſe ſeniſaadik on olnud.

Eneſetundmus on armastuſt sügawamaks, aga ka raskemaks teinud. Tema on meie eneste meelte helewuſeſt äratatud; ta on uuſi meeleoluſi loonud ja, nagu ülemal üteldud, lugemata hulga rõõmu- ja nukruſe-tundeid liikumiſele toonud. Aga iſiklikult äritataw tundmus ei ole weel õrnaks tundmuſeks, mis teiſe, niiſama tundlikuks ſaanud inimeſe hingeelu kohaline wõiks olla, tõusnud. Et anda ja ohwerdada wõib, ſee on niiſama ruttu kaswanud, nagu ſeegi, et wõtta ja nõuda. Armastuſe kahekordſeſt südametukſumiſeſt — eſimene on: eneſe „ennaſt“ leida ja teine: iſeennaſt ühe teiſe ſisſe ärakaotada — on eſimene teiſeſt palju wõimſam. Alles ſiis, kui eneſeotſimiſesſe wajunud naeſed oma iſiklikſt kätte wõideldud elu ſiſu, oma iſiklikſt mitmekeſiduſt, oma iſeäraliſt hingeelu päikeſepaistelise, terweõhulise rahuga wanemate aegade ohwrimeelſe allaheitmiſega ühendawad, ſaawad nad tugewamaks, kui nende aegade naeſed. See on terwiſe märk, et mehed ja naeſed oma kuulduſi ja mõtteid ſelle küſimuſe üle awalikumalt waheldawad, kui kunagi enne; et nad enne abielusſe astumiſt endile palju wähem ettekujutawad, kuna muidu päraſt abielusſe astumiſt ülearuſed lootuſed kustuma piawad. Ikka weel ſoowitakſe õige ſagedaste, et noortel uueaja abikaaſadel rohkem wanaaja andi oleks, õnnenaeratuſega oma armſama ſoowidele wastu tulla, mitte ainult oma eneſte ſoowideſt kinni pidada! Uueaja naene aga ei taha ſilmapilkliſe rahu päraſt wale nägu teha. Ja tal on õigus omas mõtlemiſes ja maitſes, tundmuſes ja tahtmiſes tõele auu anda; tal on kahekordne õigus, kui ta ütleb, et kõik ſee wale ja kawalus, mis abielu „õnn“ endiſel ajal abikaaſadelt nõudis, meeſt ja naeſt alandas, ja et ſee, mis ſelle tõttu wõideti, mingi tõſine wõit ei olnud. Kindel on, et need hinged, keda täieline awalik olek üheſt ära oleks lahutanud, ialgi kokku ei ſündinudki; et uſaldaw julgus tõſiſe kokkuſündſuſe tundemärk on. Mõiſtlik on olewiku naeſe tahtmine, elu pääle oma eneſe ſilmadega waadata, ja mitte mehe ſilmadega, nagu minewiku naeſed waataſiwad. Aga kuigi ta wõimaluſe, kõike oma eneſe

silmadega näha, on alal hoidnud, — mis kül leiaksiwad ta armsama silmad säältsamast?

* * *

Wastus selle südametunnistuse küsimise pääle teeb selle üle otsust, kas uueaja naene armastuse edenemist ka tõesti selle sihi pääle juhatada suudab, kuhu tahtmine püüab. Sest ainult selle läbi, et ta ise tõesti paremine armastab, jõuab ta mehe kirge inimlisemaks teha ja teda ta were pimeda wõimuse alt wabastada, mis mõtuse mängu ja hirwe jooksu-aega elajalikult ilusaks näitemänguks, inimese armastust aga elajalikuks teeb. Need, kes usuwad, et looduse terwisline tugewus selleläbi nõrkeb, räägiwad niisama rumalaste, kui keegi, kes tõendada tahaks, et mõtuse kaagutamises terwem ja tugewam kunstniku tung olemas on, kui see mis Beethoweni sümfoniaid loonud.

Aga sest ei ole weel küllalt, et naene armastuse saatuse juhtimise oma kätte wõtab ja eesmärgi kindlaks seab. Tema piab ise oma ülesande kohaselt edasi jõudma, ja mitte üksnes ülemal tähendatud sihil. Tema hing ei ole weel kuigi kindel juht meelte jaoks. Seda wähem wõib ta mehe hinge ehk meelte juhiks olla, milledest ta päälegi sagedaste arugi ei saa, ja sellepärast nobe on nende üle kohut mõistma — ekstituste ja pattude tõttu kohut mõistma, millede põhjuseks ta ise sagedaste on olnud!

Uueaja naesed nõuawad mehelt puhtust. Aga kas nad ka aimawad kuidas nende eneste teguwiis pelgliku, kindlusetu nooremehe ja eluteaduslise, kindla wõitjatüüpusega mehe kohta mõjub? Et tal ainult esimese kohta mõju on, kes wististe oma armupuhtuse alal hoiab, lootuses, et selle wõitluse wõidupalgaks ühe naese õnnest säraw naeratus saab olema, aga päräst näeb, kuidas see naene kõrgi kaastundmusega tema pääle alla waatab, kuna ta osawa leopardi lapilist nahka sellewastu imestades silmitseb? Kas kül kõik noored naesed, kes sõnadega oma jälestust mehe suguliku puhtuseta kombete kohta awaldawad, ise endaid meeldiwuse puhtast, auusast rõõmust juhtida on lasknud? Kas nad ehk waheşt enestele kõigealatumat kõikidest walemängudest lubanud ei ole: armastuse walemängu?

Niikaua, kui „puhtad“ naesed inetumast kassi-mängust lõbu tunnewad; niikaua, kui nad armukadeduse härjawõitlusest eneste auustamist näewad, niikaua kohendawad nad põrgulõket, mille ümber mehed nahkhiire-tiiwulise ööšalga šeas nende nõia-šabatit pidustawad.

On rohkem mehi olemas, keda „puhtad,“ kui neid, keda „puhtuseta“ naesed ekšiteele on wiinud.

Ja šiin juures ei ole šõna tõšišemagi mõtte järele puhtad naesed ilma šüüta. Naene, kellele armastus palju rohkem tähendab, kui mehele elu, tunneb armastuse lähedušes šarnast wärinat, nagu päikese tõus šünnitab, mida walwates oodeti. Tema kehalik ja hingelik argtus lähab, armastawa mehe šõnadeta pühaduse rikkumise wiišide ja häkilište meeleolu muutumiste, wõõriti mõištmise tõttu šuuremaks. Ja kõiki neid wastupanewaid, mitte mõistatuslišši, arušaamatuši õhutab mehe were rahutus naešes elule.

Naene wõib mehe loomušt kõige rohkem nõndanimetatud naestepõlgajate juures tundma õppida. Šeš naestepõlgaja on ikkagi mees, kes meheliše kombel naešt armastanud on ja oma lootuste pettuseš arušaades meeste šalajamaid šoowiši awaldab. Meie ajajärgus on kaks niišuguš šuurt meešt, kes armastuse edenemiš šellel šihil, nagu šeda uueaja naene juhtida tahab, takistašiwad.

Ešimene on Strindberg.

Kuna mehi kakškümmend ehk kolmkümmend oli, kes kahekšakümnendatel aastadel õige šagedaste Strindbergi tegewuše tähenduše üle kirjutašiwad, ei ole naeste poolt tema kohta midagi kuulda. Põhjuseks on ehk šee, et Strindbergi noorepõlwe naeste-jumaldamine küllalt hingetäiusline ei olnud naeši liigutama; et tema „abielu-šeišuše“ armulugu madal oli, ja tema nuhtlus „naestepõlgtuše“ ajajärgus nende šüdametunnistušesše ei puutunud. Šeš naesed teadwad, et luuletaja aimešt, mille nimi „naene“ on, iseenešele piinaratta on walmistanud, kelle külge ta armuõnne järele jänunewa puhta igatšusega köidetud oli, keda aga eneše jõuetuše tundmus armastama šundis, iseši šõna täielišemas mõttes armastama, šee on, oma eneše „mina“ ühe teiše olewuše šišše äraunustama. Strindberg kirjeldas naeše loomu, aga mitte õrnuše ja mõistuše šelgel pilgul, waid

umbusaldusse ja kirgede pimedusses. Ja selle töttu ei ole ta selleſt saladuſeſt ſelguſt ſaanud ega andnud. Naeſed waatawad Strindbergi naeſtepõlgtuſes kehaſtatud kujude — ja need ongi tema algupäraliſemad — pääle nagu Böcklini näkineitſide pääle: imeſtawat luulekujutuſe wõimu, mis ſihukeſi ilmale lõi, ei tunne nendes mingit ühiſuſt oma eneſte olewuſega. Aga kui naene niiſugune on, misſuguſe Strindberg teda mitte ei arwa olewat, ſee on, mõtlew inimene, kes ſuure waimu üle imeſtab, tundline olewus, keda kurb ſaatus liigutab, ſiis ei kohku ta tagaſi, Strindbergi käeſt ſeda õppimaſt, mis ühekülgne mehe meel naeſelt nõuab. Ja kuigi Strindberg neiſt ſügawusteſt aru ſaanud ei ole, mis olewiku naene eneſelt, mehelt ja armaſtuſelt nõuab, ſiiski on mõnes tema ajaſt jäänud, wanamoobuliſes nõudmiſes natukene õigluſt, mida praeguſeaja naene tähelpanemata ei piaks jätma.

Teine selle ajajärgu suur „naeſtepõlgaja“ on Nietſche. Ja ſiiski ei ole keegi teine mees iluſamatel ſõnadel emawäärtuſe ſuuruſt ülistanud, et naeſterahwas emana terwe ilma lunaſtajaks ſaab. Keegi kirjanik ei ole abielu iluduſe ja terwiſe tähenduſt inimeſeſugu kõrgemale tõusmiſes mõjuſamine ſeletanud. Keegi luuletaja ei ole rikkaſiſuliſemaid ſõnu ſuure armaſtuſe olewuſe kohta rääkinud. Aga ka keegi ei ole naeſe uut tahtmiſt ſelle armaſtuſe kohta wähem tundnud. Keegi uuemaaja hingedetundja ei ole inimeſe loomuſes ſuuremaid ülesleiduſi kätte ſaanud, aga ei ole ka „inimeſeſt“ kõneldes ühekülgſemalt paljalt „mehe“ pääle tähendanud. See on alati Nietſche mõte, kui ta mitmete hingede ükſuſe aruſaamata saladuſe ütleb olewat; kui ta aimamata ilmutuſte põnewuſt räägib, mida me oodata wõiwat, meie, kes me wahetpidamata kuuleme, et igamees eneſele ta „kõige kaugem“ olla. Naene on tema meeleſt walmis, lihtne olewus. Ainult ſellel, mis loodus temale ja kõigele emaſele ſugule on annud, üleüldiſel naiſuſel, on ainult wäärtuſt; juurdemuretſetud, kaswatatud omaduſed on loomuwaſtaſed. Mitte neis karedates ſõnades, mis Nitſche teatawate naeſte kohta räägib, ei ſeiſa ta ülekohus, waid ſelles, et ta naeſe loomuſes lihtſat, taſaſt pinda näeb, kuna ta mehe omas kõrguſte ja ſügawuſte, mägede ja orgude wahel wahet teeb. Ja ſiiski on „ſuure-ilma armaſtuſe

jumalanna“ ja „öölibliku,“ emase inimese ja emase naese wahel palju suurem wahe, kui isase sakса ja isase orjawaimu wahel! Tema naeste jaotamine kassideks, lehmadeks ja ahwideks paneb naeste wõimalustele samasuguseid kitsaid raamisi ümber, nagu üks teine meestegi jaotamine rebasteks, biisoni-härgadeks ja paawikukkedeks sellelegi sugule wõiks anda. Ega sääl Nietsche enesegi loomad, kotkas ja madu, ei puuduks, waid ka teised elajate sugud leiaksiwad oma koha, kõige enne — lõwi ja eesel! Armastuse wallas naesterahwa isikutundmuse wäärtuse kohta tundmataks jäämises wõib Nietschet Lutheri kõrwale seada, kuigi see teine talumehe jämedusel kõneleb, Nietsche aga selle wastu luuletaja lehwiwa mahedusega

Aga naesterahwas — ehk õigemine naene — saab aru, et neid karedaid hoopa igatsuse tiiwad lööwad, mis ikka ülespoole tungis, aga ikka jälle tagasi paisati, igatsus ühe naese järele, keda ta oleks armastada wõinud.

Ja kui naesed selleſt aru saawad, siis wõiwad nad temale ka andeks anda, et ta silla esimesi aluspalkisi ei näinud, mis üliinimese juurde wiib: uueaja wabastatud naesterahwa uhket, tugewat äratundmist, et ta inimese wäärtuse rikkus — mitte ainult naseliku olewuse allaheitlik meel — tema terwe isikuwäärtus, esimesed tingimised armastuse ja emameelsuse täienemiseks on. Ja kui nad andeks on andnud, ei tohiks nad ka põlata, Nietsche sügawaid tõeõpetusi, naese loomusessе igawesti alaljääwate suguolewuste, kui ka tema ja mehe sugutundest määratud üksteise järele igatsuse üle, tundma õppimast.

Nietschele wastu tulles tohtis praeguseaja naese käsi nii käia, nagu Psyche (hingeneitsi) käsi Pan'iga (karjastejumalaga) kokku puutudes käis, kui see Psychet manitses, otsimise mureſt ennast lahti ütelda ja kergemalt kätte saadud lõbudega ennast tröõstida, mille läbi ta uuendatud jõudu tunda ja oma igatsuste suure eesmärgi lähemale saada wõib.

Nagu Psyche, nii on ka uueaja naene otsekohese tee ja lihtsa õnne ärakaotanud, sest et ta armastuse elule põhja on katsunud panna. Ka tema jõuab alles pika kannatamise järele ühes kõrgemas olukorras õnne tundmusele ja teisi õnnestama.

* * *

Olewiku naese kannatamist sünnitab äratundmine, et tema enese armastaw loomus mehe omast lahku lähab. Ehk õigemine: tema on waletanud ja waletab edasi, et ta sarnast lahku on leidnud, ja arwab, et ainult seltskondlised kombed — oma parandawa waljusega tema wastu ja oma mööduta nõrkusega mehe wastu — seda lahku on sünnitanud, mis nüüd olemas on ja mida tema ärakaotada tahab. Aga kuna üks liik seda eesmärki selleläbi kätte püüab, et ta mehelt naeselikku puhtust nõuab, tahab teine liik selleläbi eesmärgile jõuda, et ta naesele mehelikku wabadust kuulutab.

Kirjandus kubiseb juba meeste ja naeste „puhtuse kirjadest," ilukirjanduslistest ja ilutakirjanduslistest. Kord on naene see, kes ennast mehest, keda ta armastab, lahti ütleb, kui see temale oma minewikku pihtib; kord üks teine naene, kes oma armsamat sunnib, üht teist abikaasaks wõtma, sest et see temast lapse on saanud — ja nõnda edasi kuni otsatumasse. Lõpuks tuleb üks, kes oma mehe minewikku teada saades enese elule otsa teeb, kartes, et sarnane mees ta elu muidugi ära rikub. Kirjandus on trummipõrin, mis sõjawäe liginemist kuulutab: tugewate naestewägede liginemist, kes mehi puhtusele tahawad kaswatada, kuna nad nende eest oma armastuse lukku panewad!

Aga kas wõitluses mehe armastuse wastolu, ehk dualismuse, wastu amatsonid, ehk naissõdijad, kõige mõjusamine märki laswad? Kas ei seisa selleski olukorras tarkus lootuses, et paha jõutakse häädusega ärawõita, aga mitte teise weel pahemaga, kuna armastuse läbi ükstuse igatsusele ärkanud meest jällegi lahutuse juurde tagasi saadetakse?

Kas ei oleks naese mõju elukombete korraldusse kohta siis palju suurem, kui ta mehe kõrwale, keda ta armastab, jääks, ja sellele oma terwe olemisega selgeks püüaks teha, mis naene mehe läbi kannatab ja misläbi ta õnnelikuks saab? Ikka enam õrnalt karskeid, peenetundelisi ja tasaselt tarku abikaasasi — see piaks wastoludest waewatud meestele õnnuse kättesaamise abinõuuks olema. Juba üks niisugune ema, õde ehk sõbranna walab mehe hinge pääle rohkesti parandusse jõudu wälja. Aga wõidukindel wõib üksnes armastaja abikaasa olla.

Muidugi ei suuda ta mehe minewikku ärakustutada. Aga ta wõib temaga koos uuele, tugewamale sugule elu kinkida.

Mees, kes teab, mis ta armsam ta minewiku tõttu kannatanud on; kes nägi, kuidas naese elujõud omad tiiwad longu laskis, ta ussaldus tema naeratuste wastu kindlustamaks, ta rõõm tema kerguse tõttu tumedamaks muutus — see mees saab oma poegadele õpetama: et mees armu õnne läbi kül uuesti tugewaks ja terweks wõib saada, aga nii ilusat ja kindlat õnne, nagu enese üle walitsemine annab, ei saa tale ialgi enam osaks; nii kuninganna kujuliselt ilusalt, nagu ta armu-wõit ta kallimat oleks wõinud teha, ei näe ta teda ilmaski enam.

Aga kui naene mehe puhtuse-püüdeid kasulikult tarwitada tahab, siis piab ta omalt poolt teisele äratundmisele jõudma, mis õieti mehe olewuses alandamiseks on olnud, ja mis mitte. Kui, näituseks, naesterahwas lesele mehele lähab, siis tuleb tal tema pärast nii suuri kannatamisi kannatada, kui sügaw ta enese isikline armastus mehe wastu on. Ta ei tahaks mitte ainult mehe wiimane, waid ka ta kõigeesimene armastus olla. Tema kannatab kõikide nende mälestuste all, mis neile ühised ei ole. Ta oleks häämeelega tema ema, nii et ta tema hälli kõrwal oleks istuda wõinud ja tema esimest naeratust näinud; ta igatseb selle olukorra järele, kus ta kui õde oleks wõinud temaga mängida, kui seltsiline tema waewadest ja rõõmudest osawõtta. Ta on kõikide üle kade, kes ta meest selle ükssikutes elujärkudes ja hinge olukordades näha tohtisiwad, millal ta ise teda ei näinud. Kõige kadedam aga loomulikult tema esimese abikaasa üle, kes ta meest kõige enne oma armastusega õnnelikuks tegi!

Aga kõigis neis kannatustes ei näe ta oma meest sugugi kombeliselt langenud olewat, et ta enne teda ühe teise naesega elas. Ja seesama arwe piab ka eeltähendatud armu olude kohta maksma. Mees wõib esimeses abielus niisama hästi kui ka mõnes wabas ühenduses oma wõimalusi, isiklise armastuse kohta, täiendanud kui ka ärakaotanud olla. Kui nende endiste olude juures mingit alatust ei ole olnud, kui ta ennast mitte wabatahtliselt enese kõrgemast olewusest lahkudes alla ei alandanud — ja seda on ostetaw armastus ikka — ehk koguni alatumat kahekordist armumängu ei mänginud, kui ta naesterahwast mitte kui himude waigistamise riistapuuks ei

pidanud, waid teda kui iseolewust wastu wõtnud ja ennast kui iseolewust temale annud — siis ei astu ta mitte „puhtusetalt" abielusse, kuigi teda parajuse pidamises eeskujuks pidada ei saa.

„Need mehed," ütleb Drachmann, „jääwad igawesti nooreks, kes naese pääle mitte nagu mõne saagi ehk mängukanni pääle ei waata, waid rõõmudes ja waludes neile kõike, mis neil on, puhtalt ja ilusalt annawad, neilt wõtawad ja nendegi jagawad." Ja mehed, kes selle nooruse alalhoiawad, hoiawad ka oma puhtust, isegi siis, kui nad seda luku-kindlust armastuses üles ei näita, mis armumõistel kõrgemale tõusnud naesele omane on.

Nüüd aga juhtub paraku sagedaste, et mehed, kes oma elu armuwallas juba inetumalt äramustanud on, abielusse astuwad, ja see teadmine annab puhtuse nõudmisele ta üleüldise tähenduse. Mehed toowad kombeid ja waateid abielusse ühes, mis armu õnne mõnikord igawesti ärakustutaks — kui mitte abielus kasinuseta elu edasi ei elataks, mille järele selles elus „langenuid" ja eksitatud naesi enam tohib olla, kui wäljaspool seda elu.

Igas uues armastuse edenemise ajajärgus on naesed, kes wististe ennemalt ja kindlamalt õige tee üles on leidnud kui mehed, ükskõik nõudmist armastuse aimega kokku sidunud. Sunnitud truudus ainuabielus, wabatahtline truudus armastuses, hüüdis naese rinnas kõigeesiti ihalduste üle walitsemist elule, ja walitsemise läbi jäi ihaldus isegi nõrgemaks. Nii kaswas paljude naeste juures armu-ükskõus hääleandwaks olukorraks, ehk teisiti ütelda, kehalisekš wajaduseks. Kül mitte kõikide, isegi mitte suurema hulga juures, aga siiski sagedaste küllalt selleks, et armastuses hinge- ja tundmuste ükskõust ja eluaegist truudust ühes ainukeses armastuses lugemata hulga naeste loomuomaduseks nimetada wõib, kuna need omaduseš meeste juures nii harwalt ettetulewad, et neid sagedaste loomuwastalisteks nimetatakse. Aga kes selle järele otsustab, et kui mehelt sedasama nõutakse, siis ka tagajärg seesama oleks, see otsib kaheõt iseäralisest põhjusest ühte ja sedasama arenemist. Seõt mehe ja naese armunõuete mõtteš on ja jääwad kaheks isesugusteks põhjusteks. Puhtus, mida mees kätte saada wõib, piab sellepärast

teatawal mõõdul ikka teisem olema, kui naese puhtus, aga ka mitte halwem. Mees jääb ikkagi polügamlisemaks, kui naene, aga see ei tähenda weel mitte, et ta armunõuete waigistamises ennast edasi lõhestab. Armastus hoiab, walitseb ja määrab naese terwet olemist koguni teisel wiisil, kui mehe oma. Mehe üle wõtab häkiline silmapilkne mõju rutemine wõimust, aga ta wabastab ennast neist ka rutemine ja täielikumalt. Sellel mõõdul, mis naeses naeselikku on, on tema elus armastus täielikseks mõõduandjaks. See annab tema tundmustele täiuse, tasakaalu ja ühisuse, mida mehel ei ole. Kui mees palaw on, piab ta naest sagedaste jahedaks; kui ta teda sooja näeb olewat, mõtleb ta teda enese sarnase olewat. On ka kül niisugusi naesi, kes meeste kombel kiire lõkkele löömise ja rutulise jahtumise wahel kõiguwad, ja niisugused naesed on armastawalt kõige rohkem külgetõmbawad. Suurema hulga naeste juures on armastusel ühemõõduline soojus, alati ühetaoline südamline olek. Sellepärast kannatabki naene mehe kõrwal, et see oma kirgede waheajal palju rahulisem on kui tema, tema õrnusi mitte samal kombel ei wasta. Sellepärast leiab ta harwalt, et ta mehe mõtteid ja tundmusi nii täidaks, nagu mees tema omasi.

Üks naene on üliõieti ütelnud, et naese tundmusterikkus teda mehest wähematundelisemaks teeb; emaõiguse ja kõige, mis sellega ühenduses on, põhjusel on ta päälaest jalatallani terwe aasta läbi tundmusline, mees aga selle wastu ajuti ja paiguti. Lastakse mõtted armastuse õrnuselt emahelluse pääle üleminna, siis nähtakse kohe, kui tõsi see on: ematundmus on läbi ja läbi kõige tundlisem ja sellejärele ka kõige hingetäiusliseem tundmus: seesama tundmuste ülewoolamine, mille mõjul ema hüüab, et laps tale nii armas olla, et ta tema kas wõi „ära sööks," awaldab ennast ka armastuses, mis lapse eest sureda tahab! Aga ülemaltähendatud naiskirjanik (Lou Andreas-Salome) arwab pääle selle: et armu tunded ka mehe juures ümberpaigutatud on ja mitmekesisemal teel lahtipääseda wõiwad, kui ainult selles ainukeses eluawalduses, mis weel nende suurema hulga juures „armastuse" sisuks on; üks tõendus, mis selle asja uuemaaja uurimiste pääle põhjendatud on.

Kui see tõsi on, siis jääb ka, mitte üksnes luuletaja meeles, waid hinge- ja ihuelu teadlises mõttes tõeks, mida

Rousseau oma uskmata kaasilmale sagedaste tõendas: et üksainus waade armsama silmist armastajat meest otsani igatsustega täis täidab; et suured hingeliigutused armastuse õnne päätingimised on; et armastatud naesterahwa käesurumine suuremat õnsust annab, kui kõigeilusamate naesterahwaste omaks-saamine ilma armastuseta, — need on tundmused, mida kõikide aegade suured armastajad kinnitanud on ja milledele isegi armupõlgajad iseloomud — ühest Comtest hakates ja ühe Berlioz'ga lõpetades -- sedasama tunnistust annawad. Talumehe armuwäli, kes armu-paitamisteſt midagi ei tea, seisab haritlase õnnest tagapool, kes armastuses kõikidele meeltele peenendatud rõõmusi leiab. Ja selle mehe õnnetundmus seisab jällegi palju madalamal nende õnnetunde all, kes kahe inimese mõtete ja meelte-helewuse üksteisele wastutulekust armu õnsust leiawad.

Teadmine, et meelte tundmusi ainult siis walitsuse alla saab wõtta, kui neid hingeliselt elustatakse, ei juhata naesi, kes mehi parandada loodawad, mitte ainuabielu kohuste, waid üksuse rõõmu juurde.

Enne, kui naese tahtmine nii sihikindlaks wõis saada, pidiwad temal pikalised wabaduſele püüdmise tööd eelkäima. Abielu ei tohtinud mitte enam ülemate liikide leiwaandja olla, nagu prostitutsion, ehk suguline kõlwatus, alamate liikide keskel on. Armastus pidi wähemalt selgi mõttel wabaks saama, et naesterahwast mitte selle walimise ette ei tohiks ajada: waeste eest hoolitsejaks oma sugulastele ja ostukaubaks mehele olla; tema isik pidi nähtawale tulema, mitte ainult naesterahwaliseſ wäärtuseſ ja üleüldiseſ inimese auususeſ, waid kõiges ta iseolemiseſ. Alles siis, kui ta, ise töötades ja talitades, omas eluülewalpidamiseſ ja omas elusisus mitte üksnes mehe kosimise poolt määratud saatuse alla ei käinud, ei olnud naese õnsus enam see, „et mees tahab," nagu Nietsche ütleb, waid et ta ise tahta wõib! Juba kõnekäänudki näitawad kombete muutumist. Harwalt kuuldakse weel ühe naesterahwa kohta küsitawat: „Miks ta mehele ei läinud?" aga palju sagedamine küsitakse: „Misſugune wõis kül ta armastuse saatus olla, et ta mehele ei läinud?"

Edenemine lähab siingi kõwerat joont mööda. Naesed talitawad mõnikord, nagu ei oleks üheſarnane õigus mingit muudatuſt toonud. Aga tõenäitlikum kõigiſt tõendusteſt on armastuſe edenemine, kõige päält ſee, et uueaja naene armastuſt nõuab; ſeda näewad need, kelle ſilmaring laiemale ulatab, kõigiſt wastuwaidlusteſt hoolimata, küllalt ſelgesti.

Seda edenemiſt wõib elus niiſama hästi äratunda, nagu kirjanduſeski, kus temale kõiki wõimalikka nimetuſi antakſe, juhtumisteſt, mida toredateks luuletusteks wõib luua, tempudeni, mis arwamistele aluſeks on, et need inimeſed ainult ſelle tõttu armastama hakkaſiwad, et neil ſiis midagi oleks, mis üle juturaamatut kirjutada! Praeguſed naesteluuletuſed tuletawad üht ohwrialtari pilti Roma turult meelde, pilti, kus härg, lammas ja ſiga üksteiſe järele rias nua alla astuwad. Neid loomi ohwerdab uueaja naene ſuurel hulgal — abielumeeste ja armukeste kujul — Eros'ele (armastuſe jumalale)! Ega ſiis enam ſeegi aeg kaugel ei ole, kui truuduſe tõotuſi ja waikimiſe wandeid ümbermuutma hakatakſe ja abielu lepinguſe uus punkt üles wõetakſe, mille tingimiſel päraſt lepingu rikkumiſt armastuſe kirju kirjanduſesſe ei tohi wälja ſaata.

Tõſi jääb tõeks, et armastuſe üle ialgi elawamat kirja mingi muu wedelikuga kirjutada ei ſaa, kui werega kirjutatud kiri on. Aga niiſuguste kirjade hulka ei käi mitte need protſeſſi aktid, kus kohtukäijad, tunnistajad, kohtunikud ja timmukas kõik ühes iſikus koos on.

Aga olgu need uueaja naeſe kirjad wõimſad ehk wõimetud, häbelikud ehk häbematad, auuſad ehk auutud — ikkagi on nad õpetlikud ſellele, kes armastuſe edenemiſe teed järeluurida tahab.

* * *

Suurt takistuſt edenemiſele teeb ſee, et naeſed weel küllalt meelte-tundmustega, mehed weel mitte küllalt hinge-tundmustega ei arwusta. Ja iſeäranis on naene ſee, kes oma armastawat loomuſt mehe loomuſe wooruſe armastuſe ſuuruſe mõõdupuuks tahab teha kõige oma palawa häkiliſuſega ja hädaohtliſe poolikſuſega.

Kahtlemata on see naeseline liialdamine, et „puhas" naene oma sugu nõuete võimu ainult siis tunda, kui ta armastab. Aga määratu vahe tema ja mehe vahel on selles, et ta neid nõudeid ilma armastamata täita ei võí. See on muidugi tõsi, et naesel oma armastuse kõrval üks eluüles-anne võib olla. Aga sügavamale minew vahe tema ja mehe vahel seisab esiti selles, et mees enam tegevuses kui armastuses oma paremat osa ilmutab, kuna see naese juures pea alati ümberpöördult on. Ja kuna meest oma enese ja ka teised ta tegevuse järele hindavad, hinnatakse naest ta armastuse järele — ja seda hindamist ta ise soovibki. Alles siis, kui see väärtusline ja õnnestaw on, tunneb ta ise oma väärtust. On ka muidugi tõsi, et naene mehelt ka meelte tundmuslíselt õnne igatseb. Aga kuna see igatsus enamiste siis alles elule ärkab, kui ta meest juba ammu nii palavalt armastanud on, et ta oma elu tema eest jätaks, ärkab meheš naese omandamise igatsus juba siis elule, kui ta teda veel niigi palju ei armasta, et oma väikest sõrme tema eest ära ohwerdaks. Et naese armastus enamiste hingest meelte juurde lähab ja enam edasi ei jõua; et mehe armastus enamiste meelte juurest hinge juurde lähab ja mõnikord sinna ei jõuagi — see on praegusteşt iseäraldusteşt mehe ja naese vahel mõlemate kohta kõige piinlikum. Kindel on, et mees kui ka naene oma suure armastuse tõttu alandlikuks muutuwad, ja teadmine, et wastuarmastust oled leidnud, teeb isegi wabalt mõtlejat imede uskujaks. Aga mees peidab sagedaste oma alandlikkuse tunde niisuguse kindluse warjule ära, mis naest haawab; tema aga warjab oma alandlikkust niisuguse kindlusetause warjule, mis mehele haiget teeb. Ja selleşt loomusundide mitmesarnadusest tõusewad uut seltsi arusaamatused, kui mees naeselt on hakkanud eneseşt sõnata arusaamist soowima, seşt saadik, kui ta kindlaste ära oli tundnud, et naene teda armastab; kui naene mehe tumma armastuse üle kindlale otsusele oli jõudnud, ja tale see waikimine meeldima hakkas. Aga uueaja mehe kindlale ja peenendatud tahtmisele seisawad ta loomuomased võitja loomusunnid wastu. Ja keegi naene ei saa kõiki armastuse endiseid kui ka pärastisi kannatusi rohkemalt tunda, kui see, kes tõesti armastatud mehe sõnade järele püüab toimetada:

et mehel ainult ühe naese armastus wõiks olla, millel julgust oleks, ennast temale sõnades seletada. Sest selle wastu elab naeses juba algusest saadik nõudmine, et teda piaks ära wõidetama, mitte, et ta ise alla heidaks. Ja selle tõttu põrkawad tema sügawamad tundmused ta tegewuse uue julgusega wastastikku. Kõige selle järele on uueaja inimesel raske uskuda ja teada, kas teda ka tõesti armastatakse.

Ja see saab armastuses ta põnewuse alal hoidma, ka edespidi elajalikud kombed—ühelt poolt tagaajamine, teiselt poolt põgenemine—ärakaotama. Wõitlus ja wõidujoowastus kujutab ikka üht osa armastuse eluilust ja rõõmutundest. Aga nad tõusewad kõrgemale astmele. Mehe pääletormamine, et seda naeseks saada, kes teda muidu tähelegi ei oleks pannud; naese eest kõrwale põgenemine, et meest weel rohkem tagaajamisele meelitada ehk teatawal mõõdul oma tundmuse isearwamist alal hoida, saawad mõlemate tahtmise läbi ümberkujutatud, seni oodata, kuni ka teine walinud on. Armastuse pingule kiskumise asemele astub siis püüdmine, südamete poolehoidmise peenendatud awaldamiste järele, mõistuse hääkskiitmise järele, teise inimese hinge õrnalt wärisewa helluse järele, täielise usaldluse järele. Wõitu tähendab siis ikka sügawam teise iselaadi sisse tungimine, ikka rikkalikum täius ja heldus oma enese iselaadi tundaandmises; järeljätmata kaswaw usk arusaamata sügawuse sisse ja tänutundmus selle eest, millest juba aru saadud. Õrnus lähab igapäewaste waheldawate meeleolude tõttu ikka jälle uueks, kuna need waheldused nii wäha tähelepandawad on, nagu üleminek õhtutaewa punasemast ehakullast kõige walgema heleduse juurde; nagu poolehoidmise ja wastumeelsuse piirijoon, mis ühel tunnil peenike kui niit, teisel aga nii lai kui suur jõgi wõib olla. Mees uuendab ennast lugemata hulga uuriwate, omaks wõtwate ja enesest jätwate hingeliigutuste läbi, ruttu ja kahetsemata otsustades, nagu tähe langemine ilmaruumis.

Ja seda kooselu põnewust ei nõrgenda enam mehe ülestursunud uhkus ehk naese kõrwalistniku õiguse täissöönud lodewus. Et täieline õnnetundmus eesmärgi kättepüüdmise jõuu pingule tõmbamisega ja eesmärgile jõudmise järele tasakaalu pidamisega ühendatud on, on seniajani armastusele õnnetuseks

olnud, et kosimine terwet pingule tõmbamist, abielu aga kättesaadud tasakaalu etendanud on. Ainult kindel teadmine, et elu ehk surma läbi armastatud olewust kaotada wõib, on hingesi weel uuesti pingule tõmbanud. See aga on, ennemalt tähendatud põhjuste tõttu, ainult mehe kohta maksaw olnud. Naesed on sagedaste kaua pingule kistute, kindlaks kombeks saanute, hooletumate abielu harjunud wiisilde all kannatanud, enne kui nad rahu-täiuse ja tasakaalu lootuse maha jätsiwad, mis nende õnneunistus oli.

Aga nüüd ei taha nad enam kõigest ennast lahti ütelda. Elus ja kirjanduses tõusewad nad sarnase abielu wastu üles, „mida ärakandma õpitakse." Tuhanded küsiwad iseeneste käest Ellen Weideni sõnadega, kas mehe armastus neile ka seda kõrgemat õnne suudab anda, mis nende olewus wastu wõtta ja tunda wõib? Ja kui nad sunnitud on „ei" wastama, siis näewad nad, et elu neid petnud on. Aga ikka wähem ja wähem hakkawad naesed elupettusi sallima. Enam ja enam nõuawad nad uut armastust ja uut abielu, millede kõrgem wäärtus mitte enam, nagu seniseadik, „kindluses ja rahus" ei oleks.

Naene teab — ja mees weel rohkem –, et tuulewaikusse tundidel, kus eluärewus puudub, kiusatus ülestõuseb, seda uutes oludes otsida. Aga nad hakkawad ka arusaama, et kui üks ja seesama tundmus tahtmise läbi, selle tundmuse kõrgemale järjele jõuda, kadumata põnewust jõuab alalhoida, siis niisugune kiusatus oma wajaduse tundega ikka kardetawamaks lähab, üsna lihtsalt, sest et inimese hing ainult suure raskusega suudab waimlisi warandusi, mis ühe koha pääle aset on wõtnud, teise kohta ümberistutada. Armastus on omas kehata kujus liikuw ja kergelt äraraisataw kapital. Omas isiklises kujus on ta aga kindel warandus, mis ikka kallihinnalisemaks tõuseb, mida rohkem sinna juurde pannakse ja mis oma loomu tõttu ennast sugugi kergelt äraraisata ei lase.

Kui üks naene üht meest eluaegse nõia wõimuga enese külge sidunud on, siis seisis see saladus selles, et see mees temast ialgi jagu ei saanud; et ta „mitte üks, waid tuhat" oli (Gunar Heibergi sõnad); mitte üks enam ehk wähem ilus mõte igawese põhjusmõtte ülesandest, waid üks muusik, milles

mees lõpmata iluhelide rikkust, põhjatu sügawuse meelitust leidis, kuna ta ühes sellega tema meeltele wõrdlemata wäärtusliſt õnne walmistas. Mida enam uuemaaia naene julgust tundmusrikka ja hingerikka armastuse juurde ühendab, mida mitmekesiſemaks ja kinniſemaks ta iseolewus saab, seda enam saab ta seda wõimu kätte, mis nüüd alles loomuerandide õnnelik eesõigus on.

Naesterahwale üteldakse, et tema uue armastuse taht-miſele mitte üksnes mehe loomus wastu ei käi, waid ka tulewa põlwe hää käekäik.

Tema wastab: suur armastus wõib kül kõikidel maailma tarkuste tegewuse wäljadel lapselikku aruſaamatust ülesnäi-data, aga ta eneſe tööpõllul ja kõikide selle mõistatuste ja üles-annete juures on ta jumalik tarkus, selge aruſaamiſe and, imejõud; et inimſuse armastuse uuesti sünnitamiſeks ainult üht asja tarwis on: et armastus ikka suuremaks elujõuks saaks ja inimene ikka rohkem omast hingejõust tema sisse paigale paneks.

* * *

Juba nüüdki on inimesi, kes suure armastusega armas-tawad. Nad ilmutawad lõpmata ärawõitmiſe tungi kõikide elu rikkuste kohta, et siis wõimalik oleks, üksteise wastu ku-ninglikus pillamises olla. Kumbki ei peta teist kastetilgagi wõrt. Hõõg, mida nad üksteisele annawad, wabadus, mida nad üksteisele kingiwad, teeb nende ümbruse ruumi soojaks ja lahe-daks. Armastus annab neile wahetpidamata uusi waimustusi, uusi jõuudusi ja uusi ülesandeid neile jõuududele, olgu need kit-samal piiril perekonna elus ehk laialiſemal wäljal seltskond-liſes töös. Ja nii saab õnn, mis neile enestele elu hallikaks on, ka üheks kõrwaltwooluseks, mille tõttu kõikſuse õnne wee-pind kõrgemale tõuseb. Suure armastuse wäge, ühe inimese wäärtust terwe inimeſesugu kasuks kõrgendada, wõib ainult waimuliku usuleegiga ehk suure waimu loomise-rõõmuga kõrwu seada, aga ta käib neist mõlematest igakülgse eluedendamise poolest üle. Walu wõib üht inimest wahetewahel teiste tan-natamiste kohta kaastundlikumaks teha, enamal mõõdul wälis-

pidi tegewaks, kui ōnn, mis ennast ikka sissepoole kogub. Aga ialgi ei ole walu hingesi juhatanud igapäewase elu kõrguste ja sügawuste, waimustuste ja ilmutuste juurde, auukartusel põlwili-laskmist nõudwa tänutundele suure elusaladuse ees, mille juurde suure armastuse wagameelsus teda juhatab!

Nagu usk, nii pühendab ka see wagadus kõike. Ta annab meile enese eest muretsemisele ühe kindla tähenduse. Ta ühendab elu tähtsuseta üksikud jaod üheks tähenduserikkaks kõiksuseks kokku. Kes sel kombel armastab, ehk keda nõnda armastatakse, see kannab sedasama tundemärki, mis kristlikul otsatumate sügawuste uurijalgi on, kes ikka selgemaks aga ühes sellega ka ikka saladusrikkamaks lähab; ikka rohkem täis elu ja siiski ikka waiksemaks; ikka enam iseenese sisemisesse tunginud ja siiski wäljaspidi ikka suuremal paistel särama läinud.

On inimesi, kes arwawad, et seesugune olukord üleliigselt pingule kistud, loomuwastane olla.

Aga tõsi on, igale ühele kes teda näha saanud, et „tõsine armastus on lihtne nagu wanaaegne kõrgekirjaga piltkuju." Üks niisugune reljefpilt, mis ka oma mõtte pooleşt selle ütelusе kohane on, leidub Neapoli museumis. Ta kujutab meest ja naest, kes waikselt teine teiselpool puud seisawad. Üks wanaaja kunstnik on teda luues kül juba kõike seda tähenduserikkust aimanud, mis üks meie aja poeg ühe teise pildi abil kuulutab, kus ta ühe nooremehe ja ühe neitsi elupuu alla on seisma pannud, kummagil pool õuna peos: kahe wahel jaotatud rõõmud ja walud annawad elule ta kõigesuurema wäärtuse ja kaitsewad nõrkemiste eest...

Kui kaks inimest kõike, mis neil on, südamest üksteisega jaotawad, siis muudawad wäikesed rõõmud äripäewase elu sätendawaks, nagu rukkililled põllu keskpuwe ajal; nende pühapäew on suurte elurõõmude tõttu walge, nagu suwiste-pühade aegne õunaaed õiedest. Kaks selkombel elawat inimest wõiwad nii mängida, et mängu taga ikka õrnuse waikşus seisab; nii naeratada, et naeratuse all ikka kergelt liigutaw tõsidus aset on. Kui surm neid enneaegu ei takista, siis ehitawad nad oma kooselu sarnaselt üles, nagu Gothi pääkirikud ehitatud on: püstsammas püstsamba najale, wõlw wõlwi üle, iluwigur

iluwiguri ſisſe, kuni lõpuks kõrgema tipu kuld, loojaminewa päikeſe wiimaſe kiire kinni püüab.

Nii annab ſuur armastus juba nüüd kahele inimeſele, mis kord täieline inimſuſe edenemine terwele ſugule anda wõib: ükſuſt tundmustele ja hingele, wabatahtmiſele ja kohuſele, eneſeſt lugupidamiſele ja eneſe ohwrimeelſuſele, ükſikule inimeſele ja terwele ſugule, ſilmapilgule ja tulewikule.

See olukord, kus iga ſaamine ka andmine ja iga andmine ſaamine on, kus alaline liikumine ja waikne rahu ühenduſes, ſee ongi ſee, mida unistajad kolmandalt riigilt ootawad.

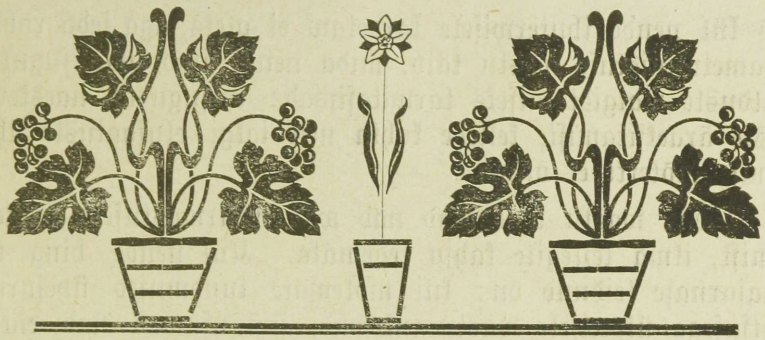

III.

Armastuse wabadus.

Iga inimese kõlbluse tunde järge wõib selleşt äratunda, kui õieti ta mitmel ajajärgul ilmunud kõlbluse ajamärkideşt aru şaab. Ainult şügawama kõlbluse tundega inimene leiab ülipeenikeşe piirijoone uueaja kõlbluse ja wanaaja ebakõlbluse wahel kätte.

Meie ajal tuleb woorusline nürimeelşus kõige şuuremal mõõdul şelles ette, et ilma pikema jututa neid armastajaid paariši hukka mõistetakşe, kes oma şaatuşt wabalt üksteişega ühendawad. Suurem hulk ei näe şelles mingit kõlbluse koşumişt, waid şeab şarnaşt teguwiiši ihalduste waigistamiše raha eeşt oştmişega ühe pulga pääle.

Noored mehed, kes „waba armastuše“ poolt on, teadwad, et ostetud armastus nende waimlişt tööjõudu rikkuda, nende tulewaşele abikaaşale kahju teha, lasteşünnitamiše wõimu koguni häwitada ehk wähemalt ärarikkuda, nii et kidurad ja wigaşed lapşed ilmale tulewad, ja lõpuks nende eneşte otşa enneaegu kättetuua wõib.

Nad teadwad ka, et kuigi need ülemalnimetatud pahad tagajärjed tulemata jääwad, şiis rikuwad nad endid waimlişelt, kui nad oma eneşetunnet haawawad ja oma ainuşliše armastuše wõimaluše ärarikuwad. Nad põlgawad ka şeda teişt teed,

mis kül nende ihuterwiſele kardetaw ei oleks, aga ſeda rohkem ſüdametunnistuſe wastu käib, mida nende iſad oma ſuguliſte ihalduste waigistamiſeks tarwitaſiwad: niiſuguste naesterahwaste äraekſitamiſt, kellede kohta neil ialgi elukaatuste ühendamiſe mõtetki ei olnud.

Selle wastu loodawad nad wabaſt armastuſeſt elu kosutamiſt, ilma kellegile kahju tegemata. Kui nende hing teiſe omaſarnaſe leidnud on; kui mõlemate tundmuſed üheſarnaſe igatſuſega üksteiſele wastu tulewad, ſiis uſuwad nad enestel täieliſe õiguſe armastuſe ühinemiſe kohta olewat, olgugi ſalaja, ſeſt et ſeltskondliſed olud warajaſt abielusſe heitmiſt wõimataks teewad. Sellega wabastawad nad endid jõuukurnawaſt wõitluſeſt, mis rahu ega ſiſemiſt puhtuſt ei anna, ja mis ſeda raskemaks lähab, mida rohkem nad oma eesmärgile, armastuſele, on jõudnud, mille päraſt nad endid kõikide teistega kokkupuutumiſe eeſt kõrwale hoidnud oliwad.

See nooruſe kõlbluſe waade on juba ſiin ja ſääl uuemas kirjanduſes aſet leidnud, kõige ſelgemal kujul ilmub ta Rootſi kirjaniku Hjalmar Söderbergi „Martin Birckі nooruſes," kus kirjanik oma tõſiſt arwamiſt kurwameelſete tõeſõnadena ette toob: „Elu on wanade inimeste jaoks antud; ſellepäraſt on ſee õnnetus, kui keegi noor on. Elu on mõtteta ja nürimeelſete inimeste tarwis ſisſeſeatud, nende tarwis, kes walet tõeks piawad, ehk koguni walskuſele eeſtõiguſe annawad, kuna mõtlemiſt ja tundmiſt haiguſeks peetakſe."

Samaſuguſt kõlbluſewaadet awaldab ka Einar Ekſtami kiri „Mil kombel wõib ſuguliſt kõlwatuſt ärakaotada?" — mis ſuurema tähelepanemiſe wäärt piaks olema, kui kõik teiſed wiimaste aastade kõlbluſe õpetuſe kirjad ühtekokku, ſeſt need, kelledeſſe aſi puutub, tunnewad tema puuduſi kõige paremine. See kiri näitab mõtlewa nooruſe waadet uue kõlbluſe tee kohta. Aga ta näitab ka ſeda, mis noorus ſagedaste tähelepanemata jätab: misſuguſt kahju liig warajane armuelu inimeſele eneſele, kui ka tema järeltulewa ſugule walmistab. Selle kohta on nooruſe wastus liig nõrk: „Teadmine, et meie armastus meid laſtewanemateks on teinud, paneb meile ka

wanemate kohuſetunde pääle." Weel wähem kõlbab ſee wastus, et lapſed ſeltskonna aſi olla.

* * *

Kui ſarnaſeſt nooruſe ühinemiſeſt räägitakſe, ſiis wõib ſiin ainult ülemate klaſſide neiduſi ja noorimehi arwata. Seſt teistes liitides on waba armuühinemine juba ammugi kombeks olnud. Rootſi — kui ka ſuurema oſa teiste Europa maade — laialiſemad rahwakihid tarwitawad ilma pikema jututa ſedaſama wabaduſt, mida wäljaspool Europat paljude rahwaste kombluſemõiste lubab. Ja rahwateadusline uurimine näitab, et ſee kellegi uus „ebakomblus" ei ole, waid koguni wanade kombete jäänus. Wäljaspool Europat on rahwaid — wõtame näituſeks Birma riigi põhjapiiri elanikka, — kus ſeltskondline kombe juhtumiſi ſüydinud lapſe oma kaitſe alla wõtab. Noored inimeſed wõiwad ſääl takiſtamata ühineda ja jälle lahku minna, kui nad leiawad, et nende tundmuſed kauemaks kooſelamiſeks küllalt ühiſed ei ole. Leiawad nad aga endid üksteiſe kohaſed olema, ſiis jääwad nad jäädawalt paari, ja abielus on ſiis truuduſe murdmine tundmata. On aga tüdruk emaks ſaanud, ilma et abielusſe oleks aſtutud, ſiis on lapſe iſa kohuſtatud, teatawa ſumma raha oma lapſe kaswatamiſeks tüdruku iſa kätte maksma, kes ſiis wastutuſe kaswatamiſe eeſt oma pääle wõtab.

Sarnaſed ſuguliſed kombed on ka meie Rootſi rahwa ſeas wäga laialt maad wõtnud — rahwa ſeas, keda ta kuninga kõned ja akademia luuldeb „kõigeparemaks ja kohuſetruumaks terwes ilmas" kiidawad. Kus ſügaw armaſtus ehk kohuſetundmus puuduwad, ſääl on ſarnaſte kombete tagajärjeks loomulikult naeſterahwaſte mahajätmine, laſte tapmine, mõnikord ka naeſterahwa ſuguliſe kõlwatuſe tee pääle ſattumine, kui ta ühe mehe käeſt teiſe kätte libiſenud on; lõpuks ſaab ta oma mitmeſt iſaſt ſündinud laſtega ſeltskonna koormaks ja need lapſed jääwad päratumaks. Ja ka ſiis, kui armaſtus ja kohuſetunne olemas on, teeb ſee kombe palju kahju, kui armaſtajad wäga noored on, mille tõttu nende jõuud liig wara wäljakurnatud, nad iſe põdurateks jääwad ehk nende lapſed kidu-

ratena ja elule kõlbmatadena ilmale tulewad. Mitte üksnes raske töö ja kasin söök ei kurna inimest, waid ka liigwarane suguelu teeb seda, et alamate rahwakihtide liikmed keha poolest täieliselt ei kosu ja liig wara wanaks lähawad.

Aga nende halbade tagajärgede kõrwal on ka häid. Suuremalt osalt äratab lasteõnnistus noores paaris soowi, abielusse astuda, ehk wähemalt kohusetunnetki selleks, ja nende omakseb teewad mis wõimalik, et nende abielusse astumist kergitada. Kui see mitte kohe ei wõi sündida, siis jääb tüdruk oma lapsega oma wanemate juurde, ehk jätab lapse nende hooleks ja töötab, nagu ta meeski omalt poolt, tulewiku hääks. Wanemad on sellega kaunis rahul, sest nemad on isegi suuremalt osalt seda sama teed käinud. Laps saab ühendawaks sidemeks, ja isegi siis, kui mees abieluks ühendamise poolt kõige tahtmisega ei olnudki, näitawad siin ühine töövelu ja ühine wanemate õigus oma wäge. Niisugustel noores põlwes ühinenud abikaasadel on wististe paremad eesõigused kooseluks, kui ülemate liikide pruutpaaridel, kus pruudil täieline õigus pruudipärja kohta on, peigmees aga abielu anni ootamise igawuses seda andi siit ja säält ostu teel nõutanud, ja selle tõttu oma terwise ja elujõuu poolest alamast liigist abielumehe kõrwal seista ei suuda. Wähemalt seegi on tõsi: et alama rahwa seas truudusе pidamine abielus niisama suur on, kui wabadus enne abielusse astumist. Et alama rahwakihtide ja tööliste keskel waba armastus harilikult laulatusega lõpeb, tuleb sagedaste sellest, et üleüldine arwamine seda tarwiliseks kõlbluse tundemärgiks piab. Aga neis juhtumistes, kus mitte armastus elusaatuste ühendamist ei nõua, on wanemate tundmus ja tööseltsilise wajadus niisama mõõduandwad, nagu üleüldine arwaminegi. Ka nende juurest, kes armastuse poolest alles madalamal astmel asuwad, tõuseb kooselu ihaldus suguihaldusest kõrgemale, kuigi teisel sihil. Tahtmine teisega koos elada, rõõmusi, waewasi, walusi ja muresi jagada, on tõesti ühendaw. Kus niisugust tahtmist olemas ei ole, sääl on ühendus, elukosumise waate järele, kõlbluseta. Kui selleest kõlbluse seadusest kinni ei peeta, küllap siis wabaarmastus sugulise kõlwatuse kõrwale tõrjub, niihästi ülemates kui ka alamates rahwaliikides, aga inimesed ei läha siis parema ar-

mastuse, parema kõlbluse teel ka mitte paremaks. Seda sihti, et naesterahwastele samasugust sugulist wabadust nõutakse nagu meestelegi — Bebeli tähtjas kirjatöö „die Frau" (naesterahwas) on üks tähtsamatest selle sihi ajajatest — ei piaks mitte üleüldiseks edenemise-sihiks peetama.

Sest olgu kül, et alamate rahwaliikide kombed otsekohesele loomusunnile enam eesõigust annawad, kui ülemate rahwaliikide kombed, siiski on wiimastel weel ikka seesama tähendus armastuse tungi kaunistamiseks, mis enese üle walitsemisel, ajaluoliselt ja rahwusteadliselt waadates, alati on olnud. Nende rahwaste juures, kus suguliseb ühinemised wäga wara pääle hakkawad, jääwad kombed kergeks, ja kus elukombed kerged ja lodewad on, sääl jääb ka armastuse tunne päälsikaudseks. Tundmuste taltsutamine kaswatab aga sügawamat armutunnet. Ei olegi tarwis wanaaja ehk teiste ilmajagude rahwaste juurde minna, waid meie oma ehk teiste Europamaa linna- ja maa töörahwa juurde, et näha, kui nõrgad ja tuimad tundmused, kui jämedad ja himukad meeled on, kui harjunud ollakse, nende nälga waigistama, enne kui hinge ihaldus weel ärkanudki on. Juba wiletsad korteri olud röötwiwad alamate liikide suguelul ta häbitundmuse ära; sagedaste ei hoolita kasinuseta elus lapseiast ega weresugulusest, ja sarnase elu tagajärg — toorus ja hoolimataus üksteise kui ka järeltulewa sugu wastu — awaldab ennast sagedaste päris hirmutawal wormil. Armastuse wabaduse esimene eeltingimine on, et wabadust antagu armastusele, mille tundemärgiks jäädawalt kooselamise tahtmine on, aga mitte kergemeelsele ühinemisele. Kui kõrgemate rahwaliikide noorpõlw selle tundemärgi tõttu armastuse wabadust nõuab, siis on tal selleks niisama palju õigust, kui alamatelgi liikidel, kus seda wabadust tarwitatakse ja selle läbi tublisi abielusi luuakse. Kuid wahe mõlemate liikide wahel on selles, et töötawate rahwaliikide suuremal osal — sest ka nendegi seas on palju, kuigi wähem osa, peenendatud armutunnetega -- selleşt küllalt on, kui ta ihalduste waigistamise wõimaluse kõrwal enesele tubli ja usaldawa seltsilise on saanud, kes teda ta iket wedada awitab, kuna haritud uueaja inimesel hoopis sügawamad armunõudeb on. Ja nende täitmine ei käi sagedaste nooruse elumõttega kokku. Sest olgugi noor armastus

hingetäiusline — ja seda on noor armastus pea alati, — siiski on ta sagedamatel juhtedel enam elu igatsus, kui armastus, enam nõue elada, kui uus elu ise. Ja selle tõttu põhjenewad warajase nooruse armutundeb tundmuste pettuse pääl, mis Romeot Rosalinde kalgi südame üle kaebama sunniwad, enne kui ta Juliaga weel kokku ei ole puutunud, ja mis Titaniat nii kaugele wiib, et ta Zetteli eeslikõrwu kummardama hakkab. Jalgi muul ajal ei ole ilm meie meeleſt nii muinasjutuline ilus, kui siis, kui esimene armuunistus oma hiilgawalt wirwendawat koidu-udu meie silmaringi üle laiali laotab, — aga ialgi ei ole meie tee ka petlikum, kui siis. Wõib kül juhtuda, et see udu meie ilusate hingeaasade päält lahku lähab. Aga wõimalikum on, et udus käibud kurs meie elulaewa kewadise pööripäewa tormisel ööl kardetawale, hukatust andwale kohale wiib. Sellepärast olgu eluaastad, mis alla kahekümne on, armuelu eesmängu, aga mitte selle elu etendamise aastadeks.

Aga ka sellepärast, et keegi etteteada ei saa, kui palju enneaegsed läbitegemised järgnewale elule kahju teha wõiwad; missuguſel mõõdul tõsine armastus rikkeid ehk wigasi saab, kui enneaegne tuhin tema õigusi enese kätte on kiskunud, kuigi see tõsises usus sündis, et juhtumine saatus olla.

Elukunsti mingi osa ei ole noorpõlwe kohta tähtsam, kui see, kuidas ta õieti äratunneb, kellega ta elusaatusliselt kokku sünnib; kui ta oodata jõuab, kuni ta selles äratundmises areneb. Harilikult neatakse saatust, mis armastajaid üksteiseſt lahutab. Aga lahutawat saatust ei piaks mitte rohkem needma, kui seda, mis liig wara ühendab. Esimese armu kadumaminekuga ei kaota noorus wäga harwalt muud midagi kui seda, mis enneaegne oli; kohasus aga, kui mõlemad wabad on, jääb kadumataks: kes üksteise kohased on, need tulewad lõpuks ikkagi kokku; keda aga saatus lõpulikult lahutas, need ei olnudki üksteise kohased. Oma õnnele on inimene siis kahju teinud, kui ta liig hilja enese ehk teise tõsiseſt kohasuseſt aru sai, aga mitte sellega, kui ta enne oma kohase kätteleidmist kasinuses elas. Sellepärast piawad noored inimesed selgete silmadega eneste ja teiste saatusele wastu minema. Tõsine armastus on Jaapani jumaluse sarnane, keda rohkem kui ükskord paluda ei tohi — seſt et ta kõigeſt üksainus kord palwet kuuleb!

Ka iſegi ſiis mitte, kui noore inimeſepaari õnnekindlus „rahuline, nagu ſuwiſe päikeſepaistel kullatud merepind" on, ei wõi weel järeldada, et nende armastus hiliſema wanaduſe õiguſi ja nendega ühendatud kohuſi kätte piaks püüdma. Seſt noored puud murduwad katki ehk wajuwad kõweraks liig raske wilja koorma all, ja liig noorte puude wiljal ei ole tarwilikku wäärtuſt. Siin on loodus iſe liigwaraſete abielude wastaſeks. Elu wõib inimeſt niiſama hukka ſaata, nagu ſurmgi. Ja elu abinõuud on piinlikumad. Jätame ſee wõimalus kõrwale, et inimeſed liigwaraſe ühinemiſe järelduſel wastu tahtmiſt kooſelamiſele ſunnitud on, ja arwame ainult neid juhtumiſi, kus noored inimeſed oma ſügawamate tundmuste tõttu üksteiſe kohaſed on. Siiski kannatawad nad oma armuelu tegewuſe wõimaliku järelduſe, oma lapſe all. Teadmine, et nad ſeda järelduſt ära ei ſuuda kanda, ſunnib neid muidugi püüdma, teda kõigiti ärahoida. Aga ſee on inetu algus armuelule. Mõned piawad teda hädaohtlikukski. Neil, kes inimeſeſugule uue elu ilmale ſünnitamiſega juba oma tolliraha ära on maksnud, ehk kes ſeda tolli üleüldſe maksma ei piakski, neil wõib walimine kahe hädaohu wahel wabaks jääda. Aga algawale kooſelule on kõrwalehoidmine niiſama kindluſeta kui kahjulik, ſeſt et ſugutung täielikult rahuſtamata jääb. Ja ſellega rööwitakſe armaſtuſelt üks oſa tema waimliſeſt iſiſt, tundmuſtelt nende loomuline tagaſihoidmine ära. Ja ſiiski ei awita harilikult tarwituſele wõetud ettewaatuſe abinõuud midagi, waid laps tuleb ikkagi. Ja kuidas nüüd elu lähab?

Rohkematel juhtedel on noored inimeſed ſelle tõttu wabalt ühinenud, et neil awalikuſſe abieluſſe heitmiſeks wõimaluſt ei olnud. Seda wähem jõuawad nad oma lapſele ülespidamiſt anda, kuna nad enestegi ülespidamiſt teiſte abil ſaawad, kui nad mitte wõlgadeſſe langeda, ehk kaſina palga eeſt ülejõuu käiwa tööga eneſte elule liigateha ei taha. Wiimaſel juhtel lähab laps weel ſuuremaks koormaks, ſeſt et ta naeſel iga töö-wõimaluſe eeſt käed kinni piab. Nüüd piawad noorepaari omakſed appi aſtuma. Enamiſte ſünnib ſee ſellel kujul, et omakſed neid abieluſſe laſewad minna ja nende wanemad neile niipalju abi annawad, kui neil wõimalik on. Alamate liikide juures ſünnib ſee kergemalt, ſeſt noorpaar jääb mehe

ehk nooriku wanemate juurde elama. Ülemates liikides aga põhjendawad nad enamiste oma eneste kodu, ja siis astuwad neile, pääle harjumata lastekaswatuse ja majapidamise hoole, ärajäämata mured kaela pääle. Ja need takistawad nende rahu, liikumise wabadust ja igapidist edenemist. Nad saawad puurilindudeks, keda õnnekorral wanemad toidawad: kohused siowad neid juba selles wanaduses kinni, millal nad weel edenema ja kaswama olekssiwad pidanud.

Nii wõiwad liigwarased abielud, kujunegu nad seadusliselehk seaduseta alusel, arwamata hulka priskeid jõuduse kaswamises takistada ja selle tõttu pärastiste aastade õnnewõimalust ärarikkuda. Warajase ühinemise abil on noorte inimeste loomu ihaldus nüüd muidugi waigistatud. Aga piagi näewad nad, et selle tõttu teadusehimu, edasiõppimise, loomisejõuu ja tegewuse-wabaduse ihalduse waigistamine enamal ehk wähemal mõõdul raskendatud on, kui ta weel mitte päriselt ärahäwitatud ei ole. Noor ema ei jõua ialgi oma loodusest määratud külgetõmbawust kätte saada, waid lähab enneaegu wanaks. Ja ka siis, kui lapsed kidurad ei ole -- misfugused aga liignoorte wanemate lapsed enamiste ikka on — ei walmista nad oma wanematele sarnast õnne, kui siis, kui neid igatsetud oleks, kui ema nende pärast mitte oma nooruse rõõmusi, jõudu ja iludust ära ei oleks pidanud ohwerdama, waid emaksšaamine tal neid omadusi ülendanud oleks. Ja weel wähemal mõõdul wõib lastele seda kaswatust osaks saada, mida rohkematel eluaastadel walminud ema anda suudab.

Aga kui ka armastaw paar iseeneste elu kitsendada tahab, mis enamiste alati enneaegse ühinemise tagajärjeks on, siis wastawad nad ise oma elukitsikuse eest. Kuid laps kannatab nende läbi ilmsüütalt.

Et lapsel paremate elutingimiste wõimalus oleks, niihästi sündimise kui ka kaswatuse poolest, ei tohiks Põhjamaa naesterahwas mitte alla 20, meesterahwas mitte nooremalt kui 25 aastaselt abielusse astuda. Nimetatud wanaduses on kumbki täis kaswanud, ja kuni selle ajani on täieline karske elu noorte inimeste kohta kõigesuuremal mõõdul oma kosutust awaldanud, ja sellest ajajärgust pääle wõiwad nad abielus, Tacituse sõnade järele, „lapsi oma wanemate tugewusest tunnistust anda

lasta." Suurem osa nooremaid õpetlasi salgab kül ikka rohkem ära, et harjutusel saadud omadused päritawad olla. Teised aga, kes selle arwamise eest wõidelnud on, ehk seda nüüdki weel õigeks piawad, nõuawad rõhuga, sugukonna edenemise kasuks, et lapsi enne ei tohi sünnitada, kuni wanemate tegewus ja ümbrus nende iselaadi wäljatõõtanud ei ole. Teraſemad hingeelu kirjeldajad, kes naesterahwa loomu uurinud on, arwawad, et see alles 30 eluaasta ümber oma waimlise walmidusele jõuab, kuna ta selles wanaduses ühtlasi omas nooruse priskuses weel on; et tema pale alles siis oma tõsist kuju awaldab; tema eneſetundmus, tema mõtlemisejõuud ja ta kired alles siis täieliselt ergud on; et ainult need omadused sügawamat armastust wõiwad sünnitada ja et siis naesterahwas hilisemas abielus kõike kätte saab, kuna waraſes abielus mees oma naest weel „kaswatama" piab, mille tagajärg sagedaste, nagu üks waimurikas naesterahwas on ütelnud, see on, et ta — naest teisele mehele kaswatab!

Ja mitte üksnes lühikese nägemisega kõlbluse-jutlustajad, waid ka laia silmaringiga teaduse-mehed seletawad ikka kindlamalt, et karske elu kuni ihulikude ja hingelikude jõuudude ja osawuste täielise walmimiseni mõlematele sugudele kõigesuuremal mõõdul kasulik olla, ja et see oma häätegewat mõju edaspidise elu üle wälja laotawat.

Selle otsekohese kasu kõrwale tuleb weel kaudne: et iga eneſewalitsemise läbi inimene ühe suure eesmärgi lähemale jõuab, mis tahtmist karastab, isiklist tõõhimu tõstab, millel ka inimese muus tegewuses tähtjas wäärtus on.

Naesterahwad ei piaks mitte selkombel edasilükatud abielusse astumise wanaduse wastu olema. Noored neiud on teiste elust paljugi juba õppinud ja teadwad kül, et waewalt niisugust naest leida on, kes enne kahekümnendamat eluaastat abielusse astunud, aga juba enne kahekümnewiiendamat eluaastat otsusele jõudnud, et see liig wara oli. Ka tuleb seda wäga harwalt ette, et naesterahwa ihaldus salajat enneaegset ühinemist kiirestab. Sest kui weri mitte lõunamaalase kuumusel ei woola, siis lähab hulk aega, mõnikord mitu aastat päraſt abielusse astumist tarwis, enne kui Põhjamaa naese tundmused täiesti lõkkele lööwad.

Aga noor neiu armastab ja tahab seda igatsust waigistada, mille all ta oma kallimat kannatama näeb, seda rohkem, kui ta näeb, et armukaisutused, mis tema enese nõudeid rahustanud, armastatud mehe walu weel suuremaks on teinud. Ja selle tõttu teeb ta oma südametunnistuse wastu, mis teda ootamisele manitseb.

Sarnane sisemise eneseteadmise maharõhumine toob aga sagedaste neid järeldusi, et armastajate hinged ialgi ei ühine, sest et meelte tundmused hingede teele ette astusiwad. Ehk Nietsche sõnadega: Tundmuste ihad ruttawad sagedaste armastuse kaswamisest mööda, nõnda et selle juured nõrgaks jääwad ja kergesti wälja tulewad. Puhta kõlblusetunde ees seisab niisugune noor, armastusele allaheitja naene taewakõrguselt sugukonna pruudist kõrgemal, kes meest, kes temale oma armastust on awaldanud, üksinda laseb raskel teoorjusel waewa näha, kuni ta temale ehk tema omakstetele sündsa kodukolde on walmistanud. Aga mõlematest kõrgemal seisab see noor naene, kes armastuse kewadel paraja osa jahedust alalhoida on mõistnud. Ja kui naesterahwaste õnnenõudeb weel rohkem peenenenud on; kui nende loodusest arusaamine sügawamaks on läinud; kui nad küllalt walminenud on, armastuse edu juhtimist, mis wiimasel ajal weel meeste käes on, eneste kätte wõtma, küllap nad siis jahedustki mõistawad alalhoida. Siis suudawad nad ka seda õnnelikku aega pikemaks wenitada, millal armastus weel awaldamata, lubamiste läbi sidumata, ootaw ja lootew on. Ja siis ei wiska nad eluröömude ja õnneilude pakkuwat seltsielu, lõbu ja edasiõppimist kõrwale, nagu seda liigwarasete ühinemiste tõttu tehakse. Naesterahwad saawad siis aru, millal nad sagedate kokkusaamiste eest kõrwale piawad hoidma, kui tarwis on ooteaja leeki iahutada. Salajane kihla-aeg tehakse lühemaks, awalik kaotatakse päris ära. See ei ole mitte mõni mitmeaasta pikkune, awalik kihla-aeg, mida Rootsi luuletaja Karlfeldt kiidab, kui ta ütleb:

Ei kaunimat aega pole ooteajast
Ja kewade päewist, urwa ajast:
Ei lehekuu rohkem walgust anna
Kui ebeneja jürikuu...

Kui noore põhjamaalase hing selsamal mõttel ei häälitse, siis on ta eluaastal kewade ärakadunud, ilma et ta selle tasuks pikemat suwe saaks. Nagu loodusesti, nii ka elus käib wali külm liigwarase kuuma ilma kannul. Et igat elu-aastaaega ta täies iluduses elada, selleks on elumõttele sügawamat ja walminud mõistust waja, — seda tõtt ei lükka üks Shakespeare Julia mitte ümber, kes 14 aasta wanuselt hingetäiuslist armastust ilmutas. Ja Shakespeare ei ole temas mitte warajase armastuse sarnastamata jõudu kujutanud, waid silmapilkset, saatusemäärawat, kõiki takistusi wõitwat armastust ennast, mis igas wanaduses ühesarnaselt wägew on — siiski oma wäge kõige silmapaistwamalt siis näitab, kui ta kahte inimest surma ajab, ja nimelt weel siis, kui neil eelolew alles elamata elu surmamõtteid kõige koledamaks teeb. Ainult niisugusel erandil on suwe õied ta elukewadel. Ja sellepärast ei ole mitte noorte inimeste terwe loomu tarwidus, waid nende ühe osa sagedane läbikaalumata tõendamine arwamist sünnitanud, et armastuse puhtus ja tuli kaduma minna, kui ta oma täielist õnne ootama hakkab, kuni organismus oma wilja wõib kandma hakata. Wastuwaidlemata tõde on, et tõsise armastuse karskust hinge ja tundmuste ükſuse tahtmine määrab. Aga see karske tahtmine wõib enne kui ka päraſt wõimaluse teoks tegemist olemas olla. Ja armastuse karskus wõib üheksaamist oodates niisama puhtaks jääda, kui täieliſes ilmajäämiſesti.

Muidugi ei tunne 25 aastane noormees armastuse joowastust enam nii wägewalt, nagu ta seda mitu aastat waremine tundis. Aga kui ta seda alles 25 eluaasta ümber tundma saab, siis saab tema, kõikide ihu ja hinge lõbutunnete seaduste järele, oma suguolewuse tipul karskuse ja waewa aastade järele oma õnne kõrgemal elujoowastusel maitsta, kui tal seda esimestes nooruseaastades wõimalik oleks olnud.

Kahtlemata toowad organismuse wajadused waraseid armunõudeid palju wähemal mõõdul ette, kui luulewõimu ettekujutused. Ainult kindlam terwise ja ilutundmuse mõiste jõuab pikkamisi erkudekawa tugewamaks teha, luulewõimu ülesergutatud ilutsemisi ümberkujutada, armuwalla uudishimu waigistada ja kohusetunnet iseenese ja tulewa sugu wastu kõ-

wendada, nõnda et enneaegse suguelu kiusatused ja meelitused noorte inimeste kohta mõjuta jääwad.

* * *

Sellega on alles poolwalminuid noori inimesi mõeldud. Kui aga selle wastu armastaja paar praegu tähendatud walmiduse wanadusesse on jõudnud ja nende täieline ühinemine nende eneste kui ka nende järeltulewa sugu elule ainult kasu wõib tuua, siis teewad nad iseeneste ja terwe inimesesugu wastu pattu, kui nad endid seadusliselt ehk wabalt ei ühenda, waid seda tühistel põhjustel aast-aastalt edasi lükkawad.

Aga ka selle tõttu on sala armastus põlgtuse wäärt, kui tema järeldusel naesterahwas alalises kartuses lapse eest, kes ilmuda wõib, olema piab, kuna ta ometi igatsust selle järele omas esimeses armu-õnnes ühes kannab, kui ka teiste eluõlude järele, mis warjulises kaswuhoones ehk keldris kül idusi ajawad, aga tungiwalt wabat päikesewalgust ja lahedat õhku tarwitsewad.

See on enamiste aja-küsimus, kunas see sala õnn oma awalikuks tegemist nõuab, ja selle täitmise julgemine seisab pea alati naesega ühenduses, kuna mehe pool selle julgemise täitmine seisab. Selle täitmises on inimese loomus hoolimata ja selle julgemises on armastus allaheitlik. Kui mees mitte hoolimata ei ole, siis tuleb see selleşt, et ta aruldaselt õrnatundeline on. Ja on ta seda, siis saab sala ühinemine, milles naene mehele suure ohwri toob, mehele niisama maharõhuwaks, nagu abielugi, milles naene oma suurema waranduse ehk töötõimu tõttu meheşt üle käib. Selle wastu lähawad aga naesterahwa nõuded suuremaks; ta nõuab suurema õigusega suuremat armastust, mida lapseşt ja kodust ilmaolemise asemele wõiks panna, seşt ainult nende läbi tunneks ta oma jõuudude igapidist täiusele jõudmist, ehk teiste sõnadega, oma täielist õnne. Ja mida õrnemalt ta armastab, seda kindlamine saab ta kord waremalt ehk hiljemalt hüüdma:

„Su iha waikib, kui kaisutawad mind su tulised musud,
Ei rohkem sa minult ei soowi, ei palu —
Kuid minu iha ei waiki; ma tahan, — kas usud? —
Ema-walu!

Seſt naesterahwa kõigeparemad omaduſed, olgugi ta paljalt armuke ja mitte naene, on lahutamatalt emaksſaamiſe ihaldusega ta loomuſe ſees ühendatud.

Selleüle on paljugi räägitud, et naesterahwa kohta ſee liiga alandaw olla, kui ta ilma abieluta ennaſt ühe mehe omaks annab; et mees oma armukeſt iſeeneſe ſilmis ja iſeennaſt ſelle ſilmis alatumaks teha; et ta eneſearmastaja olla, kui ta ühinemiſt tahab, mis armastuſe auuſuſele ja häbelikkuſele haiget teha; et naesterahwas tema ihalduste „ohwriks" ſaada — jne. Kõigel ſellel kõnel pole mingit wäärtuſt, ja päris lihtſalt, ſeſt et armastaw naesterahwas ennaſt ei oma eneſe ega ka mehe ſilmis alandatud ei tunne olewat: et ta ei uſu ennaſt mitte ohwerdanud olewat, waid teab, et ta annab ja wõtab. Seſt tema igatſeb armastuſe täiuſt palju ſügawama tahtmiſega kui mees, kuna tema armunõudeb kül waikſemad, aga ſelle wastu palju tugewamad mehe omadeſt on. Kuid ſagedaste ja mõnikord üsna kaua ei ſaa ta eneſeſt aru, et tema ſügawam tahtmine, iga hinna eeſt õnnelikuks ſaada, hingeliſes mõttes ometi lapſe pääle käib. Mees näeb ainult naeſe igatſuſt, ja rahulolewa naeratuſega tunnistab ta eneſele, et ta teda ärawõtnud on. Aga ta ei tea mitte — ammugi ei tea naene iſe ſeda — millal ta armastus ohwriks ſaab; kunas ta oma olukorda alandatud hakkab tundma. Mees ei näe ſeda, mis naene oma naeratuſe warjule ära peidab; tema ei ſaa ta waikimiſeſt aru, ei kuula ta ſüdameſoowi kõnet. Ta uſub teda täitſa rahul olewat, kuna teine alles nälga tundma hakkanud on.

Naesterahwa elunõue, ſugu hääks elada ja kannatada, annab ta armastuſele puhtamat hõõgu, kõrgemat leeki, ſügawamat igawiku-ihalduſt, kui mehe armastuſel on. Ikka palawamaks minewaſt, ikka ohwrimeelſemaks kaswawaſt õrnuſeſt armastatud mehe wastu, kaswab waigiſtamata emaarmu igatſus wälja. Mees aga ſelle wastu, kelle andmiſe wõimalus ikka wähemaks jääb, lähab armuawaldustes järk-järgult kehwemaks. Kui naesterahwas ſelleſt aruſaama hakkab, ſiis hakkab ta eneſele ka meeldetuletama, mis ta temale kõik andnud on. Ja ſellega on wõitlus, mure, pat ja ſelle palk — ſurm — armastuſeſſe aſet leidnud, mis algul, wõib olla, üliilus ja hin-

geline oli; armastusessе, milles täiesti ja ilusaste elada oleks wõidud, kui tal ühise eesmärgi, ühe suure elustawa ülesande— lastekaswatuse—ühendaw ja selgitaw mõju kaasas oleks olnud.

Kui armastusel sarnast ülesannet ei ole, siis ta kaswujõuud pöörawad ta enese wastu. Enese ja teise tundmusi tarwitatakse siis mängu riistapuudeks, umbes sarnaselt, nagu see 18. aastasajal moodis oli ja millele le pafirlage nimeks anti, mis tähendab: wanaks peetud kuldkirjadega riide seest lõngad wäljakiskuda! Tundmusi kisutakse ühest lahti, kiudustatakse, wassitakse, harutatakse, keritakse. Aga tundmused on juured ja ei mitte lõngad isegi kuldlõngad mitte. Suures, terwes elutõsiduses leiawad niihästi armastuse kui ka kunsti tegewuse jõuud oma kaswamiseks toitwat mullapinda. Kistakse neid selle pinna seest wälja, siis, ehk kül nende juured õhus rippuwad, ajawad nad, nagu wäljakistud puugi, ühel kewadel weel õied lahti, aga suwe tulekul kaowad ja kuiwawad nad ära.

Sala armastus on selles asjas suurtsugu rahwa lasteta ja ühise tööta abielu sarnane, ehk kül ohwrimeelne, iseennast ülewalpidaw sala armuke sada korda kõrgema wäärtusline on, kui majailuks peetud ja hellitatud toreduse-abikaasa.

Nii siis mitte mõistuse waral arusaadawad kohusetundeb, waid otsekohene eneseармastus, mis õige kõlblusega üks on, õpetab noorust Spinoza sügawast mõttest, mille sisu eduõpetuse läbi weel sügawamaks on läinud, arusaama, et „sugulik armastus, mis wälimiste kokkujuhtumiste pääle põhjeneb, wõib kergesti põlgtuseks muutuda, üheks meeletuseks, millele lahkmeelsus rooga annab; et aga sellewastu see armastus kestaw on, mille põhjus hingede wabaduses ja laste sünnitamise ja kaswatamise tahtmises seisab."

Elu-usu ja tema arwamata hulga mõjude läbi, järk-järgulise, waewalt märgatawate muutuste läbi saab armastuse wabadus oma tähendust selle kestwa armastuse kohta wälja-laotama.

Kirjanduse ja ümbruskonna hindamiste järele talitades, kujutab ajawaim kõikumatak indlusega mõtteid ja tundmusi selles sihis ümber, kuidas neid tugewamad juhiwad.

Noorte inimeste ülesanne on, nende tugewamate osasi etendada.

Kui tahtmine igapidise eluparanemise kohta ikka kindlamaks lähab, siis awaldab ta ka lastewanemate osas oma päris nõuet. Niisama wäha, kui noored inimesed enneaegse suguelu läbi nende aastate määrtust, mis nende kaswamist piaksiwad edendama, mahakiskuda tahawad, niisama wäha tahawad nad ka meelega oma wanemate-rõõmu sellega ärarikkuda, kui nad kidura, wastutahtmist ilmuwa lapse ilmale sünnitawad. Sest kõike õnne tahawad nad täielikult ja wabalt maitseda. Oodatud laps piab neile ilusaid unenägusi tooma, mitte piinawat rahutust; teda piab rõõmus, mitte pahane, süle kandma ja ta elu piab õnne täius, mitte aga õnnetuse koorem, olema.

Kui kahel armastajal seesugune tahtmine on ja nad sellesse walmidusesse on jõudnud, millal tahtmisel õigus on teoks saada, siis ühendawad nad endid täieliselt eneste, oma tulewa sugu ja seltskonna terwise ja ilutunde nõuete kohaselt, ka siis, kui nende puhas tahtmine, kooselu elada ja ühist waewa näha, ühe ehk teise põhjuse pärast abielu wormi oma pääle wõtta ei wõi ehk nad ise seda wormi ei soowi.

Neile, kel kõrwad on kuulda, räägib erapooletu arwustik, et Rootsimaal nende inimeste keskmine wanadus, kes seaduse poolt laidetud kombel eluühinemistesse on astunud, looduse poolt abieluks määratud wanadusega kokku käib.

Ja siiski saab inimesesugu neis wabades ühinemistes sündinud laste elukõlbtuse läbi petta, mida wiletsad kaswatuse olud ärarikuwad, kui nad mitte kohe esimesel aastal pärast ilmale sündimist ära ei sure: abieluta sündinud laste seas on surewus harilikult kõige suurem.

Teine samasugune erapooletu tunnistaja on see olukord, et sugulise kõlwatuse edendajate arw sel mõõdul kaswab, kui palju üleüldine seltskondline seisukord ja majandusline olukord abielusse astumist wõimatumaks teewad, ja selsamal mõõdul wäheneb, kui palju abielusse astumist kergendatakse. Ja nagu abieluta emadegi juures, nii on ka sugulise kõlwatuse edendajate wanadus just õige wanadus abielusse astumiseks!

Ülemate liikide noored mehed ei tohiks omas wõitluses seltskonna korralduste wastu mitte nii kohusetundmatalt alama liikide wastu wäljaastuda. Haritud noorsugu piaks teistele eeskujuks olema, niihästi õigel ajal abielusse astumises, kui

ka tulewa sugu ja seltskonna wastu hää kombe alalhoidmises. Oma pesaehituse wõimalust wõiwad nad ikkagi enne lapse ilmumise ootamist omale wõrdlemisi kergemalt, kui nende wanused alama rahwa liikmed, kätte wõidelda. Hoolimatausi wastuseisjate ehk takistajate wastu on neil aga ainult siis õigus tarwituse wõtta, kui nad endid küllalt tugewad tunnewad olema, ise seda uut olewust warjama, kes kord nende asemel inimeste suos elama saab. Kõige päält piab aga haritud noorpõlw sotsialiliseset uuenduseset osawõtma, mis laialisemas mõttes ainukene wastus abielu küsimuse pääle on.

„Waba armastuse" eest wõitlemise asemel, mis praeguse ajal paljutähendawaks ja kurjaste pruugitawaks mõisteks on saanud, piab armastuse wabaduse eest wõideldama. Sest kuna esimene niikaugele jõudnud on, et ta igasugu armastuse wabadust tähendab, tähendab teine ainult selle tundmuse wabadust, mis armastuse nime wääriline on.

See piaks elus ikka rohkem seda wabadust kättepüüdma, mis tal luuletustes juba muinasajal on olnud. Armastuse õied ja pungad jääksiwad siis ikka armastajate eneste saladuseks, ainult tema wili oleks nende ja seltskonna teada. Nagu alati, nii on ka siin luuletus edenemise teed näitanud. Wäga harwalt on mõni suur luuletaja seaduse läbi pühitsetud armuõnne üle laulnud, kül aga waba ja salajase armuõnne üle. Ja ka selles mõttes kujuneb kord aeg nii, et luulewalla üle enam üht, ega eluwalla üle koguni teist kõlbluse seadust maksma ei panda. Juba „Sakuntala" luuletaja nimetab armastust kõigeilusamaks taewa anniks, mis ainult tundmuste täiuse läbi pühendatud wabas abielus olemas on. Aga juba selgi ajal saadi aru, missugust hädaohtu see tuua wõib, kui „tundmata südant tundmata südamega kokkupannakse." Juba selgi ajal oli lapse saatuse eest hoolekandmine see, mis seltskondlist wastutamist armastuse wabadusega kokku sidus.

Nii on uus kõlblusemõiste koguni wana. Aga siiski piab teda uueks nimetatama, sest et ta alles hakkab üleüldiseks äratundmiseks saama. Ikka rohkemal arwul hakkawad inimesed arusaama, et see, kes ennast wabalt ehk laulatatult ühe teise omaks annab, kellega ta hinge pooleşt wõõras on, oma enese-

kohalist auusust haawab; ikka selgemine aimatakse juba, et see hingede wastastikune kodutunne on, mis omaksandmist pühendab.

Kosija, kes sabakuues esiti isa juurde ilmub ja sellele oma tundmusi, mis tal tema tütre wastu on, awaldab, on juba niisugune ärawananenud tüüpus, et seda naerukski enam ei saa teha! Pulm, mis kihlapidu, langude-liigu, kirikliku laulatuse (mille wiimase eel suurtsugu rahwaste juures weel „pühaliku toimetuse" pääproow, et ta hästi toredaste korda lähaks, ärapeetakse) järele pidustatakse, kus piduwõõrad noortpaari pruudikambrisse ehk reisiwankrile saadawad — see kombe saab peagi naeruwääriliseks, siis kombluselaks ja wiimaks kõlbluselaks tembutuseks jääma. Ja sel mõõdul, kuidas armastus edeneb, hakkabki see wanast päritud kombe, kus abielu sobitamine sugulaste asi oli, kaduma, nagu kõik wanaaja jätised pikkamööda kaowad. Ikka wähem salliwad armastajad oma sügawamate tundmuste spioneerimist, ikka rohkem wabastawad nad endid seltskonna tutwustamise-tollimaksust, sugukonna kombekorraldusest, tutwuskonna taskunäpitsusest. Ikka enam ja enam hakatakse armastuselt looduse wooruseena lugupidama, mille kestwust keegi kaugemal oleja määrata ei wõi, mille õrnu awaldusi ja sõnades awaldamata wõimalusi keegi rikkuda ei tohi.

Kuidas wõib armastus, mis üks suur walitseja elu üle on, oma wabadust seltskonna läbi kergemine määrata lasta, kui elu teine walitseja, surm? „Armastus ja surm, millede piirid üksteise wastu käiwad, nagu mäeahela külgede harjapiirid, milledel igalpool, kus nad wastastikku kokkupuutuwad, ühine kõrgusejoon on;" armastus ja surm, mis mõlemad, üks koidupuna tiiwadega, teine kesköö-taewa tumeduse tiiwadega seda wärawat warjawad, mis maapäälist elu ta ümberpiirawast tundmatast tumedusest lahutab, — ainult need mõlemad on wägewused, oma majesteetliku suuruse poolest üheseernased.

Aga kuna surm üksainuke on, on armastus mitmesugune.

Surm ei mängi ialgi. Kui armastus niisama tõsiseks saab, küllap ta siis ka enesele surma õiguse kätte nõutab, nii et ta ise oma aega ja tundi wõib wäljawalida.

* * *

Armastuse kewadel on wanematel ainult siis oma laste kohta tähendust, kui neil auukartust selle ime ees on, mis nende lähedal sünnib. Aga seniſaadik on wanemad wäga harwaste nii peenetundelised olnud, et lapsed neid oleksiwad mõistlikudeks sõbradeks pidada wõinud. Nooruseaeg on harilikult täis wõitlemisi, mis osalt sellest tulewad, et wanematel on hirnu laste meeleolu oma eneste wormide järele ümberkujutada, missugusele tegewusele lapsed wastu panewad; osalt sellest, et lastel tahtmine on oma eneste aateid ettekanda, mis ikka teised on, kui wanemate omad, sest muidu „ei oleks uuel rahwa põlwel mingit eluõigust," ütleb Georg Brandes. Wanemad wõiksiwad iseenestelt ja lastelt lõpmata hulka kannatusi ärahoida, kui nad kohe alustuses arusaaksiwad, et lapsed uute iseolewustena uute jumaluste ja uute sihtide tõttu ilmas tähtsateks saawad; et neil õigus on, oma eneste olewust kaitsta; et neil kohus on, uusi teesi otsida, mis juures wanemad neid selsamal mõõdul auustama piawad, nagu neil õigus lastelt auustamist nõuda, selle hää eest, mis nad oliwad ehk on, tahawad ehk tahtsiwad. Ainuke asi, milles wanemad oma täieialiste laste wastu ialgi kidsed ei tohiks olla, on see, et nad nendele wõimalikult rohkesti oma laialisemat eluteadust osaks saada laseksiwad. Aga selle juures piaksiwad nad ikka seda meelespidama, mis waene, armastaw süda kergesti äraunustab: et wanemate kibe eluteadus lapsi nende eneste kibeda eluteaduse läbitegemiste eest ärahoida ei jõua. Nemad ehk hakkawad endid kül wanemate ekſituste eest kõrwalehoidma, kuid sadawad teistesse ekſitustesse! Ainuke tõsine wõim, mis isal ehk emal oma laste saatuse üle on — aga see on ka mõõtmata suur — seisab selles: oma kodu oma enese auuwäärilise, ilusa iseolewusega täita; armastusega ja rõõmuga; tööga ja haridusega; õhku sääl nii kosutawaks ja puhtaks, nii täis rahu ja soojust teha, et lastel rahu oleks, oma walimisega oodata, ja et neil kindel ja tubli mõõt hästi selgeks saaks, mille järele nad walida wõiksiwad.

Aga kui wanemad näewad, et lapsed kõige selle pääle waatamata kiusatusesse langewad, juhtumist saatuseks piawad, siis on neil peaaegu jumalikku mõistust waja, et hädaohtu ära pöörata. Enamates juhtumistes töötawad wanemad oma

lapsi ise juhtumiste käte vahele, kui nad saatusel määratud takistustele vastu tormavad. Nemad ei hoiata mitte selle eest, mis midagi ei ütle ja midagi ei anna, vaid kannavad viletsaid, närusеid põhjusi lagedale, milledele noorus kõige oma loomuse paremusega vastu paneb. Ja nad rahustavad oma eneste rahutumaid aimdusi, millede järelkäimisele neid vanemad olekssivad äratada võinud, kui neil tõsise elu kohta selgem vaade oleks olnud.

Isegi armurikastes perekondades lähavad lapsed elukeväde tormi ajal mõistatuslisteks, nii et vanemad sagedaste asjata neist arusaada püüavad. Noor hing ei kannata ialgi muul ajal rohkem, kui oma enese hingemõistatuse väljaarvamise all. Aga isa ehk ema, kes oma laste läbi uuesti nooreks on suutnud saada, võiksivad neile ka seletuse otsimises abi anda. Muidu oleks tagajärjeks, et vanemad omalt poolt kiva sinna müüri juurde kannavad, mida lapsed eneste ja nende vahele ikka kõrgemaks ehitavad.

Ka needki vanemad, kes kägisejateks töömasinateks ei ole muutunud; kes oma võimu mitte selle tõttu üles ei näita, et neil võimu on, vaid et neil vaimlist arusaamist rohkem on; kes omas kodus lastele mitte üksnes vabadust rõõmu tundmiseks ei anna, vaid ka rõõmu vabaduse tundmiseks valmistavad, ka needki vaevavad endid sagedastegi asjata, oma rohkemat arusaamist lastes idanema pannes, neid oma vabameele läbi nooruse ühekülgsusest vabastades. Ja siis piavad nad võitlust lõpetama. Sest see ei suuda olevikku võimatusi mitte parandada, ainult tulevikku mõistuse võimalusi võib ta rikkuda.

Inimesel on ta elus kolmes pääasjas tarvis kõigetõsisemalt otsustada: eluvaates, elukutses ja armastuses; neid otsustades piab iga hing iseseisav olema. Sääl piavad vanemad oma võimu tagasihoidma, et lastele sellega hädaohtusi mitte kaela pääle saata. Aga nemad piavad ka vahet teha mõistma sügava ja päälsekaudse nõude vahel, õiget teed kõverast äralahutada mõistma.

Kui vanemad seda ei suuda, siis piavad lapsed oma kohust iseeneste ja elu vastu täitma, kuna nad, varem ehk hiljem, oma teesi mööda käima hakkavad.

Kui lapsed kõne pooleſt „vaikida ja naeratada“ jõuavad, et seda hõlpsamine omas tegevuses tõsiduſt ülesnäidata, siis

wõiwad need lapsed oma wanemaidki weel kaswatada. Siis ilmub sagedaste, et isa ehk ema süda kõwem, nende hinged awaramad on, kui lapsed ehk wanemad seda enne proowi uskusiwad. Tuleb aga sellewastu awalikuks, et ainult wanemate wiad ja arwamised wõitlusele põhjust andsiwad, siis ei ole wiad ja arwamised selleläbi midagi rohkem wäärt, et nad isa ehk ema omad on!

Aga kuigi asi nii oleks, et wanematel sarnast hinge ei ole, mis sügawamalt tunneks, waid paljalt süda, mis werd nutta mõistab, siis on lapse kohus ometigi iseenese, kui ka läinute ja tulewate põlwede wastu, oma enese olewusele wõimalikult kõrget täiusele jõudmist armastuse läbi osaks saada lasta. Wanemad on ainult üksainuke lüli lõpmata pikas sugude ahelas: sadatuhandete rahwapõlwede werd on nad oma lastele edasi annud, kes sedasama omalt poolt jällegi edasiandma piawad. Lastel on kõrgemad kohused kõikide nende elust lahkunute ja alles elusse ilmumata hingede wastu, kui ainult üheainuma inimesepaari wastu, kes nende isaks ja emaks on. Noorepõlwe kohuseks on, kõiki neid surnuid nii täieliselt kui wõimalik oma enese ja oma laste olewuses jälle elawaks teha. Sagedaste ja suuremalt osalt wõib inimene oma iseloomu eest enese wanaema hää südamele, oma esiisaisa aruka meelele rohkem tänulik olla, kui oma kitsasüdamlise emale ehk waimuwaesele isale. Selle wastu, et alatiseks kohuseks on, oma wanematele rõõmu teha, wõib ka üks kohus olemas olla: neile muret teha, kui selleläbi oma järeltulejatele rõõmu saab walmistada. Isa ja ema auustamine on hää asi; ometi see käsk, mida Moses omal ajal ära on unustanud, on palju tähtsam: Auusta oma poega ja tütart, weel enne, kui nad sündinud on!

Kui kohusetundmus surnute ja sündimatade wastu inimeste tegewuste pääjõuks saab, kuna ta nende tundmuste wäge ülesnäitab, siis saawad wanemate ainuõigused, oma laste elusaatust määrata, kui ka laste nõudmised, wanemate osa nende läbi määrata lasta, ikka enam ja enam mõõdaniku ja tulewiku majesteetlise suuruse ees põrmuks wajuma.

* * *

Eelminewast seletusest selgub, et tühine on iga kõlbluse jutlus, milles nõudmine puudub, terwetele inimestele 20 ja 30 eluaasta wahel wõimalust walmistada abielusse astuda, misugune wõimalus Germania sugurahwaste esiisadel ilma erandita käes oli, kuna nüüd nende eeskujulise karske eluwiisi pääle tähendatakse!

Niikaua, kui noortel inimestel pikale wenitatud õpejärkude katsed, majanduse eelarwed, aktsiaühisuste jagatawad arwud ja ümbruskonna eluwaated wanemateks saamise wäärtusest kõrgemad on, jääb asi wanamoodu, kuigi õige kasin osa mehi, kas oma enesetundmuse ehk oma armastuse tõttu, sugulist karskust kuni abieluni ehk ka ilma abieluta edasi piawad.

Et see seltskondlise korralduse ja kultura ohwerdamine lõpeks, on juba ükskõikselegi tähtjas, aga lõpmata kõrgemal mõõdul on tal seltskondlise elu kohta tähtsust, mille jõuudusi nüüd kombekorratuse tegewus häwitab ja kombluse määrus kammitsasse paneb; seltskonna kohta, mille tugewus uue rahwapõlwe noortest, terwetest wanematest wälja kaswab.

Juba nüüdsetegi seltskondliste korralduste seas, lasewad meie kodumaal (s. o. Rootsimaal) mitmesugused mõistlikud uuendused oma-kodu aateid teoks saada ja kiirendawad abielusse astumise wõimalusi; niisugused uuendused on: lühendatud õpeaeg; palkade kõrgendamine, mille wäiksus ennemalt ei lubanud abielusse astuda, nii et sugunõude waigistamiseks prostitutsion maad wõttis; wanade teenijate warajasem pensioni pääle laskmine, et keskmisele wanadusele, kus lastekaswatamise koorem kõige raskem on, kõrgema palgaga ametisi muretseda j. n. e.

Pääle selle on weel põhjalikku elunõuete korraldust waja, kõige rohkem suuremates linnades, kus korteri ühisused abi wõiksiwad anda, wäikeste, sündsate elukorterite sisseseadmiseks ühise köögiga; bürood ehk kantseleid noori tööjõuudusi tundide wiisil tasumise eest töösse wõiksiwad wõtta, ja konsumi seltsid, ehk tarbeasjade korraldajad ühisused, ülespidamise ainete odawuse eest muretseda wõiksiwad, mille tõttu noortel inimestel perekonna asutamine märksalt kergemaks saaks. Mitte üksnes, et noorte inimeste elukord paraneks, waid ka ühiseluline tööjõud tõuseks kõrgemale, kui umbes 25 aastased mehed oma mitmesugustesse elukutsetesse astumiseks walmis oleksiwad, et

30—35 aastase riigiteenistuse järele täielist pensioni saada, aga siis ka kohustatud olekswad, ametist lahkuma, ainult niisuguseid kordasi eranditeks jättes, kus mõne isiku iseäraline waimurikkus teda ta ametikohale tingimata tarwiliseks teeb. Neid eluteadusi, mis ametis olnud mees omale kogunud, seda töövõudu, mis tal ametist lahkudes weel ülejäänud, wõiks ta teistes kodanlistes tegewustes ehk omas isiklistes eluhuwitustes suure kasuga tarwitada.

* * *

Iga kombluse jutlus nooresuo wastu, mis seltskonda, kes ebakomblust sallib ja nooruse armastust teoks ei lase saada, mitte hukka ei mõista, on enam kui rumalus, on kuritegu.

Niikaua, kui praegused madalad palgad ja kindlusета töötwõimalused edasi seisawad, saab ka ikka rohkem naeste weri wedelamaks, meeste weri ärarikutud, mida kauemine nad abielu ootawad, mis terwete ja õnnelikkude wanemate läbi tugewaid lapsi oleks wõinud seltskonnale kinkida.

Ja niikaua, kui riigid oma ülemaid wäärtasju nii nürimeelselt äraohwerdawad, on iga muu seltskondliste olude parandamine ainult üks Penelope kangas, kus — sõna kõigetõsisemas mõttes — öö seda ülesharutab, mis päew kokkukudunud on.

IV.

Armastuse valimine.

Armastuse wabadusele, uusi olewusi luua, tuleb allapoole piirijoon tõmmata, kuna seda wabadust ainult neile antakse, kes suguliselt walmidusessе on jõudnud. Aga ka ülespoole tuleb piir panna, sest et isa ja ema liig suur wanaduste wahe, ehk liig kõrge kumbagi poole wanadus, halbu tagajärgesi laste terwise, jõuu ja kaswatuse kohta awaldab. Ja et, nagu ülemal tõendatud, abielusse astumiseks kõigenooremaks wanaduseks 21 aastat seadusliseks tunnistada wõib, on 25 aastane wanaduse wahe kõige suurem, mida seadus kokkulasta tohib.

Keegi, kes elu mõtet tema alalises tõusmises kõrgemate wormide poole näeb, ei waidle selle päewaselge kohuse wastu, et raskeid haigusi, millede põlw-põlwelt pärandamise kohta teadus ammugi kindel on, ei tohi edasi istutada. Aga et see teadmine ainult harwade juhtumiste läbi kindlustatud on, ei olekssiwad seadusliseд keelud teadmata kordade kohta ainult elutakistused — wõib ka olla, koguni meeletumad takistused — ükssiku isiku kohta, waid ka pahad korraldused edasikestwate uurimiste kohta biologia, ehk eluteaduse, tähtsal põllul.

Mida juba nüüd korraldada wõiks, on see, et kumbkil poolel enne abielusse astumist selge arusaamine wõimalikkude hädaohtude kohta oleks, ja et siis eluseltsilise walimine nende

eneste wastutuse tundmuse hooleks jääks. Sest keegi ei wõi nõuda, et iga üksik oma armastuse õnne üleüldiste wõimaluste hääks äraohwerdaks. Aga üksiku inimese kui ka terwe inimesesugu kasu pärast wõib kül nõuda, et keegi oma eluwalimisele pimedalt wastu ei astu. Ja mida enam sugude ühinemise tundmus oma enese edenemise tundmusega ühendatud on, seda hõlpsamalt leitakse igasugu wõimalusi, kuidas tulewa põlwe kasuks kindlamine ja paremine walida wõib. Juba nüüdki peetakse loomulikuks, et enne elukinnitamist kinnitatawa terwist tohter järele katsub. Tulewikus piaks niisama loomulikuks saama, et enne abielusse astumist naesterahwas ennast naistohtri, meesterahwas meestohtri poolt läbikatsuda lasewad, kas nad ka oma sugulikku ülesannet täita wõiwad. Ja see ei oleks mitte üksnes uute elude kinnitamise pärast, waid ka abielusse astujate eneste rahu hääks, tarwilik, et teada, kas ehk wahest organlisi wigasi olemas ei ole, mis mõnikord abielu wõimatumaks teewad, mõnikord kül kõrwale toimetatud wõiwad saada, kus aga mõlematel kordadel teadmataus otstarbeta kannatusi walmistab.

Enamatel kordadel wõib kartus rõhuda, et ehk on enesel niisuguseid haiguseidusi külles, mis suguelu läbi abikaasa ehk laste külgi edasi hakkawad, wõi on tulewasel abikaasal neid olemas, mis siis enesele koormaks saawad; seda muret wõib arst kas kinnitada ehk tühjaks tunnistada.

Iseenesestki on mõista, et siis osalt iseenese terwisest lugupidamine ehk enesearmastus, osalt kaswaw lugupidamine oma järeltulejate wastu mõndagi sündmatat abielusse astumist takistama saab. Teistel kordadel, kus armastus wigadest ei hooli, saaksiwad abikaasad endid wabatahtliselt lastest ilma jätma. Selle wastu aga neis juhtumistes, kus seadus abielusse astumist kindlaste keelab, ei saaks ta siiski takistada, et wigased ehk haigustega koormatud isikud oma sugu wäljaspool abielu edasi ei külwaks. Aga nii on kord kõikide seadustega lugu: parematele inimestele ei olegi neid tarwis, halwemad ei pia neid, kuid suurema hulga inimestele on nad õiguseaimete õpetajateks.

Ainult need, kes hingeliste muutuste seadust ei tunne, kahtlewad armutunde ja sugutunde üheaegse edenemise juures.

Aastasada aastasaja järele on armutunne edenenud, kuna inimesed selsamal ajal seda tunnet usulikude mõistetele, päälsekaudsete kohuseaimetele, rõhuwale wanemate-õigusele, tühjade wormidele ohwerdanud on! Nüüd aga, kus tema ohwril kõigekõrgem wäärtus on, nimelt, kõigetäielisem haiguste häwitamine ja terwise kosutamine, inimese-materjali ese ülendamine, nüüd siis ei piaks inimesed seda ohwrit tuua jõudma, sest et armastuse wägi waheajal kõwemaks on kaswanud?!

Just wastastikuse armutunde suuruse tõttu üheteise wastu, suudawad abikaasad lasteta olekut kergemine ärakanda, kui nad, teades, et nad inimeste sugule wäärtuslisi wõsusi juurde kaswatada ei suuda, abielusse astusiwad selle kindla otsusega, et mitte lastewanemateks saada. Selleşama armastuse suuruse tõttu wõib see armastaja, kelle pool wiga on, oma ese õnne ohwriks wiia, et teine ese ja inimesesugu hääks oma õnne ühe teise olewuse abil kätte wõiks saada. Niisuguši ohwrisi tuuakse juba nüüdki tihedamalt, kui üleüldiselt ustakse. Ja elusseaduses, hinge ja ihu ükšuses, on wõimalus olemas, et haige seda wäärtust ümber hindab, mis armastusel terwe inimese kohta on, ja esele uusi, omakohaseid õnnetundeid loob.

Aga kõigepäält saab armusunni sügawamale jõudmine tundmust järeltulewa sugu kaunistuse kohta kindlustama, ilma ükšiku inimese õnne nõudmata.

Kui Lutheri kirik wõitluses abieluwabaduse pärašt lähedaste sugulaste wahel alla jäi, siis tähendas see algawat wabadušt isiklikule walimisele abieluõpetuse höölweldamata meelsusest ja piibli kirjatähe-orjusest, mida kirik inimestele päälepannud oli, kuna enne seda juba ammugi Mooseše suguilustamise waade unustusesse oli jäänud. Ka Hellases (Greekamaal) oli sihikindel sugukaunistamine. Aga selleläbi, et ristiusu õpetus wahetpidamata ükšiku inimese tähendusešt kõneles, läks ükšiku tundmus tulewa sugu kohta nõrgaks, mida omalt poolt see teadmine, et hingesi ihudele taewaš antaks ja neid sinna tagasi wõetaks, tagant lükkas. Ainult inimese hingejõuu tõstmise läbi, patuse keha piinamise läbi, tõstis ristiusk sugu wäärtuse hinda. Õpetus pärispatust oli ainukene tõendus, mille kaudu inimene oma esiisadega sugulane oli. Et terwe inimesesugu Jumalast ükskord kõikide aegade jaoks täieliseks

oli loodud — kuigi Aadama läbi ärawusfitud — fiis ei faanud, nagu juba tähendatud, mitte uuekfujutamine ristiufu põhjusmõtteks, waid endife olu tagafiseadmine. Ja elu-uuenduſe tingimistes nägigi ufuõpetus patu juurt ja tema ilma fisſe tulemiſe põhjuſt. Selleſt waateſt pidi ülejõutama. Ja õnneks on kirik wõitlemiſt loomutarwiliſe armastuſe wastu kaotanud ja tahab ſeda ikka rohkem kaotada. Aga ſelle juures tuleb, nagu ufupuhastuſe aegſe abieluwaenluſegi juures, ette, et edenemine päätee päält, fugukaunistuſe teelt, kõrwaliſe tee pääle kaldub. Nüüd näitawad mitmedki märgid, et armastus ja tulewa fugu eeſt hoolitſemiſe tundmus üksteiſele lähenema hakkawad.

Igakord, kui logikaline mõtlemine elawale elule oma „kas — ehk" ettepaneb, paneb elu oma uhke tahtmiſe maksma, ennaſt mitte ſeletuste ehk järeldusste wahele kinni panna lasta. Elama tähendab liikuma, liikuma tähendab muutuma, uuenema, ehk teiste ſõnadega, üles ehk allapoole minema. Jalgi ei faa ülespoole tungiw kõwerjoon kõrgemat punkti kätte, kui mitte tahtmine, uuſi eluſi luua, iſiklife armastuſe walimiſeſt, aga walimine jällegi ſelgewaateliſeks faanud fugukaunistuſe loomuſunniſt juhatatud ei ole!

Et iſiklife armastuſe walimine weel fagedaste ſeda loomuſundi oſalt tähelepanemata jätab, oſalt tale haiget teeb, ei tõenda weel, et ta taſt ikka ilma olla ehk teda äratõrjuda tahaks. Armastuſe walimine on teatawatel kordadel, nagu liiglähedane wereſugulus, mitmeſuguſed rahwaſugud, ja teatawad haiguſed, juba loomuſunniks faanud, kuna ſeadus ja kombe walimiſe pääle on mõjunud, nii et ſee omalt poolt tundmuſte ja loomuſunni pääle wõis mõjuda. Wennal ja õel, kes oma fuguluſt teadwad, pole tarwis oma wastaſtikuſi armuihalduſi mahaſuruda, ſeſt et need nende wahel ialgi üles ei tõuſe. Ei mingi käſk, waid were fundmus, takiſtab Amerika neiduſi neegrile ehk hiinlaſele meheleminemaſt. Naesterahwas, kelleſt teatakſe, et ta langetõbine on, jääb ſellepäraſt koſimata, et keegi mees teda eneſele abikaaſaks ei igatſe, aga mitte, et ſeadus, milleſt nii kerge on möödaminna, tale abielusſe aſtumiſt keelab. Teiſeſt küljeſt teatakſe ka, et need olud, millede mõjul inimeſe keha iluduſt ja tugewuſt tõſtetakſe, ſuurel mõõdul fugude

armuwalimise kohta mõjusiwad, kui neil walimise-wabadust oli. Pärimise õigus, mis muidu kokkusündmataid sagedaste abielulisele ühendusele on saatnud, ja teiselt küljelt naeste-rahwaste nõudmine mureta elu järele, on nende wiimaste loomusundi selles asjas rikkunud. Walitsewad kombed ja kõbluste mõisted on tulewastelt emadelt nende täielise walimise-wabaduse ära riisunud ja sel kombel waliwa naesearmastuse tähenduse tulewa sugu waimlise ja ihulise kaunistamise kohta suurel mõõdul erapooletumaks teinud. Sinna juurde tuleb weel, et ristiusu wennastuse-õpetus, haridusе-aja üheşarnasuse-õpetus, majanduslise wõimu edasiandmine kolmandama seisuse kätte — ühe sõnaga: terwe seltskonna demokratiseerimine, ehk wabakodanliseks tegemine — need seadused ja kombed mahakiskunud on, mis mitmesuguste seisuste ja rahwasugude weresegamist keelasiwad. See on muidugi isiklise armastuse walimist edasi awitanud, aga ka, palju rohkem kui enne, raha tõttu abielusse astumisi kaswatanud. Waremate abielusobituste juures, kus noored paarid wanemate tahtmisel kokku pandi, peeti pääle majandusliste kasude weel palju teisi silmas. Aga niisugustel kordadel, kui ka sugulaste paariminekutel, oli wähem muret, puhast werd alalhoida, kuna rohkem tühine hirm seisuste segamise eest ja kitsarinnaline suguseltsi toredus abielusse astumisele kitsaid piirisi määras. Sellepärast oli siis tarwis, et armastuse walimine neist piiridest üle pidi astuma, kuna neil, sugukonna kaunistamise waatepunktilt waadates, muidugi kahtlane wäärtus oli. Aga seda rohkem piab raha wägewuse üle abielude sobitamisel kaebama, mida rohkem ta omale selle poolehoidmise eesõigusi kätte kisub, mida üksnes armastus anda wõib, ja mida ta kõigeparemine ühele wäljawalitule hulga ühesarnaste seast annaks; see on üks poolehoidmine, mis, teiste arusaadawate põhjuste kõrwal, ka üht mitme põlwe jooksul harinenud loomusundi eneses tohiks pidada, millel ühe seisuse ehk suguharu parema iselaadi alalhoidmiseks tähendust on.

Sest saadik, kui ristiusk ja tema mõju all kaswaw haridus armastuse loomuliku määru häbelikult kinnimatsiwad — ja tale oma ülimõistuslise katte pääle tõmbasiwad, hakkasiwad ka inimesed selles asjas eneseuurimisi ja enese ülestunnistusi häbenema. Meie piame jälle sugukonna ajalugu kirjutama

hakkama, aga mitte niisuguſt, nagu wanadesſe perekonna-piiblidesſe kirjutati, kus ſündimiſe, laulatuſe ja ſurma aastad ſuurte arwudega ära tähendati, waid niisuguſt, kus ka need olud ülestähendatud olekſiwad, mis ſündimiſt ja ſurma määranud on. Piab uuesti päälehakatama, horoskopiſi (ajamärkide tähendajaid) ülesſeadima, aga palju wähem märkide tähendamiſeks taewa külles — ehk kül needki waheſt natuke omaſt endiſeſt tähenduſeſt jälle kätte ſaawad — kui maapäälſete märkide tähendamiſeks, ja mitte üksnes ſündimiſe ajal, waid hästi kaua enne ſeda. Nii, nagu alchymiaſt (kullategemiſe katſeteſt) chemia ehk lahutusteadus, aſtrologiaſt, ehk tähtede tähenduſeſt, aſtronomia, ehk täheteadus, wälja kaswas, nii wõiks ka niiſuguste märkide uurimine ſellele teaduſele teewalmistajaks olla, mida eſialgu, kui weel ſügawama tähenduſega ſõna ei tunta kui Galtoni eugenies ja Haeckeli ontogenia on, erotoplastikaks wõiks nimetada: õpetus armastuſe, kui kindlalt ülesehitawa kunsti üle, pimeda ſugutungi aſemel. Oleks palju kaſulikum inimeſeſugule, kui need naesterahwad, kes nüüd oma elulugusi poolõiglaſelt ja kunstita luuletustes kirjeldawad, teaduſe kaſuks üsna tõſiſeid ſugukonna-kroonikaid kirjutakſiwad ja päris õiglaſt tunnistuſt eneſteſt omas kirjutustes annakſiwad.

Juba nüüdki on otſuſele jõutud, et kombed ja mõttewiis, kunsti ja tunnete ſihid, mis armastuſe ſiſu kujutawad, teadmatal kombel oma ſugule kaſuliku walimiſe hääks kaaſa mõjuwad. Selleſt ſaadakſe ſiis aru, kui ſelguſele on jõutud, misſuguſe ſihi poole walimine piab liikuma; misſugusi waimlikka ehk kehalikka omaduſi ärakaotama, misſugusi kindlamaks kaswatama piab, ja misſuguſe abinõuu läbi uue ſugu loomuomaduſed wanemate walimiſes ſeiſakſiwad. Aga kaudſel teel ſaakſiwad ettewaatuſed ja hoolitſuſed tulewa ſugu hääks niipalju kaaſa awitama, et armastuſt nende tingimiſte all, mis uuele põlwele kahjulikſed on, ikka harwemalt ette tuleb. Inimeſe ſiſemus ei ſuuda mitte logikalikult mõtelda. Aga meie olewus kujuneb wastastikkude mõjude läbi ümber: keha hinge mõju all, hing keha mõju all; ihaldused mõtete mõjul, mõtted ihalduſte mõjul. Muidugi jääb armastuſe walimine wõitjaks. Aga ükſikud ja üleüldiſed omaduſed, mis üleüldſe külgetõmbawalt mõjuwad, ſaawad ſelgemaks, mõlematele ſugudele rohkem

kättepüütawamaks ja walimise juures otsust andwamaks. Selle wastu jõuawad sugujõuudude raiskajad, alkoholi orjad ja ühel ehk teisel kombel paha teede tallajad ikka wähem ja wähem armastust enese wastu ülesäratada.

Juba endistel aegadel on nähtud, et mõnel ajajärgul walitsewate põhjusmõtete muutumine ja liikumise jõuudude jaotamine ka armastuse iseloomu muutnud on. Nii wõis, nagu juba tähendatud, rüütliaegne ja pärastpoole hariduse edenemise ajajärgu ajawaim armastust niihästi abielust kui ka sugu ülesandest äralahutada. Samasuguste hingeliste muutuste tõttu wõib üks uus, edulootusest täidetud ja elu-usust kindlustatud ajawaim nende koosolemist kindlamine kui ialgi enne maksma panna.

Ust, luule, kunst ja seltskondlised kombed on koos töötanud, et sugulist tundmust armastuseks ülendada. Nad hakkawad nüüd jällegi koos töötama, et sugulist tunnet armastuse sees tuntawaks teha. Altarid, mida minewik sigituse jumalustele ehitas, tulewad jällegi ülesehitada, aga mitte selleks, et inimesed õhtuse eha ajal nende ümber Bacchuse pidudele kokku tulekswad, waid kuldses koiduwalges rõõmsatele loomisepäewadele wastu lähakswad.

Sugukonna tunne, esiisade auustamine, uhkus puhta were üle saawad siis koguni uuel mõttel oma määrawa wõimu tundmuste ja tegewuste üle kätte.

Sel kujul saawad armastuse wabaduse piirid olema, aga neid ei määra mitte aaterikka mõtteteaduse kodanluse- ja kohusetunded, ei ka mitte Sparta edumõtteliseb nuhtluseseaduseb.

Wabadust armastuse walimisele nende tingimiste all, mis tulewale sugule kasuks on; kitsendust, kül mitte armastuse wabadusele, waid laste sünnitamisele nende tingimiste all, mis sugule kahjulikud on — see on õige elujoon.

Armastusel on, nagu igal muulgi tundmusel, oma tõus ja mõõn. Temal ei ole kõigesuurematesgi hingedes mitte alati ühesugune kõrgus. Aga mida suurem hing on, millest armu tundelaene üle woolab, seda wõimsamalt wõbiseb see laene oma kõigekõrgemale kohale tõusmise juures igawiku poole igatsedes. Laps on selle igatsuse ainukene kindel rahustamine.

See ei tähenda mitte, et armastajad sel silmapilgul, kus nad kõike muud unustawad, oma tundmusi olewiku ja tulewiku wahel ärajaotawad, eneste õnsuse ja wõimaluses olewa lapse wahel. Nii nüridalt ei kujune hingeelu mitte. Aga teatawaid hingeolusi määrawad tundmused, mis sel silmapilgul unustuse hõlma oliwad wajunud; ja tegewuse-määrawad mõtted, mis nende teoks tegemise silmapilgul unustatud oliwad, ei olnud selle tõttu mitte wähem otsustandwad. Wõidu ajaja ei mõtle wõidu silmapilgul mitte oma sõiduhobuse õpetamise pääle, mida enne wõiduajamist peeti, aga see õpetamine on wõidutunnil siiski otsuse andjaks. Kunstnik ei mõtle oma tähtsa töö loomise silmapilgul mitte õpeaastade waewa pääle, aga see'p see tema loomise täiuse määraja ongi. Armastajate meeles ei pia mitte sugukaunistamise tahtmine olema, kui nad üksteise tõttu aega ja elukorda äraunustawad, aga ilma nende tunneteta, mida see tahtmine teades ehk teadmata nendes elule kutsus, ei oleks nad mitte hingede ja meelte joowastuses ühtesulanud.

Neil, kes seda lootust, et armastuse walimine ikka enam tulewa sugu kasu poole liginema hakkab, mõtteta loriks nimetawad, ja kes selles wõimaluses armastuse alandust siledama tõuu suetamiseks näewad, neil on kül inimeste hingeelu ja inimlise edenemise suured wallad niisama tundmata, nagu neilgi, kes usuõpetusi papide wiguriks nimetawad!

* * *

Ikka suuremaks kaswab olewikus nende noorte meeste arw, kes kindlad on, et mõte lapse pääle nende armastuse walimisele otsustawaks mõjuks on olnud; ikka rohkem naesi tunnistab tõeks, et nende igatsus lapse järele kunagi suurem ei olnud, kui selle mehe rinnale wajudes, kellega neid puhas armastus ühendas. Ikka sagedamalt silmitsewad emad oma laste nägudelt ja hingedest oma armastuse tundemärkisi. Ühel maal, kus naene ei häbene armuõnne läbi õnnelikuks saada, ütles üks ema oma kolme üliilusa lapse kohta: „Meie salajate armukaisutuste õnsused on meie laste kaudu kõigile nähtawaks saanud, nende ilusatelt huultelt, kaunidelt ninasõõr-

metelt, häbelikudelt silmaripsmetelt wõib kõike meie eneste õnsust üleslugeda." Ja ikka sagedamalt kuulukse lõpuks wallalises põlwes elawat naesterahwast nälgiwat emaigatsust ülestunnistawat, mida ta mõne aastakümne eest nagu suurt häbi saladuses hoidis.

Iga erk hing saab aru, et ajawaim uue armuga suguülesande ümbert kinni wõtab, ehk kül aastasadasi kestma saab, kuni kindlaste näidata wõib, mis armastuse waba walimine uute olewuste sigimises tähendanud on, kes siis praegusest inimesesugust mõõtmata kõrgemale on tõusnud.

Ka elu-usu tunnistajad sihiwad weel hoiatusi isikliselt waliwa, kõike muud tagasitõukawa, teisi waremaid sidemeid awawa armastuse wastu. Edumeelsed tunnistawad tõeks, et see tundmus üksikule inimesele muidugi tubliwõimulist jõuu edenemist, elu rikkalikku täiust annab ja et see kaudselt ja mitmesarnaselt ka üleüldsusele kasuks tuleb. Aga ühes sellega harutawad nad, et armastus ise sagedaste kõrgendatud jõuud äratarwitab; et temale sellepärast ainult lühikeseks ajaks inimese elus lugupidamist wõib anda, sest et see muidu uue sugu arwetel sünniks. Iseäranis annawad nad armastusele süüks, et nagu kloostri elu ja preestrite mungapõlw keskajal ja nüüdki weel inimesesugult ülitublide omaduste päranduse ära kiskus — sest et sagedaste kõige waimurikkamad mehed kloostri-rahu ehk preestri-seisuse walisiwad — niisama ka nüüd palju kõigetublimaid isikuid armuõnne unistusel ehk kaduma läinud õnne leinamisel abielust eemale jääwad.

Ja lõpuks wõetakse edulise komblusemõiste waatepunkti järele mitte üksnes kõiki suure armastuse teisi otsustawaid tahtmisi, waid ka monogamialine abielu käsile. See teadusline mõttekäik ei ole selle osa kohta weel kindlusele jõudnud, mida uue kombekorratuse awalduseks nimetatakse, seda wähem, et teadusline mõttekäik kindlalt kinnitab, et — kui inimesed kord niikaugele lähawad, et monogamialist abielu, mis arwamata kasu inimsusele on saatnud, lõpetada, — siis see sihikindlalt piab sündima, et sellega terwe inimesesugu kosumisele kasu saata, aga mitte üksikuid kirgesi waigistada. Aga kui see eduline mõttekäik kindlaks jääb, siis saab ta seda mõistet, mis nüüd seltskonnal armastuse walimise wabadusest on, nii-

hästi awardamise kui ka kitsendamise mõttes ümberkujutama. Paljugi selleſt, mida nüüd uueks kombekorratuseks nimetatakse, saaks siis inimsuse eneſekaitsena, seltskondliste kombete ja korralduste poolt päälesunnitud paha wastu, ilmuma, kuna käesolewa aja kombluse ja kombekorratuse mitmedki awaldusewormid tingimata ära tulekſiwad wisata.

* * *

Edumeelsuse tulewiku-nõuete wastu tõuseb aga see teadmine üles, et isikline armastus, kultura suur loodus, mitte ära ei kao. Ja see teadmine kaotab kartuse polügamia eeſt. Ka nõndanimetatud „woorusliſed abielurikkumiſed“ tulekſiwad armastuse walimiseks arwata, kuna siin sugukaunistuse waatepunktiſt tuntud armastus mõõduandwaks on. Weel ei ole peaaegu hakatudki sellel sihil edu nõudeid nägema, weel wähem on need nõuded jõudnud ümberkujutades kõlbliſe waate kohta mõjuda, mis ehk ükskord sellelgi wäljal Plato ütelust tarwituſele saab wõtma: et ainult see, mis kasulik, sündsa on, kuna see, mis kahju teeb, häbiwäärt on. Kus wälispidise abielu lahutuse wastu hääd põhjused on, olgu, kas soowi wigaſt meeſt ehk naeſt edespidigi põetada, ehk neile waimliſt abi anda, mida neile tarwis, sääl tohiks tulewikus wististe seda õiguſt õigeks tunnistada, mida nüüd juba mõned ükſikud naeſed ja mehed enestele on omandanud, seda õiguſt, et siis ühe teise naesterahwa abil isaks, ehk ühe teise meesterahwa abil emaks wõiks saada, kui neil, abielulistel, lastewanemate wõimalused käes on, aga wanemate õnneſt ilma on jäänud, seſt et teisel abikaasal sünnitamise wõimalus puudub

Juba nüüdki hakatakse, sagedaste kordawate elujuhtumiste tõttu, hingeliſelt õigeks pidama, et mees — mõnikord ka naene — mitmekeſiſel wiisil enama kui ühe päralt wõib olla, kui neile mitte suurt, ainukeſt, nende olewuſt keſtwalt täitwat armastuſt osaks ei ole antud. Juba nüüdki otsustatakse sarnastes wõitlustes — selleks on Europamaalt küllalt näitusi -- koguni uuel wiisil. Mitte nii, nagu Luther seda Hesseni Filippil otsustas, kellel naene oli, kes tale juba ühekſanda lapse oli sünnitanud, kuna ta ennaſt salaja ühe

teisega laulatada laskis! Waid nii, nagu Göthe otsustas, siduwat sõlme esiti Stella poolt lahti päästa: et naene ilma abielulise ustawuse murdmata tagasi astub; et sõbrus ja mälestused, mis teda ja meest ühendawad, ikkagi weel ajutist sõbralist koosolemist, oma laste eest ühiselt hoolt kandes, wõimalikuks teewad, olgu kül, et mees ühe teise naesega abielulisesse ühendusesse on astunud; ehk nagu see wõitlus kahe Rootsi mõisniku wahel otsustatud sai: et see mees, kelleşt naene ennast äralahutada laskis ja teisega abielusse astus, iga päew tema uues kodus sallitaw külaline oli. Naesel oli mõlemate meeste armastus ja neil tema sõbrus osaks kuni surmatunnini.

Laste pääle mõteldes tohiks sarnane lahutamine tulewikus soowitawam ja auustatawam olla, kui ta praegu on.

* * *

Uus sugulik kõlblus — kus, nagu Corregio ööpildil, walgus lapsest wälja särab — piaks kõrgema õnne ja armastajate ja laste ülema kosumise aatena weel ikka rohkem ainuslisele, isiklisele armastusele maad lubama. Oleme juba seletanud, et armastuse edenemine sellel sihil liigubki. Aga ühes sellega, et üksiku inimese kui ka terwe inimesesugu õnne hääks töötada, piab ülestunnistama, et armastus ennast niihästi madalamates kui ka kõrgemates wormides ilmutada wõib, ilma et esimesi kõlblusetaks peetakse. Kui sugukaunistamise mõte inimeste kõlblistes aimetes aset on wõtnud, küllap inimesed siis waljult järgmisi, praegu sallitawaid olusi ebakõlblisteks tunnistawad:

Igat lastewanemaks saamist ilma armastuseta.

Igat wanemateks saamist ilma wastutamiseta.

Walmimata ehk rikutud inimestel lastewanemateks saamist.

Igat wabatahtlist sigimataks jäämist abielupaaride poolt, kelledel sugulise ülesande täitmise wõimalus on.

Ja lõpuks:

Igat ſuguelu ülesande täitmiſt, millega wägiwald ehk ärawõrgutamine ühenduſes on, ehk kus ühelt poolt põlgtus ehk ſuguelu täitmiſe wõimatus olemas on.

Sellewastu ſaab ſeltskond, koguni teiſel wabaduſel kui nüüd, inimeste ühinemiſt mitte üksnes nende ſündſamas wanaduſes, waid ka nende paremate tundmuste tõttu lubama; ta ſaab aru, et praeguſed takistuſed ülekohus on, mis mitte üksnes ükſikut, waid ka ühiskonda haawab, ſeſt et abieluline õnnetus mitte üksnes paljude inimeste jõuukoſumiſt üleüldſuſe hääks ei takistada, waid ka ſeltskonnalt lapſed ärariiſub, kes uueſt õnneſt oma elu olekſiwad wõinud ſaada.

Uus kõlblus ſaab armastuſe walimiſes omas mõistes ühiseluliſte tähenduste kohta uuelt loowaks.

Et talitustes uuſi teeſi otſiw inimene kardetawaks eeskujuks on, ſelle wastu pole waieldagi. Näituſeks wõidakſe üsna kindel olla, et inimeſed tulewikus lennukunſti kätte ſaawad, ilma et ſellega katſete tegemiſte hädaohtuſi ära ſaaks hoida, ehk kedagi üle kirikutornide lendamiſele kihutada, kui tale paar hanitiiwa õlale kinnitataks!

Mingi tundmuſte ja kombete põhjalik muutumine ei kujune dogmade ega programmide järele. Kuid ei ole ka mingit teiſt jõudu, mis lõpuks kõiki, wäikſeid kui ſuuri, jõuetuid kui tugewaid, kõrgema täiuſe poole ajaks, kui iſiklise armaſtuſe peenetundeline walimiſe wabadus, mis kindlaſte ſelle teadmiſega ühenduſes on, et walimine olgu tulewale ſugule kaſulik.

Seſt kui armaſtus mitte kõlbluſe pääaſjaks, walimiſe põhjaks ei jääks, ſiis ſaaks tulew ſugu pikkamiſi nende kätte wõideldud wõitude wiljaſt täitſa ilma jääma. Ei jõuaks ſiis „parema ſordi kaswatamiſe ſeaduſed“ ega „paaritamiſe wabadus“ inimeſeſugu waimliſi ja ihuliſi jõuuduſi koſutada. Seda ſuudab ainult armaſtus.

Seniſaadik ei ole kül weel tõendatud, et armaſtus — tema kohaliſte elutingimiſte juures — kõigeparemoid lapſi ette tooks. Aga ükskord piab wõimalikuks ſaama, ſeda tõtt tõeks tunniſtada.

See teadmine on eſiotſa weel aimamine. Aga iga uus tõde on eſiotſa paljalt aimamine. Ei puudu tema ligikaudſeks

tõenduſeks praegugi wõimalusi. Kõige eſiti tuleb tähelpanna, et armastuſe algus mitte inimeſe elus ei ole, ta mitte haridusſe wili ei ole, waid juba loomaelus ilmub. Ta wõib sääl abikaasa kaotamiſe päraſt teiſt abikaasat ſurnuks kurwastada lasta, niiſama ka muid inimlikka tundemõisteid awaldada. Ta wõib ka sääl abikaasaſi ainuabielule saata, ehk kül loomade ilmas, nagu ka inimeste seas, monogamia ei armastuſe tingimata tagajärg ega ka ebenemiſe tingimata nõue ei ole. Seſt paljugi ſuurema mõistuſega loomi on polügamiliſed, kuna hulk madalama aruga loomi monogamiliſt elu elawad. Kui armastuſe sees mitte üks iseäraline ſuur tulu peidus ei oleks, siis oleks ta kül tekkida wõinud, aga kõikide nende takistuste tõttu, mis iſiklikſele armastuſele teele ette on weeretatud, mitte alale jääda. Järjelikult on inimene armastuſe tunde juba omaſt elajaliſeſt ſugukonna puuſt wõtnud ja oma haridusliſe puusse pookinud. Ja kuidas olekski armastuſe kaswaw tähtſus wõimalik, kui ta ainult ükſikute õnne ülendamiſeks, aga ka mitte terwe inimſuſe elu ülendamiſeks ei oleks?!

Inimliſe armastuſe ebenemine on ennaſt osalt ikka kindlamaks minewa iſiklise wahetegemiſe läbi walimiste juures ilmutanud, osalt ka iſikliste omaduste hindamiſe ja nende ülemale juhtimiſe läbi.

Teiste sõnadega: iſikline iſelaad on ikka enam armastuſt kaswatanud, ja armastus on iſiklist laadi ikka rohkem täiendanud. Sellel on, nagu juba eespool tähendatud, sagedaste järeldusſeks olnud, et ikka rohkem iſikuid oma ſuguliſe ülesande täitmata on jätnud, olgu et nende tundmuſed, kuigi nad wastatud saiwad, neid abieluliſele ühinemiſele ei ſuutnud wiia, ehk et need tundmuſed ühe ehk teiſe takistuſe tõttu petta saiwad. Sarnane kirgline walimine mõne ükſiku poolt, kuna üleüldſuſe mõttes niiſuguſed oma ſuguelu ülesannet üsna hästi täita olekſiwad wõinud, on teatawal mõttel ühiselu seaduste wastane.

Aga kui nad otſekoheſe ſugukaunistamiſe waate järele oma elu ära on raiskanud, on nad kaudſel teel sellele waatele siiski tulu saatnud. Paljudki, kes harilikul mõttel lasteta jäiwad, on ſuremata järeltulewa põlwe sünnitanud. Mõned neiſt on seda werd, mis nad oma lapſe meelekohal ialgi sinekaſes ſoontewõrgus ei näinud, lahingu wäljadel woolada laſk-

nud, kus inimsusele wõitu kätte wõideldi. Oma aateliste nõuete suurusе läbi on nad ka teiste inimeste südameid suurendanud. Ja nende julgusel ei olnud waja maha wajuda selle wõimalusе ees, et nende aadete teokstegemise juures nende pahad tagajärjed nende eneste wastu ülesastuksiwad. Nemad on oma kuulutamiste jõudu kõigekõrgema hinna eest ostnud: ialgi ei ole neil õnne olnud, mida nad äraraisata oleks wõinud ja nad kannawad ilma kibedusеta oma waesust, mis neid usus rikkamaks teeb.

Et palju elusi, ja päris wäärtuslisi elusi, armastuse läbi rikutud saawad, see on üks elu põhjendamata tahtmise awaldusest, igal pool häwitada. See on ühenduses suure saatusega, kelle käsi lööb ja haawab, niikaua kui meie teda neame, kuid jahutades kaisutab ja kõwendades warjab, kui meie teda õnnistama hakkame.

Mitte ohwrite pääle — ka siis mitte, kui nende keskel ollakse — ei tohi inimene waadata, kui ta elu mõtet elus eneses näha tahab. Ta waade piab ülespoole tungima. Siis saab tale selgeks, et kuna armastus ikka ja kõigest hoolimata oma wõimu laiendab, see tähendama piab, et isikline armastus, kõikidest oma ohwritest ja wigadest hoolimata, üleüldiselt waadates, inimese-sugu kõrgemale edendab.

* * *

Õhtumaa suur musta-ilmawaate (pessimismuse) kuulutaja (Schopenhauer) tõendab, et armastus olla „sigitamise waimu" poolt inimesele antud käsk, nii et ainult wastikolud üksteist külge tõmbawad ja et järeltulew sugu siis neid täiendatud omadusi pärib, mida üks olewus teise juurest otsinud on. Need wastikolud, millede peensuse läbi wanemad üksteist siis õnnetumaks teewad, sulawad kokku ja saawad erapooletumateks lapse juures, nii et selleşt, wanemate arwetel, tubli, anderikas ja hääsisuline isеolewus saab. See liig kõrgele üleskruwitud Schopenhaueri mõte, nagu paljugi teisi raskesisulisi mõtteid, on riimita lauseks jäänud. Aga igaüks, kes armastust tähelpannud, on — ilma et ta teakski, et sarnast elutarkust pessimismuseks peetakse, — leidnud, et iga tugew armastus

tõesti wastikloomude wahel elule tõuseb. Üheſarnane kokkukõla on liig igaw, kehw ja päälegi kardetaw ükſiku kui ka terwe inimeſeſugu koſutamiſeks. Aga wastaline ei ole ju ikka wastupidi kiskuja, ehk ta kül ennaſt niiſuguſeks tunnistada wõiks, kui wastikolu eluwaate ja eluſihi, eluhinna ja elukombe pääle ſihiks. Wastaliſed loomud on — Schopenhauerist hoolimata — ſagedaste niiſama pahamõjuliſed lapſe waimuannete kui ka tema kaswatamiſe kohta, ja ſuguigatſus on ſagedaste ſellega märgiſt kõrwale laſknud, et ta neid loomuſi on põlgtuſesſe muutuwa armaſtuſe läbi kokkujuhtinud. Wastaliſed loomud põrkawad ſagedaste ainult ſelle tõttu kokku, et nad päraſt abielusſe astumiſt üksteiſele oma omaduste tagumiſt külge näitawad, kuna nad eſimeſe armaſtuſe ajal ainult õigeid külgeſi näitaſiwad. Et niiſugune abielu õnnetumaks ſaab, ſee ei tunnista armaſtuſe walimiſe waſtu midagi, kül aga rohkesti inimeſte haridusſe puuduſte üle abielu tarwis. Et igal inimeſte wahel walitſewal meelepäraliſel mitmekeſiduſel oma piir on, milleſt üleaſtumine ikka fügawamale ja fügawamale waſtumeelſete mitmekeſiduſte juurde wiib, ſee on üks hingeline õpetus, mida abielu põhjani tundma õpetab.

Mida kõrgemale elukunſt jõuab, ſeda wähem kaotawad inimeſed armaſtuſe walimiſe läbi oma eneſte õnneſt tulewa ſugu kaſuks. Seſt ſiis jõutakſe niikaugele, et abikaaſad oma waſtaſtikkudeſt loomude lahkuminekuteſt ſuuremat lugu hakkawad pidama ja neid rohkem hoidma ſaawad; iſeeneſte juures hakkawad nad aga oma waſtupõrkawate omaduſte üle enam walitſema; teiſe meeldiwat mitmekeſiduſt ſaawad nad ikka kindlamine oma eneſe ühekülgſuſe kaotamiſeks tarwitama; ikka rohkem õnnehäwitajat püüdmiſt, teiſt eneſe olewuſe järele ümberkujutada, järeljätma. Juba nüüdki on kokkuſündwuſe wajadus armaſtuſes nii ärkſas, nii tundeline, et pime kirg temaſt õige harwalt weel jõuab kõrgemale tõusta. Temale on nüüd wäikſeks hoiatuſeks, kui ta ühendamata waſtolude ees ſeiſab, mis näitawad, et igaüks oma iſeolewuſe iſeäraliſe aſtme pääl aſub, hingeliſelt teiſe aja, teiſe ilmajao, teiſe rahwaſugu päralt on. Neis juhtumiſtes takiſtab ſee tundmus armaſtuſe edenemiſt tõesti, kus waſtolud kokkuleppimata waſtaliſteks jääwad ja mitte looduſe poolt määratud walimiſe ſugulus ei

olnud, mille sisse esialgsed mitmekesidused ja pärastised ühesarnadused ühinewad, ja mille tagajärjeks on, et armastajate elu õige rikkalikku kokkukõla sünnitab, niihästi nende koosolamises kui ka laste isikute kujutamises. Kui see wastolude külgitõmbawus kord omalt sihilt eksinud on, siis nähakse sagedaste, et see ikka üks ja seesama tüüpus on, keda inimene teist, kolmandat ehk weel enamat korda armastab; see näitab walimise kangekaelsust üles ja teeb omal kombel tõeks, et inimene oma terwe eluaeg ainult üht ja sedasama olewust armastanud on!

Looduse hoolimatalt kokkusundiw tahtmine ei ilmu mitte üksnes selles, et armastus wastalisi loomusi abieluks kokkuühendab, waid ta näitab ennast ka abielude rikkumises üles. Ühe tubli mehe tubli naene, kes ise oma meest armastab ja keda mees armastab, saab sagedaste arusaamata kire mõjul teise mehe poole kistud. Arusaamatauses laseb ta ennast kirest ärawedada, et siis pärast oma mehe juurde jälle tagasi pöörata, kelle wastu ta armastus kustunud ei olnudki, aga kes temas kunagi seda üliwägewat tundmust üles ei äratanud, mille eesmärk — looduse ja naese loomu nõuete kohaselt — laps oleks olnud. Samasugune looduse tahtmine ilmub weel paljudeski arusaamata sündmustes. Üht waimurikast meest ehk üht niisugust naesterahwast kisub kirg sagedaste niisuguse isiku poole, kes temast mõõtmata madalamal on. Kui sagedaste ei ole mõni „ilus mehike" waimu- ja tundmusterikast meest samasuguse wäärtuslise naese juures ülelöönud; kui sagedaste ei ole mõne edewa naesterahwa mõtteta külgetõmbawus ja tühine lõbusus ühe aruka mehe juures seda kordasaata suutnud, mis ülitubli naese isik mitte kättesaada ei jõudnud! See terwe saladus seisab looduse tahtmises, tulewa sugu kasuks aju ja erkude iseäralduste tasakaaluks terwet, tundmuslist jõudu wastu tuua. Et suguarmastuse algus selles seisab, et sugude iseloomud, mis eluteadusliselt sigitamiseks kõlbuslised oliwad, kõigerohkem külgitõmbawust awaldasiwad, sellepärast töötab see üleüldine külgitõmbawus ikkagi weel isiklise kõrwal. Ja kõige wõimsamine weel niisuguses armastuses, mida õigusega „pimedaks kireks" nimetatakse, ja mis wastalisi loomusi nende eneste õnnetuseks kokku juhib.

Kuid põhjust ei ole kahtlemiseks, et armastuse valimine sellel juhtel oma loomusunnilist kindlust alalhoida jõuab, kui ka armastus ühtlasi oma hingeliši loomunõudeid kõrgendab. Selle järelduseks saab olema, et külgetõmbawate wastolude hulk wäheneb, aga wähem wõimaluste arw paremine kokku sünnib; et valimine wastolude all raskemaks, aga ka ikka hinnalisemaks lähab. Armastuse valimise tagajärgedeks on sagedaste, et kahe lahkuminewate loomu omadustega inimese seast, keda hingede valimise sugulus wastupanemata wõimul ühendab, ühel ehk ka kumbagil häid füsikališi ehk kehališi tingimiši laste kasuks ei ole. Aga see valimine wõib selle wastu teatawal mõõdul kasulikult korda minna: hääkõlalise meeleolu kujutamiseks, kõrgema hingeomaduse kaswatamiseks. Sest mitte ainult raskuse- ja pikkusemõõtudega ei pia sugukaunistamist mõõdetama.

Niisugune, sugu wäärtust ülendaw armastuse valimine wõib näituseks selleläbi tekkida, et noored neiud ikka wähem armastust niisuguse mehe wastu tunnewad, kelle armujõuud wäljakurnatud on, kuna meestel, kes oma jõuudusi armastuse jaoks alalhoidnud, ikka enam naesterahwaste külgetõmbawuse pääle lootust wõib olla. Põlw põlwelt wõib sel kombel armu ükšus ka meeste loomu sisse ikka enam aset wõtta, nagu ta selsamal teel naeste loomuomaduseks saanud on. Et mees naeselt puhtust soowis, see määras tema valimist, ja see valimine on pärandamise teel järgmise põlwe tundmusi jällegi kõwendanud, kuni nad tugewamaks tema armastuse loomusunnis saiwad. Kõigeselgem teadmine, et naeselt teistsugust komblust nõuda, kui mehelt, ülekohus on; kõige „wabameelsem" nõudmine, naesterahwastele suguelus samasugust wabadust anda, nagu seda mees maitseb — ei jõua selles asjas tema loomusundi mitte ärawõita. Kui mees kuulda saab, et tema armastatud kallike ennemalt ennast mõne teise omaks oli annud, ehk et ta tema armuandi ühe teisega jaotab, siis hakkab ta tundmuse juur põdema, see on, aastatuhandate jooksul armastuse valimise läbi organiseeritud tahtmine, ükšinda omanik olla, mis armastuse ükšuse-nõuude mõjul weel kindlamaks oli läinud.

Neist seletustest oleks juba küllalt, et nende järeldamiste päälsikaudsust näidata, mis armastuse valimist ainult füsika-

liſele edenemiſele kaſuks piawad, ehk kül ſellelgi edenemiſel ſuur wäärtus on. Et armastaw paar mõnikord nõrga kehaehitusega lapſe ſaab, ſee räägib niiſama wäha armastuſe walimiſe wastu, kui mõne õnnetuma abielupaari kehalikult tugewad lapſedki.

Kui mitmeſuguste loomuomaduste külgetõmbawuſe jõuul armastuſe tähenduſes ſugukaunistuſe waatepunktiſt wäga ſuur tähtſus on, ſiis ei ole ſee ometigi ainukene tähtſus. Üks teine ſamaſugune on, et igal tegewuſewäljal kõigetähtſamad iſikud imeſtamiſe wääriliſelt ſuuremal arwul ikka eſimeſed ehk ainukeſed lapſed nende wanemate abieluſt oliwad. Kolmandamaks näituſeks on wanaſõnana tuttawaks ſaanud „armastuſe laste“ rikkad waimuandeb. Neljandamalt annawad ſagedaſte wäga kaſutoowaid tagajärgeſi laſte waimuannete kohta, kui paariminejad teine teiſeſt rahwuſeſt pärit on, kui rahwa ſuguarude wahed mitte liig ſuured ei ole. Kahel eſimeſel puhul wõib tõeks pidada, et wanemate armuõnn — ehk wähemalt nende tundmusline kirg — lapſe ſiginemiſe ajal kõigetäieliſemas wärskuſes ja kõigeſuuremas tugewuſes oli. „Armastuſe laste“ juures on ſagedaſte põhjuſeks tubli terwiſega naesterahwas lihtrahwa ſeaſt, kes puhta meelega ennaſt ſelle mehe omaks on annud, kes temaſt waimliſelt palju kõrgemal ſeiſab, ja mehe tundmuſliſi nõudeid täieliſelt wastab. Kõigewiimaſel juhtel on üleüldſe tugew armastus neid takiſtuſi ärawõitnud, mis iſamaa- ja rahwuſearmastus, kui ka mõõduandwad ilmawaated külgetõmbawuſe teele etteweeretaſiwad, misläbi rahwuſte waſtolud lapſes õnnelikuks ükſuſeks kokkuſulawad.

Tähelepanekuid ſellel wäljal juhiwad lugemata hulgad kõrwaliſed mõjud, wastutöötawad tegewuſed ja alles otſuſtamata wastuwaieluſed ekſiteele. Niikaua, kui igale inimeſe-närule luba antakſe „armastuſe õiguſe“ tõttu oma ſugu edaſiſigitada, käiwad ſelle ſiſu järelduſe ſihijooneb ristaſtikku. *Alles niiſugustel kordadel, kus aimed ja arwamiſed wõrreldawad on, wõib asjalikult tõendama hakata, et laſte kehaline ja waimline elujõud ſiis kahaneb, kui neid põlgtuſes ehk külmuſes ſünnitati, ſellewaſtu aga kaswab, kui neid armaſtuſes ſigitati.* Ja mitte laſte õrnas eluias, waid

alles siis, kui nad elu juba maitsenud on, võib seda küsimust lõpuliselt vastata.

Et laste sündimisel päritud vaimuannete kosumine, nende lapsepõlve õnn, nende tulevane elusihi suuremalt osalt nende kasvatusest õnnestsärawas kodus, tuleb nende vanemateşt, kes armastawalt ja ühtesündiwalt koos töötawad, seda ei ole vaja pikemalt seletadagi. Igaüks teab, et niisugusteşt perekondadeşt lapsed omale elu-usku ja elu-kindlust, elu-julgust ja elu-rõõmu eluks kaasa on saanud, mida hilisemad kannatused täitsa ära-hävitada ei jõua. Päikse-soojus, mida nad sääl omale tallele pannud, ei lase neid waljumagi talve walitsuse ajal ärakülmeda. Aga kelle elu talvekülmuses alganud on, see külmetab mõnikord suwisegi päikese paistel.

Ühe surmale mõistetud kurjategija käest küsis kord ta ema: „Mis on su vanemad sulle kurja teinud, et sa meile nüüd seda südamewalu tegid?" Ta sai wastuse, mida ükski vanemate-paar äraunustada ei tohiks:

„Mis nad siis mulle õieti hääd on teinud?"

Sarnane wastuküsimine tõuseb weel miljonite huuldelt ülesse. Kui ta kord täitsa waikinud on — kui armastus ta waikima on pannud — siis on ka arusaamisele jõutud, et armastusel teiste ilmutuste tugesi waja ei ole, pääle nende, mida ta usuliseşt auukartuseşt selle teadmise ees võtab: et elu ise elu mõtteks piab saama.

* *
*

Kül kusagil mujal tegewuse wäljal ei seisa kirg kohuse-tundmisele nõrgemalt wastu, kui armuwalimisel; ehk olgu siis mõnes edenemise kõrwalisemas järgus. Ilmsüütuse seisukorral ei ole mingit lahkmeelsust olemas, sest et muud kohustust ei olegi, kui pimedalt loomusunni järele käia. On kaugemale jõutud ja „teine ilmsüütus" kätteşaadud, siis on kohustus sellega äralõpetatud, sest et ta loomusunniga ühte on sulanud.

Siis hakatakse arusaama, et need ekstreel oliwad, kes praegu arwawad, et kuna Jumal paradiisis kõndis ja abielu lõi, kurat seni kõrbet mööda ümberluusis ja armastuse üles-leidis! Siis saab armastuse kaksus (dualismus) armastuse

ükſuſe (monismuſe) läbi ärawõidetud, kui edenemiſe ringjooksu algupunkti lähedale edu liikumiſe lõpupunkt on jõudnud, kui loomulik ſugutung kultura käigu mõjul tekkinud järeltulewa ſugu kaunistamiſe tahtmiſele wastu tuleb; kui kuldne wõru igaſt küljeſt pühade elumärkidega kalliskiwi, ſ. o., laſt, ümbritſeb. Aga ſee kalliskiwi, mida tänapäew kõigekallimaks peetakſe, ſee on ainuabielu, tohiks alles hulga uute puhastuste järele kuldſe rõngaga ſisſepiiratud ſaada. *See ſaab ſiis olema, kui armaſtuſe wäljawalimine lõpulikult igat meeſt ja igat naesterahwaſt eneſe ſugu edaſiſigitamiſele ſündſaks on teinud.* Alles ſiis wõib aateline ſoow — üksainus mees ühe naeſe jaoks, üksainus naene ühe mehe jaoks — üleüldiſelt niihästi ükſikute kui ka terwe ſugu hääks paremaid elutingimiſi kaaſa tuua. Ja kui ſee aſi niikaugele jõudnud on, ſiis tohiks ka armu walimiſe tahtmine eneſetundmuſe kanga iga lõngaga nii peenelt ja kindlalt kokkukuetud olla, et mees eneſele ühtainuſt naeſt leida, omaks ſaada ja omaks pidada wõib, naene niiſamuti ühtainuſt meeſt. Siis ſaawad ſuured hulgad ſeda kätte, mis nüüd ainult õige wäikſele inimeste arwule oſaks ſaab: oma iſikliſe eneſetundmuſe kõigekõrgemat täiuſt, oma kõrgemat elukujutuſt ſuguelus ja oma kõigekõrgemat tundmuſt igawesti keſtwas olemiſes.

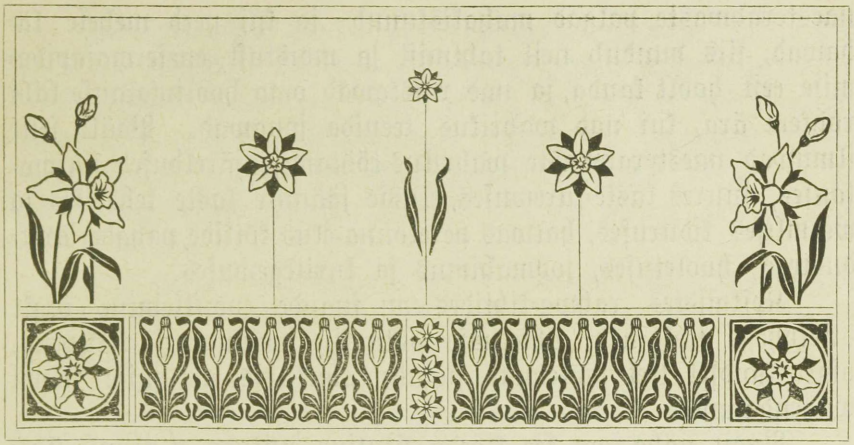

V.

Emaksſaamiſe õigus.

Igaüks teab, et uuemaaja ſeltskonna põhjusmõtte järele naeſe tegewus rohkem majapidamiſe juhatamiſe kohta käib, kuna ta endistel aegadel üht ſuurt oſa koduſeid tarwiduſi iſe walmistama pidi. Sellepäraſt on ka aruſaadaw, et naeſteliikumiſe ſügawam põhjus mitte naesterahwa riigiſeadusliste inimeſeõiguste nõudmiſes ei ole, waid kõige päält ſelles küſimuſes, kuhu majapidamiſeſt ülejäänud tööjõudu tarwitada ja kuidas koduſt wäljaspool iſeſeiswuſe wõimaluſt omandada, mida muutunud elunõuded tarwiliſeks teewad.

Seltskonna mitmeſuguſte oſade ikka ſuurema ühinemiſe tõttu, on ka naesterahwa tegewuſel mujal, kui tööwäljal, wõimalikus ſaanud, ſügawamat mõju awaldada. Kehaliku tööwäljal wõiſtlemine on niihäſti mehele kui ka naeſele halwemaid töötingimiſi toonud, nagu: madalad palgad, pikk tööaeg ja kindluſeta teenistus. Abielu wõimalus on mõlemate abikaaſade tööwõimu otſuſtada. Mehenaeſed, kes oma ülespidamiſe oſalt meeste käeſt ſaawad, on wallaliſes põlwes elawate

naesterahwaste palgad mahakiskunud; ja kui need mehele lähawad, siis puudub neil tahtmist ja mõistust, enese majapidamise eest hoolt kanda, ja nad raiskawad oma hoolimatause läbi rohkem ära, kui nad wabrikus teenida jõuawad. Pääle selle ilmuwad naesterahwaste wabrikus töötamise järeldused sigimatuses, suures laste-surewuses, elusse jäänute laste kehalises ja waimlises kiduruses, halwas perekonna-elus kõikide pahade järeldustega, hooletuses, joomahimus ja kuritegewuses.

Keskmistes rahwa-kihtides on sugude wõistlemine osalt otsekohesel teel mehe abielusse astumise wõimalusi rikkunud, osalt kaudsel teel mõlemate sugude abielusse astumise soowi wähendanud.

Nagu näha, on see kibeda sisuline elutõde, et ainult ühekülgsus tugewaks teeb, naisliikumise eestwõtjate meelest iga muu ühiselu küsimuse nende „asja" kohta kõrwaliseks asjaks teinud. Nad on naesterahwastele töö õiguse kättewõidelnud, töö tingimistest ja tagajärgedest hoolimata. Ajawaimu ja elukitsikuse kihutusel on nad igat tööd ja igat palka otsinud. Keskmistes kihtides oli selle järeldukseks, et need neiud, kelledel tarwis ei olnud tööst oma täielist ülespidamist tahta, teiste naesterahwaste palga, kes sellest oma ülespidamise saiwadki, maha kiskusiwad. Nii saiwad wiimased ühe koguni kitsa elujärje sisse rõhutud, mis niihästi terwisele kui ka kõlblusele kardetaw on. Peretütred wõisiwad aga sellewastu lahedamat elu elada, kuid see tegi nende mehele, neile abielus samasugust harjunud lahedust muretseda, selle wõimaluse lõpmata raskeks.

Nagu juba üteldud, oli ja on praegugi naesterahwa enesehoolitsemisel sügaw tähendus armastuse kohta abielus. Rootsi luuletaja Almquist, kes omast ajast ikka ette jõudis, tõendas juba 1830 aasta ümber, et ainult see naene „kes rõõmsal meelel ja usinal käel kõike muretseda wõib, mis tal elus tarwis on," teeb mehel, kelle omaks ta ennast annab, wõimalikuks ütelda: „Mind armastatakse."

Aga keegi ei tea ette ära, kuidas üks uus ühiselu jõud *iga sihi* poole oma tegewust awaldab; kuidas tarwiduste järele ka hinged muutuwad, nii et uued nõuded ja uued jõud ilmuwad. Praeguse aja noorpõlwe armastuse küsimus on üks selgematest näitustest selle etteteadmatause kohta.

Töötõiſtluſeſt meeste ja naesterahwaste wahel on ka üks ſügawam kibeduſe tundmus mõlemate ſugude wahele tekkinud. Naesterahwad tunnewad, õiguſega ehk õiguſeta, et neid meesteſt odawamaks peetakſe; mehed aga ſellewastu tunnewad endid tagaſirõhutud olema, kui kohaſaamiſel wähema palga nõudmine naesterahwa kaſuks otſustab. Kuid ſee on ainult asja wälimine külg.

Uuemaaja naesterahwas iſe — ümbermuutja hingetüüpus — on mehele wastumeelt. Mehelikud üheſarnaduſe nõudjad naesterahwad on peaaegu kül juba kõik äraſurnud. Neiſt wõime mööda minna ja noorte naesterahwaste juurde piatama jääda, kes wõimaluſe, armastuſe abil wõita, alalhoidnud ehk alalhoida tahawad.

Aga ka neilgi on rahu, taſakaal ja õrnus ärakadunud, misſuguſed omaduſed naesterahwaſt kord iluſaks, kergesti aruſaadawaks looduſe oſaks tegiwad, ſamaſuguſeks lahkeks ja otſekoheſeks andjaks, nagu looduski. Kui ſiis mees oma muredega, oma wäſimuſega, oma pettaſaamistega armastatud naeſe juurde tuli, ſiis wõis ta ennaſt tema juures puhtaks pesta, nagu jahutawas laenes, ja leidis ſäält rahu, nagu waikſeſt metſaſt. Nüüd aga tuleb naene mehe juurde oma muredega, oma rahutustega, oma wäſimuſega, oma pettaſaamistega. Tema pilt olla tagaſitõugatud, tema raamatuteſt pole aruſaadud, tema töö kurjaste pruugitud, tema ekſam on ees; tema... ikka tema! Kõik ſee „tema" teeb, et ta mehe aruſt ſegane, mõistuſeta ja kätteſaamata on. Ja kuigi weel niiſuguſel naeſel armu külgetõmbawuſt mehe kohta on, ſiis on ſee oma põnewuſe jõuu ſiiski ärakaotanud. Ta ei wali oma töö tingimiste juures, ta piab ülejõuu töötama, kui ta üleüldſe tööd ſaada tahab. Aga armastus tahab rahu, tahab unistada; tema ei ſaa meie aja ja meie iſiklikſe oleku ülejäänuſteſt elada. Ja nõnda, nagu kõik teiſed iſiklikſed wäärtuſed, wajub ka armastuſe wäärtus praeguſte töö tingimiste all kokku, tingimiſte all, mis elujõudu kurnawad ja inimeſi elu mõiſte tähenduſt unuſtama ſunniwad. Nõnda rõhutakſe praeguſel ajal inimeſi armaſtuſeſt eemale; mitte üksnes wõimaluſeſt, armaſtuſt abielus teoks teha, waid ka wõimaluſeſt, teda täiesti elawaks ſaada lasta.

Niisugustel liialt wäsitatud noortel naestel ei ole mingil kombel wõimalik, oma wälimise kuju ehk sisemise olewuse kenadust harida. Seda wõiwad weel peenema ehk „parema“ ilma naesterahwad, kelledel muud seltskondlise elu ülesannet täita ei ole, kui lillekesi wälja pääl kujutada. Aga ainult õige wäiksel arwul naesterahwastel on wõimalik, oma joowastawa iludise jumalat teenida, sest ikka wähemaks jääb nende arw, kes enestel seks õigust arwawad olewat. Ikka rohkem piawad naesterahwad töö elust osawõtma; ikka wähem leiawad nendes enese wälimuse ilustamise aated maad; ikka enam aga kaswawad enesetunde kaswatamise aated. Aga see ümberkujunemine muudab meeleolu kõikuwaks ja uute wormide nõudjaks. Mees aga armastab naese juures seda kindlust ja walmidust, seda enese jõuutunde rahu, mida praegustel uuendusi otsiwatel neidudel ei ole. Siiski leidub ka noori naesterahwaid, kes oma pääülesandeks töötamist ega meeldimist ei ole teinud, waid mõlemaid nõudeid, töökas ja ilus olla, ühemõõduliselt tahawad täita.

Kõigesügawam wastiktundmus on siis selles, et noored mehed teadwad, et neiud selle armastuse wõimu all ei seisa, mida nad neile pakuwad, et nad endid tunnewad kaalutud ja kerged leitud olema! Naesterahwa töötublidus on siis, nagu Almquist lootis, kül suuremat wõimalust walmistanud, mille tõttu mees wõiks arwata, et teda armastatakse, aga tõenduse, et see ka tõesti nii oleks, näeb ta selleşt õige wäha!

Üks naiskirjanik on õige osawalt seletanud, et need naesed, kellede elusisu mitte mees, waid laps on, oma meeste kohta kõige külgetõmbawamad olla, sest et nende sisemine wabadus neile nende algusliše loomujõuu rahu tagasi annab, kuna need naesed, kellede elusisuks alguseşt lõpuni mees on, meestele wähemal mõõdul külgetõmbawad olla. Ta seletab, et Heilbronni Katakeste loomuga naesed mitte üksnes mehe loomutundega, waid ka iseeneste isikutunde edenemisega wastastikku põrkawad, kuna nad naestena seda mehe hoolimata wõimu eneste üle igatsewad, mida nad inimestena kardawad. Seda külgetõmbawuse puuduşt meeste kohta suurendab weel see, kui naesed sääl juures oma iseseiswuseşt ja wabaduseşt räägiwad.

Kuna iseseiswuse ja wabaduse edenemine wähema arwu naesterahwaste, tõsise armu kangelaste ehk märtrite, õnne

kätteſaamiſt raskendab, laſewad nüüdſed töö tingimiſed ſuuremat hulka naeſi, kellede eluſiſuks laps on, waluſamine kui kunagi ennemalt eluſeaduſe waljuſt tunda, mis inimeſele „jõuudu annab ſoowida, aga ka ſunduſe pääle paneb, ennaſt ſoowitud waranduſeſt lahti ütelda.“

Ikka rohkem wallaliſes põlwes elawaid naesterahwaid hakkawad järelmõtlema, kas ehk nende ſoowimiſe jõuul wõimu ei ole, lahtiütlemiſele piiriſi panna? Nende elawaks tõuſew elutahtmine wõitleb ſelle teadmiſe wastu, nagu oleks tööl nende inimeſeõiguste ſeas A ja O eesõigus. Ja nende wastu, kes noorele naesterahwale nõuu annawad, oma patuſt ihalduſt töö ja wagaduſe, wagaduſe ja töö läbi waigistada, tõstab üks ehk teine neiſt noorteſt neidudeſt oma kontoripuldi ehk kooliſkatheedri kohale kummardatud pää üles ja wastab ühe noore naeſega (Margarethe Beutleriga), keda elus, kui ka luuletuſes mäſſutegijaks peeti, et pattudeſt

„... ſee ainult jääb andeks andmata,
Mis idujõuule teeb riſet ehk walu,
Seſt elu wastu on patuks ta —
Ja Jumal ütleb: Ma olen elu.“

Nii ſeiſawad meieaja tütred kahes ſalgas, nagu naesterahwa algaegſe kahekordſe loomu uued tõekſtunniſtajad.

Eſimeſele ſalgale ei ole laps mitte otſekoheſeks armaſtuſe otſtarbeks, ja weel wähem wõib laps kõiki abinõuuſi ſelle kätteſaamiſeks pühendada. Kui niiſuguſt naeſt walida laſtaks, kes ilma emaks ſaamata üht armaſtuſt, mis nii ſuur oleks, kui ta ialgi ette mõiſtab kujutada, oſaks wõtta, ehk ühe teiſe wähema armaſtuſe läbi emaks ſaada, ſiis waliks ta kahtlemata eſimeſe. Ja ſaab ta emaks, ilma et ta oma olewuſe kõrgufele armaſtuſes oleks jõudnud, ſiis tunneb ta ſelleſt eneſele alanduſt. Seſt ei laps, ei abielu ega armaſtus ei rahuſta teda, ainult ſuur, täieline armaſtus oleks teda rahuſtanud.

See on tähtjas ſamm, mida naene emaſe looma tundmuſe-ilmaſt inimeſe naeſe tundmuſe-ilma poole on aſtunud. Ja olgugi, et ſarnane eneſe hingeſt aruſaamine ükſikutele raskeid kannatuſi walmiſtab, ſiiſki ei wõi keegi, kes ſügawamale näeb, kahelda, et ta õige eluſihi ees ſeiſab.

See siht aga ei käi nende naeste teega sugugi kokku, kes ainult emaksaamise eesõigust taganõuawad, mitte üksnes ilma abieluta, waid ka ilma armastuseta!

Need, kes lootsiwad, et naese iseseiswust see olukord kindlustab, kui mees teab, et ta töökas naene teda armastab, oliwad äraunustanud, et naene oma elusisu järel ikkagi mehe meelewalla all on. See meelewalla all olemine, mida mitte seltskond, waid loodus on loonud, ajab nüüdki weel paljuid iseseiswaid naesterahwaid abielusse ilma armastuseta. Ja teisi naesterahwaid, kes oma wabadust alalhoida tahawad ja selle tõttu abielusse ei heida, ajab ta soowile, ilma abieluta emaõnne kätte nõutada. Uueaja naese tahtmine, iseenese läbi, iseenesega, iseenese hääks elada, jõuab oma kõrgemale tipule, kui ta mehe pääle, nagu lapse muretsemise abinõuu pääle, hakkab waatama!

Põhjalikumalt ei wõinudki naene mehele kättemaksta, selle eest, et see teda aastatuhandate jooksul samasuguseks abinõuuks on pidanud!

Sellegipärast tohitakse uskuda, et naesterahwalik kättemaksmise himu sarnast wormi kaua kinni ei pia. Et naest abinõuuks oli alandatud, see takistas tema, ja üheg temaga ka mehe edasijõudmist. Kui meest samal kombel alandama hakatakse, siis oleks sel samasugune tagajärg, ja lapsed piakshiwad halwakspanemise all, mida naene mehe wastu ülesnäitab, niisama kannatama, nagu sellegi all kannatasiwad, mis mehe poolt maksma pandi. Üleüldse ei jõuaks sarnane iseauustamine paari põlwegi ülcelada. Ja mehest wabaolek ei jõuaks ialgi pärandawate loomuomaduste sekka jõuda, ega seltskondade iseloomu ümberluua. See oleks ainult ühe ehk rohkema põlwe õnnewõimaluste katse.

Laps piab iseotstarbe olema. Tema elualguseks on armastust tarwis; tema emal piab armastuse mõistust nende omaduste kohta olema, mida see omalt isalt pärinud, ja mitte külmust ehk põlastust nende ootamata ja soowimata iseäralduste kohta lapse loomus. Naene, kes oma lapse isa ialgi armastamid ei ole, teeb tingimata mingil kombel lapsele kahju — kui mitte muidu, siis oma armastuse wiisi läbi! Lapsel on õdede ja wendade rõõmust meelt tarwis, ja isegi kõigeõrnem

emaarmastus ei suuda selle puudust tasuda. Ja lõpuks on lapsel niisamuti isa tarwis, nagu isal lastki. Et abielus ehk abieluta sündinud lastelt isa ehk wennad ja õed surma ehk elu läbi äraröövitakse, selle wastu ei saa midagi parata, wähemalt rohkematel juhtedelgi. Aga kui mõni naene selge teadmise ja tahtmisega lapselt õiguse, armastuse läbi elusse tulla, ära rööwib, kui ta teda weel isa õrnuse wõimalusest ilma jätab, see on niisugune eneseармastus, mis kättemaksmist nõuab. Ilma abieluta emaksaamist ei tohita mitte ilma armastuseta emaksaamisega ühewäärilisеks arwata. Ilma armastuseta wabasse ühendusesse astumine on niisama alatu, nagu ilma armastuseta abielusegi astumine. Mõlematel kordadel on laps warastatud ja enese uhkus kaotatud, et tema siginemiseks wanemate poolt tale paremad elutingimised kaasa anti. Armastus — seda piab ikka ja alati korratama — tahab tulewikku, mitte silmapilku; tahab ühinemist, mitte ainult uue olewuse sünnitamise silmapilguks, waid et kahest olewusest üksteise abil uus ja suurem olewus saada wõib, kui kumbki neist olewustest üksikult on. Naene wõib omas armastuses eksida, nagu abielusse astumise wõimalusegi. Kuid seda ei wõi ta ette teada. Seda saab ta alles siis täiesti teada, kui ta armastab. On ta siis omas teiseomaks andmises eksinud, siis ei päästa teda ta eksitusest peitmine abielu warju sisse. Aga oma last sellelt mehelt saada, kelle kohta ta juba waremaltki kindel oli, et ta ialgi temaga ühes elada ei tahaks, tähendab, sõna kõigesügawamas mõttes, auutumat last saada. Ja siiski arwab kaunis hulk naesi, et „tulewiku madonna“ emaõnne leidma saab.

* * *

Töö on alati jõuukarastus, ja mida rohkem ta meie jõudu karastab, seda suuremat õnne ta meile walmistab. Iga meelepäralise ja mõõdukohase töö teed wõib werstatulpadega äratähendada, millede päälkirjadeks katekismuse wanad hääd sõnad töö õnnistusest tulewad panna: siin „terwis,“ sääl „hää käekäik;“ siin „troost ja kinnitus õnnetuses,“ sääl „aja puu-

dus patutegemiseks" — kõige päält selle patu tegemiseks, kui elu wäärtuse üle kaheldakse!

Aga nimelt sellel, kellele töö seda kõike andnud, on seda rohkem õigust, nende naesterahwaste tööd äraneedida, kelle töö nende elukorra rikkujaks ja jõuukurnajaks saab. Suuremad ja ikka suuremad salgad liiguwad seda waewanägemise teed mööda, mille werstatulbad päälkirju kannawad: wigane terwis, hirm homse päewa ja tulewiku eest, kurbmeel, hingeline nürinemine ja need patud, mis pimedas õitsewad, kõigepäält need, mis elu tähendust allakisuwad!

Jällegi teistele on töö uimastuseks, piinajaks ja usuhäwitajaks saanud. Ta on mehi ja naesi südametaks, tühjaks, waljuks, rahutaks teinud. Ta on neid niikaugele wiinud, et nad teistegi elu wäärtust rikkuma hakkawad — teiste walu, armastust, kodu, loodust, iludust, tööd, rahu — kõigepäält rahu, sest et see tõenduseks on, et õnnel, kui ka kannatusel, oma täieline tähendus olemas on. Ilusad sõnad: tööwabadus ja töörõõm tähendawad siis päriselt tööorjust ja tööwalu, ja see on ainukene walu, mida meie aeg täiesti tunneb!

Mõtteta kiidulaulude mõjul, mida sarnasele häwitawale tööle lauldakse, laseb seltskond üht püha kewadet teise järele enne õitsema hakkamist ära närtsida, kuna juba aastatuhandate eest wanaaja linnad oma „pühaid kewadeid" wälja saatsiwad, maad wiljakandwaks tegema ja inimestele uusi elukohtasi ehitama!

Nii tõesti, kui üksikute warakahjud terwe ühiskonna waesust sünnitawad, iseäranis weel, kui need kahjud terwise ja jõuukurnamisega ühenduses on; niisama tõesti on igatsus parema olukorra järele terwise ajamärk; niisama tõesti ei suuda wäikesed näljapalgad teatawate raskete teoorjuste eest noori neidusi mitte enam liigutawa tänutundmusega Jumala ja naesteliikumise eestwõitlejate wastu täita, ja niisama tõesti lasewad nad endile ikka wähemal mõõdul tõendada, et ainult see „wabadus," mis Jesu jälgedes käib, mis wägiwalla poolt maharõhutuid ja rusuks tallatuid ülestõstab", õige wabadus olla!

Nemad teadwad, need noored naesterahwad, et ka nende eneste loomus wägiwalla all kannatab; et naese olewuses pääle teaduse-jänu ja tegewuse-nälja weel teisi maharõhutud jõuudusi

on, ja et ei tööõigus ega kodanikuõigus rusuks tallatud õnnewõimalusi tasuda ei suuda!

Selleſt ei maksa rääkidagi, et mõtlew inimene seda noorusse meelepaha unele piaks uinutama, waid koguni selle wastu püütagu tema elujärge parandada, ja teda weel rohkem äripäewa nüridusest ja ilmaolemise rahust ülesäratada. Seſt ainult need kannatamised, millede walu uimaseks ei lasta minna; need igatsused, mis elawateks jääwad, saawad wõitlewateks jõuududeks seltskonna korraldusse wastu, mis oma meeletute ja eluwaenulikste piinamiste läbi neid kannatamisi rohkendab, mida elu seadus ja elu edenemine muidugi juba küllalt suguolude tegewusewäljale kokkupannud on.

* * *

Tarwitamata jõuud wõiwad rikkesse minna. Ja meie aeg oma armujõuudude mahasurumisega on naesterahwaste seas juba rikkemärkisi sünnitanud.

Selle tõttu nähtakse, et armastuse wõõraslapsed oma terwise eeſt hoolitsemises eneste elu nende rõõmuhallikate abil rikastada püüawad, mis igale elawale osaks on määratud. Ka lõbuwaese töö läbi siotud inimene leiab mõne tunni, kunas ta seda teerada mööda natuke edasi wõib minna, mis teadmise lõpmata ruumi sisse wiib. Peaaegu iga töö wõib ta tegija tublidust suurendada ja sellega ühes rõõmu walmistada, mis töötaja oma wäärtuses ja isikutunde kaswamises tunneb. Ei ole päewa olemas, mis mitte üht sädetki ilutsemise-tunde rõõmu ei suudaks anda; ei leidu tundigi — pääle raskete walutundide — kunas inimene oma enese hinge tugewust ja suurust tunda ei wõiks; hinge wabadust kõikide wäliste juhtiwate wõimude alt; tema wõimu iseeneſe otsimises, iseeneſe leidmises, iseeneſe ülendamises kõikide läbi ja kõikidest hoolimata. Kõikide nende kohta, kellele elu liiga on teinud, makſawad Viktor Hugo sõnad, mida ta ühele noorele leinawale naesele ütles:

„Eks teil ei ole oma eneſe õigused?“

Ja olgu inimene mistahes-suguſe usu ehk umbusu tunnistaja, sügawamal mõttel on see tema eneſe hinge wäärtuſe

tunne, mis teda päästab, kui enam muud abi ei ole. Ja muud abi ei olegi!

Selles mõttes on muidugi tõsi, et inimene, niihästi mees kui ka naene, ise enese otstarbe on; et ta oma ülesande siis täitnud on, kui ta oma hingele mingit kahju ei teinud, isegi siis, kui ta elult midagi ei saanud; kui ta oma hinge jõudu suurendanud, oma iselaadi leidnud ja harinud on. Sest see'p see hinge lunastamine ongi. Selles mõttes on tõsi, et naese kui ka mehe „ülesandeks" ei või suguülesanne olla, mis mitte üksnes meie oma tahtmisest üles ei tõuse. Ja siis ei või ka selle kohta, kes selle ülesande täitmata jätnud, mitte ütelda, et ta oma elu elamises eksinud oleks. Selles mõttes lepiwad teatawal mõõdul kokku praegu kirjeldatud eneseilustamise tunded nende inimeste tunnetega, kes arwawad, et naese kui ka mehe kõrgem otstarbe ei või mitte armastus olla, waid ainult elu, mis kõikidest maapäälistest ja ühiselulistest wäärtustest igawesti kestwa olewusena kõrgemal seisab; et iga inimese täius ta enese sees olemas on, ja ta kõigesuuremat õnne ainult sellekäbi saada wõib, kui ta ennast pühitsuses ja Jumalaga osasaamises kõwendab.

Aga elu elamiseks on sääl mõõtmata suur wahe. Sääl seistakse jällegi dualismuse ja monismuse eluwaadete ees; usu ees, mille järele hing oma kõrgemat edenemist ja õnnust kõigist maiseteest elutingimisteest lahus — ja teise usu ees, mille järele hing sedasama just elumäärade maitsete läbi kätte saab.

Wiimase waate järele on mees kui ka naene isegi omas suurematest hingeliigutustes oma enese suguelu mõju all. Sugutunded tukkuwad wägilaste tegude ja weretunnistajate ajakäigu unistustes; nemad on elule-ärkawate usuliste tarwiduste soojendajateks alussoonteks. Igal naesterahwal, kes hiljemine mõne suure hiilgawa armutöö korda on saatnud, ehk kes eeskujuliseks kristlikuks iseloomuks on kujunenud — nagu Rootsi Püha Brigitta, nagu Siena Katharina, nagu Püha Teresa — neil on suure armastuse tuli hinges leekinud; nende weres on palaw igatsus põlenud, ihu ja hingega sugu hääks teenida. Ja selle tõttu sai ka nende inimese-armastus soojendawaks, kuna mõne teise häätegewuse ohwrid külmetawad, nagu püetud lambad warajasel kewadel. Weel rohkem kui mehe kohta,

maksab see Schilleri sõna naese kohta: Kes ühtegi inimest teha ei suuda, see ei suuda ka ühtegi armastada.

Naesterahwa oluline „mina" tuleb elule armastada, enne kui ta midagi suuremat iseenese ehk teiste kohta tähendada wõib. Kes ise omas elus ennast armastuseşt ilmajätnud on, leiab wäga harwaste teed inimsuse juurde, selle sõna täielisemas tähenduses, kuna see, kellele ta elu ärakeelanud on, oma armu olewust harilikul mõistel awalikuks teha, seda üheks kõike elu ümbritsewaks armastuseks ümber muudab, armastuseks, mida Plato aimas ja mida ta Diotima läbi kuulutada laskis, et see olla „lõpmata õrnuste rida." Ehk siis jõuab naesterahwas, — sest et ta terwe olewus armastus on — iseenese läbi oma armuigatsust waigistada?

Aga see ükssuse tundmine kõigega — mida jumalasõna teadlane, mõttetark, ilmaruumi-jumaluse uskuja (pantheist), edenemise nõudja, igaüks omal kombel seletab — on see tundmus, mida suur armu õnn annab. Sel kombel armastust tundma tähendab, et ainult see, kes armastab, Jumalat tunneb, seda suurt sõna, mis kõigega üks on, milles meie elame, liigume ja oleme. Mitte, et Jumal inimesi lõi, et need sigisiwad ja maad täidaksiwad, waid et nad sugulikud olekssiwad ja maad oma olewustega ja töödega täidaksiwad, andsiwad inimesed temale Looja nime ja auustasiwad jumalate kujudeski oma eneste loomise wõimu, mille kestmiseks nad igaweseşt ajast und nägiwad.

Et sigiwus ehk sünnitamise wõim kõigis ta wormides jumalikku olewust inimeses awaldab, siis ei wõi keegi ilma „pühitsuseta ja Jumala osasaamiseta," ehk teiste sõnadega: ilma täielise inimsuseta, seda elu-usu mõttel kätte saada. Juba tema kitsamaski, perekonda kujutawas wormis on ta pettuseta abinõuuks, „mina" tähenduseşt ta kitsasteşt piiridest üle wiia, lihtsamaks eeltingimiseks inimeste-armastusele. Ta wõib omakasu püüdjat lahkeks andjaks ümber muuta, kuna ta temale seda annab, mille kasuks ta elada wõib. Sellepärast on lugemata hulgal inimestel armastus usu asemele astunud, kuna tal samasugune wägi on, neid häädeks ja suurteks teha, aga sadakorda suurem jõud, neid õnnelikkudeks teha. Sellepärast on iga suur ja ilus, heldusest ja häätegewusest ülekeew ohwri-

meelsus, mis ennast wabatahtliselt selleşt önneşt ilma jätab, kui ilus wiinamägi tulepurtskawa mäe kurgu kaldal.

Aga sellepäraşt on ka tõsi, et need, kes sigiwuse soojuse eneses ära häwitanud, on need sellega seda ainukeşt suurt pattu teinud, mida andeks ei anta: pattu püha eluwaimu wastu. Sarnased naesterahwad leiawad oma kohtuotsuse Lessingi mõistukõneşt, kus Hera (taewa perenaene) Iris'e (wikerkaare) maa pääle saatis, et ta sääl kolm kõige wooruslişemat, täiskarsket, kõigişt armuunistusteşt määrimata neidu üles otsiks. Iris leidis nad kül kätte, aga Olympusesse (jumalate eluaşemele) ta neid ei toonud. Seşt Hades ehk põrgupürst oli neile jumalate käskjala Hermese juba järele saatnud, et neid allilmas — wanaks jäänud furiate ehk tigeduse-waimude aşemele ametisse panna!

* * *

Et elu abinõuud ialgi ei tohi tema otstarbet kinni katta, — mis selles seisab, et meie oma terwe olewusega elakşime ja ikka suuremat elu täiuşt awaldakşime — şiis tuleb ebakõlbliseks arwata, kui keegi ainult pühitsuse ehk ainult töö hääks, isamaale ehk inimesesugule elab, ja isegi şiis, kui ta ainult armastusele elaks, seşt inimene piab kõige selle läbi elama. Üheşt kõrwale hoidmise kahju ei saa teişt osawõtmise kasu läbi äratasuda, nagu keegi mõnda oma meelt teise aşemele tegewusesse ei saa panna, isegi şiis mitte, kui seda meelt, mis kaduma läinud meele aşemele piab astuma, täiendada wõiks. Ja eneşe õiguste tarwitamata jätmine, mis esiotsa ühe osa oma inimese loomu õigusega rahul, on nagu elu talweuni lume all. See seisukord on kül rahulisem, kui hinge põnewusel pidamine uute juhtumiste wastu. Seşt uued woitlused toowad ka uusi haawu; ja kes oma eluwõimu ärkwel piab, see teab, et tal enam kannatada tuleb, kui sellel, kes neid uimastuse rohuga magama uinutas. Aga halwemat hinnamõõtjat ei olegi, kui see küsimine, kas kannatatakşe ehk ei kannatada. Küşida olgu ainult, misläbi kannatatakşe, ja mis kahju ehk kasu selle kannatuse läbi eneşele ehk teistele saadakşe.

Elu hoiab ühes käes õnne kuldset kuningakrooni, teises käes kannatuse okaskrooni. Keda ta armastab, neile annab ta mõlemaid kanda. Ainult seda on ta tühjalt minema saatnud, kelle pääd kumbki kroon ei ole puudutanud.

* * *

Üks waimurikas naesterahwas tähendas kord, et, ehk kül suur osa inimesi armastust elu suuremaks sisuks tunnistab, ei ole inimesed siiski weel suutnud, temale oma elus aset walmistada. Wäljaspool abielu nimetatakse teda patuks; abielus eneses, nagu ta praegu on, wõib armastus õige harwalt elada, ja tõuseb ta ühe teise ja mitte abikaasa wastu elule, siis piab teda laste pärast äraohwerdatama.

Niisugune tähelepanemine on uueaja naese otsust weel rohkem kinnitanud, armastusel wäljaspool abielu aset walmistada.

Naesed kui ka mehed on hakkanud kõlblusemõisteid läbikaaluma, kus suured ja wäikesed määrtused niisama läbisegamine on, nagu kuningad ja lubid ühes kaardimängus. Iga kõblus on ühes sugulise kõlblusega naesterahwa kohta ühesuguse tähenduse saanud; iga suguline kõlblus on ühewääriline tundmuste puudusega ja laulatuse-tähe ettenäitamise wõimalusega. Kõnedes ja luuletustes ülendatakse naese, kui „abikaasa ja ema" elu-ülesannet, aga alles siis hakatakse sellest ülesandest lugupidama, kui ta juba käes on; sellewastu aga põlatakse teda, kui teda terwel jõuul tagaigatsetakse, mis pandiks on, et teda täiesti täita wõidakse! Naene wõib uhke ja tugew, hää ja töökas, julge ja kallimeelne, auus ja ustaw, truu ja kohusetundline olla — ühe sõnaga, tal wõiwad kõik need wooruseb olla, mida mehe juures kõrgeks kiidetakse — aga siiski wõib teda kõlblusetaks nimetada, kui ta inimesesugule ühe uue elu annab! Kõlbluse waatepunktist laitusetа naene wõib aga nii wedel, nii keelepeksja, nii walelik kui weel iganes wõimalik olla, ilma et seltskond tale oma lugupidamist keelaks.

See mõtetesegu on nende tundmustega, mis aastatuhandeid kesta on tohtinud, kokku kaswanud ja seisab nendega koos, kuni uued õigusemõisted neid lahutada suudawad.

Seſt kõige pääle waatamata jääb ometi tõeks, et naeſterahwa üleüldine kõlblus tema ſuguliſe kõlbluſega kindlamine ühenduſes on, kui mehe omad. Loodus iſe on ſelle ſideme walmiſtanud, kui ta armaſtuſe ja lapſe naeſe eluga tihedamalt kokku ſidus, kui mehe omaga. Kui naene ennaſt uue elu loomiſe wõimaluſe kätte annab, ſiis piab ſellel tegewuſel kõigeſt ta iſikutundeſt läbitungiw tähendus olema. Mitte laulatuſe, waid emaksſaamiſe tarwis on ſellepäraſt naeſterahwa puhtuſe ſeiſukord otſuſtandwaks mõõduks tema muu kõlbliſe edenemiſe ja hingehariduſe kohta.

Samaſuguſt ſuguliſt wabaduſt naeſterahwaſtele nõuda, nagu meeſtel, on ſügawa naeſeliku meelele loomuwaſtane nõudmine. Aga ſee ei tähenda mitte, et mees piaks oma wabaduſt kurjaſte tarwitama, ehk et naene piaks eneſe wabaduſt „ſeaduſliſte“ piiride wahele kinni panema. Niiſama wäha tähendab ſee ka, et naeſed iſeendaid, mehi, ja waſtaſtikku üksteiſi oma loomuſe kui ſuguloomuſe kohta petma piakſiwad. Muidugi on paljugi ſelleſt aſjaſt aruſaamata naeſi, ja muidugi ſalgawad ka paljud tundmuſte nõudeid maha, ſeſt et need nõuded juba enne nende ilmumiſt ära oliwad rahuſtatud. Aga kui armaſtuſe edenemine puhtama ja terwema ilmawaate on loonud, ſiis ei näe mehed ega naeſed naeſterahwa juures mingit iſeäraldust, kui ta eneſes „kolmanda ſugu“ iſeloomu edendab. Siis ſaab igaüks aru, et täieliſemas mõttes terwe ja rikas inimeſe-elu oma otſtarbe täitmiſeks ſugueluga ühenduſes piab olema, ja et, kui ka ſelles aſjas elukitſendus mingit kehaliſt kannatuſt ei walmiſta, ſiis tal ometi ſügawad, jõuukurnawad hingeliſed walud tagajärjeks piawad olema. Siis ei pigiſtada ka meelega ſilmi ſeda nähes kinni, et paljude tugewate, tublide, töökate koſimata naeſterahwaſte kõrwal weel teiſi on, kes niiſama palju lugupidamiſe wääriliſed on, kuigi nad ilma emaksſaamata endiſeſſe kokkukõlaſſe jääda ei ſuuda. Põhjamaal on ehk eſimeſi rohkem, kuid mida enam lõunapoole, ſeda ſuuremaks kaswab teiſte arw. Ja põhjuſeks ei ole mitte eneſe üle walitſemiſe ehk töö-himu puudus, waid päris lihtſalt ſee juba nimetatud aſjalugu: et naeſterahwa ſuguelu — kui ta tubliks ja terweks jäänud on, — tema ſiſemiſt järge niiſama oma mõju alla wõtab, kui mehelgi. Tema kannatuſed on küll harwalt

põletawad; sagedaste ei saa ta selle sihi elukitsikuseſt arugi, ehk aimab neid ainult pooliti, kuid sellewastu mõjub see kitsendus ta pääle palju näriwamalt, pikkamisi wäljakurnawalt.

Selgusele on jõutud, et kooliõpetajannade suuremõõduline erguhaigus mitte üksnes sellest ei tule, et nad oma töö eest kasinat palka saawad ja see töö suuremat hingejõuudude pingutamist nõuab, waid ka sellest, et nende amet nende eneste emaõrnuse igatsust ülesäritab. Aga mitte üksnes kooliõpetajannad ei läha enneaegu kortsu, kahwatuks ja nõrgaks. Paljugi teisi naesterahwaid, kes abielus uuesti õitsema hakkaksiwad, saawad, kui abielusse astumise wõimalust ei tule, õigelt eluteelt kõrwale libisenute kilda wajuma. Sisemised haigused, emakutõbi, hullumeelsus, elurikkumine ja eneseteapmine on selle „kultura ohwri-elu“ tagajärgedeks, millel siin omad salajamad korraldused on.

Aga iga sedaseltsi ohwer teeb elu waesemaks. Sest need on sagedaste kõige soojemad, heldusе ja hinge pooleſt kõige rikkamad, igas mõttes kõige wiljakamad naesteloomud, mis nii hukka lähawad. Ja inimesesugu ei kaota nende kadumisega mitte üksnes nende eneste elu wäärtust, waid jääb ka kaudsel teel sellest wäärtusest ilma, mis nende sündimata lapsed oleksiwad anda wõinud.

Neid kahjusi wõiks edespidiseks ajaks ühe muudetud kõbluseмõõdu läbi kõrwale toimetada, wähemalt niigi kauaks, kuna weel iga naese jaoks meest ei ole. Kuna loodus poeglapsi rohkem laseb ilmale tulla kui tütarlapsi, nähtakse siiski, et mõnel maal naesterahwaid rohkem on, kui mehi. Sellepärast wõib poisikeste ja meeste parema elukaitse korraldusе pääle wäga wäha ja õige pikkamisi edenewat lootust panna. Üks nõuuanne, mis mõne aasta eest ühel suuremal kultura maal kuulda oli: plaanikorraline ja hoolsa walwuse all kordaseatud töökate naesterahwaste wäljarändamine neist maadest, kus naeste arw suurem on, nendesse maadesse, kus sugude arwud ümberpöördud, oleks ajutise abinõuuna tõesti rohkem tähelpanemise wäärilине. Sest kuna nende naesterahwaste töötublidus neid abielu kohta iseseiswaks teeks, oleks neil siis ka suuremad wõimalused käepärast, abielusse astuda, niisama kui ka selle nende uue kodumaa ülearwulistel meestelgi, kes muidu mungapõlwe ehk sugulise kõlwatuse ohwriteks langeksiwad.

Suuremal mõõdul wõib siin siiski ainult seltskonna enesetunde ärkamine awitada. Aga senikaua, kui mitte noorpõlw ise oma tegewuste tormikellaga seltskonna südametunnistust üles ei ärata, laseb abi ennast oodata.

Selles juhtumises wõiwad töötawad noored mehed ja naesterahwad oma saatust iseeneste kätte wõtta, kui nad enestele puhast ja laitmata olukorda tahawad luua, mis neil muidu puudub: seltslise elu ilusate ja auusate wormide all üksteist lähedamalt tundma õppida. Seesugune sõbralik läbikäimine on õppiwale noorsuole mõndagi eluõnne põhjendanud.

Sellewastu aga nendes juhtumistes, kus ühe naesterahwa elusaatus tale ühe ehk teise põhjuse pärast armastuse teokstegemist wõimatuks teinud on, piaks ta -- nagu sigimata abielu naenegi — oma elu sagedamine kui muidu rikastama ja oma emaigatsust osalt waigistama, kuna ta kaitseta laste seast, keda paraku ülearugi küllalt on, ühe wälja walib, kelle eest ta hoolt kanda ja keda ta armastada wõiks. Niisugused pook-okšad kannawad sagedaste üliilusat wilja. Üksik naesterahwas ei lange enam mitte nii wäga karedusse ja kibedusse saagiks, mis mitte alati takistatud suguelu, waid palju enam külmanud südameelu tagajärjed on.

Neis juhtumistes, kus naesterahwas emaõigusest ilmajäämise läbi pikalist ja wäljakannatamata elupiina tunneb, wõib ta omale wähema paha walida: ka ilma armastuseta abielus ehk wäljaspool seda emaks saada. Kes oma elu päästmiseks warastab, seda ei wõi mitte karistada. *Aga teda ei tohi mitte teistele, kes sessamas hädas on, eeskujuks seadida!*

Nii ei tohi emaksšaamise õiguse otsuseks mitte jääda, et suurema hulga abieluta naesterahwastele nõuu antakse, enestele ilma armastuseta last muretseda. Ei sugugi! *Ja ka armastuse käest ei tohi nad last wastu wõtta, kui nad ette ära teadwad, et kestaw kooselu lapse isaga wõimata on.*

Aga oma enese, kui ka terwe inimesesugu waate järele on sellel abieluta naesterahwal õigust emaks saada, kellel nii rikas inimline hing, nii õrn ema süda, nii mehine julgus on, et ta iseäralist saatust kanda jõuab. Temal on oma enese ja

oma armſama terwe olewuſe rikkus lapſe kaudu inimeſeſugule päranduſeks jätta; temal on oma terwe iſiklik edenemine, oma waimline ja kehaline elujõud, oma töö läbi kättewõideldud iſeſeiswus lapſe kaswatamiſe kindlustajateks. Tema on omas elus ainult üht oſa omaſt olewuſeſt tarwitanud: täiesti ja terwelt tahab ta teda tarwituſele wõtta, enne kui ta elu anniſt lahkub. Oma ſüdametunnistuſe täieliſel „jah" ja „aamen" kaaſaräägimiſel ſaab ta ſiis emaks.

Aga niiſugune juhtumine tuleb wananema hakkawa naesterahwa juures wäga harwaste ette, kuna ta noorte juures ettetulla ei tohikski. Alles ſiis, kui ta kindlaste teab, et elu tale mingit kõrgemat õnneſaatuſt enam oſaks ſaada ei laſe, tohiks tal täieline kindlus oma igatſuſe tõſiduſe ja oma julguſe kohta olla. *Ja teda ei tohita mitte ſelle otſuſtamata küſimuſe awamiſe eeskujuks wõtta.* Aga niiſugustel aegadel, nagu meie aeg on, kus elukitſendus ſellel ſihil wäljakannatamataks on läinud, ei mõisteta julgustükka, kui nad korda lähawad, mitte hukka!

Et niiſugune julgustükk õnneks wõiks minna, piab naesterahwas puhtam kui lumi, nii puhas kui tuli olema ja kindlaste teadma, et ta oma armastuſe lapſega eneſe elule ja inimeſeſugule ühe uue rikkuſe annab.

On ta ſelles kindel, ſiis tekkib ka kuriſtik, nii ſügaw, et ſee kuni maakera keſkpaika ulatab, nende kahe abieluta naesterahwa wahele, kelledeſt üks *kindla nõuuga inimeſeſugule ühe lapſe kingib*, teine aga kogemata „lapſe ſaab."

Kahtlemata ſoowiks eſimene eneſele ka ſeda aateliſt õnne, et ta oma laſt lapſe iſaga üheskoos kaswatada wõiks. Olud, mis ſeda takiſtawad, wõiwad mitmeſuguſed olla. Näituſeks on ehk mehe wabadus endiſte kohuſte ehk tundmuſte läbi kitſendatud, nii et ta teiſe külge ſiotud on. Ehk teewad ühe ehk teiſe elutingimiſed täieliſe ühinemiſe wõimatuks. Ka eluteadus, et ühe ehk teiſe iſeſeiswus abielu läbi kitſendatud on, wõib ühendamiſe wastu panna. Ehk ei ole armastus ſeda pidanud, mis ta lubanud oli, ja naene on uhke küllalt, ennaſt mitte langenuks pidama, ja ei uſu, et abielu kadunud armaſtuſt tagaſi annab, kuna aga lapſe kaswatamine armaſtuſeta abielus patt oleks.

Lõpuks on weel ükſikuid juhtumiſi, kus naesterahwas — ja need ongi kõige tublimad, kellede üle ihaldus lapſe järele wõimuſt wõtab — tunneb, et tema emaksſaamine armastuſe ja waimliste tegewuste nõuetega ühineda ei wõi; et ta ainult kahte ülesannet täita ſuudab, ja ſellepäraſt armastuſe käeſt lapſe wõtab, abielu eeſt aga kõrwale hoiab.

Aga on ka üsna wastupidiſeid juhteid olemas, kus naene kül eneſele laſt ſoowib, aga mehe päraſt ennaſt temaſt ilma jätab.

Enamatel juhtedel ſünnib ſee ſiis, kui naene niiſuguſt ſuurt armastuſt mehe wastu tunneb, et ta, kui ſeda temalt nõutakſe, Heloiſe waimus oma emaõnne äraohwerdab. Ja mida täieliſemaks armastus kaswab, ſeda rohkem õpib naene oma mehe tegewuſt nagu oma eneſe laſt armastama, mees aga naeſe tegewuſt, nagu ta omagi tööd armastab.

Aga wõib ka teiſigi põhjuſi olla, miſpäraſt naene mehe täit wabaduſt alalhoida tahab, näituſeks ſiis, kui mees noorem on, ehk kui naene teab, et ta mehele laſt kinkida ei wõi. Niiſuguſed ühenduſed, mille läbi kaks inimeſt oma eneſte elu, kui ka elu eneſte ümbruſes, rikkamaks teewad, ei ole ſugugi haruldaſed. Oma emahelluſe muudab naene õrnuſeks mehe wastu ümber. Oma ſigitawa jõuu annab ta mõtetewahetuſel mehele, kes ſiis kaswab, kuna tema iſe ſeisma jääb. Aga ta tunneb ſelle juures ſarnaſt õnſuſt, nagu ema tunneb, kellel laps rinnal on; nagu ema lapſe päraſt tublimine toitu piab wõtma, nii otſib ka ſel kombel armastaja naesterahwas rikkamat waimutoitu, et ſeda ſiis jälle edaſi anda: temal on tundmus, nagu waraſtaks ta ſeda, mis ta ükſinda oma teada piab. Wõib olla, on muinasjutt puguhaniſt, kes oma poegi oma eneſe ſüdame werega toitis, kõigeſündſam mõttepilt niiſugusteſt naesteſt, kes walmis piawad olema, oma mehele waremalt ehk hiljemalt noort pruuti otſima hakkama, kes mehe igatſuſi igas asjas täita ſuudaks. Niiſugustel juhtedel ilmub Nietſche õpetuſe tõde ſelgemine kui kunagi muidu, et „ſuur armastus nõuab enam kui paljalt waſtuarmaſtuſt, ſeſt et ta luua tahab.“ Rohkem kui kunagi mujal, ilmutab ſiin naeſe loomus, et tema ſuur waimuand armaſtuſe jaoks on loodud; et mida täieliſema waimukõrguſe ſiſſe naesterahwas tõuſeb, ſeda kergemaks jääwad

tal ta oma kuulsus, oma võit, oma tulewik selle õnsuse tundmusega võrreldes, et ta armastab ja oma armu täiust armastatud olewuse hääks ikka suuremal mõõdul tarwitusele võtta jõuab. Ja kunas armastab ta weel sügawamine, kui siis, kui ta oma ese ebenenud naeseolewuse ülimõõdu oma armastatud mehe täiendamiseks äraohwerdab — ühe teise naese õnneks?

Mida igal naesel meie päewil tarwis on, seda on Ricarda Huch ütelnud: „Julgust iseeneselе, kaastundmust teistele!"

Julgust, saatusele wastu minna; julgust, teda kanda ehk tema alla mahawajuda! Aga ka julgust, oma saatust oodata, teda walida. Kaastundmust paljude wastu, kelledel uue julguse üks ehk teine osa puudunud on: julge meel walmis olemiseks ehk äraootamiseks.

* * *

Mõlemaid teesi, mida naese uus julgus ülesleidnud on — mees ja töö ilma lapseta, ehk laps ja töö ilma meheta — piab õigeteks eluwormideks nimetatama, kui tahetakse, et nad elule kasuks tuleks. Aga nad ei tohi mite suurema hulga elusihiks saada. See seisab wana India tarkuse sõnas: et mees pool inimest, naene ka pool inimest ja isa, ema ja laps kokku terwe inimene on. Ja kuigi naestel õigus on, oma armu igatsusi täita, niipalju, kui selle täitmise läbi elule kasu tuleb, siis ei tohi nad ometi äraunustada, et nad alles siis oma inimsusele on jõudnud, kui nad oma armastuse läbi mehele lapse ja lapsele isa andnud on.

* * *

Siin ei räägita mitte neist noortest naesterahwastest, kes oma meestele laulatamata abikaasadeks on, kelle mehed alles pärastpoole laste ja kooselu tarwis kodu wõiwad põhjendada. Need naesed jõuawad seda walu ärakanda, mida nad oma enese ehk teise südame külgi walmistasiwad. Nad oliwad omas tahtmises puhtad ja nende tahtmine oli tulewa kooselu pääle juhitud, mitte juhtumise pääle, mille ainukene wäärtus selles seisab, et wõimalikult ruttu üksteisest lõbu maitseda.

Sellepärast piab neid noori naesi olewiku armukesteſt äralahutatama. Need uus-greeklaſed on ajukate polügamiliste naeste edenenud, anderikkad ja iseäralised tüüpused. Armastus on neile maitseasjaks, millel ehk natuke rohkem wäärtust on, kui paberossil ehk napsil, mis nende kahwatanud pöskedele soojust annab — aga palju alamal seisab, kui luuleunistus ehk wärwide ilu.

Nemad jaotawad meestega loomise lõbu, töörõõmu, ilumaitseid, aateid ja armuwabadust. Miski asi ei oleks neile wastumeelsem, kui nende „armastuse“ wõimalikud tagajärjed, kuna see „armastus“ ühe olukorra juureſt teise juurde libiseb, tühjuse, wäsimuse ja wõimatuse kaswawa tundmuse all. Sigimata olek igas asjas — see on nende saatus ja lipukiri. Seſt ainult sigimatalt ei saa elu midagi ärawõtta. Mõnikord tunnewad nad enestel jõudu kauemine elada olewat — et aga siis selles elus kindlamine äratunda, et nende hing armastada, luua, kannatada ega midagi muud tahta ei jõua, kui elupuu külleſt maha kukkuda, nagu wigane urw, nagu rikutud wili.

Aga ka selleſt wooluseſt, milleſt ainult hiilgawalt libisejaid laeneid ja sätendawat wahtu nähtakse, kuuleb see, kes kauemine kuulatab, kaeblikku põhjatooni: see on jälestuse tundmus selle eeſt, et oma enese „sügawamas sügawuses tühi must auk“ leida on; põlgtus, ilma eesmärgita elu, äriuste, pahanduste, uimastuste ja rahutuse wastu, kõige selle wastu, mis „peenikeseks eluks“ nimetatakse, elu wastu, mis elu elamist igal ajal takistanud on!

Weel üks teine põhjatoon on sääl. See on raskem seletada, ja ainult üks noor kirjanik on aruſaanud, et libisewate laenete seas ka otsiwaid on; niisuguseid, mis kõigeſt hoolimata omas sisemuses suure elujuhtumise jaoks puhtaks on jäänud, mida nad leidnud ja mille omaks nad endid kohe andnud on, niipea kui juhtumine neile wastu oli tulnud. Aga lõpuridadeſt, kus seda kõike kirjeldatakse, on õige wähased aru saanud. Hinge karskus, milleſt sääl räägitakse, on siis kül nii aruldane asi, et temaſt sellel ainult tume aimamine wõib olla, kes mitte ühes luuletajaga ära ei tunne, et „meil algab nüüd ajajärk, millel naesterahwa arwustamiseks uus mõõt on. Sügawad sisemised käärimised on teoksil... waadatagu kuhu

tahes, igalpool nähtakse walesti mõistetud naesi, õnnetumaid abielusi, lämmatatud igatsusi, maaaluseid leekisi."

Kõige puhtam neist leekidest lööb siin ja sääl sügawusest üles, kui üks tõsiselt naeselik naene kõigel oma loomukohasel wõimul enese emakssaamise õigust tõendab.

* *
*

Aga ainult sellel on iseäralise saatuse kohta eesõigust, kelle õnn seda temale annab. Teiste sõnadega: sellel, keda saatus ta enese eluwajaduste ja tema ümber walitsewate eluolude kokkusündwusesse elama on pannud, et isiku jõud nii oma kõigetublimat edu-kaswatust osaks on saanud.

Ja et see aruldane juhtumine on, kui üksik omale niisuguse seisukoha muretseb, mis teda seltskonnaga wõitlusesse wiib, siis ei wõi see ka niisugune eri-saatus olla, mille poole mõtlew inimene töökoorma alla mahamuljutud naesterahwaste suuremat hulka juhatab, kes oma saatust parandada tahawad. Otsekohesem wõimalus oleks hakatuseks see: nende töö sugu ja töö tingimisi parandada.

Naesterahwad piaksiwad enestele ainult kohasemaid tööwäljasi otsima ja looma, kus nad midagi omast naesusest, oma enese inimlisest iseolewusest awaldada wõiksiwad. Rõõmustawaks ajamärgiks tuleb arwata, et seesugune tegewus juba algamas on. Nii jättis, ülemal tähendatud põhjustel, Daanimaal üks ülitähtjas ja tubli naisõpetlane oma hariduslise kutse matematika wäljal maha, ja sai esimeseks wabriku naisinspektoriks Põhjamaal. Nii walis Saksamaal selsamal põhjusel üks tubli lahutuskunsti naisteadlane samasuguse elukutse. Üks naisadwokat pühendab oma tööd ainult laste kaitsmiseks; üks teine — Prantsusemaal — piab adwokati kohta, et ainult waesid naesterahwaid awitada. Aga weelgi leidub liigpalju naesterahwaid, kelledel õnnelik elukord nende tööwalimist kergeks on teinud, aga kes sellest hoolimata niisugust kutset otsinud on, mis neile kindlamat sissetulekut ja suuremat paiukat lubada wõib, aga mitte nende isikliste jõuudude wabamat tarwitamist!

Aga walimiſe wõimaluſeſt wõib ainult iſeäraliſte waimuannete ehk iſeäraliſte olukordade juures kinni wõtta. Suuremal hulgal naesterahwastel, kes töötama piawad ehk töötada tahawad, lähab raskeks, üht elukutſet leida, mis neile tugewat ſelgroogu annaks, ja mitte ainult nõrka lillituge, kuhu hädawaewalt tuetada wõib. Et kindlamat organliſt kokkuſündwuſt naeſe ja ta töö wahel wõimalikuks teha, oleks hädaſte üht ettewõtete tuetuſe aſutuſt tarwis, kuhu igalt poolt teada antakſe, misſuguſte praktiliſte ehk aateliſte tööde tegijaid kuſagil kohal tarwis on, ja ſiis, ſellega ühenduſes, üht uut ſeltſi „hüpoteegi panka," aga niiſuguſt, kus tööotſiwate noorte naesterahwaſte tööjõuud ja waimuandeb teada olekſiwad, üht panka, mis odawate kuſtutamiſe-tingimiſte all kultura laenuſi wälja annaks, misſuguſeid praegu tarwitamata abihallikaid rahwa rikkuſe kaswatamiſeks kaſukandma wõiks panna. Abieluta naesterahwaſte õnneſumma ſaaks kaswama, kui nende loomiſejõud ühes tublis ja terwes tegewuſes tarwitamiſt leiaks, mille läbi nad oſaltki oma nõudeid, õrnſuſt ſünnitada ja rahulolemiſe tundmuſt ja iluduſt ettetuua, rahuſtada wõikſiwad.

Mingi muu kulturat edendawa aſutuſe põhjendamine ei oleks rohkem heldete kingituſte jagajate tähelpanemiſt wäärt, kui juſt ſee!

Kõikidel neil naesterahwaſtel aga, kes ſunnitud on, oma palgatöö juures ootama ja kannatama, on tarwis ühiſelu küſimuſeſt niipalju oſawõtta, kui ühiſelu kohuſtuſteſt ja elukorra korraldaſe tarwiduſeſt aruſaamiſeks waja on, kui nad paremaid palkaſi, lühemat tööaega, ſuwiſt puhkeaega, üleüldſe paremaid elutingimiſi kätteſaada tahawad, mida nad kätteſaama ja kättepüüdma piawad, et oma waimliſt ja kehaliſt elujõudu kuidagi weel alalhoida ja ühes ſellega ka eluröõmu, mida igalühel olla wõib. Eſimene tingimine olgu, et peretütred, kes oma wanemate poolt tuetuſt ſaawad, mitte niiſuguſte palgatingimiſtega tööſſe ei läha, mis naesterahwaſt, kes iſeeneſele ülespidamiſt piab teenima, toita ei wõi, ja et naesterahwad üleüldſe oma tööſt rohkem lugu piakſiwad ja mitte ainult ſelleſt, et nad töötawad, hoolimatalt ſelle ſuure kahju pääle mõtlemata, mis althinna töötamine kõikidele töölistele walmiſtab.

Aga neil töötawatel naesterahwastel ei ole mitte üksnes oma eneſe eluparandamiſe tahtmiſt waja, waid palju rohkem elawat tundmuſt terwe ſugu elukorralduſe kohta. Nende iſiklikud hariduſe, rahu, iluduſe, armastuſe ja emaõiguſe nõuded piawad kõikide teiste naesterahwaste nendeſamade nõuetega ühenduſes etteastuma, piawad teistele ſedaſama nõudma, mis nad iſeenestelegi ſoowiwad. Õnnetumate eneſe elu rikkuwate katſete aſemel piakſiwad nad teiſi naestehingeſi oma unenägudega iluſama tulewiku kohta täitma. Et ſee wõimalik oleks, ſeks piawad nad niihästi andmiſes kui ka wõtmiſes tundeliſed ja tegeliſed olema.

Nii kogub ſiis wäikeste ojakeste kokkuwoolamiſe läbi ſuur tahtmiſe jõgi kokku, mis ükskord wanad piirid ſoowimiſte wõimu ja ilmajäämiſte ſunduſe wahelt minema uhub. Siis ſaab armastuſeſt ilmajäänud naesterahwas oma eneſe wäikeſt ſaatuſt paljude teiſte ſuure ſaatuſe ſees äraunuſtada jõudma ja eneſe elukitſenduſe pääle waatamata tundma, et ta elab, ſeſt et ta terwe inimeſeſugu ſüdame tukſumiſt oma eneſe ſüdames tunneb, ja ſelleläbi, et iga üksik oma ſüdani awardanud on, ſiis on ka terwe ſugu ſüda ruumikamaks läinud.

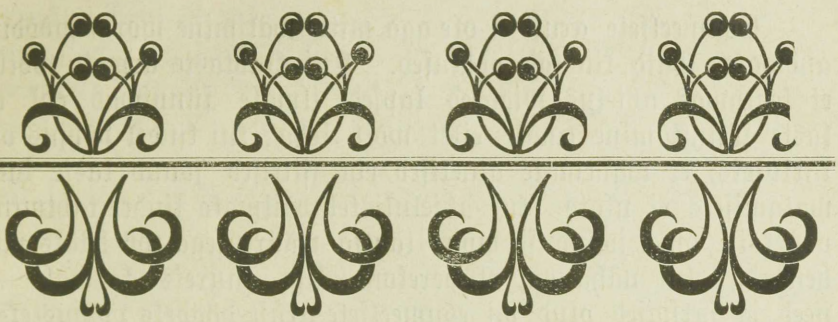

VI.

Emakohusteſt wabastamine.

Mõtlemiſe järele, mis elu päälſikaudſuſeſt edaſi, elu ſügawuste poole tungib, on emaõiguste nõudmine terwiſe märk; tundemärk, et rahwa ſeas tugew, terwe tahtmine elus on, maad täita, ilma milleta rahwas maa pääl mitte kaua elada ei wõi. Kuigi mõned ſelle tahtmiſe teokstegemiſe wiiſid eluülendawalt ſihilt kõrwale kalduwad, tahtmine iſe on lugupidamiſe wääriline.

Kuidas aga ſelle küſimuſe arutamiſel mõisted ſegamini lähawad, näitab ſee lugu, et emaksſaamiſe ihalduſeſt lugupidamine kõlbluſe wahtidele hirmu pääle ajab, kuna nad üsna rahuliſel meelel ſelle ſihi pääle waatawad, mis ükſikutele kui ka terwele rahwale kadumiſt ähwardab tuua: emakohusteſt wabastamiſe tahtmiſe pääle.

Iſikutunde mõisteteſt ſügawamalt aruſaades ja ſugu ſuurenemiſe wastu hoolimata olles, tegi ristiuſk abielu ükſikute iſikute eraasjaks — otſe wanaaja mõtte wastu. Armastamiſe edenemine kaswatas ristiuſu poolt antud wabaduſt edaſi. Nagu juba eespool ſeletatud, ei laida ristiuſu aſemikud abieluta jäämiſt ega lasteſünnitamiſe piiripidamiſt mitte, kui neid mõlemaid parajuſes peetakſe.

Edumeelsete arust ei ole aga mitte wälimine worm möödu-andwaks, waid kindlad põhjused. Kui kindlaste arwata wõib, et teatawas abielus wigased lapsed ilmale sünniwad ehk et laste sünnitamine emale riket wõib teha; kui kindel põhjus on kartuseks, et wanemate ainelised ehk isiklised jõuud laste kas-watamiseks ei ulata; kui abielulistel wõitmata kindel tahtmine on, kõiki oma jõuudusi mõne tähtsa wäärtusega töö hääks pühendada; kui näha on, et perekond liig suureks kaswab — need ja sarnased olud on edumeelsete arust häädeks põhjusteks, wanemateks saamise õnnistust kitsendada, ehk selleest koguni kõrwale hoida. Ja sellel sihil peetakse ka walimise wabadust õigeks, kui see teaduse mõttega walijate terwise, kõlbluse ja kaunistusega kokku käib.

Kui siis selleest waateest kinni peetakse, et iga inimene ise oma otstarbe on, mille järele tal õigus ja kohus on, kõige esiti oma enese tarwiduste eest hoolitseda, siis piab ka igaühe eraasjaks jääma, kas ta oma suguolewuse tingimisi üleüldse tahabki täita, ehk seda ülesannet täitmata jätta.

Aga et iga üksik ainult terwe inimesesuguga koos oma ülemat elujärge kättesaada ja oma enese otstarbet täita wõib, siis on tal ka kohuseid üleüldsuse wastu, ja kohuseid suguelugi pooleest. On saatus inimestele elujärje osaksaada lasknud, mis kõlbliselt wanemateks saamist wõimalikuks teeb; ei ole sääl midagi, mis uue elu ilmumise wastu oleks, siis tuleb laste-arwule piiripanek ainult siis kõlbliseks arwata, kui see wanemate ja laste parema elujärje kaudu ka üleüldsusele kasuks tuleb.

Aga kui ainult wäiklased ja omakasulised põhjused — nagu waranduse jaotamine laste wahel, oma enese laheda elu ja lõbujahi, enese iluduse ja elumagususe eest hoolitsemine — isaks- ja emaksaamist määrawad, rahwa kaswamisele piirisi panewad, siis on see tegewiis ühiselu seaduste wastaline. Kes aga sellewastu kasina lastearwu ehk lasteest koguni ilmaolemise läbi mõnda tähtsat tööd kordasaata tahab, see wõib oma töö kordasaatmise läbi seltskonnale seda puudust äratasuda, mis ta laste läbi wõlgu jäi.

Nende, kord kõlbliste, teinekord kõlbluseta põhjuste juurde, õige wäha ehk mitte sugugi lapsi saada, tuleb weel naese soowi, oma puhtaid, inimlisi omadusi teistele ülesannetele pühendada,

arwata. Siin ei mõelda aga mitte neid naesi, kes oma abielu oma enese töö sissetuleku pääle, mida nad mehe kõrwal elades teenimise läbi kätteſaada jõuawad, põhjendama sunnitud oliwad, kes teenistuse kohustuste täitmise tõttu sunnitud on, emakssaamise mõtteſt kaugele jääma, ehk nad kül sagedaste tulewaſeſt lapſeſt unistawad. Siin on kõne ainult naesterahwa isiklikust tahtmiſeſt.

Naesed ei taha enam mehe sissetulekute üle walitseda. waid tahawad ise oma sissetulekuid teenida; nemad ei taha meeſt enam enese ja seltskonna wahel wahemehena näha, waid tahawad ise oma huwituste eeſt wäljaastuda; nemad ei taha oma waimuandeid mitte kitsa kodu piiride wahele kinni panna, waid ka awaliſes elus tegewuſele tuua. Ja kõikide nende eesſihtide kohta on neil õigus. Aga kui nad, et ſel kombel „elu elada," „lapſe koormaſt wabastatud" tahawad olla, siis piab juba natuke järelmõeldama. Seſt niikaua, kuni lastekaswatamise masinad alles ülesleidmata ja isased wabatahtlised selleks ametiks endid ka weel ülesandnud ei ole, piab ju seda koormat siis teiste naesterahwaste pääle pandama, kes — kas oma enese emakohustega ühes ehk neiſt lahus — siis sunnitud on, kahekordſet koormat kandma. Täieliſt emakohusteſt wabastamiſt ei ole siis naesterahwastel wõimalik saada, ainult koorma raskuste uut jaotamiſt.

Need, kes endid juba „wabastanud" on, töendawad, et kuna nad raha teeniwad, uuriwad, loowad ehk politikat ajawad, siis tunnewad nad endid suuremas hingeelawuſes elama, kui lastetuba seda anda wõiks. Nad waatawad lasteſünnitamise „kannatawa" tegewuſe pääle ülewalt alla — ja neil on õigus, kui nad selles ainult kannatawa osa etendawad — ilma arusaamata, et ka selleski tegewuſes, ja enam kui kusagil mujal, wõimalik on, tegewa osa etendada. Ja inimesel on õigus, oma enese õnne walida ehk oma õnnetuſt!

Aga milles neil naesterahwastel mitte õiguſt ei ole, on see, et nad seltskondliſe elu asjaajamistes niisama kõrget wäärtuſt näewad, nagu oma laste läbi tunda saadud hingeliigutusteski, elus, milles mitte üksnes inimliſe kujutamiſe wõidus kõigepeenemat ainet ei anna, waid ka kõigiſt töödeſt ainukene on, mis oma tegija suremataust töendab! Lapſekarjastel naestel

ei ole muud midagi loota, kui et nende elutarkuseſt waſt ehk niiſamagi palju lugu hakkatakſe pidama, kui nende naeste omaſtki, kes, päraſt mitmekordſete emakohuste täitmiſt, awaliſes elus oma eraelus omandatud teaduſi kaſuliſeks teewad.

* *
*

Loomuſund on niiſama ilma ſaladusliſeta ja ekſimata juhita, nagu kultura ſundki. Mõlemad wõiwad nii ükſikuid kui terwet inimeſeſugu õige eesmärgi leidmiſes ekſiteele wiia, mida mõlemad kindlalt ehk kindluſeta otſiwad: kõrgema elukorra leidmiſes. Ema helluſes on inimſus üleüldſuſe ſiginemiſe kõige-kõrgemale korrale jõudnud. Emaolu on loomulik taſakaal ükſiku ja üleüldſuſe õnne wahel, eneſe wäärtuſe ja eneſe alandamiſe tunde wahel, tundmuſte ja hinge elu wahel. Puhas armaſtus ehk ſuur waimline loomiſejõud wõib ka ſarnaſele ükſuſele jõuda. Aga määratu ſuur eesõigus on emal ſelle läbi, et ta oma laſt kallistades, ilma et tal waja oleks waewa nägemiſes ehk õnneliſes olukorras elamiſes mõni erand olla, ühtluſt õnne ja kohuſetunde kohta tunneb, mida inimeſeſugu omas kõikſuſes teiſtel töötwäljadel alles lõpmata waewanägemiſe järele kätte ſaab. Aga kui eneſeſt lugupidamine, eneſe õnn naeſe meeleſt ikka rohkem lapſeſt lahku lähab, ſiis laguneb ka ſee ühtlus kooſt.

Ajutiſt kooſt lahti wapuſtamiſt oli tarwis. Seſt naeſe wabamaks ſaamine tarwitas, nagu iga teinegi wabaſtamine, taſakaalu waguſa ſeiſu liikuma löömiſt, mida rõhumine ühelt, tuim kannatamine teiſelt poolt kunſtliſelt paigal pidaſiwad. Oli tarwis, et tütred iſade naeſteaadete waſtu üles-aſtuſiwad, õed wendade lõwioſa waſtu, mis nende arwetel liig ſuureks oli mõõdetud, emad oma elukutſe piirimääruſte waſtu, mis neid emaſe looma kohuſe ringis kinni pidaſiwad.

Nad pidiwad üheſarnaſuſe püüde läbiwiima, mis neile wõimalikuks tegi, mitte ainult ſüdamega, waid ka pääga töötada, et oma igaweſt ülesannet täita: uuſi elusi koswatada ja hoida.

Haritud — ja iſegi haridusſeta — ema tarwitab praeguſel ajal kaks kord niipalju ajujõudu, aga pool oſa niipalju lihakſtejõudu, kui tema wanaema tarwitas. Tema mõistab olulise

ja ebaolulise wahel paremine wahet teha; ta oskab parema ümberwaatamise abil ülearu waewa ja piina ärahoida. Ja kui kõik emad laste terwisehoiu ja haiguste rawitsemise kohta teoretilist ja praktilist haridust on saanud, mis nende elukutsele nimelt tarwiline on, siis saab see ülesanne isikutundelise kohusega ikka ühtlasemaks. Ema wõib siis oma luulewõimu, kunstitunnet, kohusetundmust, hinge- ja ihuteaduste tagawara suurel mõõdul tarwitada, et lapses neid omadusi harida, millede tõttu ta ise ennast kõige paremine ja wabamine edendada wõib; tal ei tule siis enam meeldegi, last — ümbertöötada! Sellega wõidab ta palju sest ajast, mida nüüd asjata ootamise ja kahjutoowa kaswatamise pääle äraraisatakse.

Aga isiklisest lapsekaswatamisest ei wõi ema ennast ialgi kõrwale hoida, kui ta ei taha jookstku häbi enese pääle koormata.

On niisugusi naesi olemas, kes arwawad, et ematundmus wõida emalikudest waewadest ja wastutusest lahus seista; et kuigi wanematel isikline kaswatuse waew teisejärguliseks asjaks on, lapsele siiski nende armastus järele jääb. Sarnased naesed ei ole kül ialgi järelmõtelnud, et niihästi elajate kui ka inimeste wanemate-õrnus waewanägemises ja ohwrimeeles seisab, et ta sellejärele tõuseb ehk wajub, mida enam ehk wähem sellega tegemist tehakse. Kui isa ajutiselt ema aset piab täitma, lähab ta niisama õrnatundeliseks, nagu emagi; kui haige laps ema jõuu wäljakurnab, tuleb ta ema südamele weel lähemale; kui lapsed suuremaks kaswawad, hakkab ka südamlik õrnus kasinamaks jääma, ehk kül selle asemele südamlik sõbrus sügawamaks wõib minna. Kui wäikesi lapsi riigi kulul ülespeetawatesse kaswatus-äridesse kaswatada antakse, see tähendaks wanemate armastuse närtsimist. Lapse kehaliku lähedusе läbi eluleäratatud õrnusetunne tõendab paremine, kui ialgi mõni teine tundmus, meelte ja hinge ükstust. Ilma tundmuslise lähedusета kaob ka hingeline lähedus ära: ilma hingelise mõjuta kaotab ka kehaline oma tähenduse. Ema-loomusund on nagu teisedki loomusunnid wälimiste tingimiste alatise kordamise läbi sündinud. Ta on kindlate tunnete ja mõistete ühinemise läbi saadud. Kui teataw osa neist selgetest hingeliigutustest selgusetaks muutusiwad, nii et nad otsegu masinlikult alamate erkude koostusest ilmusiwad, saiwad ülemate erkude koostused, mis enne

selles ametis oliwad töötanud, kõrgemate ülesannete jaoks wabastatud. Aga kui tundmuste ja mõistete ühendused, mis loomusunni on sünnitanud, nõrgemaks jääwad, siis kaotab ka loomusund oma kuutõbise kindluse. Mis enne kergesti „iseeneseşt“ läks, nagu kõnekäänd üsna õieti ütleb, muutub siis waewaliseks. Loomusunni rikkumisega tulewad, kuigi pikkamisi, temaga kokkukäiwate organide rikked. Nii oli imetamine wististe üks kokkuhoidmise tõttu sündsaks tehtud talitus, mis lõpuks „loomuliseks“ muutus. Nüüd on ta aga jälle nii raskeks läinud, et kõrgemate kihtide naesterahwad omal kõigeparemal tahtmisel waewalt paar kuud ehk üleüldse mitte sugugi seda ülesannet täita ei saa. Teadus seisab juba küsides selle wõimaluse ees, et kas ehk piimasooned ja ühes nendega naesterahwa rindade iseäraline kuju suutumaks ära ei kao? „Aga,“ wastab selle kohta üks tähtjas õpetlane, „kui selleks tingimata emapiima tarwis on, et järeltulew sugu suuremat jõudu ja paremat wastupidawust saaks, siis saawad ka selkombel üleskaswatatud inimesed kehaliselt ja waimliselt kõige elukõlbulisemad olema, järelikult maailma allaheitmises wõitjateks jääma, ja nende läbi saab ka wõimalus, emapiimal lapsi toita, alalhoitud... Kui mitte, küllap siis kaduma läinud omaduste asemele teisi, wäärtusliși omadusi leitakse.“

See annab mõtlemiseks asja, et selles sihis naesterahwa wähenew tahtmine ehk wõimine teadmata kombel siginemise kasuks töötab. Sagedaste teeb alles tulewik otsust, mis edasijõudmine, mis tagurpidi minek oli. Aga kindel on, et miski asi rohkem teaduse wastaline ei ole, kui kõiki tulewiku muresi selle dogmaga rahustada, et tahtmine, eneşe järeltulewas sugus edasi elada, nii tugew olla, et ainult eluwõimuta inimestel teda ei olla; et terwe naesterahwa juures mingi asi ematungile kahju teha ei wõida!

Edumeelselt mõtleja ees on kõik asjad wõimalikude muutuste meelewalla alla heidetud; midagi ei ole olemas, millele „midagi teha“ ei wõida. Ei pääaju ega erkudekawa ei jõua ennast teekäigu teadmatade, kõrwaliste rõhumiste alt ära hoida. Nad wajuwad tundmata hingeelu sisse ja jõuawad säält alles aastakümnete järele ülestõusta. Mitte ükski inimene ei ole enam seesama, ehk ei saa enam seksamaks, kui ta, näituseks,

ühelt ettelugemiselt koju lähab, nagu ta siis oli, kui ta sinna tuli. Ikka on mõnesuguseid hingewood liikuma hakkanud, ja see liikumine kestab lõpmatalt edasi. Kui seda juba silmapilkse rõõmustawa ehk nukrustawa meelteärituse kohta ütelda wõib, kui palju rohkem siis weel nende mõjude kohta, mis meie päewi, meie aastaid oma walitsuse alla wõtawad! Puhta ehk segase helewuse metallist sepitsetakse ettekujutusi, mis omalt poolt helewuste brongsi ehk kulda ümbertaowad. Iga pühitsus, iga eneseharimine põhjeneb inimese wõimise pääl, milkombel keegi oma mõtteid juhtida, teatawaid ettekujutusi maharõhuda, teatawaid mõttelenduši ära pöörda, teisi ettekujutusi kõwendada, teisi tungisi õhutada suudab; teiste sõnadega: enesele teatawaid hingeolusi omandada, teisi ärawisata. Selkombel harjuwad ühed helewused juureşt ära, teised harjuwad juurde. Kui need tarwilise tugewuse omandanud on, siis saawad uued teguwiisid, uued eluplaanid pikkamööda „loomulisteks;" uued loomusunnid ilmuwad, kus tahtmine ja wastumeelsus sagedaste oma esialgused asupaigad ümber on wahetanud. Tundmused kui ka hing on nõnda siis edenemiseşt sünnitatud, ja see lõbu on aastatuhandate sünnitus, mis ema tunneb, kui lapse huuled tema rinna külles on; see õrnus, mis igas uues emas oma lapse hälli kohal kummardades walitseb, on niisamuti aastatuhandate edenemise wili.

Olgu need tundmuste ja hinge liigutused ka kuitahes wõimsad, siisti on, alles praegu arutatud põhjustel, wõimalus olemas, et wägew õrnusejõgi ära kuiwab, kui talt ta harud äraröõwitakse, ja et inimesesugu selleläbi oma kõigetarwilisemaşt kaswujõuuşt kultura edenemises ilma wõib jääda.

Aga ka naesed isegi saaksiwad selleläbi kaotama. Pole sügawamat tõde, kui see:... „Mis ja kord läbi oled elanud, see on saatuseks muutunud — *sinu* saatuseks..."

Aga see ei käi üksnes selle kohta, mis meie läbi oleme elanud, waid ka selle kohta, mis me elamata oleme jätnud!

Meie kindel „mina," — see on meie hingeolu, need pildid, tundmused ja mõtted, mis meie warema elu kaudu meie sisemisteks omadusteks saanud on; mis teatawa ajawoolu järele üksteisega ja meie olewiku „minaga" ühendatud on. Mida wähem need pildid, tundmused ja mõtted ühe ematundelise

naesterahwa minewikus kindlad oliwad, seda wähema hinnaliseks jääb see „mina," mis ta eneseſt tunnistada wõib, see saatus, mida ta luua suudab. Ja naesterahwaſt, kellel kõrgemaid põhjusi emaksſaamiseſt kõrwalehoidmiseks ei ole, tuleb tuulehaoks elupuu külles arwata. Seesuguste naeste suuremal osal ei ole sagedaste sügawamat mõtetki oma nõude kohta, elu iseeneſe hääks elada. Nemad killustawad iseennaſt hulkadeks osadeks ja ei jõua siiski kuigi palju läbielada, seſt ainult suuremad tunded annawad suuremat hinda.

Kas kül need naeſed, kes endid nii ilma pikema jututa emaksſaamiseſt lahti ütlewad, ialgi üht last, kui ka mitte omas süles, siis ometi omal kätel on kandnud? Kas nad kül seda õrnuſe joowastuſt tundnud on, mis niisugune õrnaliikmeline, nagu lillikeste õrnemateſt lehtedeſt ja roosipunaſt loodud olewus elule kutsub? Kas nad kül ialgi selle suure, imelise ilma ette auukartlikusse palwesse on wajunud, mida mõtteahtralt „wäikeseks lapsehingeks" nimetatakse?

Kui nad seda ei ole, siis wõib aruſaada, et need wiletsad, kes oma eneſe waesuseſt aru ei saa, ka rikkaid niisama waesteks tahawad teha, nagu nad ise on — selle asemel, et waeseid piaks rikasteks tehtama!

Kui naeſel oma eneſe isiku „wabastamine" korda lähab, küllap ta käsi siis niisama käima hakkab, nagu kuningatütrel muinasjutus, kes tormi ja wihma käes lõdiſedes oma endiſe, täies ilus hiilgawa kuningriigi poole tagaſi wahtis, mille ta ühe mänguasja eeſt ära oli müünud!

Kui lapſed enam naesteröömuks ega naestewaluks ei ole, siis lähawad kül pesſimiſtliste mõttemeeste ettekuulutuſed inimeſeſugu wabatahtliſe ärasuremiſe kohta täide. Aga naeste osaks ei ole sääljuures mitte järjekindla mõtleja auu, mis ilmakäiku juhtida tahtis, waid nemad olekſiwad ainult sügawuſesse tormawa sõiduriista mõiſtmata ratta kombel kaastegewad.

* * *

Ikka suuremaks kaswaw naeste arw, kellel kõlbtus ehk tahtmine emaksſaamiseks puudub, on wiimaste aastade jookſul suure hulga kirjeldustele ja wastukirjeldustele aſet walmistanud,

kus juures need, kelle tundmused nüridad on, ilma ilmaklaasita õhulitsumist tundma ehk ilma ajamõõtjata tunni aega teadma, töenduši nõuawad.

Mõtlejale inimesele saab ikka selgemaks, et inimesesugu tulewase saatuse teelahkmele läheneb. Ta piab — üleüldiselt arwatud — kas wanat, looduseşt määratud tööde jaotamise teed mööda minema, mis nõuab, et naesed lapsi mitte üksnes ilmale ei tooks, waid neid ka kodus kaswataks; et mehed — otsekohesel teel abielus ehk kaudsel teel riigi poolt antawa abi läbi, nende aastade jooksul, kus naesed seda seltskondlist ülesannet täidawad, naeste ülespidamise hääks töötaksiwad; ja et naesed oma waimlise kui ka kehalise edenemise, oma töötaliku ja elukombete läbi püüaksiwad, oma sündsust emaksšaamise ülesande täitmiseks alalhoida.

Ehk naesterahwast piab hoolimata wõistlusele mehe wastu kõikidel töötaljadel kaswatatama — mis muidugi sündsust ja tahtmist, inimesesugule uut inimesematerjali muretseda, kaotaks — ja teda riikliše laste-suurkaswatuse läbi neist muredest wabastatama, mis nende liikumise wabadust kõige rohkem takistawad.

Iga leping wõib ainult tööjaotuse osade rohkuse kohta maksta, mitte aga osade sisu kohta. Seşt ükski mõistlik terwise eest hoolitsemine, mingid muudetud seltskonna olud lühema tööajaga paremate tingimiste all, mingid uued õpewiisid korralisema ajutöötamisega ei jõua looduse seadust tühjaks teha, et naesterahwa ema-amet kaudsel kui ka otsekohesel teel neid nõudeid kaasas kannab, mis ajuti teda, iseenese üle armu heites, elukutseliśt teenistust mahajätma sunniwad, kuna nende nõuete tähelpanemata jätmine temale enesele, kui ka uuele sugule kurjaste kättetasukšiwad. Niisama wäha wõiksiwad mingisugused paranduśed laste eest hoolitsemises ja kodustes sisseseadetes takistada, et see, et koduśt enam wäljateha, kui magamise ehk söögituba, iseäraliśt aega ja mõtteid, jõudu ja tundmusi nõuaks. Tahetakse siis endiśt tööde jaotamiśt alalhoida, mille juures inimesesugu seniśaadik edasi on sammunud, siis tuleb naeśt kodule tagasi wõita.

See ei tähenda mitte üht ajutiśt tegewusteolude ümbermuutmiśt. Ei, waid siin seistakse aja sügawama liikumise ees,

naese kui ka inimese ja iseolewuse wabaduse tahtmise ees, ja ühes sellega kõigesuurema kurbmängulise kokkupõrkamise ees, mida ajalugu ialgi näinud. Sest kui juba ühe üksiku inimese ehk üksiku rahwa kohta seda kurwaks saatuseks tuleb arwata, kui ta uisapäisa oma sisemist „mina" otsib ja otsimise tuhinas hukatuse äärele tormab, — kui suureks lähab weel siis see kurbmäng, kui see terwe poole inimesesugu kohta käib. Juba siis on ta kurb küllalt, kui ta wõitluses selle wahel seisab, mida inimeses „hääks" ja „pahaks" nimetatakse, sõnad, mida elu-usu tunnistajad tühiseks tunnistawad, sest et nad teadwad, et nõndanimetatud pahateod ka inimese olewust ja inimese wäärtust kõrgendada wõiwad; et sügawam inimlus paha sünnitab ja ise ometi terwe ja ilus olla wõib, sest et ta elu tublidust eneses kannab. Aga lõpmata suuremaks lähab kurbmäng, kui wõitlus salgamata häätegewate, sõna täielisemas mõttes, kõige ülemate eluülendajate jõuudude ja nende põhjus-jõuudude wahel wõidelda tuleb, mida teisejärguliseks nimetada ei wõi, waid kõigesügawamateks elutingimisteks on!

Ja nõnda siis kujuneb naesterahwaste kurbmänguline otsustamata eluküsimus, kui praegunimetatud omakasu-püüdjad kõrwale jätame ja pilku suurema hulga pääle heidame. Naese olewus tõuseb inimese-olewuse wastu üles; wõitluse küsimuseks saab, kas suguelu ehk isikutunde nõudeid waigistada! Kui suur luuletaja Shakespeare täna jälle elusse tuleks, siis teeks ta oma Hamleti naeseks, et see siis olemise ehk mitteolemise küsimuse kohta kahekordse pühaliku jõuuga otsust annaks: inimesesugu igawese ja naesterahwa uueaja kohkumisega oma enese mõistatuse eest; ta teeks teda käesolewa aja peenendatud hingelise äratundmise kuulutajaks ja sellejärele — et oma otsust teadaanda — kahtluse, meeleheitmise ja juhtumise ohwriks! Niisama tõesti, nagu elu jõuudude edenemine on, niisama tõesti on ka õnn ikka täielisem ja järeldusrikkam jõuudude tarwitamine selles sihis, mis parema elukorra poole wiib. Aga kui need silmapaistwamad elukorrad kahes lahkuminewas sihis edasi liiguwad, siis tuleb hing sarnasesse seisukorda, nagu rändaja Theseuse muinasjutus, keda kuusepainutaja jalgupidi kahe kuuse ladwa külge sidus!

Praegune naesterahwaste „kultura wõitlus“ on laialisem, kui mingi muu. Ja kui muutust ei tule, siis saab ta lõpuliselt igast rahwasugude ehk uskude sõjast oma märatsewuse pooleşt ülekäima.

Naesterahwaste liikumine käib ikka oma küsimuse ringjoont mööda ümber, ilma et ta säält üht poolitajat oma keskpunkti juurde leiaks, mis inimsuse aja ja ruumi piiriks on; hinge piiriks tema sündsuses, ühelajal mitmesuguste mõtete ja tundmuste ringkondadesse ennast mahutada; keha piiriks tema wõimalusses, alati suuremaks kaswawat koorma raskust kanda.

Olewiku kõigeraskem eluedenemise waenlus, mis selles seisab, et miljonid naesterahwad kõigehalwemate elutingimiste all oma leiba piawad teenima, mis neilt osalt emaks saamise wõimalusse, osalt emaksšaamise tahtmise ära riisub, wõib ärakaduda, ilma et siiski otsustamata pääküsimus mõne naesterahwa hääks otsustatud saaks, kes isiklise-inimlise edenemisele jõudnud on.

Kui tugew ka naesterahwas kehaliselt ehk waimliselt on, see ei jõua ometi selleks mõjuda, et aeg, mis ta elukutse pääle ülesläbab, sellele ajale riket ei teeks, mis majapidamiseks tarwis läbab, sest et ta mitte ühel ajal kodus ja kodust ära ei saa olla; et ta mõtted ja tundmused töö juures wõiksiwad olla, kuna nad selsamal ajal perekonna elu juures on. Ja kõik selles elus ettetulew isikline osa, mida teisele edasianda ei saa, läbab isiklise liikumise wabaduse takistuseks, nii sisemises kui ka wälimises mõttes.

Kui lapsed ja mees naese elus üleüldse midagi tähendawad, siis ei wõi ta õrnust, hoolt ja rahutust nende kohta mitte kedagi teist tunda lasta, waid piab oma enese hinge nende tundmuste kätte andma.

Aga siis saab see ka tema kirjatööd, tema pilti, tema kõnet, tema uurimist niisama kindlaste eksitama, nagu laste toitmise ja hoidmise kehalik waewgi, milleşt ta ennast kül tõesti kõrwale saab hoida, muidugi suure osa rõõmu ja lõbutunde kaotamisega lapse iselaadi tunda saamise juures.

Ühe sõnaga: kõige tähtsamat wõitlemist ei wõitle mitte terwis ja haigus, edu ja tagurlus, waid mõlemad ühesarnaselt tugewad, terwed ja ilusad eluawaldused: omaelu ja suguelu.

Palju naesi, kes äratunnewad, et ainult ühte neist tuleb walida, waliwad esimese ja lükkawad tagasi ehk piawad kitsastes piirides emaksaamist, sest et nad usuwad, et nende osaks ühe uue, rikkaliku kultura järgu walmistamine on määratud.

Aga kas inimesesugu ei oleks rohkem nende suurte waimude läbi wõitnud, kellede emadeks need anderikkad naesed olekssiwad saada wõinud?

Nende sündimise- ehk raha pooleşt aadeli seisusest naesterahwaste üle, kes omast suurest enesearmastusest sigimataks on jäänud, wõiks nende eneste päraşt kaebada, et nad emaks ei saanud. Aga inimesesugule on nad ilma enese tahtmata hääd teinud, et nende kaudu elukõlbmata lapsed sünnitamata jäiwad.

Waimliselt ja kehaliselt täiewereliseb naesterahwad on aga sellewastu sugupõlwe waate järele kõige wäärtusliseмad. Kui niisugused üheainuma ehk mitte ühegi lapsega rahul on, siis ei saa mitte inimesesugu, waid ainult nende töö nende were rikkusest, loomisehimu tulest, mõtete üdist, tundmuste iludusest osa.

Aga naeste poolt tuleb, kuigi õige wäikselt arwame, iga aasta kül sadatuhat luuletust ja kunstitoodet ilmale, mis palju parema meelega wäikeste poisikestena ja tütarlastena sündinud olekssiwad!

Peaaegu alati on need waimurikkamad naesterahwad, kes endid kurbmängulise saatuse ees näewad seisma, kas ühtainust tegewusewälja walida, ehk puuduliselt mõlema wälja pääle endid killustada. Sest mida suuremaks nende nõuded nende eneste wastu tõusewad, seda kindlamine tunnewad nad eneste kahe poolemõõdulist jaotamist.

Osalt majandusline kitsikus, osalt ajawaim juhib walimist ikka sagedamine töö sihi poole, kui mõlemad walitawad olud naesterahwa tundmustes tasakaalus seisawad. Hingelisteşt seisukordadest arusaamise puudusе tõttu on naesteõiguste eest wõitlejate tõendus üsna õiglane, et nemad ei olla koduse elu ülesandeid ialgi äralaitnud, waid koguni sellewastu katsunud, naesi selle ülesande täitmiseks wäljaharida. Majapidamise koolid on kül igapidise lugupidamise wäärt, aga ülesandes, suuremat waimustust kodusте kohusте kohta elule hüüda,

ei ole nad midagi tähtſat teha ſuutnud. Et waimustus kõikide naesterahwaste tahtmiste awalikuks tegemiſe pääle, ſellel wäljal tegewad olla, kus enne ainult mees tegew oli, ſai juhitud, ſiis kaotas abikaaſa ja ema oma külgetõmbawuſe elukutſe.

Ajaluoliſe waate järele pidi wabastamiſe töö ühekülgſe kihutamiſe mõjul edaſi jõudma. Aga praegu on juba ſee küſimus päewakorral, kas naesterahwa kohta mitte tema puhta naeſeliſe tegewuſewälja wastu ſügawam lugupidamine ühel uuel wiiſil auupakkumiſele ſundiwaks ei jõua ſaada?

Seſt ainult ſee oleks üleüldiſeks wõitluſe lõpetajaks. Wanade naesteaadete juurde tagaſipööramine oleks niiſama mõtlemata, kui õnnetu. Edaſiaetud püüdmine, wanu tööoſaſi ſugude wahelt ärakaotada, oleks kül mõteldaw — kuid niiſamagi õnnetu. Et naesterahwas oma uue tahtmiſe wanaaegſe ülesande juurde paneks, ſee oleks kõige õnneliſem mõte. Aga on ta ka mõteldaw?

Wastus on tingimata eitaw nende ükſikute loomude kohta, kes tugewama elujõuu ja ſuurema eluſündſuſe tõttu oma otſaeſiſe kitſaid piiriſi wastu weriſeks pekſakſiwad, mis neid takiſtawad, endid täieliſelt armastuſele, emaröömule, kui ka kultura ülesandele omaks andmaſt.

Sellega ſeiſtakſe uueaja naesterahwa wõimetuſe ſügawama põhjuſe ees. Ta elab aaſt aastalt üle jõuu.

Tal on weel wanaaja teadmine järel, et ema oma ülesande ſiſſe ilma eneſeſt hoolimata wajuma piab; et ta ſelle ſees ſügawamas rahus äraſulama piab, ja et ta ſellepäraſt oma ſiſemiſi hääli, mis teda noomiwad, oma iſiklise edunõude järele käia, kuulmata piab jätma. Sinna juurde teab ta uueaja mõttel, et lapſe kaswatamine ſedaſama täieliſt tahtmiſega töötamiſt nõuab, nagu ühe ſuure waimutöö kordaſaatminegi; et lapſe kohta poolik hing, poolik tähelepanemine niiſama kahjulik on, nagu waimutöögi kohta. Tema tahaks, nagu Anſelma Heine wäga iluſaste ütleb, ühel ajal, niihästi endiste aegade ema olla, kannatlikult kaudew naeſekujuline ſammas, kes wahetpidamata omal kohal ſeiſab, kes jänunewa lapſe huulte ees kõſutawa joogi anumat hoiab, kui ka ſee olla, mis ta tõesti on: iſe liikuw, kõikide teede pääl otſiw, kõikideſt elu hallikateſt oma jänutawaid ja kuiwawaid huuli niiſutaw naene.

Tema lähab ikka iseäralisemaks, sest et ta ikka rohkem ja rohkem isiklisels kujuneb, ja selle juures kaswab ta tahtmine iseelu järele igal sihil. Aga ühes sellega kaswab ka tema ühisuse tunne suguga, ja sellega lähab ka tema, kui inimese ja ema, wastutusetunne ikka elawamaks. Mida eneseteadwamaks ta lähab, seda nõrgemaks perekonna kasunõudjaks ta jääb. Tema isiklised nõudeb lähawad ikka kindlamateks, ikka laialisemateks, aga ka omas walimises tujukamateks, rahustamisele raskemateks. Nende isiklise auususe kaswaw tundmus paneb neile ikka tugewamat enesewalitsust pääle, kuna nende sügawam olewus ikka suuremaks minewa tunderikkuse helluse tõttu wõbiseb!

Ja ka see uueaja naene, kes juba päris rahutuse, elujänu ja kirgede hunik on, tormab näljasesse, edasikihutawasse olewikku, nagu luuraw kass linnu kallale. Kül sada korda igal päewal tunneb ta ennast sunnitud olema, enese isikluse nõudeid ühisuse nõuetele alla heitma; sada korda piab ta isiklist tahtmist kohuse tunde eest koristama. Täiendatud töökorraldused wõiwad kül ta käte ja sammude waewa wähendada, aga nad ei jõua ta pilkusi keelata, kaswawa rahutusega kaalu keelekese poole wahtimast, kus ühes kausis õrnus, kaastundmus, wastutus, teises aga ta isikline igatsus, töörahu, ükfinduse jänu, edenemise tung aset on. Ja kuna kord üks, kord teine kaalukauss kõrgemale tõuseb, on tema meelest ikka, nagu oleks raskemas kausis üks tükk tema enese elawa südame küllest lõigatud liha, kergemas aga, selsamal silmapilgul, ainult paar — olgugi nad kullast — kaalupommikest!

Sarnane on südame-naese lugu. Aju-naese juures ei ole aga mingit kokkupõrkamist. Tema korraldus on selge. Lasteaiad, koolid ja magamise saalid laste jaoks, millede arw riigi poolt kindlaste äramääratud. Masinate abil kaetud söögilauad ühiselt köögist. Majapidamise juhatuses muud midagi teha, kui ainult kassaraamatu arweid kokkuarwata. Töö ja lõbuaja kohta määratud kleidis lähab ta seatud tunnil töö-paika. Tööaja lõpul räägib kõnetraadi kaudu iga lapsega kaks minutit; sellejärele kaks tundi lõbusõidu ja wabaõhu elu. Pääle lõunat kõnetraadi kaudu kümme minutit jutuajamist mehega, kolmkümmend wiis minutit mõtte waheaega aadete kogumiseks; õhtu on kokkutulekute jaoks kogukondliste ehk seltsi-

elusse puutuwate küsimuste harutamiseks. Pühapäewiti kutsutakse mees ja lapsed wõõrsile, kus juures kolm tundi nende wigade wähendamiseks määratud on; muu aeg aga kasulise lõbu pääle! Niisugune naene ei mõtle töötamise ajal ialgi laste pääle; tema üle ei wõta ialgi ihaldus wõimust, kümme minutit mehega kauemine lobiseda; temal ei ole ööseti ialgi äre-wusi. Tema ärkab hommikul terwiseteaduse poolt kindlaksmääratud tundidearwu järele lahedalt ja terwelt unest... kõik lähab õieti nagu kellawärk, ei! weel paremine: sest tulewiku naesterahwas ei rutta ajatabelist ette ega jää maha. Aga armastuse walimine ei taha kül niisugusi tüüpusi sallida, mis kehaliselt ja waimliselt emaolude kohta nii tuimad on, et nende töttu wägisi uskuma piab hakkama, nagu oleks see ikka päris tõsi, et toonekurg lapsi toob! Aga teiste waeste tundmuslíste olewuste juures jääb weri ikkagi weel selleks imelíseks mahlaks, mis pää palawaks teeb, kuna ta külmalt piaks mõtelda wõima; mis südant sunnib igatsuses tuksuma, kuna ta waikselt piaks ettewõetud nõuu järele sõna kuulma; mis erkusi rahutuses wõbisema paneb, kuna nad töötamises pingul piaksiwad olema...

Ja wiimasel juhtel ongi see põhjuseks, mis uueaja naesterahwast armastuse eest, mida ta igatseb, tagasi kohkuma paneb. Wäikest tundmust ta anda ei taha; suur wõiks kõik ta hinge ära neelata; ja mis saaks siis ta isikluse ilmutamisest, sellest sõnast, mida tema ükspinda kõikide olewuste seast eneses kannab, mille awaldamiseks ta siia ilma sündinud on?

Mona Lisa mõistatusline naeratus — mida Barres „une clairvoyance sans tristesse“ (selge waade ilma warjuta) ütleb olewat — kujutab, nagu keegi ütelnud on, kunstide kosumise ajajärgu (renaissance) naeselikku isikutundwust. Kuid kindel on, et olewiku naesliku isikutundwusel sarnane selge waade on, mis surmani kurb seisab.

Ei ole maa pääl olewust olnud, mille nõudeb rohkem koos ja lahus olekssiwad, kui sarnasel raskemeelsel ja igatsewal, külmal ja tunderikkal, elust wäsinul ja elu järele jänutawal naesterahwal. Werel ta soontes on teine taktimõõt, tema kõrwus kumiseb teine wiisihääl, kui kellegil naesterahwal endisest aegadest. Ta tunneb meest läbi ja läbi, aga on tale siiski wõõras, mehe igatsus näitab tema segatud, üksteise wastu

käiwate helewuste kohta toores olewat: ta ei tunne ennast mitte ärawõidetud olewat, kuigi ta ennast alla annab. Ta kardab last, sest ta teab, et ta selle lihtsamaidki elunõudeid täita ei suuda. Saatuse katse juures, neid kokkusündmata olewusi häälde seada, katkewad nad nagu kandli keeled kangete näppude all. Ainult ühekülgselt wõiksiwad nad elada aga siis ei ole elul elu wäärtust!

Isegi siis, kui niisugune naesterahwas ühekülgse elu omaks osaks walib, oma elu täitsa tööle pühendada katsub, astub isiklise isetundwuse wäljal tema naeselik olewus, mida ta üleüldiselt maha oli rõhunud, keelawalt wastu. Sest ta saab sagedaste näha, et tal muud walida ei ole, kui et, kas mitte sugugi wõita ehk, kui wõita tahab, siis mehe abinõusi, mida ta mehe juures põlanud oli, wõidu saamiseks tarwitada, kuni ta aru hakkab saama, et see wõitlus elu eest on, mis röövlinnu nokka ja küüni tegewusele paneb.

Ta ägab waliku all, kas hoolimatalt enese kasu tagaotsida ehk seda ohwerdada; ta seisab saatuse sundwuse all, kas haamer ehk alas olla, kas ennast killustada, et anda wõiks, ehk ennast koguda, et luua wõiks. Enne awaliku elu kiire, tormawa wõistlemisesse astumist ei olnud naesterahwal selle waliku all mitte kannatada. Tal oli, kül täht-tähelises kui ka waimlise mõttes, abinõusi, õrnuse, kaastundmuse ja heldusе edendamiseks. Sellepärast on see üks kurb tõde, et naese loomus, nagu ta eluwõitlusest eemal olles kosunud on, sügawalt nende tingimiste wastu waidleb, mis nüüdsete majandusliste ja hingeliste olude all wõitu selles wõitluses wõimalikuks teewad, nimelt teisest möödajõudmises.

See waenlus algab sagedaste juba siis pääle, kui naesterahwas emakohuste täitmise olukorrast kõrwale hoida ei saa, nimelt tütrena emal abiks olles. Ka selles seisukorras tuleb tal lahkteel otsustada: kas kannatusi juurde lisada ehk neid kanda.

Kui uueaja naesterahwas nii kahele poole suruwa olukorra sisse on sattunud, millest kuhugile poole wälja ei saa, ehk kui wälja saab, siis ainult purustatud südamega, siis ei tunta mingit tahtmist enam olewat, luuletaja ütelusele, et

naese nimi „jõuetus“ olla, õigust anda. Sest iga tundmuse kübemeke tõendab, et ta nimi „walu“ on.

Mehed, kes otsustawad, et naesterahwa elukutseline ja pääajuline tegewus nende sigitawuse wõimu ärahäwitab, mille tõttu tarwis on, et naesed „oma loomuse juurde tagasi pöörama,“ oma aju paigale jätma ja ainult lapsi sünnitama piawad, need mehed otsustawad liig päälsikaudselt. Ei saa millegagi kindlalt tõendada, et waimline töö naesterahwa kergema ja õnnelikuma emakohuste täitmise wastaliseks oleks. Elajate riigis, kui ka inimeste metsikus elukorras, kannawad emad üsna kergelt oma emakohusi teiste suurte koormate kõrwal. Kultura riikides on emakohuste raskused ühelt poolt üleliig rasket kehalikku tööd tegewa alama kihi, teiselt poolt aga üleliigse waimlise töö rohkusega — ehk ka üleliigse wedelemisega — koormatud ülema kihi läbi tõusnud. Et kõige suurematel naeselistel suurwaimudel wäha ehk mitte sugugi lapsi ei ole olnud, see seadus käib täitsa meheliste suurwaimude arwustusega kokku — kuna aga neil meestel, nagu kindlaste teada, enamiste ikka suurte waimuandidega ja tähelepanemise wäärilised emad oliwad, mis küllalt tõenduseks on, et naese nürimeelsust sugupõlwe tõusmiseks mingiks õnnetoowaks märgiks ei tohitaks arwata! Sellewastu ei ole mingit maksmuse wäärilist tõendust olemas, et ajutöö, mis parajal mõõdul tegewuses on ja terwisehoidliste tingimistega käsi käes käib, ka mitte naesterahwa kohta hääd tagajärge ei awaldaks. Seesama seadus maksab ka kehalise töö kohta. Aga nagu neid mõlemaid tööst praegu tehakse, selle järele suutis naene niisama wäha nagu meeski oma jõuu piiride sisse jääda. Sellepärast peituneb naesterahwaste aju- ja elukutse-töös kuni edespidise muutunemiseni hädaoht, mida ühesarnadise dogma tagant kihutab, mille piitsa tõttu naesed edasi tormawad, ja näidata, et nad kõike seda ärakanda jõuawad, mis mehedki, — nimelt seda, mis mehel kui ka naesel ülejõuu käib!

Aga kui waimu- ja kehatööd teisiti korraldatud on, siis ei ole neil töödel iseeneseest midagi paha külles, mille läbi noor naesterahwas uue põlwe emaksaamisele wäärtusetaks wõiks jääda, kül aga paljugi, mis teda selles asjas hinnalisemaks wõib teha. Waliku wastolude kokkupõrkamine ei tule siis

noorte abieluta naesterahwaste juures mitte ette, mis neid sunniks — waheſt ehk kartuſes, et kuidagi oma emaksſaamiſe wõimaluſt ära ei rikuks, — eneſe harimiſt ehk oma inimliſi jõuduſi ſeisma jätma. Ja kui ſuguelu küſimuſes juba lapſepõlweſt ſaadik täieliſt auuſuſt pidama hakatakſe, ſiis ſaab ka naesterahwastele wõimalikuks, töö-, uurimiste- ja lõbumaitſemiſte juures oma terwiſe eeſt wabamalt hoolitſeda, mida häbenemine ſeniſaadik hooletuſesſe jätma on ſundinud. Selleläbi, mitte töö eneſe läbi, on mõnigi naesterahwas oma emaolu kõlbtuſt rikkesſe laſknud minna.

Tõſiſem waſtolude kokkupõrkamine tuleb alles abielus ette. Ainult iſeäraliſte waimuannete kohta kujutab ſee jäädawalt kurba ſaatuſt. Suurema hulga juures ilmuwad alles ſiis kurwad tagajärjed, kui naene ühelajal kodust kaugemale teenistuſesſe piab minema ja ſelſamal ajal oma ema ülesannet kodus täiesti täita tahaks; ehk kui ta ſoowib, iſikliſelt tegew olla, kuid ſuur lastekari takiſtab teda ſelles.

Siis oleks ſuuremal hulgal kohuſeks, kas tululiſeſt teenistuſeſt lahti ütelda, ehk lastearwule piiriſi panna.

Eſimeſe wõimaluſe üle kõneleme päraſtpoole. Mis aga teiſesſe puutub, ſiis ſee'p ſee ongi, mille ümber pääwõitlus mäsſab.

Rahwusliſe waate järele paluwad mehed naeſi, „oma looduſe juurde tagaſi tulla;“ kultura waate järele jääwad naeſed looduſe ülesande täitmiſe kohta sõnakuulmataks.

Naiskirjanikkudeſt on Oda Olberg ſeda küſimuſt kõige ſündſamalt harutanud. Tema ütleb wäga õieti, et ſõna „loodus“ olla kõige wõõriti-pruugitawam ſõna; et loodus kulturat eneſe ſiſſe mahutada ja kultura omalt poolt järeljätmata eneſesſe loodust wõtta ja ſeda ümberkujutada. Aga lõpuotſuſliſelt ſeletab ta, et kui looduſe ümberkujutamine tulewa põlwe elu kõlbtuſt wähendab, ſiis wõida ainult kultura läbi nurjaetud looduſeſt kõnet olla; kui aga looduſe ümbermuutunemiſe läbi elu kõlbtus tublimaks lähab, ſiis alles olla loodus „loomulik.“ Pääle ſelle ſeletab ta, et, nagu kultura raskema töö-oſa kordaſaatmiſt mehele kergeks on teinud, nõndaſama on ta ka naeſele tema oſa, nimelt järeltulewa ſugu ſünnitamiſe ja kaswatamiſe, kergemaks teinud.

Seſt kultura ehk haridusekäigu kaswamiſe tõttu on wõimalikuks ſaanud, inimeste elu paremine hoida, ja ſellepärast ei ole tarwis wäga palju uuſi elusi ilmale tuua, kuna ſuur elude raiskamine ſuurt ſigitust nõuab. See asjaolu awitab jällegi omalt poolt kulturat kaswatada, ſeſt kuna lastearwu nende kaswatamiſe jõuu kohane on, on ju muidugi aruſaadaw, et kaſinamale hulgale paremaid elutingimiſi ja hoolſamat kaswatust oſaks wõib anda. Wähema arwu laste hoolas kaswatamine annab tulewale põlwele ſuuremat wäärtuſt, kui ſuurem hulk wiletſalt kaswatatud. Sigidusele mõiſtlikul wiiſil piiri panna, on ſiis üleüldiſe elu paranemiſe päätingimine. Ja ſelle waate järele wõib ſiis naesterahwas inimeſeſugule oma tollimakſu uute eludega anda, ja ühes ſellega ka oma kulturaolewuſe õnne alalhoida, kuna ta iſe kultura rikkuſeſt wõtab ja ſeda iſiklikelt rohkendab...

Wististe ei ole uuemaaja inimeste ſeas enam palju, kes ſelles asjas teiſiti mõtlekſiwad. Rahwuslikſe waatepunkti järele ei wõi mingil kombel ſeda halwaks panna, kui naene mitte toſinate kaupa lapſi ilmale ei taha tuua. Waremated aegadel tarwitaſiwad mehed wiiekümne ja kuuekümne aasta jookſul wäga harwaste wähem kui kolm naeſt üksteiſe järele ära, ja iga naeſe lasteſt ſuri läbistikku pool oſa eſimestel eluaastadel. Kui ſeeſugune arwe juba kõrgema rahwa kihtide kohta, milledeſt meil teated on, maksmas oli, kui palju ſuuremal mõõdul wõis ta weel alamates liikides ette tulla! Lastearwu piiripidamiſel on, kõikide muude ſeltskondliste punktide pääle waatamata, kõige päält ſee ſuur tähtſus, et ſuur hulk kehwalt kaswatatud lapſi ſeda tööjõudu ja teiſi kuluſi, mis nende kaswatamine tarwitab, koguni wiletſalt taſub, kuna tubliwäärtusline wähem hulk oma ſuurema tööjõuu tõttu kõrgeid intreſſiſi kannab, nagu Prantſuſe rahwa tubli olukord küllalt ſelgesti näitab.

Aga kui ſiis küſimine üles tõuſeb, kus kohal piab millegi rahwa ehk kellegi üksiku inimeſe lastearwu piir olema, ſiis tõuſeb ka arwamine arwamiſe wastu nii kindlalt üles, et päris põhjuſeta näitab olewat, juba nüüd, ilma kindlama tõendusета, otſustada, et eduline naisküſimus piaks lastearwu kitſendusega kokku käima. Iſegi kui lõpulikult kokku lepitakſe,

et ühe rahwa hää käekäik nõuab, et naesterahwad, kes emaks piawad ja wõiwad saada, kolm kuni neli last sünnitaksiwad, siis ei ole sellega weel otsustatud, et sel wiisil inimesesugu ärakadumise eest küllalt kindlustatud ollakse.

Pääle selle ei taha käesolewa aja wabastatud naene mitte kolme ehk nelja last saada, waid kõigerohkemalt ainult kahte.

Rahwa arwu wähenemise pääle waatamata, on selles olukorras suur kahju laste enestegi kohta. Lapse rõõmule on õdesi ja wendi tarwis, päälegi wõimalikult niisuguši, kellede wanaduste wahe üle kahe aasta ei oleks. Aga mitte üksnes nende rõõmuks, waid ka edu kasuks. Üksiku poja ehk üksiku tütre seisukord kaswatab last harilikult isemeelseks, mille järeldusels pärastpoole kohusetunded koormawaks on, kuid igatahes takistab sarnane meeleolu sündsat edenemist.

Ühel ehk kahel lapsel on lapsepõlw palju kehwem ja kahtlasem, kui neil, kes wendade ja õdede seltsis wastastikkuse hoolitsemise, jaotatud rõõmude ja murede määrust tundma õpiwad. Sääl lähawad, ilma iselaadile kahju tegemata, liig terawad serwad tasasemaks, tundmused painduwamaks, mis elus suurt jõukurnamist ära hoiab. Seest seltsimeeste ringkond suudab ainult õige puuduliselt inimest seltskonna-inimeseks walmistada, kui tal lastetua eluõpetus puudub.

Pääle selle wõib ju ette tulla, et wanemad omast ainukesest pojast ehk tütrest ilma jääwad.

Waheşt ehk ka rahwa kaswamise pärast, ikka aga laste kasu pärast, kõige rohkem aga wanemate eneste pärast piaks siis terwete ja muredest wabade abielupaaride eluseaduseks olema: et nende laste arw mitte wähem ei oleks, kui kolm ehk neli.

Aga siis olgu ka emal teada, et lapsed tema elust umbes kümme aastat omale päriwad, kui ta neid ise toidab ja rawitseb, nii et nad täitsa elukõlbuslisteks saawad. Ja neil aastadel ei tohi ta oma jõudu mitte rahateenimise ehk muidu mõne pikalt kestwa tegewuse läbi kiilustada, kui kõrwalisel tööl mõnesugused raskused kaasas on. Ta wõib neil aastadel oma enese igakülgses edenemises edasi töötada; wõib ajuti ka ühiskasulisest tegewusest osawõtta; siin ja sääl aega oma waimlise tegewuse jaoks leida. Aga iga pikaline ja kurnaw wälimine töö häwitab, wähemalt kaudseltki, ta enese ja ta laste

elujõudu, ja wähendab tema, kui lastekaswataja, mõju laste kohta.

Nii ei pääse siis suurem osa naesi ikkagi selleſt mitmeaastaseſt wõitluseſt lahti, mis sugu uuendamise ja nende eneste wälimise iseteadwuse wahele tekkib, liikugu ka see iseteadwus mis tahes sihi poole, niisama nagu nad selleſtki wõitluseſt ei pääse, mis ikka suuremal mõõdul naeste pääle pandawa ülespidamise mure ja emakohuste wahel sigineb.

Kui sinna juurde weel mehe ja naese wastastikkuſt mõtete waheldamise wajaduſt ja lõpuks weel majapidamise juhatamiſt arwata, siis piab iga mõtlew inimene aruſaama, et naene — ja temaga ühes ka terwe seltskond — siin ühe „kas — ehk“ ees seisab, aga mitte ühe „niihästi — kui ka“ ees!

Ainult selleläbi, et seltskond nende naesterahwaste leiwamure enese pääle wõtab, kes hästi täidetud emakohuste tõttu kõrgemat seltskondliſt wäärtuſt ette toowad, wõib abielulise naesterahwa tööpalga küsimuſt otsustada.

Ja ainult selleläbi, et naesed oma laste esimestel eluaastadel eneste terwe tööhimu oma ema-ülesande kallale ametisse panewad, saab naesterahwa iseteadwuse otsustamata küsimus wastatud, ühes sellega ka küsimus tema seltskondliste ülesannete kallale tungimise kohta.

* * *

Ei, wastab selle kohta Ch. P. Stetson ja temaga weel hulk teisi: seda küsimuſt otsustab riikline kaswatus. Waadake kõikide nende halwade kodude pääle, kus lastel kehaliſi ega waimliſi terweid edutingimiſi osaks ei saa. Suure hulgaga ühenduſes wõib aga kõikide laste kaswatamiſt paremine kui ka odawamine korraldada. Ainult lastetua ja kõõgi waewadeſt wabastatud naesed on päris wabad. Awaliku tegewuſega harjunud naesterahwal on kodused ülesanded liiga lihtlabased ja igawad. Wabalt walitud laste eeſt hoolitsemise amet wõib neid, kellel seks tahtmiſt on, rahustada. Suurem hulk emaſi on oma eneste wäikeste kohta ainult ahwi-emadeks, ja kui wäikesed suureks saawad, siis muutub rumal õrnus kangekaelseks mõiſtmatauseks.

Nii räägitakse pikalt ja laialt. Ja mida enam sel kombel räägitakse, seda rohkem naesi hakkab uskuma, et see ebatõde — tõde olla!

Emade seast, kes oma eneste laste kaswatamiseks kõlbmatad on, loodetakse siis uusi eeskujulisi seltskonna juhtisi leida? Wanemad, kellebel kaswatamiseks südant ega sündsust ei ole, piaksiwad, kaudsel ehk otsekohesel teel, nende asutuste üle walwama ja neid isikuid wäljawalima, kes nende asemel wanemate kohusi täitma piawad! Teiste sõnadega: nad piaksiwad sündsusi ülesleidma ja hinnata wõima, mida neil enestel ei ole! Waewa, mida üks naene oma enese laste pärast, kellebele ta elu on andnud, mitte kanda ei jõua, piaksiwad teised naesterahwad 10 — 20 — 30 lapse kohta kanda jõudma, kes mitte ta omad ei ole!

On kül mõnikord naesterahwalikkuse algtüüpusi leida, kellebel nii laialine emahellus, nii suur jõuu-, õrnuse- ja organiseerimise ande tagawara on, et nad üheainukese kodu kohta liig tugewad on; et neil tõesti lõpmata suur waimujõuu-, lahkemeele- ja soojuse rikkus omaks on, mida igal lapsel ta kosumiseks täielisel mõõdul tarwis on, osaks saada. Aga suuremal hulgal ei ole kõiki neid andeid kübetki rohkem, kui napilt oma eneste laste tarwis. Ja niisuguste, peagi põudseks muutuwate, walitud emade juures tuleks 10 — 20 — 30 lapsel waimliselt niisama pahaste kannatada, kui sel juhtel kehaliseltki tuleks, kui ühe ainukese ema piima nii suure hulga laste pääle jagatakse. Seegi on juba wäga suureks kahjuks seltskonnale, et palju inimesi puudulise toitmise läbi lapsepõlwes elu tarwis kiduraks on jäänud. Aga praegu nimetatud mitmelt poolt häädskiidetud kultura plaani järele saaksiwad nad omas lapsepõlwes armastuse puuduse tõttu päris äranäljutatud. Juba seegi on suureks rikkeks kultura käigule, et kool lapsi ühekujulisseks wormib. Weel rohkem parandamataks lähaks rike, kui see ühekujulisseks treimine juba riiklises kaswatusäris pääle algaks!

Rahwa- ja ajawoolu mõju alla sattumise hädaoht on praegusest, ikka kindlamaks minewast seltskonna olude korraldamisest lahutamata, kuna koostegewus ikka tarwilisemaks, kooselu ikka kitsamaks ja koostunne osade wahel ikka läheda-

maks muutub. See organiseerimine piab ikka täielisemaks minema, mitte millegi muu pärast, kui et sellel teel iga üksik rohkem wabadust oma isiklikste jõuudude kosutamiseks ja tarwitamiseks kätte saada wõib. Aga kui kergemaks saanud wõimalused, isiklisi nõudeid rahustada ja isiklisi jõuuduši tööle panna, igale üksikule — ja nende kaudu ka üleüldsusele — wäärtuslised on, siis piawad ka isikud ise elusse jääma, et nad neid wõimalusi tarwitada wõiksiwad!

Ja kindel on, et kodu, kõige oma häädе ja pahade waheldawate oludega, kõige parem abinõuu on, eduliselt korraldatud ühisusetunnet üleüldsusega looma. Elu ise äratab perekonnas üksikute liikmete wahel koostunnet üles, kaastundmust teiste saatuse kohta, tõsise elu äratundmist, töö tõsidust, nagu seda kõike üks kaswatusäri ialgi kordasaata ei suuda. Ja ühes sellega on mitmesuguseд kodused olud oma mitmekesiste mõjudega kõigeparemateks abinõuudeks iselaadide mitmesuguši eluawalduši ehk temperamentisi wälja harida. Olgu kodu ka kui tahes kitsas ja waene, põhjusmõtteliselt pakub ta ikkagi rohkem liikumise wabadust ja takistab rohkem teiste mõju alla sattumist, kui ühiskondline kaswatus.

Kui seda juba neist kodudest ütelda wõib, kus kaswatuse sügawamast mõtteст kõnetki ei wõi olla, kui palju rohkem wõib siis parematel perekondadel, kus walwus ja armusoojus, mõistus ja peened tunded walitsewad, jõudu olla, iselaadi elule kutsuda ja hoida, ja seda kindlamine ülesleida, mida enese eduks äratõita ja rahule jätta tuleb. Selle juurde tuleb weel see arusaamine, mille tõttu wanemaid iseennast ja üksteisi tunnewad ja mis nende ees laste iseloomusi awab, arusaamine, mida wõõrastel iseloomudel wõõraste kohta ei ole.

Selle wastu seletatakse, et kui igas linna jaoskonnas ja maal wähemalt iga ruutpenikoorma suuruse maatüki kohta oma riigi poolt ülespeetaw „lastemaja“ oleks, siis wõiksiwad ju wanemad sagedaste oma lapsi näha saada ja neid ka mõnikord kodu tuua, nõnda et neil küllalt wõimalust oleks, nende kaswatamise pääle oma mõju awaldada. Aga seda tähelepanemata jättes, et olukord enamatel juhtedel siis sarnaseks kujuneks, nagu see Prantsuse wäikekodanikkude ringkondades on — nimelt et armuõrnus siis lõbustamise, ehtimise, edwista-

miſe ja mängimiſe ſüdibuſes ilmub — unuſtatakſe ſiiski kõige-tõeliſem aſi ära. See on, et aega, enam aega ja weel enam aega on kaswatamiſe eſimeſeks tingimiſeks tarwis, rahu — teiſeks tingimiſeks. Hingeſi ei rawitſeta mitte nagu haiguſi kindlaks määratud tundide arwu järele!

Wanemad unuſtawad ikkagi weel liig kergelt ära, et ei ole mingit tegewuſe wälja, kus õigel ſilmapilgul rohkem tähtſuſt oleks, kui kaswatamiſe juures. Seda teguwiiſi, mis ema hommikul nägi, wõib ta ſiis ſagedaſte alles õhtuſe woodiſſe heitmiſe ajal kõne alla wõtta; õiglaſt ülestunnistuſt, mis parajal pilgul lapſe huultelt oleks tulnud, ei ſaa iſa ialgi kuulda, ſeſt õiget aega ei tarwitatud; ſõnad, mis emaſüdamele ſel nädalil haiget tegiwad, jääwad tulewal nädalil unuſtuſeſſe. Paitamine, mille järele wäike pääkene õhtul nii põlewalt igatſeb, wõib ehk järgmiſel hommikul tema kohta tähenduſeta olla. Õrn ſõna, millel ühel ſilmapilgul üliwägew wõim oleks, on paar tundi hiljemine jõuetu. Ja kõige päält on otſekoheſed nõuuandeb ja ſeadlemiſed wäärtuſeta kõikide nende muude kõnede wastu arwates, mis wanemad päewa jooksul kõnelewad, ja mille tõttu lapſed üsna lihtſalt oma wanemaid inimlikus elutäiuſes näewad.

Ainult igapäewane kooſelu teeb wanemate mõju laste kohta ſügawamaks; ainult ſee teeb wõimalikuks, et wanemad õpiwad wahet tegema, mis lapſe juures juhtuwline ja mis oluline on, mis tema waheldawas helewuſes tuju ehk mis kestaw omadus on.

Ja lõpuks, kui uſtakſe, et laſtel kodus liig palju ſoojuſt on, et neid elu tarwis paremine karaſtatama piaks — kas ei ole ſarnaſeid „karaſtatuid“ tähele pandud? Kas ei ole nähtud, kuidas nad ilutſema hakkawad, kui neile kodus nurgakeſt lubatakſe, kus neil tarwis ei oleks endid wõõraſtena tunda; kas ei ole leitud, kuidas nad intelligentſis ehk arukas olekus oma ajaſt kõrgemal wõiwad ſeiſta, kuna nad tundmuſtes koguni metſikute järje pääl ſeiſawad?

Selleſt ei maksa rääkidagi, et kodu liig ſoe oleks; ta on koguni ſelle wastu arwalt küllalt ſoe ainukeſe armaſtuſe läbi, mis terwe eluaeg kestab, aruſaawa armaſtuſe läbi. Ei ole weel ühtegi inimeſt liig palju armaſtatud, kül aga liig wäha,

liig halwaste. Terwe ajawaim töötab juba endiste aegade isa- ja ematunnete wastu, mis looma wanemate pimeda õrnuse sarnane on. Õrnust aga, mis weel järele on jäänud, ei tohi mitte nõrgendada, waid tuleb sügawamaks teha.

Lapse hiilgaw, äraseletamata õnn on selles, et õnnelikuks teha, õnnenaeratusele wastu minna, mille ilmumisele ta ise on põhjuseks olnud; õrnust sünnitada ja õrnust tagasi saada; julgust ja uhkust selleşt tunda, et ta oma isa, oma ema päralt on ja need jälle tema omad; oma waimustust mängus ja kallistustes awaldada ja ise sedasama waimustust wastu wõtta, ilma et kumbagilt poolt annid kahanekşiwad. Ja kodus, kus ialgi mingisugune tõsidus walitseb, õpib laps waraşelt arusaama, et armastus ka ohwrit ja tööd üksteise hääks tähendab. Sarnaşeşt armastuseşt kujuneb hingeline ja isikline suguluse side, kuna „loomuline" nõrgaks jääb, kui teda mitte päältnäha tähtsuseta, igasuguste arusaamatate, nägemata asjade tundide-, päewade- ja aastade pikkused mõjud ümber ei kua, millede kohta juba Edda teadis ütelda, et Põhjamaa rahwaste muinasaegne jumalateadus sarnaseid katkemata sidemeid on loonud. Wanemate kodupaik on inimsuse-tunnete kosumiseks sedasama, mis kodumaa isamaaliste tunnete kaswatamiseks. Juba nüüdki kannatab perekonna elu wäga suurel ja rahuriisuwal mõõdul, et kool suuremaid lapsi ikka rohkem ja kauemaks ajaks koduşt ära kisub; kannatab selle segaduse ja kindluseta olukorra all, et kodu oma lapsi ainult sõõgi ajal, pühapäewiti ehk kooli waheaegadel näha saab. Aga kui ka weel õige wäikesed lapsed samasuguse seisukorra sisse mahutatakse, siis kistakse seda paha ka weel nende eluaastade pääle, mis kõigesuuremateks mõõduandjateks pärastise elu kohta on.

Wanemate ja laste juureşt linnajaoskondade ehk ruutpenikoormate kaupa lastekaswatajate juurde minnes, soowitakse kõige esiti, et neişt, kui nad emadeks saawad, nende enestegi lastele ulataks, kuidas siis — kui nad emalikud on — wõiks neişt weel wõõrastele lastele jakkuda, kes ikka ja alati nende juureşt jälle ära lähawad? Kas kül need naesed, kes „wabastatud" tahawad olla, ka ialgi on nende teiste, oma asemikkude, kannatamiste pääle mõtelnud?

Et niisuguſed kaswatajad wastupidadagi jõuawad, on ainult ſiis wõimalik, kui nad oma kõigeparema tahtmiſega lastele hääd ſoowiwad, milleſt aga lastele ſiiski küllalt ei ſaa. Armastuſt ei ſaa nad ikkagi anda. Mingit ſõna ei tarwitata kurjemine, kui armastuſt, iſeäranis ſelleläbi, et ristiuſu kuulutajad on temaſt ühe karaski wäljakũpſetanud, mida nad iga ſõõgi aſemele pakuwad, ſee on üks nõndanimetatud üleüldine inimeſe-armastus. Aga üleüldiſt inimeſe-armastuſt ei ole, ei wõigi olla; ſelle olemas oleku tõendamiſeni on ſamaſugune ebatõde, kui kolmnurga neljanda külje harutamine. Halastus on olemas, mis õli kombel kõikide haawade üle woolab; kaastundmuſt ja kaaswalu on juba wähemal mõõdul; wastastikku abi ja wastastikku wastutuſe tundmuſt on ſeespool ſeltskonna piiriſi: üleüldiſt rõõmu ehk üleüldiſt walu oma rahwaga ehk terwe inimeſeſuguga on arwalt, õige tähtſatel ſilmapilkudel. Aga iga armastus inimeſe ja inimeſe wahel, mis ſelle nime wääriline oleks, on kõige kõrgemal kraadil iſikline, nõuab walikut ja wahetegemiſt. Kui tal ſeda ei ole, ſiis ei ole ta midagi wäärt. Naene walib oma lapſed juba ſiis wälja, kui ta nende iſa omale meheks walib. Ja iſegi oma laste ſeaſt walib ta mõnikord mõne iſeäraliſeks armu aluſeks. Iſikliſelt edenenud ema ſeiſab ſagedaſte ſüdibalt ſelle eeſt, et tal õigus on, oma lapſi mitte ühiſe mõõdu järele armaſtada. Ta laſeb neile kõigile õrna hoolt ühiſelt oſaks ſaada; tal on wõimalik nende kõikide wastu üheſarnaſelt õiglane olla, aga ſagedaſte on tal ühe wastu iſiklist armu rohkem, kui teiſte wastu. Kurbmänguks wanemate ja laſte wahel ſaab ſarnane wahepidamine ſel juhtel, et ta niiſamagi kirgliſeks wõib minna, nagu iſikline armaſtuſki on, kuid ilma ſelle mõiſtuſeta; et tal kül ſuure tundmuſe nõuded on, aga mitte iſiklise tundmuſe wõimaluſt, ſelſamal mõõdul ſügawamaks minna, kui palju nõuded kõrgenewad.

Ainult iſiklisest armaſtuſeſt ſaab lapſe nõuetele küllalt. Üks „palgatud ema“ wõib ehk ka kord ehk mitugi korda niiſuguſt armaſtuſt ühe ehk mitme oma hoole alla uſaldatud lapſe wastu tunda. Aga tal ei ſaa ſiiski nende kõikide wastu ſeda armu olla, ja ta emahellus ſaab häwitatud, kui neid lapſi, keda ta armaſtab, tema käeſt ikka ja jälle uuesti ärawõetakſe.

Pääle selle piaks äriemasi tuhandate kaupa olema, kui terwet seltskonda selle põhja pääle ehitama tahetakse hakata. Ja siis hakkaks nende käsi nii käima, nagu hingekarjastel, keda esimeste kogudiste juurde püha waim kutsus, hiljemine aga — kari ehk kogudus ise! Ikka arutdasemaks jääksiwad läbiproowitud isiklised waimuandeb, sisemine tung ameti järele; mõõduandwaks jääks sellekutseline haridus.

Sihukeste kutse-emade abil mõeldakse nüüd lastele paremaid elutingimisi luua, kui seda neile nende kodu pakkuda suudaks, kus, kõikide puuduste pääle waatamata, isikline wastutus ja isikline õrnus mõistlikuma kaswatuse puudusi palju suuremal mõõdul kahjutaks teewad, kui selle täiusi alandasiwad!

On ju muidugi erakorralisi olusi, millede tarwis hällimajad, lasteaiad, warjupaigad ja parandise asutused tingimata olemas piawad olema. Aga selle asemel, et püüda, neid abinõusi üleüldisteks teha, piaks püütama neid põhjusi kõrwale saata, mis sarnaseid asutusi tarwiliseks teewad. See oleks siis tee-ehitamine õigel sihil. Kõik muud on tee lühendamise sihid, milledel palju kõwerusi ja käänakuid kaasas on.

Tõsi on, et waesus paljudele lastele terwiserikkuwat kodu suudab pakkuda. Toimetatagu siis waesuse põhjused kõrwale, selle asemel, et lapsi ärawõetakse ja wanemaid wiletsusesse jäetakse! Tõsi on, et wanemate armastus sagedaste mõistuseta on. Kaswatatagu siis wanemaid inimesteks! Tõsi on, et wanemad ühede laste arwetel teiste laste pärandawat osa suurendawad. Tehtagu niisugustele wõimalustele takistusi.

Aga ärge riisuge mitte kõikidelt lastelt nende õiguslist pärisosa: kodutunnet ja kodumälestusi, perekonna muresi ja perekonna rõõmusi, kõike seda, mis iga inimese loomulikkusele ta iseäralist tooni, wärwi ja lõhna annab!

Ärge häwitage mitte kõige tähtsamat kõikidest kooskaswatusest ära, kus lapsed wanemate läbi, wanemad laste läbi edenewad!

Muidugi saab ka armastuse wabadus kodusemaid perekonna olusi ühes tooma, kui praegused on. Selle waatepunkti järele näitaks laste kohta riikliste kaswatusemajades tulu seiswat, kus nende elu pääle wanemate elus ettetulewad muudatused mitte nii otsekoheselt mõjuda ei saaks. Aga suurema

hulga laste käest nende kodu äraröövida, kartuse pärast, et wähem hulk seda kaotada wõiks, see oleks palju pahem tee, kui see, et kodu emaga kindlamine kokkusiduda ja inimesi nii kaswatada, et nad sõbradeks wõiwad jääda, kuigi nad abikaasadeks enam jääda ei taha, ja järjelikult ka edespidi wõiksiwad laste hää käekäigu kasuks ühiselt töötada.

Ühe sõnaga: mitte perekonda ei tohi ärahäwitada, waid perekondlisi õigusi piab ümbermuudetama. Mitte wanemalikku kaswatust ei tohi kõrwale ajada, waid wanemate enestegi kaswatuse eest piab hoolitsetama; ei tohi mitte kodu ärahäwitada, waid koduta elu piab kaduma!

Riiklisel lastekaswatusel saaksiwad samasugused tagajärjed olema, kui waestelaste kaswatusel Pasteuri piimaga oli: lapsed hakkasiwad põdema, kui neilt teatawad tarwilised batsillused ära wõeti! Inimesed, keda bakteriatest puhastatud üleüldise hää-soowi piimaga üleskaswatatakse; kes oma toitu äri-automatide kaudu saawad, oma haridusе nõõbiwalamise koolis, oma elukutset seltskonna mesipuu wahawabrikantidena, — need õnnetumad leiaksiwad oma elu nii huwituseta ja tühise olewat, et need, kes eluwäsimuse tõttu enne oma kahtekümnendat eluaastat enestele otsa ei ole teinud, oma wanematelt päritud õnneigatsust kül paremine ei usu täita wõiwat, kui kõiki neid kaswatuse-ärisi ärapõletada ja inimestele jällegi kodusi ehitada!

Kas siis aru ei saadagi, et noore põlwe kogumajades kaswatamine kõige wiimasema ja raskema eluteaduse kaela sunnib, s. o., et keegi kellelegi enam ega lähem ei ole, ja et see raske wili, mille all wanadki puud looka painduwad, noori igawesti kõweraks wõib teha? Kas aru ei saada, et kuigi nüüd ka mõni kodu põrgu on, et alles siis esimene põrgu ring — mida Dante luulekujutus jäätkülmaks tegi — pääle hakkab, kui koduse kolde wiimane soojuse leek ära on kustutatud, mis nüüd ikkagi weel soojust annab, siis aga täitsa kustub, kui asutuste keskkoojuse apparatid tema asemel tegewusesse astuwad? Kui olewuste elu nälgiwate südametega, külmanud hingedega, tasaseks muljutud iselaadidega täidetud oleks — missugust ehitusmaterjali wõiksiwad nad siis ühiselu tarwis anda, kuhu nad sisse astuksiwad? Kes teab, kas nad üleüldse tahak-

siwadki weel inimeste-wabrikute tarwis lapsi tooresmaterjaliks ilmale sünnitada? Ehk elu ülespidamise tarwidusi muretseda, mis iga isiklise õnne juures iseeneseſtki mõista oleks? Ehk kas nad üleüldse weel waewa tahawadki näha, seltskonna korralduses kaastegewad olla, kuna see nende kõigesuuremad eluwäärtused ära röövib?

* *
*

Nii imelik wägew on inimeses nõue, kellegi päralt olla, omakste juures elada, eneſele kusagil wiletsaski maanurgakeses, ühes ainumaski südames kodu leida, et sellel tundmusel koguni wõimu on, maa-aluseid teesi mööda soo wett puhtaks hallikaks selgitada.

Ühel raudtee sõidul Lõunamaal nähti kord ühte naesterahwast, kes oma näo, kuju ja kombe järele kõigesügawama eluroppuse sisse oli wajunud. Ja sel naesterahwal oli üliilus kuueaastane tütar! Küll ialgi ei ole läilamaid tundmusi inimese hinges ülestõusnud, kui seda last niisuguse ema süles nähes; ialgi ei ole mingi kaitse-amulett jõuetum näitanud olewat, kui see pühapilt, mille keegi kaastundlik käsi lapse kaela oli riputanud. Aga kui see ilus laps oma inetuma ema najale tuetas, wõttis see täislakkunud naesenäru niisuguse õrna hellusega tema ümbert kinni, et ta selleläbi otsegu oma inimlise auususe tagasi sai. Ja kui laps kaasreisijate silmis jälestust oma ema kohta nägi, siis lõi ta mustades silmades wihane walu leek lõkkele, ja ta astus otsegu kaitstes oma ema ette. Keegi ei olnud selle üle kahewahel, et seda last piaks nende mustade käte wahelt ärawõetama. Aga kas kül parem hoolekandmine seda suurt tundmust oleks luua wõinud, mis sel silmapilgul lapse hinge nii awaraks tegi? Ja kui juba niisuguſel juhtel kasu ja kahju piiri üle kaheldakse, siis on lugemata hulgas teistes elukordades kindlaste teada, et inimene mitte tingimata sääl, kus parem söök, puhtam woodi, mööbukorralisem rawitsus leida on, kõigeparemine ei kaswa, waid sääl, kus tema hinge kõige soojemad ja suuremad tundmused ülendawad. Elu pühade saladuste sekka käib ka see, et suurem osa wanemaid iseeneste ja üksteise ees palju pahemad on,

kui lapsed neid näewad olema. Sest see olewus, kelle ees üks wilets inimese-näru omad warjukatte närakud kõigewiimati ära wiskab, on tema laps.

Wanemate halbtuste ja kõlwatuma ümberkäimiste eest piab lapsi siiski kaitstama, ja nimelt palju suuremal mõõdul, kui praegu, selleläbi, et seltskonna õigus ja kohus, selles asjas mõnikord walitsust oma kätte wõtta, ikka suuremaks lähaks. Aga kus ialgi weel wõimalik on, ei tohita lapselt ta kodukaitset mitte ärariisuda, niisama ka kodult ta lastekaitset, mis selles seisab, et wanemad laste tõttu endid teatawal piiril eneseталtsutusele, enesewalitsusele ja eneseohwerdamisele sunniwad, milleläbi nende hing nende eneste „minast" ruumikamaks kaswab! Sel silmapilgul, kunas kaswatusmajade „karastaw" õhk kõiki lapsi oma hõlma saaks wõtma, wajuks ka inimese wäärtus weel suurema kiirusega alla, kui inimese õnn.

* * *

Kõiges selles, mis ülemal üteldud, ei ole mingit pimedust selle kohta, et ka kõigeparemad praegused kodud wangimajadeks tulewad arwata nende wastu, milledeks nad saada wõiwad, kui nende ümbertöötajateks kunst ja teadus astuwad. Senisaadik ei ole kodusi õnneks ehk õnnetuseks ei arwustatud ega karwustatud! Aga hindamise aeg tuleb wististe, — juba nüüdki wõtab Prantsusemaal riik seitsmenda lapse kaswatuse kulud enese kanda ja annab naestele, kes kõigerohkem tublisi lapsi sünnitanud ja üleskaswatanud, auuhinnaks ordutähe! Ja kui mitte ennemalt, wast ehk siis hakkawad „wabastatud" naesed jällegi wististe mõndasugust huwitust oma jõuuedenemises kodusse töö tarwis tundma?!

Mis nüüd isegi tubli kodu wälimist wäärtust wähendab, on see, et nad oma seadluste järele mõned teatawat „ülespoole püüdmist" edendawad, mis otsekohene eluparanemise wastane on, kuna eluparanemise esimene tingimine selles on, et kodu aineliselt külleſt oma liikmete laheduſt ja terwist taganõuab, mitte aga kaugemal seiswate harjunud kombeid. Mis aga kodusi, isegi paremaidki, waimliselt külleſt alamaks teeb, on, et temas weelgi endistelt aegadelt päritud perekondlist hoolimatausi

alal hoitakse, hoolimatausi, mis uuelt haritud tundeörnuse ja sügawama iseteadwuse tõttu juba lapsepõlwest saadik alatist piina walmistab, mis õhu ja toidu niisamuti ärakihwtitab, nagu halwema majapidamise raskemadki wiad.

Perekonna elus lubatakse enesele põlgtust perekonna teise liikme iselaadi kohta, arwamiste halwakspanemist, saladuste wastastikku wäljanuuskimist, usaldatud teatede kõigile teadaandmist, missugune olukord perekonna liikmeid sõjariistade all ägawa erapooletuse jalgade pääle surub. Häädes perekondades takistab awaliku sõja algamist weel rahu-armastus, aga neis, mis wähem hääd on, sõja-kartus. Sest mõlematel juhtedel tunneb igaüks enese ja teise haawatawaid kohtasi nii hästi, et ta küllalt teab, kui weriseks wõitlus tema enese, kui ka wastalise kohta wõib minna!

Aga niikaua, kui paremalgi kodudel neid wigasi on, ei saa ka kaswatuse-asutused neist ilma olla, sest et neid mõlemaid üks ja seesama inimeste-materjal kujutab. Kaswatuse-majal aga ei saa neid tulusi olla, millede tõttu kodu oma wigasi üles kaalub. Neid wõib parem südameharidus wähendada. Aga selle kahju asemele ei saa midagi anda, mis inimsus kodu häwitamise tõttu kaotab.

Lõpuotsuseks on, et — saagugi naesterahwa isiklike nõuete ja ematunnete kokkupõrkamine iseäralistel juhtedel kui tahes mitmesuguselt otsustatud — üleüldise waate järele toimetawad need naesed, kes inimesesugu hääks töötada tahawad ja selle tõttu endid ema oludest ja ema waewadest kõrwale hoiawad, sõjamehe kombel, kes ennast järgmisel päewal kättetulewa lahingi wastu sellega ettewalmistab, et ta õhtul enne seda oma weresooned lahti päästab.

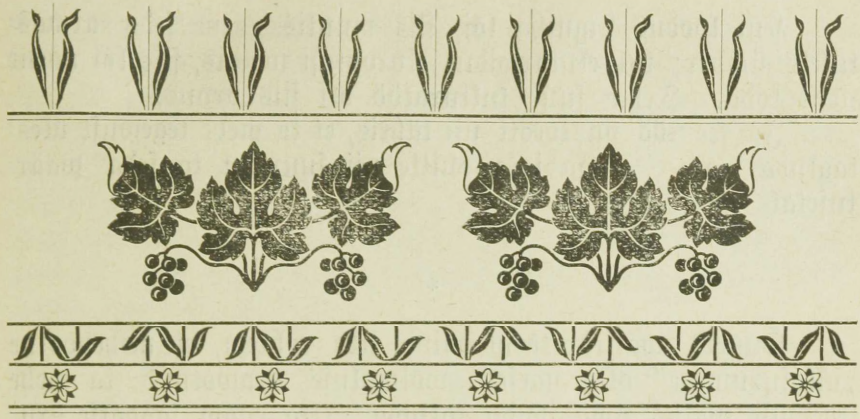

VII.

Seltskonna emahellus.

Ühel hiljuti ärapeetud naesterahwaste õiguste eest wõitlejannade kongressil lauleti üht laulu, mille sisuks oli, et inimesesugu olla mehe walitsuse all pimeduses ja sõgeduses ümberkolanud, kuid naeste hingedest saada ta uuesti sündima; uus päikesetõus saada öö warjud laiali kihutama, ja Messia ilmumine olla kindel!

Et mehed oma wägiwaldsuse ajal ka mõndagi wäikest asja korda on saatnud -- näituseks, uskusi ja seadusi korraldanud, teadustes, kunstides ja ülesleidustes tegewad olnud — et nende talweöösl wähemalt linnuteegi on taewawõlwil walgustamas olnud, seda arwas kuninglik majesteet naesterahwas tarwis olewat, äraunustada!

Kui mees küllalt kättemaksu himuline oleks, kõike seda järeluurima, mis siis naene kõikide aegade jooksul korda on saatnud, mis ta tuuletallawat isetunnet õigeks mõista, ehk teiste sõnadega, mida praegu nimetatud meeste tegewuse kõrwale seadida wõiks, siis leiaks ta ainult üheainu wäärtuslise asja:

Kui loodus suguiha löi, siis muutis naene seda armastuseks ümber; kui elutarwidus elukohtasi nõudis, siis löi naene neist kodu. Tema suur kulturatöö oli siis õrnus.

Ja see töö on tõesti nii tähtis, et ta mehe tegewust ülestaaluda wõib -- aga ialgi mitte nii suur, et ta seda wäärtusetaks wõiks teha!

* * *

Õnneks waikib tõendamine ikka rohkem, et mehepoolne „allasurumine" olla naeselt wõimaluse ärawõtnud, ka mehe tegewuse wäljal oma jõudu katsuda. Ikka enam saadakse aru, et eluwõitlus on naesele seltskondlise töödе wajaduses kodune töö osa määranud. See wajadus on, üleüldiselt waadatud, kodune töö külgi siotud jõuud lahti päästnud, ehk kül naene ialgi, ei mingil ajal, oma waimliste sündsuste tarwidusele wõtmises takistatud ei olnud. Iseeneseſtki mõista, oli see tarwidusele wõtmine ainult ajutine, kuna tööjõuu tarwitamise päässumma ühe teise tegewuse wälja pääl seisis.

Nüüdse wabastatud naeselise isikluse waate järele nõuawad naesed — ja nendega ja nende tuluks ka paljudki mehed — õigust, neid isik-inimlisi jõuudusi seltskondlise tegewuse hääks tarwitada. Nad tähendawad iseäranis selle pääle, et riiklik kohustus õrnade ehk jõuetumate eest hoolitsemises hoolimata olla, kuna see kohusetunne neil juba kodust päritud olla. Ja mehed hakkawad arusaama, et mida kindlamaks ühiskond kujuneb, seda tarwilisemaks lähab tema kõikide osade koostegewus, kui ühiseluline organismus ka tõesti oma eesmärki, kõikide liikmete hääd käekäiku, kättesaama piab; nad saawad aru, et riiklise abi uued wormid, nagu omaabi, mida nüüd ikka sihikindlamalt otsitakse, tõsiste eluwajaduste kohaseks ei jõua saada, kui naene mitte kõikidel tegewuse wäljadel mehega koos ei tööta ja seadusеandmiseſt osawõtta ei saa, mis tema enese, kui ka tema laste käekäigu kohta otsustab.

Aga et seltskonna korraldamine sarnaselt edenenud on, et mees naeselt abi otsib, see ei tohiks naestele põhjust anda, seltskonna elu pikalise edenemise süüdi tertwelt mehe kaela weeretada! Pikalise edenemise süüdi tuleb niihästi naese kui ka

mehe loomuseſt otſida ja ka ſelleſt, et mõlemad ſugud edu ſeaduste läbi kitſaste piiride wahele on aſendatud. Parematele oludele edaſijõudmine on ühiſel mõõdul mõlemate loomude, mõlemate aadete, mõlemate kultura-abinõuude ja kultura-ſihtide ümberkujunemiſes olemas. See ümberkujunemine algab kõigepäält kaswatuſega pääle, mida naeſed uuele põlwele oſaks annawad, kes ſiis ſeaduſi muudab, tööd korraldab ja tarwiduſi määrab, igat asja koduſe kaswatuſe mõjul tundma õpitud hinna järele ümberhinnates.

Meie ajal on ta eneſe puuduſed wististe kõige enam teada. Aga õiguſetunde wastu ei ole miski aſi wastikum, kui et ſee teadaolek naesterahwaste suuruſe-hulluſe kujul ilmub, kes arwawad, et nende jõuu wõimaluſes olla, ilmakäiku ümberkäänata!

Selle järele, kui loodus inimeſeſugu kahte ſuurde jakku oli jaotanud, jõudſiwad loodus ja kultura üheskoos ühe teiſe, peenema jaotuſe juurde, nimelt, et loojal oma, loodawal aga oma oſa piab olema. Looja oſa on tähtſam, aga ka loodawa oſa on wäga ſuur ja tähtjas: looja käes puhtaks, kallihinnaliſeks materjaliks olla. Ja niihästi waimliſel kui ka aineliſel mõistel lähab kultura edu felleläbi täide, et loojal korda lähab, loomiſe aineſt ehk materjaliſt jagu ſaada. Inimeſe-aine kohta tähendab ſee, et loojatel — ehk eesjuhtidel — korda lähab, teiſi inimeſi tõſiſelt tahtjateks ja aruſaajateks kaastöölisteks teha. Kari ehk rahwahulk, keda ta karjaſed ehk juhatajad ainult edaſi ajawad, ei ole oma üheſarnaſelt mõtlewate päädega kultura käigus ialgi keſtwat tegewuſt ettetoonud. See tuleb alles ſiis, kui üks looja ehk eeskäia hulgale järelkäiatele uute eesmärkide kohta uut waimustuſt on jõudnud anda, ehk neid õpetab, abinõuuſi kaunistama, mille abil nad püüdewäärilistele eesmärkidele jõuda wõiwad.

Kas kül naesterahwad ſeltskondliſele edule teiſt ſihti ſuudawad anda, kui ſeda ſeniſaadik mehed on teinud, ſee tuleb ſelleſt, kas kül nende ſeaſt eeſtwõtjaid ilmub, kes kõrgemaid eesſihtiſi kättenäidata ja puhtamaid abinõuuſi tarwituſele wõtta jõuawad, kui ſeda ſeniſaadik paremadki mehed teinud on.

Aga mis annab meile õiguſt, naeſtelt ſeda oodata? Meie ei wõi ſeda õiguſt mujalt otſida, kui nende eneſte loomiſe wäljadelt: armaſtuſeſt, emahelluſeſt, koduſt, majapidamiſeſt.

Kui leiame, et naesed kõigil neil wäljadel oma tegewust nende wäärtuslisele täiusele on wiinud, siis on meil muidugi põhjust küllalt, nende imetegewa wõimu sisse ka seltsielu organiseerimises uskuda.

Aga kuigi täitsa tõeks tunnistatakse, et mehe seltskondlise elu korraldus, tema seadused, tema loomus naese tegewusele suuri ja wõitmata takistusi teele ette on toonud — kas on siis ühtainukestki naesterahwast, kes tõendada julgeks, et ta ise, ehk et kõik naesed üleüldiselt, oma iseäralistel tegewuse wäljadel kõik teinud oleks, mis nende wõimuses seisis? et nad kõiki olukordasi ja igat aega nii oleksiwad tarwitanud, kuidas weel wõimalik oli? Missugune südametunnistusega naesterahwas ei saaks kül aru, et suurem osa neist nende sugu suuri ülesleidusi selle tegutwiisi läbi weel koguni ärarikub, mis nad lastekaswatajatena ja hoolitsejatena, armukestena, abikaasadena, koduasutajatena ja majaemadena ülesnäitawad! Igal wäljal lähawad nad kunstist ja teadusest, selgest waatest ja hoolitsemisest mööda. Sagedaste puudub neil põhjaline arusaamine armuõnne suurendamisest ja kaunistamisest; eluwäärtusliste laste sünnitamisest jo kaswatamisest; wähemate jõuudude ja abinõuude tarwitamisega suurema ainelise lahedusе muretsemisest perekonna liikmete hääks; waimliste sissewõtete ja wäljaannete eelarwe selkombel korraldamisest, et puhtaks kasuks wõimalik suur eluülenemine jääks. Just nagu suurem osa mehigi ainult pikkamisi ja osalt neid mõtteid, ilustamisi ja leidusi omaks wõtawad, mis nende eestwõtjad neile pakuwad, niisama pikkamisi ja osakaupa wõtawad ka naesed oma tegewuse wäljadel juhtiwaid aateid wastu.

Küllap siis mitte ükſinda mehe, waid ka naese loomuses piaks see põhjus peidus olema, mis täiusele jõudmist raskendab ja edasi sammumist kinni piab?!

Kui see nii oleks — ja et see nii on, seda otsust ei tule mitte liig julgeks arwata — siis julgetakse ehk ka tasast kahtlust awaldada, et kas inimesesugu ka tõesti omas edenemises nii kaugele oleks jõudnud, kui läinud aastasadadel juhtiw osa naese käes oleks olnud? Ja on kord selkombel küsitud, siis julgetakse ka edasi küsida: kas needsamad naesterahwad, kes oma enesegi tööst täiendanud ei ole, kui nad kord seltskonna

korraldajateks on saanud, wõiwad kohe seda täiusele tõsta, mis mees rikkesse lasknud minna: mõõkasi künniraudadeks ümberteha ja Messia riiki maa pääle luua, kus rahu ja õigus üksteisele wennalikult suud annawad?!

Alles siis, kui nad endid omast naestekiitusest ja naestesuurustusest täiesti lahti ütelnud on, wõib mõistlikult mõtlew ja enesest arusaaja naesterahwas oma sugu seltskonna-töö küsimusega tegemist teha.

* * *

Naisliikumiste asemikud kujutawad igal maal üht paremat ja üht pahemat külge, millel kumbagil üks wälimine tiiw on. Parema külle usulise mõtte järele on naesterahwas aateline olewus. Pääle selle wõtab nende dogmatika ehk usuõpetus enesesse weel ristiusku, ainuabielu ja teisi makswaid seltskonna korraldusi. Wanade wormide sees tahawad nad naesterahwast mehega üheõiguslisena näha. Selle salkkonna wälimisel tiiwal on kohus, töö ja kasu suuremaks elumõisteks; õnn, armastus ja iludus ei lange selles salkkonnas mitte naesterahwa õiguste ja kohuste sekka! Praeguse seltskonna hoone plekkisi päälsekaudselt walgeks lubjata; parema tiiwa abil eneste ruumi suurendada — see on nende kõrgem eesmärk; päähoonet tahawad nad muutmata kuju sisse jätta.

Pahemal küllel on ka omad jumalused, aga „naesterahwas" ei ole mitte nende seas. Ta tahab praegust abielu ühe uue kõlbluse läbi ümberkujutada; praegust seltskonda ühe kõrgema organiseerimise läbi, mis sügawamat ühistunnet awaldab. Selkombel näeb ta naese kui ka mehe eesõigust ja wabadust ühenduses üleüldsuse tuluga. Selle waate järele piab ta naesterahwa wabadust armastuses ja tema õigust emaksaamise kohta niisama tähtjaks, nagu hääleõigust ja töötwabadustki.

Selleşt sihist lähab aga wälimine pahem tiiw lahku, kes naesele täielist liikumise-wabadust anda tahab, kuna ta lapsi seltskonna kaitse alla annab.

Wanaaegse feminismuse ehk naisküsimuse wälimine tiiw käib selkombel uueaegse feminismuse wälimise tiiwaga kokku, et mõlemate mõistel naesterahwas iseeneşe otstarbeks on, et tema

eesõigustel sellega tegemist ei ole, kas ta jõuuedendamine terwe organismuse eluſündsust parandab ehk halwendab.

Kõigis muudes küsimustes käiwad nõudeb otse üksteise wastu, pääle selle koha, kus kõik salkkonnad kokkulepiwad: nõudmises, et naesel mehega seaduseandlistes ja politikalistes asjus üheſarnane õigus oleks.

Neil, kes naesterahwale politikliſi õiguſi nende emawaewade eest tahuks nõuawad, on oma nõuete kohta tublid põhjused. Weel kindlamaks aga lähab põhi, kui nende nõuudeb seltskonna tarwiduste pääle tuetatud on, et iga seltskonna liige selleks kaastegew piab olema, et ta tarwiduseb seltskonnas rahustatud saaksiwad. Sest uueaja seltskond jõuab ikka enam ja enam kõrgema organismuse kohaseks, kus iga üksik osa ikka enam ja enam iseseisaw osa on, oma nõuete ja jõuududega ikka enam terwe organismuse kasuks ehk kahjuks töötab ja ise enesele terwe organismuse hääst ehk pahast seisukorrast kasu ehk kahju saab.

Seltskond on inimeseb — mehed, naeseb ja lapseb, surnud, elawad ja alles sündimata — ei midagi rohkem ega wähem; inimeseb, kes selleks kokku on ühinenud, et iga üksiku ja ka kõikide elu paremale järjele awitada. Sellel kokkuühinemisel on esialgu lihtsad, siis aga ikka mitmekesisemaks minewad korraldusе wormid: lihtsad niikaua, kui wajadusi olemas on, sest et ainult wajadused inimesi liikuma panewad, et neid korraldada. Kõrgemale tõusew kultura tähendab ikka mitmekesisemaks ja kaunimaks minewate wajaduste täielisemat rahustamist. Aga et wajadused meid liikuma panewad, siis sünnitab iga liikumise takistamine otsekohest kannatamist, selleläbi, et me oma meelepaha põhjust mitte kõrwaletoimetada ei saa; aga ka kaudseid kannatamisi, et me lõbutundest ilma jääme, mis liikumine meile walmistanud oleks.

Kui aruſaadakse, et iga riigi eesmärgiks on, et iga ta liige oma jõuuduſi wõimalikult suurel mõõdul wõimalikult kõrgete eesſihtide poole pööraks ja edendaks, siis ei hakata ühiselu terwise tundemärkisi mitte enam sügawmõttelisest riigiõiguslisest eeskirjadest otsima, waid inimese elu seadusest.

Seltskonna korraldus piab üksikute inimeste eluparanemisele kasu tooma; üksikute inimeste wabaduse kitsendus piab

kõikſuſu elule ülendamiſeks tulema — ſee on põhjus, miks edumeelne mõnikord üksiku iſiku liikumiſewabaduſt awardada, teinekord teda aga kitſendada tahab.

See wõrdlus inimeſe organismuſega on käega katſutaw. Üksikute lülide kuju ja tegewus annawad terwe organismuſe ehituſe üle otſuſt; ſee mõõt, millega nende wajaduſi rahuſtatakſe, otſustab organismuſe terwiſe tugewuſt. Ühine elu-edenemine organismuſes paneb iga üksiku „jõuulaiendamiſele" ja „iſemäärule" piirid, ſeſt kui kogu organismuſel terwis puudub, ſiis hakkawad ka kõik ta oſakeſed kiratſema.

Iga tugew rahwaliikumine — ja naesterahwaste hääleõiguſe nõudmine on juba niiſugune — ilmub üksikute tahtmiſe läbi elule, ſeltskonda ühe teatawa ſihi järele paremine korraldada, et ſelleläbi nende eneſte ja ühes ſellega ka üleüldſuſe wajaduſi paremine rahuſtada. Niiſugueſele liikumiſele ſeiſtakſe eſiotſa ikka kooſelu-, taſakaalu- ja üleüldſuſe terwiſe waatepunktiſt waſtu. Ja et ühiſelu-olude ümberkujutamine ialgi üheajaliſelt ja ühemõõduliſelt täide ei läha, ſeſt et nõue uute wormide järele küllalt laiali ei ole laotatud, ſiis on wiſadel wanaſt kinnipidajatel eſiotſa õigus waſtu panna: õigus, kuni wiimaks uuenduſed nii kaugele on jõudnud, ja terwe organismuſe terwis nõuab, et ſinna puutuwad ſeltskonna liigid, uſuwennad ehk mõtteſeltſimehed ſeda jõukarastuſe wabaduſt kätte ſaakſiwad, ilma milleta nad eneſtel paha tunnewad olewat. Seſt paljude pahatundmus teeb üleüldſuſele kahju. Tagurluſe pool ſeiſab lõpuks ikkagi ülekohus, ſeſt et eluteadus ühtelugu näitab, et kui mingi tähtſa organi elujõud tõuſeb, ſiis ka terwe organismuſe elujõud kaswab. Ja naesterahwaste walimiſeõiguſt piab naeſejõuu ſeltsliſe elu wäärtuſe waatepunktiſt edendadama, mis neile ka liikumiſe-wabaduſt annab.

„Meil ei tule mõttesſegi," wastawad wastuſeisjad, „kõige ſelle waſtu ſõdida." Naeſel ongi juba ſamaſugune wõimus nagu mehelgi, kül mitte ſel kombel, ſiiski ſelſamal graadil, niiſama tõesti, nagu ſüda ſamaſugune elutähtjas organ on, nagu pääajugi. Aga terwe organismus lähaks hukka, kui ſüda tahaks ennaſt pääaju tegewuſe ſekka ſegada. Naene on inimeſe elus tundmuſe organiks ſaanud — aga tundmuſtel ei wõi awaliku elus mingit juhtiwat oſa alla. Naene piab ſiis kas iſeeneſe

wastu truutumaks jääma, ehk ei suuda ta mingile tähtsusele jõuda. See oleks kuulmata kahju kultura käigule, kui teda meheliku kasupüüdlise-meele teele tõrjutakse, selleasemel, et ta oma jõudu wõiks tulewaste meeste kaswatamiseks tarwitada. Siis saaksiwad suurelt mõtlejate ja suurelt nägijate meeste uued põlwed seltskonda naese aadete järele ümberkujutama, selle asemel, et tal ise oma aateid parteitülides kaotada tuleks, kus pääasjaks mitte eesmärk ei oleks, waid wõit, „igasuguste abinõuude abil." Üks mõtlew noor töötajanna tähendas: „Kui poisike isas ja emas ainult wõimupüüdjaid näeks, kõige waljuste- ja hoolimataustega, mis sarnasel püüdmisel kaasas käiwad, siis lõpeksiwad aated ilmast peagi ära, kuna aga selle wastu naesed, kui nad aatelisi nõudeid wahetpidamata isade, wendade, meeste ja poegade poole pöörawad, pikkamisi kaudsel teel aatelist olukorda sünnitada suudawad."

See ilmawaade, mis seltskonna organismuses naesele ühe, mehele teise keskorgani ülesande kätte juhatab, ei käi aga tõega siiski kokku. Nõnda kui iga üksik isik päälaest jalatallani oma sugule määratud on, nii on ka seltskond ladwast tüweni läbi kahesuguline; iga juhtimise tegewus mõjub siis niisamuti kõikide naeste, kui ka kõikide meeste kohta. Siiski on ainult wiimastel praegusel ajal wõimalik, otsekohesel teel oma elukitsendusi kõrwale saata ja oma eluawarusi edendada, kuna nad neist tegewustest osa wõtawad, mille läbi need kitsendused ehk awarused ilmusiwad.

Et iga üksik lüli, mis kaudselt ehk otsekoheselt seltskonna organismust ülesehitab, kas isane ehk emane on, siis on tingimata kindel, et seltskonna kõrgem organismus lõpuks oma kahesugulist iseloomu awaldama piab. Nagu algusriik — perekond — nii piab ka lõpuriik meheliku ja naeseliku põhjusseaduste üksust ette tooma. Ehk teiste sõnadega: ta piab „riigiabieluks" saama, ja mitte nagu senisaadik ainult „riigi-mungapõlweks" jääma! Kui emased lülid ise töötawad, mitte enam isaseid eneste eest töötada ei lase, wõiwad nad seltskonnaliikmetena elu ülenemist osaks saada. Niikaua, kui naesed rahul oliwad, et mehed nende eest wälja astusiwad, ei rikkunud naeste õigusega olek organismuse hääd käekäiku mitte. Nüüd on aga rike kättetulnud, ja seda wõib ainult organismuse ümbermuut-

miſe läbi ära parandada. Kuid organismuſe terwiſele on kõige-kõrgemal mõõdul tarwis, et emaſed lülid, kui nad kaaskodanliſelt tegewuſele astuwad, oma ſuguloomu alalhoiakſiwad, ſeſt muidu ei wõi mingit eduwormi kätte ſaada. Mitte iſaſt ſugu, kül aga ſeltskonna juhatuſt wõib tõſiſelt ſeltskonna pääajuks arwata, ſeſt et ſee ergukawa aſemikuna ilmub. Praegune ſeltskond on teiſeſt pooleſt halwatud, niikaua kui ſellel poolel wõimalus puudub, ergukawa kaudu pääajule oma nõuete üle teadet anda. Ja ſeltskond kannatab ſelle olukorra all ſamal kombel, nagu kehagi halwatuſe mõju all kannatab. Kõige paremine wõib ſelleſt aruſaada, kui üht riiki tähelpannakſe, kus terwe keha halwatud on ja ainult pääaju töötab, nimelt Wenemaad. Sääl räägiwad ainult haawad, et organismus üleüldſe weel elus on. Aga ka iga teine Europa riik kannab eneſes oma oſa Wenemaad, ſeda ſeltskonna oſa, mida Camilla Collet õiguſega „tummade leeriks“ on nimetanud. Selleſama ſiſemiſe häda ſunnil, mille tõttu hulk mehi neil maadel, kus olukord ennemalt Wenemaa oma ſarnane oli, maaiſaliku eeſtmuretſemiſe äraheitſiwad ja enestele wabaduſe wõtſiwad, iſe oma wajaduſi äratunda, iſe oma käekäigu tarwiduſi määrata, piawad ka naeſed ja töölised ſeda õiguſt kätte püüdma. See ei tähenda mitte, et emane pool täieliſemate ehk puuduliſemate tingimiſte all piaks töötama, kui iſane pool. Waid ſee tähendab, et terwe organismus ſaab ſiis enam töötama, ennaſt tublima tundma ja kõrgema olukorra wastu kõſutama. Praeguſed eesõiguſte omanikud pandakſe ſiis naeſte ja tööliſte poolt karistuſe alla, wale eeſt, kui nad weel tõendada julgewad, et nad eesõigusteta rahwaliikide wajaduſte eeſt täieliſelt on hoolitſenud ja nende jõuduſi õieti juhtinud. Ja mitte üksnes neid ei pia kuulda wõetama, kes iſeeneſega ja oma wägewuſega rahul on, waid ka neid, kes rahul ei ole, kui paremat olukorda kätteſaada tahetakſe!

Nende üleüldiſte waadete juurde tuleb — wäikeſte rahwaſte elus — weel ſee, et mida elawam ja tegewam terwe ſeltskonna keha on, ſeda rohkem on tal püſiduſt wõitluſes elu eeſt. Rahwad, kus iga üksik inimene ſeltskonna huwitustes ka oma eneſe huwituſi näha wõib, jõuawad — ühetaoliſte tingimiſte all — kõiki teiſi, kus ſee huwituſte ühtlus puudub,

niisama kaugelt ülelüüa, nagu jahimeeste salk wanade soldatite salga ülelööb.

Seltskond seisab ülesande ees, mis ikka segasemaks kippub minema. Üks seniajani tarwitamata jäetud jõud pakub oma kaastegewust selle awamiseks: seltskondlisele tundele ärkanud naene.

Ikka tungiwamalt soowiwad kõik mõtlejad uusi olukordasi. Aga need ei tule mitte ainult wälistest oludest, nagu ühiseluline liig kergelt usub. Ka mitte uutest mõteteest ja ülesleidusteest, nagu õpetlane liig ühekülgselt arwab. Uued olukorrad ilmuwad uute inimeste, uute hingede, uute tundmuste läbi. Ainult need loowad uusi eluplaanisi, uusi teguwiisisi; ainult need hindawad wäärtusi ümber, mille järele lugemata hulk üksikuid päew päewalt püüab. Uus mõte saab esiti ühe üksiku juures tundeks ja liikumisejõuuks, siis mitme juures, siis paljude juures, lõpuks aga üleüldsuse juures. Kes mingi teatawa aate juures selle järele suutis käia, see teab, et lugu siis niisama oli, nagu kewadel, kus kõigepäält üks üksik kask, mis wastu päikest seisis, oma kollakashaljast lippu lahti hakkas rullima; siis tõmbab kollane, tumepunane ja roheline wärw oma loori ikka tihedamalt halli paljuse üle, kuni lõpuks kõik kroonid oma täiusesse on jõudnud, kõik wärwid üheks tooniks kokkusulanud, ja weel waewalt meelde tuleb, kuidas wärwiheleduse ajal kõik teisiti oli, kui toomingas walendades haljuse seast wäljapaistis, wõililled metsikus suwerõõmus igale poole rohu sisse endid laiali oliwad laotanud, wallikad lehewaiba alt säraswad ja kägu suwe tulekut kuulutas!

Tundmused on elumahl, mis ülespoole tõuseb, kui inimline maapind wärwi ja kuju muudab. Sellepärast ei ole mingi sügaw waimline muudatus kordaläinud, kui mitte naesed temast osawõtnud ei ole. Naesterahwa suure, juba kaudselt töötawa wäe pääle wõib õigusega lootust panna, et ta otsekohene jõuawaldus weel mõjuwamalt tegewaks lähab — kui ta aga oma naeselist iselaadi alalhoiab!

Naesed on juba üliwanast, mitte ainult kaudselt, waid ka otsekoheselt rahwaste walitsemiseest ja nende wõitlusteest osawõtnud, ilma et nad selle juures mõnda uut lisandust olekswad sünnitanud.

Näituſeks oli Prantſuſe ja Inglise naestel, omanduſe õiguſe tõttu, endistel aegadel hääleõigus, mis eſimeſel maal ſuure mäſſu, teiſel aga uue walimiſe-reformi läbi ärakaotati. Aga nende hääleõiguſel ei ole mingit ſilmapaiſtwat jälge ſeadustesſe järele jäänud, niiſama ka mitte politikalistesſe aadetesſe ega ſeltſielu oludesſe. Kõik korraldati nagu hiljemaltki meeste juhatuſe järele. Mitte ſiis naeste hääleõigus, waid ainult ſee wiis, kuidas nad ſeda tarwitawad, ſaab tähtſusline olema.

Nagu wali ſugulik-kõlblus naeſe armaſtuſt hingetäiuslikemaks tegi — nii et ta nüüd armaſtuſe wabaduſt nõuda wõib, ſeſt et tal ſellega üht uut liſanduſt anda wõimalik on — nii ämardaſiwad takiſtuſed, mis naeſterahwa wälimiſe tegewuſe pääle pandud oliwad, tema tundeelu kinni. Töö oſade „iſaſte“ ja „emaſte“ tegelaſte oſadeks jagunemiſe tõttu ſai naeſterahwa iſelaad kindlamaks; tema tunded kaswaſiwad ſellel ſihil tugewamaks, kus ta nüüd inimeſeſugu teenistuſes otſekoheſelt tegew on. Armaſtus on kõige ta mõtlemiſe ja tundmiſe, tahtmiſe ja talitamiſe wiiſile oma pitſeri pääle wajutanud. Nii on ta ſelle iſeäraldusſeni, mille tõttu ta meheſt lahku lähab, jõudnud, ja mida ta nüüd awaliſes elus ilmutama piab.

See on loomulik ja ka rõõmuſtaw, et naeſterahwas oma nõudmiſega, ſeltſkondlisteſt kohuſteſt ja õiguſteſt oſawõtta, praeguſel ajal etteaſtub, kus koostegewuſe mõiste igas ükſikus rahwas kui ka kõikide rahwaſte wahel ikka kindlamaks lähab. Seſt ſelge aruſaamine kokkuſündſuſe wäärtuſeſt ſuudab naeſterahwaſt ühe oſa meeſte ekſiarwamiſte eeſt ära hoida; ſügawam kooſelu tunne ſaab teda ühe oſa naeſelikkude nõrkuſte eeſt hoidma — kuna ta naeſeliku iſelaadi paremad jooned kooſtunde ſuurendamiſeks üleſkaalumata wäärtuſega on. Uueaja inimene on oma eneſe walude waſtu palju õrnemaks läinud, ja ſee on eſimeſeks kindlustuſeks ſelle kohta, et ta ka teiſte waludeſt paremine aru ſaab. Sellepäraſt piab nüüd tundmuſt teiſte waſtu weel rohkem hellaks ja peeneks teha püütama, nii et ſeltſkonna organismus mitte enam ärakanda ei ſuudaks, kui üks tema liikmeteſt elukitſikuſe all kannatab, mida wõimalik on, kõrwale toimetada. Siin wõib naeſterahwa ſügaw tundmuſte rikkus, tema ſuurem õrnus, oma ſuurt üleſannet täita. Muidugi hakkab ſiis — nagu juba eeſpoolgi üteldud — ikka

wõimatumaks minema, „mehest“ ehk „naesest“ üleüldiselt rääkida, sest et individualiseerimine ehk üksikuks isikuteks lahutamine igat sugu iseeneses ikka isesugusemaks teeb, kuna mõlemate sugude edenemine neid üksteisele lähendab. Tosinanaestel kui ka tosinameestel on rohkem mõistust kui tundmusi. Aga kus ka mehel tundmusesündsus olemas on, sääl on ta kangem ja lühem, naesterahwal sellewastu aga südamlisem ja pikalisem. Suurem osa mehi kui ka naesi mõtlewad arwaste. Aga kui mees ja naene mõtlewad, siis on mehe mõtte käik enamiste lahutaw ja jaotaw, naese mõtte tee aga kokkuwõttew ja ühendaw. Ta ühendab loomusundi ja järelkaalumist, nagu need luuletajategi juures ühendatud on. Mõlemate mõtlemine kujutab sarnasel kombel üheskoos olewat walgusejoont, nagu seda kaugemale minew laternate rida näitab. Naesterahwa tegewustel ja meesterahwa luuletustel on iseäraliku waimustuse arusaamata sihikindlus olemas.

Need üleüldised tundemärgid jääwad paljudel juhtedel muidugi ettetulemata. Näituseks teame, on juhtumisi küllalt, kus kristliku armastuse hiilgawam ilmutamise osa meeste poolt tuli. See aga ei keela sugugi tõendamast, et naesed oma „halastuse piimaga“ inimesesugu rikkalikumalt jootnud on, kui tublimadki mehed.

See on emahelluse loomulik tagajärg, mis naestesugus pikkamisi otsekohesekš loomusunniks edenenud on, kõikide jõuetute ja abitarwitajate, idanejate ja kaswawate wastu tundeline olla.

Aga selleşt selgub ka, et kui naesterahwas awalikust elust osawõtmisel uueks suureks tulewikuwalmistajaks jõuuks tahab saada, siis ei ole selleşt weel küllalt, et ta kaastundmuse jõuust mitte midagi kaduma ei lase minna, waid ta piab seda weel sügawamaks ja laialisemaks kaswatama. Emahelluşt ei leita mitte kõikide nende juureşt, kes juba emad on, ja meie elame praegu imelikus seisukorras, kus mehed arusaama hakkawad, kui wäga palju seltskonna elule emahelluşt waja on, kuna suur osa naesi enam emadeks ei taha saada, sest et nende isikline edu ja nende kodanlised ülesanded selleläbi takistatud saada. Miski muu asi ei ole tarwilisem, kui et naesterahwaşt ta waimu kohaselt piaks haritama. Aga kui ta sääl juures oma

naeseliku iselaadi ära kaotab, siis astub ta seltskonna ülesande kallale, nagu põllumees, kes kül täieliste põllutööriistadega tuleb, kuid -- külwataw seeme puudub!

Kõikide erategewuste juures on isikline iseomadus kõigeparem seeme, kuna seltskonna tööpõllul naesterahwastel oma üleüldise naeselise iselaadi tõttu kõigerohkem tähendust piaks olema. Kahjuks on aga awalikus elus sagedaste weel nii, et isikline iseomadus ühiste tööde juures takistuseks on, mis huwituste ja eesmärkide parteide kokkuleppimiste waral paremine korda lähawad, kui mitmekesisuste koostöötamisel. Ainult harulduastel juhtedel lähab mõnel „wastupanejal" korda, otsuse andmises kaastegew olla. Wähem ükstku isiklusena, rohkem aga uue, tugewa põhjusena, senisaadik tarwituse wõtmata wäärtuse alusena, piaks naesterahwas edespidigi seltskonnas mõõduandjaks jääda wõima. Kindlaste tookstwad mõned naesterahwad oma waimlise küpsuse, mõistuslise edu, tahtmisejõuu ja töötwõimu läbi seltskonna ülesannete täitmiste juurde paljugi üleüldist tulu. Siiski tuleb wiimasel juhtel mehe- ja naeseolewuse sugulahu pääle seda lootust panna, et naeste osawõtmine seltskonnatöödest sügawamale tungiwat tegewust ettekutsub.

Kui naesed, wanade kõgiraamatute eeskirjade järele, „maitse järele tehes" seda kõik usuwad kordasaata wõima, mis terwe suur meeste julguse-, waimu-, waimustuste-, ohwriwalmiduste- ja aadete kogu ei ole jõudnud; kui nad mehe- ja naeseloomude üle mõtete lahkumineku juures igakord mehele ka kõiki naeselikka wigasi juurde panewad, enestele aga meeste tegewuste eest palka nõuawad, siis näitab see ainult, et naesed, senikaua kuni nad alandlikumaks ei läha — päris ülearused on.

Oleks ju naeste õigus, awalikust elust osawõtta, koguni wiletsal järjel, kui see temale midagi tarwilikku, uut, iseloomu kohast anda ei suudaks.

Ja see uus ei ole mitte aated ega waimustused, mingugi need kui tahes toredaste leegitsema, kuna naene ju palju, palju hellam on põlema minema, kui mees, selle järele ka palju südim, oma waimustust teoks tegema.

Sest waimustuste ja aadete laiali laotaja on ainult siis tähelepanemise wäärt, kui ta oma waimustuse tuleleeki paljas käes kanda suudab, kõikidest tulehaawadest hoolimata, põlewalt

eneſe ees hoida, wastiku tuule pääle waatamata ſamm ſammult oma paleuſele ligineda jõuab. Aga niiſuguſeid waimustuste ja aadete kandjaid, mehi kui ka naeſi, leidub wäha, weel wähem, kui ſuuri waimuſi. Nemad on elu piim ja elu ſool. Aga ka igapäewaſeks leiwaks ſeltskonna ſöögilaual jõuawad ainult need wäärtuſed ſaada, mida ſuurem oſa kättenäidata wõib.

Paneme ſuuremat oſa tähele, ſiis wõikſime õigluſe tunnet meeſte-, õrnuſetunnet naeſterahwaſte kõigeſuuremaks wäärtuſeks arwata. Sellega ei ole weel üeldud, nagu ei teeks ega ſalliks mehed mingit kuulmata ülekohut, niiſama nagu naeſed tooruſtki. Kuid ſee tähendab, et mehe awaliſes tegewuſes kõigekõwemaks käiguweebriks õigluſe tunne on, kuna õrnuſe tunne ſel ajal ſaba naeſt liikuma paneb, kui õigluſekirg ainult ühte meeſt liigutab. Mingi aſi ei ole harilikum, kui poiſikeſe ſuuſt kuulda: „See oli temale paras!“ kuna tütarlaps ſellewastu ütleb: „mul on hale meel ſelle waeſekeſe pärast!“

Seniſaadik on ſeltskonna kujunemiſes ainult mehelik tundmus otſuſtandew olnud. Kui naeſelik ſamaſuuruſe koha kätte ſaab; kui üks teiſe ülimõõtu kaalus jõuab pidada; kui naeſterahwa pehmus mehe liig ſuure waljuſe, mehe waljus naeſterahwa liig ſuure pehmuſe taſamõõduliſemaks jõuab teha, ſiis ſaab ſeltskond tõeſti oma iſameele ja emahelluſe läbi jõudma, kõikide oma laſte wastu nende tõſiſtes wajadustes õiglane olla.

Aga kui naeſelik õrnuſetunne wähanema hakkab, ſiis ſeiſame ſelleſama ſeiſupunkti ees, kus enne naeſterahwa ſeltskondliſeſt elumänguſt oſawõtmiſtki olime. Siis hakkame jälle mängulaual pulkaſi edaſi nihutama, ilma et meil korda lähaks, mängu wõita.

On juba üteldud, et ühiseluline pääaju aegade jooksul palju rohkem edenenud on, kui ükſildane: ſelleläbi et enam ühes mõteldi ja tunti, on ka wõimalikumaks ſaanud, ühiskondliſe käekäigu häid edunõuuſi ülesleida.

Arwatawaſte ſaawad naeſeliſed pääajud oma tublidust kõigeeſiti ſelleläbi ülesnäitama, et nad abinõuuſi ülesleiawad, eluſi paremine kindlustada ja kaitſta, miſſugune aſi naeſe kohta palju ſuurema tähenduſega on, kui mehe kohta. Seſt iga

elu päraſt on naene lõpmata palju rohkem waewa näinud, kui mees. Iga sõjawäljal ehk tööplatſil purustatud inimene on omal ajal üht naeſt oma lapſenaeratuſega õnnestanud ja on nüüd wähemalt üheainumagi naesterahwa ſilmawet walama jätnud.

Et aga leiduſerikkamaks ſaada, ſeks piawad naeſed ſelleks jääma, mis nad on: tormilisteks oma armastuſe tugewuſes, rutuliſelt wõbiſejateks, muidu ei jõuaks nad mehe ühekülgſuſt kultura töös mitte äratasandada. J. S. Milli raamatus „Naeſe orjapõlweſt" on kõige wäärtusliſemad lehekülјed need, kus ta naesterahwa annet kujutab, oma iſiklisteſt tähelpanekuteſt juhitult, nägeliſt tõde kätteleida ja seda, kõiki theoretikaliſi põhjuſi kõrwale jättes, järelemõtlemata ja kindlalt teatawal eesolewal juhtel tarwitada. Naene hoiab ennaſt, tema arwates, olewa elu poole, kuna mees mõttelistes asjus ümberekſib; naene näeb, misſuguſel mõõdul mingiſuguſel otſustuſel ükſiku juhtumiſe kohta tähenduſt on, kuna mees ſelle ſelge pilgu üleüldiste tõdede juures ärakaotanud on, mis ta olulisteſt mõttelisteks on eraldanud. Need naeſe omaduſed teewad teda hääs mõttes ettewaatuſetaks, rutuliſeks, otſekoheſeks omas talitustes, kuna nad ſamal ajal tema ſügawama ja kirgliſema tundmuſele waewade, pettuste ja walude wastu rohkem wastupidawuſt ja kannatuſt annawad.

Milli arwamiſega käib Ibſeni oma kokku, kelle põhjusarwamine naesterahwa kohta on, et ſee omas eneſetundes ja julguſes tugewamaks lähab, kui asjalugu tema iſikluſe wäärtuſesſe puutub, aga ka järelandwamaks ja ohwrimeelſemaks oma iſiklise tegewuſe-wäljal. Ta näeb naesterahwaſt uſulisте ja ühiseluliste dogmade ehk põhjusmõtete kütkes wähem kinni olewat, kui meeſt, seda rohkem aga wagaduſe ja ſügawama ühistunde ſees; ta näeb temas rohkem ükſuſt mõtlemiſes ja tegewuſes, rohkem tahtmiſe wabaduſt talituſes, ſuuremat aruſaamiſt eluhinnaſt, enamat julguſt elada. Ühe sõnaga: ta arwab, et naene ſagedamine midagi on, ſeſt et ta püüdnud ei ole, millegiks ſaada; et ta ſagedamine ſuudab imeſi teha, ſeſt et ta wõimaluſega rahulolla ei ſuuda.

Kül mitte täieliſemaks, kuid — elutäiuſe õnneks — teiſtſuguſeks kui mees, on naene tehtud, juba ſiis, kui elu iſa- ja

ema looduſetegewuſe teineteiſeſt lahku määras; teda meheſt iſeſuguſeks olewuſeks tegi, mitte ülemaks, mitte alamaks, ainult ſarnaſtamataks. See lahkolu piab edaſikeſtma — kuid mitte politika ajamiſeks. Seſt ſarnaſel korral ſaakſiwad naeste hääled ainult häältearwu kahekordſeks tegema, mitte aga otſuſi muutma, ja nende politika oſa ſaaks ainult nende kalliſt jõudu raiskama.

Ka awaliſes elus piab naesterahwas oma armaſtuſe imeusku alalhoidma, oma julguſt nähtawa aruſaamatauſe kohta, ſeda julguſt, mis juba rahwaſte muinaslugudes ja muinasjutudes iluſamad mõttepildid ülistawad. Mis eraelu temale õpetanud on, ſeda piab ta awaliſele elule õpetama!

See ülesanne on arwamata raske. Seſt ſiin tuleb tundmuſe kiirelt leekima löömat lõket ehk waimuſtuſt alalhoida, kuid ilma omawoli ja ülekohtu tarwitamata. Tuleb tundmuſe kuutõbiſe-kindlat teerada uſaldada, kuid hädaohtude ja lolluſte waſtu ſõjariiſtus olla. Tuleb tundmuſele waba liikumiſt anda, aga ſeda tujudega ja heitliku meelega kokkuandmiſe eeſt hoida. Tuleb waadet üheainuma jaoks hoida, aga temaga ka kõikſuſt kõrgemale tõſta wõida.

Et ſeda kõike jõuda, ſelleks piab naene walmis olema, mehelt ſääl õppima, kus kohal ſee oma tugewuſt ilmutab, ilma et ta ennaſt mehe pilkamiſe tõttu naeſeliſe nõrkuſe üle, ja mehe ſügawama järelmõtlemiſe wõimu tõttu, laſeks ekſiteele ajada, ſamaſuguſt tugewuſt kätte püüda, mis aga mitte tema oma olla ei wõi. Seſt ſiis wõiks ta ſelleſtki tugewuſeſt ilma jääda, mis tale oſaks oli antud.

* * *

Kahjuks ei tõenda mitte kõik märgid, et naesterahwas akademiaid läbiteha ja riigiametiſi pidada wõiks, ilma et ta ſelleläbi waate kindluſele, tähelpanemiſe peenſuſele, hinge ja loomu õrnuſele kahju ei teeks. „Teaduſte tagajärjed," „ajaluo ſeaduſed," „ſeltskondliſe julgeoleku nõudeb," „parajate aegade kokkuleppimiſed," ja kõik teiſed muud, mis mehed ümberkujutamiſe teele kuhja ajawad, heidutawad naeſegi julguſe ära, teewad tedagi tõenduſte-haigeks endiſe aimduſte tugewa aſemel.

Ka naesterahwa hing wõib ülikooli saalides ja ametitubades hädaohtudesse sattuda, ametlik-kuiwaks, wormi-wäikeseks saada, painduwaks awalise ülekohtu, kaineks waimustuse wastu. Niisuguseb ameti- ja elukutse-naesed kardawad niisamuti kui mehedki, et neid unistajateks ehk rahwahäsitajateks hakatakse pidama, nad wõiwad samasuguse kombel tulewikumõtete lollust logikalikult tõendada. Ühe sõnaga: kui naesed meeste koormaid kannawad, siis saawad nad enestele ka nende kõwerad seljad; kui nad oma leiba üleüldistelt tööwäljadelt otsiwad, siis lähab ka nende kätenahk karedaks. Aga loota wõib, — ja selle lootuse pääle tuleb terwe tulewik panna — et naesterahwas oma seltskondlisele wõimule jõuab, enne kui ta weel üleüldiselt oma iselaadi ärakaotanud ei ole, ja et ta kõike mõtet selle pääle paneb, et uusi olukordasi wõimalikumaks teha, mille juures ta käsi pehmeks, ta seis sirgeks wõiks jääda.

Kui see lootus nurja lähab, siis ei jõua naesterahwa seltskonna astumine mitte takistada, et weel tuhat aastat aega julgeolekut ettewõtte-julgusest ülemaks peetakse, waimustust tarkuse läbi äralämmastatakse, waimusädet faktide läbi ärakustutatakse ja aateid praktikaliste ettewaatuste läbi mahamaetakse. Siis tõrjutakse edespidigi inimsusetunde nõudeid mitmeks osaks langewa wastutuse põhjusel tagasi; jah, siis nähtakse ka, kuidas naesed suurema enamuse poole ühinewad, et aatelisi tulipäid targaks, ehk — kui see neil korda ei läha — kahjutaks teha!

Tuletatagu meelde, kuidas suurem osa Prantsuse naesterahwaid Dreyfussi wihkas, suurem osa Inglise naesterahwaid boerisi põlgas!

Need näitused — ja nende kõrwal weel palju teisi käesolewast ehk endisest aegadest — ei kinnita kuidagi seda usku, et suurem hulk naesi awalises kõlbluse-tundes meesest üle käiks. Tulewiku lootus põhjeneb selle pääl, et naesterahwal selgeks saaks, et tal üks teine tee käia, teine tegewus kordasaata on, kui mehel.

Mõned inimesed loodawad naesterahwalt seda rohkem kõrgemat kõlbluse tunnet awalises elus, et ta ju eraelus kõlbluse pooles meest kõrgemal seistagi. Tähendatakse sellepääle näituseks, et meeskurjategijate arw palju suurem olla, kui sarnaste naesterahwaste arw, ja unustatakse ära, et kui mees häda ehk

maitseihalduse sunnil wargaks saab, siis naesterahwas tema kõlwatuse aluseks on. Unustatakse ära, et kui mees joobnust pääst mõne pahateo korda saadab, siis ei ole mitte arwaste, waid küllalt sagedaste kodune korratus ja nägelemine purjutamisele ajanud, unustatakse ära, et kui mees armukadeduse tõttu tapjaks saab, siis harilikult mõni naesterahwas teda hullumeelseks on teinud; kui ta ustawust rikub, siis on teda naese ehk armukese toreduse-ihaldus ja rahanõue enamiste selle juurde ajanud. On ju tuttaw asi, et kui kuuldakse, kui mõni mees mingi kuriteo ära teinud, siis kohe küsitakse, missugune ta naene on; niisama ei seisa ka mees naese kuritegewuse põhjusest palju kunagi kaugel. Ka kuritegewus on harilikult kahesuguline, ehk kül mehe ihaldaw kirg, naese rikutud emahellus otsekohesselt kuritegewusele ajab. Nagu külgehakkawad haigusedki õige arwalt emaksaawat ehk imetajat naesterahwast puutuwad, nii jääwad ka waimlised katkud emalikudest loomudest palju kergemine kaugele, kuna sõnasõnalises ehk waimlises mõttes sigimatab hõlpsamine kurjategijateks saawad. Aga nende kurjus jääb — tagajärgede kartuses — palju kitsamate piiride wahele, kui mehe oma. Nii on naese käsi mehe omast õiglasem, mitte aga tema silm ja kõrw, mittesugugi tema huuled! Kahjuks ei ole kuritegewuse arwustikku — auuwargade kohta!

Naese ja mehe protsentlisel arwu suurusel, nuhtluse-seadusega kokkupuutumises, on ainult kaudne tähtsus naesterahwa hääleõiguse kohta meeste asjaoludes. Sest riigipäewa saadikuteks kurjategijaid ega sala-kauba wedajaid ei walita ega lasta neid ka walida! Tähtsaks saab mõlemate leeride laitmatause wõrdlus siis, kui tõendada wõiks, et naesi kõneosawusega ega altkäe pistmisega nii kergesti ärawõita ei saa, kui mehi; et nad südametunnistusest wähem kõrwale kaldusiwad; salakawalusi wähem tarwitaksiwad, põlgtusele wähem maad lubaksiwad, kui mehed. Aga naestekongressid, naesteajakirjandus, naeste ühisused, kui ka naeste häälteostmine Inglismaal, Amerikas ja mujal räägiwad koguni teist keelt, näitawad, et naesed meeste kombel hoolimataks lähawad, kui nad lauset, et otstarbe abinõuusi pühendada, tarwitusele wõtawad; meeste kombel walmis on, tõtt oma poolehoidjate tuluks, aga wastaliste kahjuks wäänama, tegewusi „asjaolude nõuete järele" painutama hakkawad.

Ja kuna naeſed meeste wigaſi nii uſinad omandama on, et päris hale mõtelda, ei ole neid weel mingi akademialine haridus üleüldiſe harimatauſe inimliſe haiguſe wastu tugewaks teinud, millele üks waimurikas naesterahwas loomukujuliſe nime on annud: uſkmatauſe-näruſus.

Siin ei awita naesterahwaste töendus midagi, et ka mehedki keelt pekſawad, ſaladuſi äraannawad, liikumiſe põhjuſi walesti ſeletawad. Seſt eluteadus, et mehed ſelwiiſil ühekülgſelt nende paremate püüete wastu töötawad, piaks naesterahwa ſüdametunnistuſele waljuks äratajaks olema. Mitte eneſe-ſugu kiidulaulude, waid ſuurte, kõikumata nõuete läbi iſeeneſe ja kõigi teiste naesterahwaste wastu, wõib iga ükſik naesterahwas kõige paremine oma ſugu kaswatamiſes awaliſele elule kaastööd teha. Ainult ſüdameharidus, mida igaüks iſeeneſele annab, jõuab politikas puudulikſi hindamiſi ja ekslikſi õiguſemõisteid takistada. Seſt poolitikaline elu ei anna neis asjus neile, kellel midagi ei ole, mitte midagi; waid ſee koguni piibliſõna järele ſünnib: kel midagi ei ole, ſellelt wõetakſe weel ſee natukenegi ära, mis tal oli! Awalik elu iſeeneſeſt ei tee weel kedagi kaugele nägijaks ehk ſüdametunnistuſe järele tegijaks, milleks meie wallawalitſuſed ja maapäewad, linnawolikogud ja riigipäewad küllalt töenduſi annawad.

Mitte ainult harimatauſel ei ole omad iſeäraliſed warjukülled, waid ſamal mõõdul ka poolharidusel. Poolharidus on ſarnane haridus, mida kool ja ülikool rohkemale arwule annab: ekſamiteaduſed ilma iſikluſe harimiſeta, ametitarkus ilma hingeliſe kulturata. Poolhariduſe tundemärk on, et ta wäikeſt ſuureks, ſuurt wäikeſeks teeb, otſuſeid ilma põhjuſteta awaldab, asjade kokkuſündſuſe kohta pime on, et ta iſikluſetunnet wälja imeb ja loomuſunnil juuri alt ärakiſub.

See wiimſelt nimetatud paha lähab naesterahwa iſeäraliſe ande, tundmuſliſe otſuſtamiſe wõimu kohta kardetawaks. Praegune hariduſe plaan on ſelle pääle ſihitud, et meesterahwa iſelaadi teritada, ja ſel on järelduſeks, et ta omas poolhariduſes, kuigi ühekülgſeks, ſiiski tugewaks lähab. Naesterahwaſt aga nõrgendab ta, ſeſt et ta temalt ta iſelaadi äraröõwib, ilma et ta tale mehe-oma aſemele jõuaks anda. Sagedaste leitakſe ilma koolihariduſeta naesterahwa juureſt tugewat loomu-

sundi olulise asja järele, mille poolharitud naene kaduma on lasknud minna, ehk mida ta wähemalt enam usaldada ei julge. Ja kõige rohkem puutub see naesterahwa eneše loomuomadustesse. Ühiselu kasuks töötawad naesterahwad näitawad sagedaste oma põlgtust teiste, noorte ja külgetõmbawate naesterahwaste rõõmuloowa wäe wastu üles, kes säälsamas tegewuse wäljal töötawad, kus nemadki. Olgu need iludusepõlgajad kas ristiusu ehk naisliikumise õigeusklikud, siiski selles arwamises on nad ikka ühel nõuul, et meeldiwam naesterahwas wähema wäärtusega olla, ja et mehed oma otsustuse-wõimu tühisust ülesnäitawad, kui nad sarnaseşt naesterahwast endid nii kergesti äranõiduda lasewad. Aga nii koguni paha ei ole meeste mõistusega lugu weel mitte, kuigi nad ka sagedaste hiilgust olewusega ärawahetawad! Seşt mis mees kõige rohkem naese juurest otsib — ja kõige sügawamalt armastab, kui ta teda leiab — on heldusе lahkemeel. See on see asi, mis kõiges ehtsas külgetõmbawuses nähtawaks saab ja oma õiguse-kohast wõitu kätte wõidab. Ja kui naesterahwal seda heldusе lahketmeelt on ja ta selle nõia-wõimust awalisele elule natuke juurde lisada mõistab, siis oleks ta kaastegewus ainult elu kaunistuseks.

Kui asjaseisu filmapilkliselt otsustada, siis tuleb ju wälja, et mitte üksnes ämmad, waid ka minijad, mitte üksnes perenaesed, waid ka teenijad tüdrukud üleüldiseşt hääleõigusest osa saaksiwad. Aga esimese liigi emandateşt ei ole ükski selle poolt, et teise liigi juurest nii suurt elukübsust leida wõiks! Sellepärast ei ole erapooletumate kahtlus naesterahwa politikalistes asjus suurema täiuse ülesnäitamise kohta mitte ilma põhjuseta.

Ühe sõnaga: meie ei tohi mitte äraunustada, et edenenud naesterahwaste arw mitte-edenenute kohta suurem ei ole, kui seesama arw meesterahwastegi wahel. Needsamad ehk teised kahtlustused, omakasu püüded ja jõledused, mis meeste poolt edenemisele takistusi teewad, saaksiwad ka naeste poolt ette tulema. Nagu nüüd meeste „häälehärgade“ karja walel kohal nähtakse, saadakse siis ka naeste „hääleanide“ karja nägema. Ja „walel kohal“ ei tähenda siin mitte paremat ega pahemat külge, waid lihtsalt kohta, kuhu niisugused ilma isiklise walimiseta on aetud ja kuhu nad ilma häbitundeta jääwad.

Siiski seisab naesterahwa pool see tulu, et ta mehe eksimisteşt õppida wõib, ja ta õpib rutemine kui mees. Aga ainult wõim, sääl ise tegew olla, kus wastutuşt kanda tuleb, ja õigus otsustada, kus teha tuleb, mõjuwad edujõuuliselt. Edenenud naesed saawad kül niisamagi oma ühekülgsusi ülesnäitama, kui edenenud mehedki; aga alles siis, kui nad mõlemad oma iselaadi laiendanud on, wõib seaduseandmine kui ka walitsemine igakülgseks saada.

Kuid igakülgsus ei ole weel mitte kokkusiduwus. Kas ühe ehk kõige kümne sõrmega mänguriista pääl klimberdatakse, see ei ole weel kellegi muusika. Alles siis, kui iga sõrm oma osa hästi tunneb ja teistega kokkumängida mõistab, tõuseb kokkukõla, olgu see mänguriista ehk ühiselu muusikas. Mis wiimasesse puutub, siis on praegune politikaline seisukord — oma wanade hää käekäigu mõistete häwinemisega ja uute kujunemisega — nii lõpmata segane ja põhjata, et iga suure küsimuse juures Geijeri õhkamine meelde tuleb: kokkusiduwuse warigi oleks juba suureks õnneks!

Enne kui ühendaw asjade kokkusiduwus — ehk teise sõnaga sotsialpolitika — oma huwituse- ja kildkondade loomusunnipolitikale lõppu on teinud, saab kül paljugi elujõudu äraraisatud, selle hulgas ka paljugi naesterahwaste elujõudu, kui need selle ajani politika töösse on astunud. Aga see põhjus, et naesterahwad liiga pehmesüdamlised ehk liiga walmimatad olla, ei wõi niipalju kaaluda, et neid politikalisest elust eemalhoida. Sest sel mõõdul, kuidas nad oma wäärtust alal hoiawad, saawad nad ka edenemist kiirendama; sel mõõdul, nagu nad sellest osawõtawad, saawad nad ka seda küpsust kätteşaama, mis neile weel puudub. Ei tohi mitte äraunustada, et tööriist ainult oma ülesannet täites sündsamaks, kohasemaks oma tegewusele lähab; ainult tegewuses edeneb organ oma otstarbele. Ja selle juurde tuleb teine samasugune tähtjas põhjus: et juba nüüdselegi edule tarwilisi naesterahwaid raha-, sünni- ehk hariduse eesõiguse ühekülgsuse poolt niisama wäha leida on, kui mehigi. Ainult suures demokratlises põhjusmõttes: — üheşarnaşed wõimalused kõikidele on ta suurtest puudustest hoolimata lootus olemas, et õige mees, õige naene lõpuks õige koha pääle jõuab. Kõikusele on see palju suurema täht-

sufega, et üks mees ehk naene walimise läbi sinna juhtiwale kohale on jõudnud, mis loodus tema jaoks määranud, kui et sada walijat ekſiteesi tallawad. Kuigi hääleõigusliſed naeſed eſiotſa ja ka mõni aeg edespidigi wanameelſuſe orjuſes olekſiwad, ſiis oleks nende otſekohene mõju ſiiski kahjutam, kui nüüd nende kaudne ja wastutuſeta olek. Seſt ſiis oleks wõimalus olemas, et awalik elu neile ſelgeks teeb, et niikaua, kui ſeltskondliſelt ja majandusliſelt wägewad wõimuomanikud neid olukordaſi kaitſewad, mis lugemata hulka teiſi ſeltskonna liikmeid sõjateenistuſe ja äriajamiſe, ſuguliſe kõlwatuſe ja wiinawaimu ohwriteks teewad, niikaua on iga ſeltskonna töö nagu ſeemnepildumine lume ſiſſe. Aga iſegi ſiis, kui naesterahwad farnaſele äratundmiſele ei jõua; iſegi ſiis, kui nad praegustele wõimuomanikudele appigi lähawad, ei tohiks ſee nende hääleõiguſele takiſtuſeks olla. Nagu mingi muu aſi meid wiſamateks ei jõua teha, kui õigluſetundeliſelt töötamine, ei anna ka meie õiguſenõuete puhtuſeſt mingi muu paremat tõenduſt, kui et meie neiſt kinni piame, ehk meie kül põhjusliſelt teame, et nende kättesaamine weel hulgaks ajaks mitte meile tulu ei too, waid meie wastastele!

* * *

Kes ſilmadega waatawad, need näewad meie päewil ikka ſelgemine, et uuſi teeſi piab otſitama. Ka naeſi leidub juba ikka ſagedamine nende nägijate ſeas, ehk kül nende ſuurem hulk oma teadmatauſe, oma mõiſtmatauſe, oma wäiklaste ſihtide läbi neile, kes maapinda wiljakandwaks tahawad teha, okaſaidaſi etteehitab.

Aga iſegi nende naesterahwaste juureſt, kes end ſotſialiliſte küſimuſte otſuſtamiſtes tublideks piawad, leidub ainult nõrka aruſaamiſt nende ſiſu kohta. Nende aruſaamiſt on tarwis ſuurendada, kuid kõigepäält ſeltskonna emahelluſe mõistet ſügawamaks teha, kuna ſeda kindlalt ja ſelgelt häätegewuſeſt lahku tuleb wõtta. Sellele wõib ükſikutes juhtedes oma eesõigus jääda. Aga ſeltskondliſel tööl, mis kõikide kaſuks tuleb, piab eesmärgiks olema, õieti mõtlemiſt nii kaugele wiia, et häſti tegemine ſelle ſiſſe ärakaduda wõib. Seltskonna

emahellus piab enam igawese maaaluse tulena talitama, kui kõrgele loitawa, peagi kustuwa ohwritulena. Selleşt ei saa weel küllalt, et kaastundmuse ja wastastikkuse abiandmise sund naesel suurem on, kui mehel. Nagu lapse eest hoolitsemisel õrnusest ükşinda küllalt ei ole, kui keha ja hinge eluseaduste teadused puuduwad, nii piab naestel ka seltskonna elu- ja hingeteadusest arusaamist olema, et oma ülesandeid rahwamajapidamises täita ja problemadest arusaada, mida ühe sõnaga seltskonna-organisatsioniks nimetatakse.

Ainult nii jõuab kaastundmus seltskonna ohwrite kohta naesi tugewamateks wastuwõitlejateks seltskonna ohwerdamiste wastu teha. Nemad saawad esialgu wähemalt säälgi seda kitsendada jõudma, kus lapsi ja noortsugu kaswatatakse; kus lapsed ja naesed töötawad, ehk kus nende üle kohut mõistetakse; kus wanu ja wigaseid põetatakse; kus neile kõigile seadusi antakse. Suurem osa naesterahwaid, kes weel ristiusu põhja pääl seisawad, jutlustawad paremal korral halastuseşt kui nende kohuseşt, kelle käsi hästi käib; kannatuseşt, kui nende kohuseşt, kelle käsi halwaste käib. Aga niisama wäha, kui iga ema paljalt halastusega oma lapse wastu ruhul on, waid täielişt õigluşt tahab — see on: täielişt eduwõimaluşt, terwete wajaduste täielişt tarwitamişt — niisama wäha wõib seltskonna emahellus mingi seltskonna lapse wastu wähema poole ülesnäitamisega rahul olla.

Alles siis, kui waeste eest hoolitsemise mõiste seltskonna poolt tuetatud, uhkuşt alalhoidwa omaabile ruumi on andnud, halastus õigluşele, kannatus nõudmise õigusele, alles siis hakatakse inimsusekohasele elukorrale liginema. Meil pole tarwis karta, et siis halastuse ja kannatuse woorus ära sureks: igal ühel saab weel iga päew küllalt ja ülearugi nendega tegemişt teha olema — kül Jumala, kui iseenese ja ka oma ligimese wastu!

Aga ühiselu wallas on nende aeg läbi — ehk wähemalt saab läbi olema, mida rohkem uşk taewalise isaliku eestmuretsemise sisse maapäälseşt inimliseşt hoolitsemiseşt lahku lähab. Kui naeste pääajud ja südamed selleşt eestmuretsemiseşt ehk hoolitsemiseşt sel kombel hakkawad osawõtma, et nende eluwaade ja seltskondline tegewus enam üksteisele wastu ei waidle,

alles siis saab ka nende ajudel ja südametel ümberkujutaw wõim olema.

Nüüd, näituseks, kardab suurem hulk naesi sotsialismust, ehk ühise töö olukordade kohaselt ärajaotamise püüdmist, mille kohta aga ainult see arwamine piaks walitsema: et ta partei politikana kõigetarwilisemaks edujõuuks on, kuna ta ilmawaatena — mitmesuguste elukoolide üksteisele wastuwaidlewast õpetusest wabastatult — omas laiemas tähenduses ikka kindlamat kokkuliitmist seltskonna osade wahel awaldab, neid kindlamaks üksuseks kokku ühendades. Kui see ilus pilt, et ühe liikme walu läbi ka kõik teised liikmed walu tunnewad, tõsiduseks on saanud — siis on sotsialiline riik alganud!

Kartus sotsialismuse eest takistab nüüd ülemate kihtide juhtiwaid naesterahwaid, muudele naesterahwastele wõitluses abiks olla, mille läbi ainult seda häädust wõitu kättesaada wõib, mida need naesterahwad edendada tahawad. Neil on palja sõna „nõudmine" eest hirm, mille taga nad suurt tööliste karja oma punaste lipudega lähenewat näewad! Selle pärast räägiwad nad parem walimise kohusest, kui walimise õigusest. Nad loodawad, et politikat niisama rahuliselt ajada wõib, kui kooliõpetajannade kollegiumi, et rahwakogu niisama walitsuse all kerge pidada olla, nagu kooliklassi! Aga see wõrdlewate jõuudude puuduline tundmine laseb otstarbe, kui ka abinõuude märgist mööda.

Naesed tahawad — ja selleks on neil täieline õigus — sugulikku kõlwatust (prostitutsioni) ärakaotada. Aga selle esimeseks tingimiseks on wabrikutes ja äride teeniwate naesterahwaste palkade kõrgendamine — kõigewähemalt 50 protsenti praegusest palkadest kõrgemaks. Seda kõrgendamist wõib ainult tööliste ühisuste läbi korda saata ja ka, kui tarwis, streikide ehk tööseiskude läbi. Aga nende mõlemate abinõuude eest hirmuwad kristlikud naesteõiguste eest wõitlejannad tagasi.

Nemad tahawad — ka selleks on neil täieline õigus — joowastawate jookide kurjaste pruukimist takistada. Aga nad ei saa mitte aru, et seda ainult käskude ja manitsuste läbi korda ei saa saata; et ainult kodulise lahenduse lõbuhalikate rikkaliku pärisosa, haridusse, ilutunde ja kõrgema hingelise lõbutunde läbi jõuab elujoowastus alkoholijoowastust

kõrwale tõrjuda. Kuid need kõrgemad eluwõimalused ilmuwad ainult päraſt keſtwat ja lõpulikku wõitluſt ja wõitu klaſſi ſeiſuste wahel, mida aga kriſtlikud naesterahwad üleüldſe põlgawad!

Üks oſa naesterahwaid tahab ſõdadele otſa teha. Aga needſamad naesterahwad ei jõua endid lastekaswatuſeski neiſt wõimu abinõuudeſt lahti ütelda, mis tooreid kirgeſi ſünnitawad ja madalaid õiguſeaimeid ſigitawad; nad uſuwad weel ikka, et lastehingeſi niiſama läbikolkimiſe teel ſaab puhtaks tolmutada, nagu põrandawaipaſi. Asjata ſajatawad kõik meie aja arukamad kaswatusteadlaſed, kui ka uue aja hingeteadlaſed ja ſuurem oſa tähtſamaid kaelakohtu ſeaduſe tundjaid ikka ja alati ihunuhtluſi — mida üks meie aja ſuurimateſt õigusteadlasteſt aastaſadade „otstarbeta weretööks“ on nimetanud — ſeſt et elu tõſiſelt näitanud on, et kehalik hirm ialgi kõlbluſt, sõna tõſiſes tähenduſes, loonud ei ole. Aga naeſed teewad oma tööd lastetubades ikkagi hirmu abinõuude läbi kergeks. Teiste sõnadega: nemad iſe harjutawad endid wägiwaldſetes tegudes ja istutawad ſarnaſt tegewiiſi laſte hinge ſiſſe, mis rahwaſte elus ſõdade kohaſed on, kuna nad iſe ſõdaſi ärakaotada tahawad!

Niiſuguſi näituſi wõiks kui tahte palju wõtta. Nad ei tõenda mitte, et naesterahwas omas ſeltskonna töös rumalam, lodewam oleks, kui mees. Kül aga näitawad nad, et naeſed ja mehed oma awalistes tegewustes wäga wäha ſuudawad korda ſaata, kui nad mitte koos, waid üksteiſeſt lahus töötawad.

* * *

Eſiotſa ei ſaa ſiis mitte enamus, waid mõned üksikud naesterahwad ſeltskondliſe emahelluſe aſemikkudeks olema. Ja need naesterahwad wõiwad niiſama wäha kui mehedki loota, et nad wõidult wõidule ſammuma ſaawad. Need, kes oma kõikide ülekohtude wastu pühas wihas põlewate hingedega, oma kaastundmuſeſt palawate ja rahutumate ſüdametega, külma tõſiduſe ſiſſe aſtuwad, piawad walmis olema, ſääl ſedaſama läbielama, mis lugemata hulk meeſteſuguſt uuendajaid ja reformatoriſi juba läbielanud on: nimelt märtrite kannatuſi —

aga mitte seda, mis seltskonna saagiks saab: wõitu. Ja see on nõrk troost, et sagedaste kõigeparemad märtriteks saawad, kuna alles nende järgmised wõitjateks jääwad! Esimesed on need, kes õigluse, inimesearmastuse ehk wabaduse-iha kutse pääle wõitlusessе tormasiwad, ilma küsimata, kas nad wõitu saawad, ehk wähemalt wastustki selle küsimuse pääle saamata. Wiimased on enamiste need, kes selle küsimuse pääle wähemaltki omas südames „jah" on wastanud. Sest see wõidukindlus laenab neile jõudu, enese järele sõjawäge ülessеada, ja julgust, sellele oma waimu sissepuhuda.

Björnson tarwitas kord, aadete teesi kirjeldades, ilmamere kaartit, kus peenikesed jooned laewakäigu sihtisi kujutawad ja sääl, kus nad suurtessе sadamatessе sisselähawad, üheks ainukeseks paksuks jooneks ühinewad. Ja iseäralist tähendust rahu-, tööliste- ja naesterahwaste-küsimuste pääle pannes, manitses ta, wirgalt rahwuswahelisteст läbikäimisteст osawõtta. Aga igaüks, kes neid kolme sihti tähele paneb, see leiab, et ka „südamepolitika" kellegi kindel lootsemees ei ole; et isegi okeani laewad, mida ta juhatab, sagedaste -- kullarannal maale jookseWad!

Ka eelkäijad naesterahwad saawad sarnaste laewahukatuste tunnistajad olema. Nad saawad nägema, kui lõpmata raske on, demokratiat ehk rahwawalitsust aristokratiaks ehk paremlaste walitsuseks ümberteha: sest sinna pole mitte ainult puhtamaid käsa ja peenemaid kombeid waja, waid puhtamaid tegewusi, peenemaid mõtteid. Ja kui nad oma tundmusekõlbtust alalhoiawad — mida nod piawad — siis ei saa juhtiwad naesterahwad mitte üksnes oma eneste haawade all kannatada, ehk kaastundmuse all kõige selle piinaga ühenduses, mis nende seltskondline töö nende aruSaamisele walmistab, waid ka weel häbi all, et nad suurt hulka oma sugukaaslasi näewad samasuguseD olewat, nagu mehedki on, kes oma eneste tulusi — ehk ka neid tulusi, mida nad oma maa kasuks arwawad tulewat — ei tihka inimsuse ja õigluse kasuks äraohwerdada. Ja nende naesterahwaste käsi hakkab niisamuti käima, nagu paljudel meestelgi enne neid käis: puhas tahtmine, puhas isiklus, mis mitte ei paendu, piab murduma!

Igaüks kes politikat lähemalt on tundma saanud, on küllalt neid kurbmänguſi näinud, kus mõnd kallimeelſed südamed tükikaupa on lõhutud, ja teab ſiis, kui weriſed need wereta wõitluſed päriſelt on, ja misſuguſel mõõdul ſeltskonna töö ohwriteenistuſeks ſaada wõib.

Kas ſuudawad paremad naesterahwad ſelles tunnistajateks olla? Kas jõuawad nad ſeda äranäha, kui politika ja ajakirjandus — kui mitte otſekoheſelt, ſiis ometi kaudſelt, rahakaſu mõju all — aaſt-aastalt ikka enam ja enam jõuawad ſuuremat hulka pooliku tegewuſe ehk paigalſeismiſe poole tagaſi hirmutada, kuna paremad nendeſt iſeendid äraohwerdawad ja nende järgmiſed ainult iſeeneſte nõudeid rahuſtada jõuawad? Kas nad jõuawad wäljakannatada, päältwaatajateks olla, kuidas kultura küſimustes, kus omakaſu kõrwale piaks jääma, ülitark rumalus rahwa ſuuremate eluhuwituſte üle otſuſt annab?

Meeſte kogul wõib rahwuslistel pidutundidel koos olles palju ſuuremad tunded ja kõrgemad teod olla, kui igal üksikul iſeeneſeſt on. Aga rahwaſte äripäewaſes helewuſes on üksik ſagedaſte parem, kui ta teistega koostöötades olla jõuab. Mis kihirumalus, kihiargtus, kihile awaliſes elus ilma häbita korda ſaadawad, ſelle eeſt ſaaks igaüks nendeſt, kes ſelle kihi liikmeks on, eraelus tagaſihirmuma. Üksikute jõud ſüdametunnistuſi päästa, ja ſääl juures ühiſe ſüdametunnistuſe wäge tähtſaks ſilmapilguks alalhoida — ſee oleks ſuur ülesanne politikaliſes kõlbluſes!

Tunnukſe kiuſatuſt, ſoowida, et tulewiku meeſte- ja naeſteſuguſt riigipäewa ſaadikuid ühel ja ſelſamal päewal piaks walitama — kõikide laitmatade meeſte ja naeſte poolt ſisſeſaadetud hääleſedelikeſte läbi — ja et ſelkombel walitud kogu ſelleks walitud riigipäewa majaſſe wiibimata üksikult kinnipandud piaks ſaama, et neil wõimalik ei oleks, teiſte kaasliikmetega läbirääkida — ka mitte ſeina wastu koputamiſe teel oma mõtteid üheteiſele mõiſta anda. Siis oleks igaüks ſunnitud, iſeeneſes läbikaaluma, mis päraſtpoole kõnede- ja otſuſte päewadel ühiſelt otſuſtatud ſaaks! Seeſugune riigipäew oleks ühtekülge-pidi iſamaaliſe ohwrimeele proowimiſeks, teiſtkülge-pidi abinõuuks pikki kooſiſtumiſte aegaſi äralühendama! Ja täie tõſidusega piab ſoowima, et ettepanekuid ja ſeaduſe eel-

nõuusi mitte meie praegusteſt riigipäewa-otſusteſt ei wõetaks, waid oſalt ajutisteſt, oſalt alalisteſt ühiskondade ja ſeltſide poolt hääksarwatud otſusteſt, mis iga pääkutſe ja haridusliſe edu tuluks on. Neid piakſiwad riigipäewadel kui ka mujal asjatundjad mehed ja noeſed läbikaaluma. Nii ſaakſiwad ehituſe-küſimuſed ehituſemeiſtrite, aga mitte õiguſeteadlaste läbi korraldatud, kooliküſimuſed kaswatusteadlaste, aga mitte põlluharijate läbi, kuna nüüdſe üleüldiste läbikaalumiste tagajärjeks päälſikaudſus on. Saakſiwad asjatundjad oma arwamiste kohta rahwapoolt walitud ſaadikute kogu poolt „ei," ſiis jääks nende otſuſed eſialgſeteks arwamisteks, ſeſt asjatundmus ei tohiks oma wiiwitajat wõimu kaugemale wiia, kuni rahwaarwamiſeni, nii et mõtete lahkuminekule uue ſaadikute-kogu walimiſe järgul lõpuliſt otſuſt wõiks anda. Seſt ka asjatundmuſel on omad piirid!

* * *

Kuni need ja teiſed iluſad unistuſed täide lähawad, ſeni piawad naeſed ikkagi ſelle wastu walmis olema, et nende oſawõtmine awaliſeſt eluſt neile mitte üksnes mitmeſuguſi ülekohtuſi arwustuſi kaela ei too, waid ka paljuid kannatuſi. Pääle ſelle piawad nad aruſaama, et nad ſellega oma koduſele elule tarwiliſeſt ajaſt paljugi äraraiskawad. Seſt ſee kõik ei ole nii lihtne, et paljalt oma hääleſedelikeſt ära tuleb anda, ajalehe lõbuliſade aſemel juhtkirju lugeda ja kontſerdile mineku aſemel walimiſe kogule minna! Antakſe hääleſedel ära, ilma teadmata, kuidas häält anda, ſiis ei ole oſawõtmiſel mingit tähenduſt. Tahetakſe aga ſeda teada, ſiis piab asja hääks aega ohwerdatama. Ja on kord awaliſeſt eluſt oſawõtma hakatud, ſiis kiſuwad olukorrad oſawõtjad ikka ſügawamale oma mäſſu ſiſſe.

Perekonna iſad, kes „politikaga kimpu on ſattunud," on juba nüüdki oma perekondadele meeleheitmiſe põhjuſeks. Ja kui nüüd perekonna emad ka hakkawad..?!

See'p ſee küſimuſe keſkpunkt ongi. Perekonna emana ſeiſab naesterahwas, kes politikas tegew on, walimiſe ees oma kodule ja lastele kahjutoowa pahupidiſuſe ja iſeeneſele waewa-

tegewa iseseismatause wahel. Oma eralõbusi wõib ta ohwerdada, oma erakohustusi aga mitte. Ja selle wiimase kiusatuse ees seisab waranduseta rahwakihi naesterahwas. Töötaja naene tahab ühes oma mehega walimisekogule minna — aga kelle hooleks jätab ta omad lapsed. Teenijaid ei ole. Aga naabrinaene? See tahab ka sinna minna. Kuid lasteaed? See on eila õhtust saadik lukus, sest ka selle eestseisjannal on üleüldistest huwitustest osa! Ei jää mingit muud nõuu üle, kui et naene mehe otsusega rahule piab jääma?!

Walimise-õiguse küsimuses on — nagu siis ikka juhtub, kui naeste õigused kõne alla tulewad — ühekülgselt paljalt kõrgemate kihtide abieluta naesterahwaid silmas peetud. Aga need on nii tähtsuseta ja tühised, et ennemine töendada wõib, et üks ema töörahwa liigist, kes, kõikide waewade ja puuduste pääle waatamata, mis tal kannatada on, oma lastele tublit kehalist ja waimlist hoolitsemist osaks on andnud, neile ja mehele lõbusa kodu on walmistanud ja ise sääl juures haridusest ja seltskonna-küsimusest arusaamist on omandanud — et niisugune ema üliwäga suurt seltskonna jõudu awaldada wõib, et kõige õiglasemaks ja asjakohasemaks hääleõiguse põhjusmõtteks piaks olema, temale — kui ka teistele tublide laste emale — kahe hääle õigust anda!

Siin seistakse aga jällegi juba ennemalt tähendatud raskuse ees: et nimelt kõige paremad, ülesandele kõige tarwilisemad naesterahwad seltskondlise emahelluse ja enese emaolude kohustuste wahel walima piawad, nagu nad emaolude ja isiklise jõuuedendamise wahelgi walima pidiwad. Ükski naesterahwas ei jõua laste esimestel elaastadel neid mõlemaid emakutseid hästi täita. Ja siis õpetab häda teda arusaama, et, kui ta seltskondliste ülesannete tõttu oma enese lapsed päratumaks jätab, see tähendab: üle jõe wet toomas käia — ja seda säält weel Danaus'e tütarte ilmapõhjata waadiga tuua.

Sõgedad neitsid räägiwad, et loomuline emaolu olla ainult mõttepilt kõiki armastawa waimlise emaolu kohta! Niisama hästi wõiks siis puu juuri tema krooni mõttepildiks nimetada. Aga niisama tõesti, nagu warjuandwat krooni puu otsas ei oleks, kui juured puudukstwad, niisama tõesti on puu alles siis hästi kaswanud, kui juured ja tüwi laia krooni kan-

nawad. Ja naesterahwas on alles siis oma olewuse seaduse järele täielik, kui emahelluse loomu jõuust seltskondlise emahelluse kulturawägi tõuseb. See ei tähenda mitte, et iga naene piab tingimata ema olnud olema, kui tast seltskonna ema piab saama, waid see tähendab, et tal omas südames seda piab olema, mis teda — madam de Girardini sõnade järele — „nende laste päraſt kurwastama sunnib, keda ta ialgi kandnud ei ole.“ See ei tähenda ka mitte, et ema, senikaua kui lapsed wäikesed on, oma inimlist isiklust maharõhuma piaks. Koguni sellewastu tähendab ta, et ta oma koduste ülesannetes riigimehe,- hingekarjase,- wäepääliku,- seaduseandja,- majanduse üle walwaja- ja kunstniku omadusi eneses kaswatama piab, et waikist, tugewat autoriteeti alal hoida, mille läbi kõike wõib juhtida, kuna aga kõik mõtlewad, et nad oma enese tahtmist täidawad; et kõikide juures nende paremat külge ettemeelitada, ja selkombel lapsi ja peret kaswatada, tööle mõnu ja jõudu anda, aga ka waikſust ja iludust luua, mida walmis kunsttöö järelkajana maitsta wõib, ja et lõpuks äripäewa elu pühade helewuse läbi uuendada. Selle juures wõib ta hommikust õhtuni põnewas näitemängus kaasaelada, mille lõngad kõik tema käte wahele kokku jooksewad. Ta saab näha, kuidas terwe edu käik selles tilgas wastupeegeldab, mis tema ilmaks on saanud! Ta jõuab selgusele, et see isikluse osa, mis ta siin täidab, kõige tarwilisem on, kuna awaliku tegewuse osa, mis ta edespidi täita wõiks, rohkematel kordadel tarwiline ei olegi. Ja selle juures õpib ta seda kunsti, kuidas ennast kõrgendada ja alandada, niisama ka wõimalust, kehalisi ja waimlisi jõuudusi, mida ta kord awalises elus tegewusesse mõtleb panna, koguda ja suurendada wõib.

Ta jõuab rahulise südamega rahwakogudelt ära jääda, sellega rahul olles, kuidas tema meelelised häält annawad, ja wõib ennast üleüldisteſt ülesanneteſt tagasi hoida, senikaua, kui kodul teda täielikult waja on.

Selle juures piab ta siiski kõiki suuremaid ajaliikumisi tundma ja ennast walmis hoidma, tulewikus ise otsekohesselt tegew olla. Ja seda piab ta selgi põhjusel, et ta selkombel oma mehe ja laste kasuks sügawamal mõttel eluedendawalt kaasaawitada saaks.

Ümberkaudu maailmas leidub juba nüüdki siin ja sääl mõnd niisuguſt 20. aastasaja iluſat ja uhket ema, kes omaſt täiewereliſeſt naiſuſeſt midagi ärakaotanud ei ole, waid seda oma iſiklise iſelaadi läbi ainult kõwendanud on, mis aastaastalt ikka kindlamine nende olewuſe ſiſu ſisſepiirab.

Inimene ja naene, kaaskodanik ja iſiklus — wähem ei tohi tulewiku ſeltskonnaema olla! Ta on kõik ſillad katkimurdnud, mis teda endiste aegade naisaadete juurde tagaſituua wõikſiwad: tugewaks, aga wäikſemeelſeks majaemaks, mõtteta järelandjaks abielunaeſeks. Aga tal ei ole ka lühikeſe nägemiſega naesteõiguste eeſtwõitlejatega mingit tegemiſt, kes oma auuasjaks arwab, puhkuſeta töömaſin ehk ametikohaſelt õpetatud, kuid poolharitud ekſamiwaim olla.

Tema on wanematelt kui ka uuematelt tüüpustelt midagi õppinud. Aga ta ei ole nende kumbagi sarnane, ſeſt ainult elu täius on tema meeleſt elu mõte.

* *
*

Mõnigi wäike tütarlaps on, ajalugu õppides, endiste aegade rahwalugemiſe kombe üle aruſaamatauſes imeſtanud: nii ja nii palju mehi, „pääle naeste ja laste!“

Sinna kulus palju aega ära, enne kui naeſi lugema hakati, ja nüüdki weel tehtakſe seda poolikult. Lapſed on aga nüüdki weel „pääle ſelle.“ Aga küllap ſaame omas tundmustes ükskord nii kaugele, et riajärje ümberpööràme ja „nii ja nii palju lapſi“ arwame — „pääle naeste ja meeste.“ Meie ſaame ſiis omas ümberkäimiſes lastega oma auukartuſt ſelle ſügawtarga ja ſaladuslise olewuſe ees ülesnäitama, mida me ialgi põhjendada ei jõua. Meie näeme ſiis iga lapſe kuju taga lõpmata ria ilmaſt kadunud rahwapõlweſi, ja tema ees niisama ülenägemata pika ria tulewaid põlweſi. Siis tuletame kõikide oma talituste juures enestele meelde, et laps on kõikide nende ſurnute ſumma, kõikide nende alles ſündimata põlwede lootus. Meie laſeme ſiis laſt iſe oma olewuſt ilmutada ja seda ilmutuſt wõtame meie ühe uue, tänapäew aimamata alanduſega wastu.

Weel ootawad lapsehinge kurbmängud oma Shakespearet, ehk kül kirjandus juba lapsigi sagedamine etteastuda lasseb, kui muidu ialgi enne seda. Ja nagu alati, nii on ka siin kirjandus suurele wabaduse-liikumisele teewalmistajaks, mis lastele inimeste õigust toob ja nendega waimliselt ja kehaliselt pahaste ümberkäimisele, mida tulewikus niisama kuulmata kuritööks hakatakse pidama, kui orjakauplustki, otsa saab tegema. Ka lapsed ükskord oma hääleõiguse kord kätte saawad, niisama kui oma asemikka ja õiguste kaitsjaidki saanud on!

Kül seltskonna emad saawad need olema, kes lõpuks seltskonnalapsi wabastama saawad. Siis saab selgeks, et lapsehinge oktawi niisama hädasti tarwis oli, kui naese ja mehe oma, et suur keeltemäng, inimesesugu, täiskõlaliselt helises.

Kui see sünnib, siis on kolmas riik päälealganud, kelle Messias praegu aega ootab. Aga mitte seltskonna emahelluse süle ei saa teda kandma.

Ikka ja ikka jälle sünnitatakse inimesesugule lunastajaid, aga alati ühest liliawalge otsaesisega ja sügawate silmadega noorest naesest. Ja Betlehem on ikka sääl, kus noor ema palwes lapse woodikese ette põlwili wajub.

Mitmedki nimetawad sarnast töendust tagurliseks. Paljad sõnad aga ei tähenda midagi. Üks ta kõik, kas mõnda arwamist halliks ehk mustaks nimetatakse, kui ta aga päriselt punane on.

Ja seda ei wärwi ainult see weri purpuri karwaliseks, mis paljalt töendaja enese südame kaudu woolab. Seda ei ole waja pikemalt töendadagi — on ju suur hulk punast werd juba suuri eksitusigi elus hoidnud.

Aga siin üteldud töendus saab oma wärwi selleşt hallikast, mis terwele inimesesugule eluhallikaks on ja jääb.

VIII.

Waba lahutus.

Noorte inimeste tahtmine, prostitutsioni — suguliſt kõlwatuſt armastuſe wabaduſe läbi ärakaotada, on juba suguliſe kõlbluſe kõrgema edenemiſe tundemärgina aſet wõtnud. Teine niisugune on praeguſe aja tahtmine, abielu-rikkumiſt waba lahutuſe läbi ärakaotada.

Ainuabielu aſemikud kardawad, et ſee tahtmine hulga abielule awalikku teeb nüüdſe ſalajaſe aſemele taſandama ſaab. Ajakirjanduſe kaudu ja kantslite päält, kooli- ja kõneſaalideſt antakſe uueaja kirjanduſele ſelle „uue kõlwatuſe“ tõttu süüdi.

Kas need jutlustajad kül neid elukombeid, mis enne ſeda „tuhinat,“ ſeitsmekümnendate aastate lõpul walitſemas oliwad, ära on unustanud, wõi tahawad neid äraunustada?

Kas ſeekord Põhjamaal prostitutsioni ei olnud? Oliwad kõik lapſed abielus ſündinud? Kõik abielud õnnelikud? Mitte üksi naene mahajäetud, mitte keegi abikaaſa truuduſeta?

Meie tunneme wastuſt. Seltskondline südametunnistus oli ſeekord weel nii unine, et suguliſt kõlwatuſt loomutarwi-

liſeks ja ſallitawaks peeti, ſenikaua kui ta wälimiſe wiiſakuſe kaudu monogamiliſe — ainu abielu kõlbluſele oma tollimakſu makſis.

Kõik teadwad, et mõiſates elawad ſuurtſugu abielumehed ja nende pojad oma alamate naeſi ja tütreid, kui ka eneſte teenijaid tüdrukuid äraekſitaſiwad. Nende iſandate naeſed ja emad teadſiwad ſeda ſagedaſte ka, aga neid kiideti mõiſtlikudeks, kui nad nii tegiwad, nagu ei näeks nad midagi! Kõik teadwad, et abielumehed ja naeſed omal armukeſi pidaſiwad. Kõik teadwad ka, et linnades meeſtel enne abielu ehk abielu ajal kõrwaliſed perekonnad oliwad, jah, et abielumehed, pojad, peigmehed ſagedaſte otſekohe perekonna pidudelt kõlbmata majadeſſe külalisteks läkſiwad!

Aga ſelleaja waim oli „aateline.“ See tähendab, et mehed „naeſele“ ja „puhtale“ armaſtuſele kiidulauluſi laulſiwad, „abikaaſa ja ema“ terwiſe joomiſeks ſalmikuid ſepitſeſiwad, ja et kirjandus ainult elu päewakülleſt — kõige armſamine pühapäewa külleſt — rääkis, kuna öökülg mahaſalati!

Seitsmekümnendate aaſtade lõpul ſaadeti ühes kõrgema aadeli perekonnas ühel õhtul lahutus korda, kus lahutatawatele waba woli jäi, uuesti abielusſe aſtuda, mis ka kohe päraſt lahutuſt ſündis. Mehed ja naeſed, kes ſääl juures oliwad, ei jõudnud küllalt karedaid sõnu oma ſugulaſe sõimamiſeks leida, et ta oma naeſe ühe teiſe naesterahwa päraſt mahajätnud oli. Üks ainukene naesterahwas ſelles ſeltskonnas, noor, alles hiljuti abielusſe heitnud krahwi proua, küſis kõnepidajate meeſte käeſt, kuidas nad julgewad awalikku, kõiki tagajärgeſi eneſe kanda wõtwat „pahategu“ nii hurjutada, mida nad iſe ſalaja, alatumates wormides ja palju ſagedamine teewad? Hulgaſt meeſteſt, kes ſääl oliwad, ei julgenud üksi ſeda päälekaebtuſt tagaſi lükata!

See tund oli üks neiſt, kunas mõõgaterad eſimeſt korda wastaſtikku läkſiwad, mis päraſtpoole igal lahingu wäljal üksteiſe wastu lööwad, kus wõitlus uue ehk wana kõlbluſe päraſt mäſſab.

Wana on suure rahuga hulgaabielu ſallinud, auujärjelt päälehakates läbi terwe ſeltskonna. Aga kui mõne kuningliku ehk ka igapäiſe inimeſele armaſtus eluküſimuſeks ſai — ſiis tundis terwe ſeltskond eneſele oma kõlbluſe teel kõigewaluſa-

mine haiget tehtud olema! Sel wanal kõlbluſel on weel wägi — järelikult ka kuulſus ja auu — omas peos. Ta kõneleb riigipäewadel ja linna-wolikogudel; ta ſeiſab ordenitel ehitatud ja laiaõlaliſelt, ſeltskonda ülespidawa wäena, pilkeks „wabastawate ajamärkide“ wastu.

Ja ſelleſt hoolimata on linna ja maa ülemate liikide abielumehed mõnikord terwete aastade jooksul mõne ostetawa naesterahwa korrapäraliſed kaubatarwitajad; ſelleſt hoolimata teadustawad, nagu leping nõuab, teatawate majade eeſtſeisjannad igakord teatawate perekonna iſadele, kui neil jälle wärsket kaupa juurde on tulnud.

Tõſiſed kõlbluſe jutlustajad kostawad muidugi, et nad ſarnaſeid ſalajaid abielurikkumiſi niiſama wäha hääks kiidawad, kui awalikkagi; et nad ühes kui ka teiſes patu wäge näewad, mida ainult uſk ärawõita jõuab. Siis on aga õigus küſida: kas teie eneſte ridades — waimulikkude, miſſionäride, koguduſeõpetajate ſeas — mingit niiſuguſt pattu ette ei tule?

Õiglaſed wastawad: jah, aga liſawad juurde, et ſee häbilugu kõikide kriſtlaſte juures elutſeb ja et uſklikud iſegi aru ſaawad, et nad pattu on teinud. Sedaſama teewad ka ilmamehed, kes aga oma tegu maha ſalgawad, et oma paiſtuſt alalhoida. Aga ſuur häbaoht jõuab ſeltskonnale alles ſiis kätte, kui wabamõtlejad ilma ſüdametunnistuſe hammuſtuſteta patuſtawad, kirjanikud ilma kõlbliſe toonita kirjutawad. See rõhub kõlbluſeaate alla.

Siin on wana ja uue kõlbluſe lahktee.

Wiimaſe aſemikud küſiwad edaſi, kas tõesti kõik abielurikkujad — ilmalapſed kui ka jumalalapſed — endid omas ſüdames patuſteks piawad? Nõue, mis nende liikumiſe wedruks oli, oli ehk wiſt nii tugew, et ta ennaſt ſüdametunnistuſe ees ärawabandada jõudis, wähemat paha ſuurema aſemel ärateha, kuna nad omas abielus, ühe ehk teiſe põhjuſe päraſt, ſeda nõuet rahuſtada ei ſaanud ehk ei tohtinud.

Kui lugu nii on, ſiis on uue kõlbluſe kuulutajatel küllalt põhja oma waatele: et eneſe üle walitſemine mitte ainukeſeks wastuſeks ſuguelu kõikide problemade kohta olla ei wõi ega tohi, et kõlwatus — ſee tähendab ſiin abielurikkumiſi ilma armaſtuſeta — kül teige põlatawamaks jääb, aga et üht wahendit

otsitama piab, mis pikkamööda mehi takistama saab, olgu kas kiimaluses ehk ühes abielu warju alla maetud mungapõlwes neid jõuudusi äraraiskamast, mis inimesesugu päralt on. Wahendiks wõib ainult see olla, et mitte üksnes armastuse õiguse eest ei wõidelda, ilma milleta wälimisi sidemeid kokkuköita ei wõi, waid ka inimese õiguse eest, neid sidemeid wabamalt lahtipäästa, kus tõsist üksust enam wõimalik ei ole jalale seadida.

Armastuse walimise küsimise juures jõuti otsusele, et sugukaunistuse tingimiste ja wäärtuse suuremaks minew äratundmine erakordasi wõiks lubada, kunas abielu tohiks rikkuda, ilma et ta selleläbi äralõpetatud saaks.

Aga tõsiseks edujooneks ei saa see mitte olema, waid palju ennemalt see: et abielulahutus wabaks saab ja ainult ühe ehk mõlemate abieluliste tahtmise järele kooselu kesta wõib; et üleüldine arwamine lahutatud abielude kohta selkombel laieneb, nagu takihlamurdmise kohta laienenud on, kuna omal ajal kihlamiste tühjakstunnistamise pääle samasugusel põlastawal pilgul waadati, nagu nüüd abielu lahutamise pääle.

Ikka suurema tõsidusega tehtakse uue kõlbluse mõistet makswamaks: et sugusigitus mitte ainuabielu tarwis ei ole, waid see sugusigituse tarwis; sellejärele on siis inimene ainuabielu üle peremees ja wõib teda hoida ehk äraheita.

Ka waba lahutuse eest wõitlejad teadwad kül, et selles asjas kurjalt-pruukimisi ette tuleb. Aga nad teadwad ka, et mingi asi inimese hingelist laiskust paremine ei tõenda, kui rahutus, et mõne uue seltskonna wormi juures kurjaste pruukimisi kõige nüridama rahuga hääks wõetakse!

Missuguseid kurjaste pruukimisi waba lahutus ka tuua wõiks, raskemaid kui need, mis abielu toonud ja toob, ei wõiks ta kül tuua! Abielu, mida kõige tooremateks suguelu awaldusteks, kõige häbitumaks tegewuseks, kõige piinarikkamaks hingetapmiseks, kõige inetumamaks eluks ja kõige jämedamaks wabaduse rikkumiseks alla alandatakse, kui mingi teine elu tegewuse-wäli näidata wõib! Pole tarwis kultura ajaluo juurde tagasi minna, waid ainult arstide ja adwokatide käest küsida, kui teada tahetakse, milleks „püha abielu põlwe" tarwitatakse

-- ja iſegi ſagedaste nendeſamade meeste ja naeste läbi, kes tema kõlbliſe wäärtuſega kiitlewad!

Wõidakſe wastata, et ühe kindla ſeltskonna-ſeadluſe wäärtuſt ei lükka ſelle kurjaste-pruukimine mitte ümber, kui aga ta õieti-tarwitamine tema tululiſt otstarbet hästi täidab.

Enamus arwab, et abielus olla ſee ikka nii. Wähemus leiab aga ſelle wastu, et abielu ſundus nüüd oma eſialgſele otstarbele, ſuguliſe kõlbluſe tõſtmiſele, wastu töötab.

See wähemus arwab, et kui armastuſt abielu kõlbliſeks aluſeks on hakatud tunnistama, ſiis ſellejärele neile, kes enam ei armasta, kõlbliſelt ja ſeadusliſelt õiguſt piaks antama, oma abielu lõpetada, kui nad ſeda oma õiguſt tarwitada tahawad.

Ja ſeeſama wähemus teab ka, et armastus, koguni inimeſe tahtmiſeſt lahus, äralõppeda wõib, ja et ſellepäraſt keegi kohustawal jõuul muud lubada ei tohi, kui ſeda, mis ta tegewuſe-walda käib.

Mingi aſi ei ole loomulikum, kui et armastuſe igawikuigatſus armastajaid igaweſe truuduſe tõotuſele ajab; miski pole tõelikum, kui et ſee „ſeltskonna poolt kuratlik kawalus on, ſelleſt tõotuſeſt kinnihaarata ja ſeaduſe paragrahwi ſinna pääle põhjendada“ (Carpenteri ſõnad). Miski ei ole tarwiliſem, kui neid ſeadusliſi õiguſenõudeid tühjaks mõista, mis inimeſed armutõotuſte ja truuduſewannete tõttu ükſteiſe käeſt nõuawad.

Mida enam inimeſed oma eneſte loomu ſeadusteſt aru ſaawad, ſeda rohkem hakkawad õiglaſemad ſüdametunnistuſed tõotuſte andmiſes tagaſi hoidma, mida nad ehk ühel päewal murdma piakſiwad. Ikka ſuuremal arwul leitakſe wõimatu olewat, abieluſſe minna ja ſeda teiſelt nõuda, ehk ka abielu edaſikeſtwuſt pidada, kui armastus kuſtunud ehk ühe teiſe wastu elule ärkanud on. Weel üks inimeſe iga tagaſi, wõis peigmees ehk pruut, kui teine palus, et teda wabaks laſtaks, oma armſama palwet tagaſilükata, arwates, et tema armastus üksinda küllalt nii ſuur on, et ſelleſt mõlematele jakkub!! Tänapäew oleks ſarnane otſus ſellekohaſtes ringkondades mõtlemata. Aga ſeekord peeti awaliſt kihluſt juba kõitwaks ſidemeks, ja laulatus oli pääſemata! Mitmeaaſtaſt kihlaaega lueti mehe „auuks,“ et ta ſellega neiu oli wanapiigaks jäämiſe hä-

daohuſt wälja awitanud. Ja neiu oli rahul, kui ta peigmees ainult auuwõlga taſus!

Niiſuguſed tundmuste tooruſed jääwad õnneks ikka harwemaks, ehk nad kül weel täitſa ära kärwanud ei ole. Ikka ſelgemine ſaawad inimeſed aru, et niiſama wäha on õiguſt, abielusſe astuda, et ainult truuduſe tõotuſi täita, kui wäha warastamiſeks õiguſt on, et ſelle tõttu kellegi eeſt paremine hoolt kanda ſaaks; et kohustuſt ei ole, abielusſe jääda, kui tunnukſe, et ſelles hukka mindakſe, nagu ka mingit kohustuſt ei ole, oma elule teiſe meelehääks otſa teha!

See ſaab kord üleüldiſeks tõeks minema, nii tõesti, nagu ta praegu weel walesti mõistetud tõde on — wähemalt ſiis, kui ſelle järele elatakſe!

Seda tõde pole tarwis pikemalt ſeletada — kuna juba ammugi ſelle järele elatud on — peenendatud armutunnetega inimeste liigis. Nii ſündis ſee Göthe päiwil ja rüütliajal Sakſamaal; nii on ſee Prantſuſemaal ſündinud ja nii ſünnib nüüd igal pool Europas. Kõrgemalt edenenud noorpõlw ei tunne muud truuduſt, kui armastuſt, muud abielu kui ſeda, mis wabaduſe pääle põhjendatud on.

Tänapäew ei tule sõbradel meeldegi, wennaſtuſe-wandeid üksteiſele wanduda, niiſama, nagu wanemate ja laſte ehk õdede ja wendade wahel ialgi mõttesſe ei ole tulnud, igawesti keſtwaid tundeid üksteiſe wastu awaliku, ſiduwa tõotuſega kinnitada. Siin teatakſe, et mingi tõotus ei jõua tundmuſi kindlustada, mis ilma ſelletagi kindlad on.

Uueaja inimeſed arwawad, et armu tunnet wõib ta omanikkude eneſte kaitſe alla jätta. Iſegi ſiis, kui ſeltskondliſte ettewaatuſte tõttu ühinemiſele ſeadusline kuju antakſe, ſiis panewad nad ſinna juurde tingimiſe: et igalühel täieline wabadus oleks teiſeſt lahkuda, kui tema ehk ſee teine ſeda ſoowib.

Nii olgu igaüks kas oma õnne ehk walu wõimaluſe pääle walmis.

Endiſte aegade armastus kartis kõige rohkem, et waheſt ehk ei tunne teine pool ennaſt weel küllalt kindlaſte minuga kokkuköidetud olewat! Nüüdſe aja õrnem armutunne wäriſeb aga ſelle mõtte ees, et ta teiſele wangiahelaks wõiks ſaada; ta kohkub kaaſtundmuſe õrnuſe ees, kardab wõimaluſt, teiſele

koormaks olla. See hinge-seisukord ei tunne muud õiguſt, kui auuſuſt. Ükſiku wabaduſele ſeaduſliſi piiriſi panna, et ta teiſele haiget ei ſaaks teha, on tema aruſt mõiſtmata. Seſt mõlemad pooled ſaakſiwad ühenduſes, kus täielik wastastikune poolehoidmine puudub, üheſarnaſelt ſügawaste walu tundma.

Nii on ſiis uute hingede meeleſt lahutuſe-küſimuſega lugu, kui lahutatawatel lapſi ei ole. Kus aga lapſi on — ja enamaste on neid ikka — ſääl arwawad nad, et wanemate ekſitus ei wõi neid neiſt kohuſtuſteſt lahti päästa, kus neil laste kaswatuſe juures, kellebele nad elu on andnud, koos töötada tuleb.

Kuid nad arwawad, et ſee ikka alati keſtwa kooselu läbi ſündima ei pia. Sagedaſte wõib ſee kül tingimata tarwilik olla, ja ſiis piawad nende iſikliſed õnnenõudeb uue põlwe nõuetele alla jääma. Mõtleja inimene ei wõi aga kellelegi, kes ſedaſama wastuſt igakord tahab anda — olgu ſee „wabadus iga hinna eeſt“ ehk „ilmaolek iga hinna eeſt“ — muud nime panna, kui „kõlbluſe-maſina“ nime.

* * *

Tõſi on, et nüüd inimeſed õnnetuſt abielus wähem ära kanda ſuudawad, kui endiſtel aegodel. See tähendab, et abielu aated nõudlikumateks on läinud, kui nad waremalt oliwad.

Meie aja kindel elutahtmine põlgab meeletuid kannatuſi, millede kaudu endiſte aegade inimeſed, kõige enam naeſed, endid alandada, nürištada ja oma elu mõrudaks teha laſkſiwad. Peenem eneſetunne, ſügawam iſikluſeſt aruſaamine paneb eneſe kannatuſtele piiriſi, kui karta on, et hing kahju ſaab. See iſikluſe otſuſtamiſe-wõim teeb uueaja naeſele wõimatuks, Griſeldiſe aadeteſt waimuſtuſt wõtta — juba ſellepäraſt, et ta tunneb, et iga kannatlik taſandus ülekohut ainult ſuurendab. „Wanad hääd“, naeſe ohwrimeelſuſe tõttu ülewalpeetud abielud kaowad ära, ſee on õnneks tõſi. Aga et uued hääd nende aſemele aſtuwad, ſeda ei märgatagi. „Seſt terwis ei karju.“ (Geijer.)

Kui need, kes nüüd himulikult kõiki lahutuſi ülesluewad, ka kõiki õnneliſi abieluſi luekſiwad, ſiis ſaaks awalikuks, et uueks kujunemine rohkem on edenenud, kui kooſt lagunemine.

Arusaadaw on, et lahutuse küsimus on protestantismuse edusihi kaugemale jõudmine. Kultura-problema ühekülgse harutamisega ei suutnud usupuhastuse aeg tundmustele inimese elus aset kätte wõidelda. Et aga nüüd sügawamal põhjusel hinge eesõigusteşt suguelu wäljal räägitakse, selleşt ei taheta arusaada. Isiku eesõigusteşt tõstetakse laste eesõigus ette. Kui lapsi ei ole, siis lubawad teatud kristlased, et lahutus õigeks tuleks arwata. Õnnetumad wanemad piawad aga sellewastu laste pärast kokku jääma.

Aga peenendatud armutundega tänapäewane inimene ei wõi, ilma kõigesügawama alanduse tundeta, kellegi päralt olla, keda ta ei armasta ehk kelleşt ta teab, et see teda ei armasta. Niisuguse pooliku ehk täitsa puuduwa armastuse tõttu wõib edasielataw abielu ühele ehk mõlematele abikaasadele kas alanduse tunde ehk eluaegse salajase mungaelu läbi sügawat walu walmistada.

See on selle küsimuse sisu, milleşt kõik mööda lähawad, kes laste eeşt hoolitsemise tõttu äraunustawad, et wanemaid ka nende eneste otstarbeteks wõidakse arwata. Ei nõueta ju, et isa ehk ema laste pärast muid kuriteguşi piakşiwad tegema; nad saakşiwad laidetud, kui nad laste ülespidamise hääks waleraha şi teekşiwad. Aga ema üle tehtakse rahulikult otsuşt, et ta „oma laste pärast“ aaşt-aastalt omas abielus sugulise kõlwatuse alanduşt piaks tundma!

Et abielupaarişi olemas on, kes sõbrade kombel edasi elawad, seşt et neil üksteise wastu wäikşed armunõudeb on; et mõned kooseluşt ilma armastuseta mingit alanduşt ei tunne; et ühed kui ka teişed wististe kõigeparemine oma laste eeşt hoolitsewad, kui nad nende kodu terwe hoiawad — see kõik ei jõua ärakeelata, et kolmandad niisuguste olukordade all nii suurelt kannatawad, mis nende elu iga wäärtuse ärakaotab. Ja need jõuawad wiimaks abielurikkumise ehk abielulahutuse juures kaldale.

Üks noor naene, kes teotawaid sõnu ühe abielulahutuse kohta rääkinud oli, sai omalt onult, wanalt loodusseaurijalt wastuse, mida ta ialgi ära ei unustanud ja mida ka kõik teişed piakşiwad mälestuse sisse raiuma:

„Sa ei tohi ennast mitte niikaugele alandada, et sa niisuguste asjade üle kohut hakkad mõistma, mille põhja sina ega ka keegi muu pääle abieluliste eneste teada ei wõi! Lahutus kuulutatakse kül muidugi kohtusaalis wälja — aga igakord hakkab ta magamisetuas pääle.“

Kuigi lahutuse waenlane seda õigeks piab, ütleb ta siiski, et üksik inimene piab oma armu, kui ka teiste eksituste eest kannatama, sest ainult selkombel saab inimesi õpetada, et nad eksituste eest hoiakssiwad.

Aga asjakäik on teisiti: nagu wanal ajal mõrtsukatööst seda rohkem ette tuli, mida sagedamine rahwas kurjategijate ärahukkamisi näha sai, seda rohkem tekkib õnnetumaid abielusi, mida rohkem neid juba olemas on. Sest kõigepäält on see ajawaim, kes meie üle walitseb, kes meie tegewuste üle otsustab. On nooremad nägema harjunud, et wanemad inetumates ja walelistes olukordades on, siis saawad nad sedasama tegema. Näewad nad aga sellewastu igalt poolt püüdmist aateliste elukordade poole — paleuse poole, mis kord ennast ilusa kooselu läbi awaldab, teinekord aga inetuma kooselu lõpetamise läbi — siis saawad nad ka omadki aated kõrgemale seadma.

Need aga, kes kord eksinud on, saawad wististe selgemail silmil ettewaatama, kui nad teistkorda waliwad.

Aga ei need, kes eksitusesse sattunud, ega ka need, kes sääl päältnägijateks olnud, ei jõua teiste õnnetuse läbi eksimiste suurte päälekäimiste eest ennast ärahoida, kõige päält armu-pimeduse eest. Ja kuni armu sugulusе-tunded weel peenenenud ei ole, on need eksimised kõige rohkem wabanduse wäärt. Iga armastaja usub, et ta sõgeduse pettuseşt kaugel on, ja elutarkus, et armu-eksitused ärajäämata on, ei ole weel ühtegi armujoowastuses inimest selgesilmaga nägijaks teinud!

Kui selle poolt oldakse, et seltskond kõikide elu nii wäärtusliseks piab tegema kui wõimalik, siis ilmub ka nõue, et ilmsüütaid eksitusi nii wäha kui wõimalik kauakestwalt karistatakse.

Ka abielu-wallas piab tõsiselt uueaja põhjusmõtet tarwitusele wõetama: eksijate karistust parandama ja kõrgemat õigusemõistet ettewalmistama. See tähendab, et abielu piab ikka

paremaks minewate eestingimiste all algoma, mitte aga ikka pahemaks minewate olude all edasi kestma!

Sunniabielu sunnib inimesi kooselu edasi elama, hingede waenu all lastele elu andma, mis nende loomu kui ka tulewase saatuse külge omad jäljed järele jätab. Aga n isugune suur karistus ei ole eksituse kohta mitte „paras palk": see on uue põlwe pühaduse ja isikluse kõigesuurem teotamine.

Piab Georg Brandes'iga küsima: „milleks õieti rahwad oma suuri luuletajaid tarwitawad?" kui juba pea terwe eluiga „Noora" ja „Tontide" järele weel abikaasade tingimata kohusest kinnipeetakse, abielu nende laste tõttu, kes juba sündinud, edasiajada. Nende laste pääle, kes weel ilmuda wõiwad, ei mõtelda mitte!

Siin ei tea keegi wastust anda, kes „isiklist armastust abielu aluseks" tunnistab, aga ka „tingimata truudust isikluse tõsises awaldajaks piab!"

Järjekindlalt piab kas täielist isiklist wabadust ehk tingimata allaheitmist walitama.

Katholigi kirik ütleb — omast waatepunktist täie õigusega — et wõimata olla abielu kõlblust armutunde pääle ehitada, sest et ka sügawama poolehoidmise pääle põhjendatud abielud õnnetumateks wõiwad saada. Millegil ei ole kestwust, mis tundmuste pääle on põhjendatud. Jah, mida rikkam, mida iselaadilisem ja mitmekülgsemalt edenenud üks isiklus on, seda wähem jääb ta hinge seisukord muutuseta. Järelikult on ka kõrgemal seisjatel üht ümberlükkamata seadust, üht katkiskumata sidet waja, et nende hingeliigutused neid mitte tunle ja laenete kätte ei ajaks, nagu madalamalgi seisjatel seda tarwis on, et mitte oma ihalduste läbi eksiteele sattuda. Protestantismuse õpetus aga lubab abielu lõpetamise juurde minna, sest selle silmapilguga, kus abielule armastus aluseks seati, pandi ta põhi liiwa pääle.

Abielu, mida kirik sakramendiks ja lahutamataks tegi, oli juba seaduse läbi mehe eraomanduse eesõiguse mõisteks naese ja laste kohta saanud. Edukäik on wahetpidamata selle usulikmajanduslise ilmawaate ümbermuutmist nõudnud. Ja edenemine ei wõi enne seisma jääda, kuni ta selle õiguse aime wiimast jätist ärahäwitanud ei ole.

Sellepärast põlgawad elu-usu tunnistajad niihästi protestandi õpetuse poolikuid lubadusi, kui ka katholigi õpetuse kindlat keeldu. Nad nõuawad, et samm autoriteedi juurest wabaduse juurde täielikelt astutud saaks, sest et nad teadwad, et elu lihtsamaks tegew wälimine wägiwald mingit sügawamat kõlblust luua ei jõua. Sundmus takistab seaduslist tegewusewabadust, teeb aga sala üleastumisi seltskonna korrapidamiseks.

Ja isegi siis, kui mees ehk naene kiusatuse wälispidi ära on wõitnud, kas see ei keela neid, seaduslise abikaasa kaisus ühe teise järele igatseda? Kas abielu on rikkumata jäänud? Nende eneste parema tundmise järele kül mitte — selle tundmise järele, mis Göthe oma suure luuletöö läbi walimisefuguluseset elule äratas. Täidetud kohustel wõiwad samasugused õigeksmõistmatad ja kurwad tagajärjed olla, nagu täitmatagi kohustel. Narr on see, kes usub, et ta saab teise inimese hinge jõhwijämedat, nuaterawat silda mööda üleawitada, kus igaüks oma iseäralist teed mööda üle kuristiku lähab: isiklise südametunnistuse waliku teed mööda.

Kui kombe ja seadus sügaw-isiklises eluwallas — usu-, töö-, armastuse-wallas — inimeselt täielise walimise-wabaduse äraröõwiwad, siis riisutakse elu käest ta suuremad wäärtused, kui need, mida sunnitud kohusetäitmine pakkuda wõib.

* * *

Armastuses on isiklise-tunne asja niikaugele ajanud, et „omadus wargus on“; et ainult wabatahtliseb andeb midagi kingiwad; et mõisted „abieluliseb kohuseb“ ja „eesõigusеb“ suurte, uuendawate mõtete eest ära on taganenud: et truudust ialgi tõotada, kül aga iga päew kättewõita wõidakse.

Sellega on asjakäigule kõrgema korraldase wormile lähenemiseks liikumisejõud kätte antud, jõud, mis lahutamata abielu Buddha-rahu ühes selle seaduslise omandase-õigusega hoolimatalt maas lamama on jätnud.

See on kurb lugu, et seda tõtt, mis juba armukohtu ajajärgul aadelisugu meeltele selge oli, weel kuulutatama piab. Üks nendest armukohtu põhjustest, miks armastus abielus wõimata olla, oli: „et naene abielumehelt ialgi seda wiisakust

oodata ei wõi, mis see oma armukesele ülesnäitama piab, sest et ta seda oma armukese heldusest saab, mis ta naese käest õiguse nimel wõtab!"

Kui lahutus wabaks saab, siis hakatakse ka abielus kihlaaja hoolitsemist abikaasa hingeliigutuste kohta alalhoidma, wiisakuse õrnu tundeid, püüdmist, ennast paremaks teha, et teist kindlamine enese külgi köita. Nagu armu tärkamise ajalgi, nii saab ka siis igaüks teisele täielist wabadust köikides olulistes eluawaldustes lubama, aga oma enese ajutisi tuhinaid walitsuse all pidama, kuna abielu nüüd enamiste seda õnneedendajat olukorda ümber pöörab.

Omanduse õiguse julge olek uinutab nüüd kättewõitlemise südidusse magama; tunnuksе aga ennast sunnitud olema, seda ärateenida, siis kaswatab see siin, kui ka mujal tegewuse wäljal, tööhimu.

Ainult selkombel kätte wõideldud truudusest hakatakse tulewikus lugupidama. Peenetundeline õnnenõue saab kül üksкord niisama imestades meie aja seaduste läbi kaitstud truuduse pääle tagasiwaatama, nagu ta selle aja päranduseõiguslikselt kinnitatud rikkusegi pääle waatab. Mõlematel juhtedel on siis juba arusaadud, et ainult enese jõuu edenemine õnne loob ja wõiduõnsust annab, mille ees ülekohtuselt wäljasirutatud käed endid häbenedes tagasi tõmbawad.

Üks Daani mõtleja on meie aegset ülemineku ajajärku osawalt selkombel seletanud: inimesed on nüüd ka armuwallas rikkamad ja tundelisemad, misläbi rohkem wõimalusi uueks elujuhtumisteks saab, kuna teiselt poolt käesolewa aja tundehellus mälestuse wõimu suuremaks teeb. Endist õnne ei saa hilisema õnne sees mitte äraunustada: kohuseid minewiku wastu maharõhuda, kuna uus köiki jõuudusi omale pärib. Tasakaal on ainult neil wõimalik, kes seda edasi armastawad, mille külles nende mälestused on, ehk kes seda äraunustada suudawad, mis nad enam ei armasta. Uueaja inimene ei jõua enam tingimata truuduse aadet kummardada, ta on seda uueks aatelisеks nõudmiseks ümbermuutnud: köiki olukordasi täielikult wäljaelada, mis truudusega meie eneste wastu üheseguse tähendusega on. Selleşt järgneb, et meie ei pia elusaatusi mitte

liig wara kokku ühendama, ega neid ka kooſt lahti kiskuma — aga ka õigel ajal mitte hiljaks jätma, neid mõlemaid teha.

See ſeletus on kahekordſe tähelepaneku wäärt, ſeſt et ta peenetundeliſema noorpõlwe uut tõemeelt awaldab. Noortpõlwe, kes armastuſega mängib, on igal ajal olnud, järelikult ka meie ajal, kuigi kergemeel ajajookſul oma nime ja kuju muudab. Aga noortpõlwe, kes armastuſt elu ſuuremaks ſiſuks piab, on meie päiwil ſuuremal arwul leida, kui kunagi muul ajal oli.

Igapool ilmutawad elutõendajad endid oma iſeloomuliſe tahtmiſe läbi, igale olukorrale ainukeſt ſeismiſe wäärtuſt, iſeäraldaſe tundemärki, mida waremalt ei olnud, ega hiljemalt enam ei tule, anda. Nagu kunſtide koſumiſe ajajärgul, nii on meiegi ajal elukummardajad hakkanud omule wõimu nõutama, et tubliſte maitſeda ja tubliſte kannatada, wõimu, mis ikka mõnd ſuuremaks minewat waimliſt ükſuſt, mõnd jõuu kokkuwõtet mõne uue uſuliſe tundmuſe läbi tõendab.

Uues kombes, elu pääle „igawiku waatepunktiſt“ waadata, on ka wõimalus, terwet eluaega üheks aastaks kokkuſuruda, aastat üheks päewaks, ja nii „ſilmapilku igawikkude õnſaks ſummaks“ teha.

Sarnaſe waate ees on õnne keſtwuſel wähem wäärtuſt, kui tema täiuſel, keſtku ta kui tahes kaua.

Spinoza, kes armukadeduſt paremine kui ükski teine on kirjeldanud, on ka armastuſe kohta ſügawtõeliſe sõna ütelnud: mida enam meie loota wõime, et armastatud inimene meie läbi ſuuremat hingeliigutuſt tunneb, mida enam armastatud olewus meiſt rõõmu tunneb, ſeda ſuurem on ka meie eneſte armuõnn.

Uueaja inimene on ſelle „ſuure rõõmu“ mõistet eluaegſeſt omanduſeõiguſeſt lahutama hakkanud. Ja ſellega hakkab ka armukadedus omas alatumates wormides kaduma.

Armukadedus on wari ülestõuswa ja loojaminewa päikeſe paiste ajal ja kaob täieliſe keſkpäewa walguſe käes ära. Aga tema tundetoon on teiſeks ſaanud, ſeſtſaadik, kui inimene teab, et ſee armuime — aga ei mitte wäljanõuetud õigus — on, kui päike tema kaſuks omas kõrguſes paigal ſeiſab. Kõrgema-eduliſed inimeſed ütlewad niiſama lihtſalt „minu armas-

tatakse" ehk „mind ei armastada," nagu nad „päike paistab" ehk „päike ei paista" ütlewad. Wahe on mõlematel kordadel mõõtmata suur, aga et sinna midagi parata ei saa, see teadmine ei lase halwaks panemise tunnet ülestõusta. Walu, mis siis tõuseb, kui armastaw olewus tunneb, et ta mitte enam oma armsamale rõõmuks ei ole, ehk näeb, et selleks nüüd üks teine saanud on, on loomulikult parandamata ja auukartusele sundiw. Siis ei ole ta aga seda mitte, kui ta himukat omandamise-tahtmist awaldab, nagu toores loomusund, kes mitte üksnes teise tundmusest ei hooli, waid mõnikord ka oma enese tundmused hoolimatalt maha sõkub.

Aga ehk kül meie aja hingede mitmesugune kujunemine suuremat wõimalust pakub, kedagi leida, kes armu igatsuse mõnda külge waigistab — kuna niisugust olewust raskem leida on, kes seda mitmekülgset igatsust täiesti waigistada suudaks — siiski kaalub seda killustamise hädaohtu suuremaks kaswaw tahtmine, oma igatsust täiesti waigistada, üles. Selleläbi, et armastus rohkem-nõudjaks saab, saab ta ka truumaks.

Kes armastuse õiguse nõudmise tõttu seltskonna otsa kardab tulewat, see ei mõtle mitte sellepääle, et abielurikkumise õigust ainult sellele tundmusele lubatakse, millel mitte üksnes kire punane leek ei ole, waid ka selgus, mille tõttu kaks inimest üksteist nagu terwe elu senini aimamata rikkuse ilmutust tunnewad. Uks ilmutus, mis eneses kõike mõistuse täiust, kõike usaldusе rahu peidab; kus mõlemad nõudes ja nõudmata endid üksteisele andsiwad — mitte kasinaste ja wiiwitades, ei! waid nii, et kumbki hoolimatalt teisele wastu woolas. Ainult niisugust õnne tahawad armu-aabeli inimesed kättesaada. Ja ikka raskemaks ja raskemaks lähab, seda üksainukegi kord kätteсaada — rohkemateст kordadeст pole kõnetki!

Suur armastus ei ole ialgi armu pikkehoogude sarnane, mis wastu tuult käiwad — see tähendab, üleüldise isikluse terwe elusihi wastu.

Kõik wäärtuslised tunded — ühe inimese kui ka ühe usu kohta, kodukolde ehk maa kohta — on kinnipidawad ehk konserwatiiwilised. Ja kuidas wõiks keegi wabadust kurjaste pruukida, kes teab, mis see tähendab, üht südant selleст lahti kiskuda, mille külgi ta end kord kõwaste kinnitanud on?!

Tujukale loomuſele on ſee õnn, mida kinnipidaw armastuſe tõttu tunda ſaab, niiſama warjul, nagu hulgajumalate kummardajale ſelle aruſaamata ſaladuste uurija õnſus, kes jumaluſe täiuſesſe tungib!

Nagu igalpool, nii on ka ſiin elu-uſu tunnistajate õnn kõlbluſega ühendatud. Et õnn kõigeſuuremates hingeliigutustes ſeiſab, on tema eſimene tingimine, kõiki tundeid ſüdamliſemaks ja ſuuremaks teha, kõigepäält aga abielu põhjendajaid tundeid.

Aga pääle ſelle tuleb iſikluſe terwe ſiſu ſelle olulise määru järele arwata, kas truudus meile eluwäärtuſeks on. Kes truuduſt tahab, ſee paneb omad meelehelewuſed tõe olu ümber kokku, kogub omad jõuud tema üle, kaitſeb teda juhtumiſte tuuletõugete eeſt. Ainult ſee annab elusolemiſele ilu ja ſuuruſt. Truuduſe tahtmine ſaab ſiis ühiſeks inimeſe tundmuſega ta oma laitmatauſe, oma ſiſemiſe koostuſe, oma waimliſe olewuſe, uhkuſe ja auuſuſe kohta.

Kui truuduſt niiſugustel ſügawatel põhjustel peetakſe, ſiis ſaab ſeda ka ainult ſamaſugustel põhjustel murda. Truudus, mis kombeks ſaanud kohuſtuſte põhjal ſeiſab, on nagu õlgedeſt tehtud pääſteredel tulekahju ajal.

Pääle ſelle unuſtatakſe ära, kuna nii palju waba lahutuſe hädaohtudeſt räägitakſe, et armaſtuſe mõju all terwe hingeſeiſukord truuduſe teel edaſi liigub. Suur armaſtus imeb kõik aadeteſiduwuſed wälja, ja ilma tuntawa waewata teeb ta iſikluſt ſel kombel ſüdamliſemaks ja ſügawamaks. Truudus ſaab armaſtuſeſt lahutamata loomuliſeks ſeiſukorraks, aga niiſuguſeks ſeiſukorraks, kus ſundmuſt ei ſallita.

Truudus iſeeneſe waſtu — ka ſelle ſõna uuemas mõttes — ei tähenda järelikult mitte ainult, et hädakorral ſilda eneſe ja oma minewiku wahelt äralõhkuda wõib. Ta tähendab ka üht paremat ſillaehituſe-kunſti, et kooſolemiſt meie iſikluſe ja kaaſilma wahel kinnitada. Ta ei tähenda mitte üksnes wõimu, mõne ſaatuſega walmis ſaada. Ta tähendab ka, mõne inimeſega mitte liig ruttu walmis olla. Ta wõib muidugi mõnda uut ärajäämata elukiuſatuſt kaaſa tuua. Aga weel kindlamine toob ta nõudeid ühes, ennaſt mitte mõne tundmuſe mõõdaminewa wäſimuſe läbi uute „juhtumiſte ſaatuſte“ ſiſſe juhtida laſta. See ſõna — endiſe „wingerpuſſi“ aſemel — peidab

eneſes üht tundmuste ſügawuſt: kuſt enne ainult „wingerpuſſiliſt“ weider-koledat pönewuſt leiti, ſäält otſitakſe nüüd rikkamat eluſiſu. Aga ſagedaste on ſee üks kuriſaatusline ekſitus, kui ustakſe, et ſeda uutes oludes kättewõita wõib, kuna ſeda ehk endiste olude ſügawamaks tegemine kätte oleks wõinud anda. Teiſe inimeſe iſikluſe kohta ſuurema lugupidamiſe ja auukartuſe tõttu leitakſe ſelles ſagedaste rohkem, kui loota wõis. Seſt mõned inimeſed on niiſama ilma kunſtliste ehitusteta, nagu mõned maakohadki: alles ſiis hakkawad nad midagi andma, kui arwatakſe, et nendega enam midagi teha ei ole. Aga ſelleks on wagaduſt waja, et ühelt hingelt, ehk ühelt töölt ilmutuſi oodata. Wagadus on allawajumine. Ja ſee nõuab rahu. Aga meie aeg ei ole rahu ſõber, tema olewus on ta eneſe ſegaſus ja ſegamine.

Et meie ajal nagu igal teiſelgi ajal armuwallas omad iſeäraliſed katkud on, ſee on kindel. Ja nimelt ſegaſus on ſee mullapind, milles neiſt kõigekardetawamad toitu leiawad. Sellepäraſt on armu-elukunſtiks tarwis, et abielurahwas enestele ajuti wõimalikuks püüakſiwad teha, et nad mõne tüki aega paljalt kahekeſi koos — ehk ka mõni aeg kumbgi iſepäinis ükſinda — ilma teiſte poolt ſegamata wõikſiwad elada, et ſelkombel oma tundmuste terwiſt karastada. Selle kui ka teiſte üleüldiſte eluwäljade pääl on wälimiſte katkude wastu wõitlemiſe abinõuud tühiſed, üleüldiſe terwiſekoſutuſega wõrreldes.

Ainult ſee, kes püſimata püüdmiſe, wiſa eneſeproowimiſe järele ütelda wõib, et ta kõiki oma häädуſe ja mõistuſe abihallikaid on tarwitanud, oma terwet õnnetahtmiſt, oma terwet tundmuſt kooſelamiſeks teoks teinud, igat wõimaluſt otſinud, teiſe loomu tundelikumaks teha, ja ſiiski kõik asjata olnud — ainult ſee wõib rahuliſe ſüdametunnistuſega abieluſt lahku minna.

* * *

Nagu metſapuulgi, nii ei ole ka inimeſe elupuul kõik okſad ühepikkuſed, kõik lehed ühemõõduliſed. Tema iludus tuleb okſade wabaduſeſt, endid tahtmiſe järele painutada, lehtede luſtiſt, oma wormiſi kuni lõpmatauſeni üksteiſeſt iſekeſiſemaks

teha. Kes aga puud mitte ta sisemise seaduse järele kaswada ei lase, waib teda aiakunsti järele ümber lõikab, see wõib selle pääle julge olla, et siit kohalt koguni ootamata oks wälja wõrsub, säält teine ära kuiwab. Keegi ei wõi nende muutuste eest seista, mille alla elu meie olewust heita wõib; nende raputuste eest, mis teise olewuse muutusi meie tundmuste pääle mõjuda lasewad. Wõib ju kõigeparemat püüdmist truuduse pidamiseks olla, kõigeõiglasemat tahtmist, ennast oma armastuse pääle asetada, ennast tema ümber koguda, „isikust tema ümber kaswada lasta, nagu koort oma sisu ümber" -- kõik see ei ole paljalt tahtmise meelewalla all, kui sisu kõsti kõduneb ehk rikke lähab.

Sellepärast ei wõi, tohi ega pia truuduse tahtmine midagi muud tähendama, kui tahtmist, oma enese isikluse sügawatele nõuetele truu olla.

Teistel eluwäljadel lepiwad inimesed sellega kergemine kokku kui armu wallas. Keegi ei pia tagasitõukamata kohuseks, kohe noorukses eluwaadet ehk tööd leida, mille juurde terweks eluajaks jääda wõib. Mille eest noorust õigusega hoiatatakse, on plaanita eksimine mitmesuguste arwamiste ja mitmekesiste püüdmiste wahel. Sest ainult usk ehk töö, millest ehk mille otstarbeks tõsiselt elada tahetakse, wõib isikluse jõuduski tõesti tegewusele tuua ja nii oma wõimu nende tõstmises näidata. Aga sügawamgi tõsidus ei jõua takistada, et isikluse alaline edenemine ühel päewal ei sunniks, seda usku, seda tööd ära andma. Ei tule kül kellegil mõtlewal waimulikul meelde, ühelt niisuguselt inimeselt ta leeripäewal antud lubaduste pidamist nõuda, kellegil mõtlewal isal, pojale ta noorema eluaastade elukutse walimist meelde tuletada.

Eluaegset paigal püsimist nõueti neil aegadel, kus arwati, et üks ainukene õpetus, ainukene ametitöö terwe eluaeg isiklikseks edenemiseks täiesti wõib ulatada. Sest lahkumise kuritöö sai wande ehk patukahetsemise karistuse alla heidetud.

See sügawam arusaamine, mille juurde meie usu- ja töö-wallas jõudnud oleme, piab ka kolmandasse walda ulatama. Meie piame arusaama, et tingimata truudus ühe isiku wastu wõib isikust niisama ärarikkuda, nagu ühest õpetusest, ühest

elukutseſt tingimata kinnipidaminegi. Need, kes tänapäew wagawooruslist patukahetsemise-rüüd isikluse mõiste purpurimantli paari siiluga paigata tahawad, rikuwad mõlemad ära. Peetagu siis kas katoliiklase kombel puhast iseeneſe äraſalgamist ehk antagu isikluse nõudmistele täieliſt õiguſt. Terwe problema aetakſe aga ſogaſeks, kui isiklist armastuſt abielu aluſeks tehtakſe, aga siis jälle ſelleſt armastuſeſt ſel kombel räägitakſe, et ta ainult ſelleks olla, et tema abil ennaſt kergemine ja rõõmſamine üheks ſeltskonna mänguks paaritada wõib, millel muud nõuet ei ole, kui et iga naene omakohaſt meeſt, iga mees omakohaſt naeſt leiab — ja ſellega olla aſi joones! Oleks elu nii kerge, siis oleks ka ſel päälſikaudſel tõenduſel põhi all: et ainult nõrga iſeloomuga inimeſel, kerglaſel isikluſel wõimata olla, armastuſt terweks eluajaks lubada ja ſeda lubaduſt ka pidada.

Isiklus, ſee ükſikult ſeiſaw ja iſelaadiline wäärtus, laſeb kül mõnd oſa omaſt olewuſeſt ſeltskonna poolt tuetatud õiguſemõistega ühineda, aga täiesti ei ſula ta ialgi nendega kokku.

Ainuke aſi, mis ſellepäraſt hingeteadliſelt mõtlew inimene nõuda wõib, on, et armastus mingil elujärgul inimeſe isikluſt ei killustaks, waid alati ſelle tõſiſeks awaldajaks oleks.

Kuid ainult ſee, kes isikluſeſt midagi aru ei ſaa, wõib uskuda, et ſee olukord, milleſſe inimene 20 aastaſelt oma tundmuſt terwelt ja puhtalt on pannud, ſelle isikluſele, mis 30 ehk 40 aasta jooksul kujunenud, ainult hädaſunnil kohane wõib olla! Ainult nüüſugune teadmata wõib eneſele kindlaks teha, et meie armastuſe ſaatus, ühes meie armastuſe kõrge põhjustunde loomuliste ära jäämataustega, meie puhta truuduſe tahtmiſega üheſarnane piab olema. Kui juba meie eneste tahtmiſel armastuſega, mida meie tunneme, wäha tegemiſt on, kui palju wähem wõib tal ſellega tegemiſt olla, mida meie leiame ehk kaotame!

Järelikult ei ole truuduſe ülesanne weel ſellega lõpetatud, et eneſelt truuduſt nõutakſe. Seſt eſiteks on armastuſes kaks inimeſt, kes üht ja ſedaſama tahtma piawad. Ja teiſeks on igaüks neiſt kaheſt iſeſugune.

Keegi inimene ei ole oma ſaatuſe peremees, kui ta ſelle ühe teiſe omaga kokkuühendanud on. Wõimalus, armastuſe

läbi üheks terweks isikluseks saada, tuleb poolteed teise isiku täieliseşt ja puhtaşt tahtmiseşt, omalt poolt kooselu südamlisemaks teha.

Seda unustawad need ära, kes nii kõnekalt „truudusest, kui isikluse awalikuks tegemisest“ jutlustawad. Ja see teeb nende tõenduşt eluaegse armastuse kohuseşt niisama meeletuks, nagu tahetaks eluaegse terwise kohuseşt rääkida!

See on ilus pilt, kui kaks armastajat terwe eluaeg „raske filmawee leinajooki ja pidude hõiskerõõmu“ koos maitsewad.

See on ilus waade, kui elu selge päikese kombel filmaringi piiril looja lähab ja mitte wäsinud ojakese wiisil liiwa sisse ära ei kao.

Kuid iluşad saatuşed on õnneşaatuşed, mitte kohustawad käşud.

Armastuşt kui ka terwişt ei wõi muidugi mitte päratumaks ehk rawitsuseta jätta, ja hää rawitsuse tõttu lähab inimese keskmine elu-, kui ka tema armuiga pikemaks.

Aga armastuse tärkamise, kui ka tema suremise wiimaşed põhjuşed on niisama şaladuslişed, nagu elu alguse ja lõpu põhjuşedki. Inimene wõib sellejärele armastada ehk mittearmastada, niisama wäha tõotada, nagu ta tõotada wõib, wanaks elada. Mis ta tõotada wõib, on see, et ta oma elu ja oma armastuşt hoida püüab.

* * *

See sünnib, nagu juba eespool üteldud, kindla tahtmise läbi, truuks jääda, kindla otsuse läbi, armastuşt üheks suureks elujuhtumiste şaatuseks teha.

Aga suurem osa teeb kül selleks õige kasinaste tõõd, et oma õnne alalhoida. Elu töötab sellel juhtel nende hääks nõnda, nagu Jumal oma teendritele unes annab.

Kui õpetus lõpmata wäikşuse tähenduseşt iganes tarwiduşele wõiks tulla, şiis oleks see kül selle ühendawa ehk lahutawa wõimu kohta, mis igapäewaşe elu tühistel asjakestel abielus on.

Tõsi on, et „abielu loob kahte, ihu ja hinge pooleşt uut olewuşt“ (Ch. Albert). Nagu see ülenewal joonel eduwõima-

luste kaugema piirini wiia wõib, wõib ta teisel juhtel hukatuse äärele ja weel üle selle wiia. Wiimane wõimalus tuleb awalikuks kõigis neis kurbmängudes ja halenaljakates mängudes, mida Strindberg olewikule kinkinud on.

Ta on oma terwe jõuu nende kooselu piltide pääle kulutanud, mis „abielulisi õpetab, üksteist läbilugema," wastastikku oma mõtteid ja sihtisi hukkamõistma, ja neile selkombel kuratlikku jõudu annab, üksteise haawamiseks, ja „teise tublit tööd wigade puruks muuta." Ühe sõnaga, Strindbergi järele saab abikaasade püüdmine, üksteiselt wale näokatet ärakiskuda, kõige tigedamaks tahtmiseks — nõnda siis otse Dehmeli äratundmise wastandiks, kes sellest õnneloowast wõimust räägib, mis wõimalikuks teeb, wastastikku teineteist wale näokattest wabastada!

Kuid Strindbergi abielu-kurbmängud näitawad ühel sihil siiski õiget joont, nimelt et olewiku tundehellamad ja nõudlisemad inimesed eluaegse abielu praeguseid wormisi mitte enam ei suuda kanda. Sest kui isegi sellega kokkulepitakse, et „elu hoolimist ja järelandmist nõuab," siis piab, arwab ta, inimene üheks kättetasumise pahawaimuks saama, „kui ta oma südamlistema soowide maharõhumisega wastolu õhus elab."

Et jaotatud waewad ja mälestused, rõõmud ja mured ka ilma armastuse edasikestwuseta inimesi üksteise külge köidawad; et nad ka sõna sügawamas tähenduses üksteisest lahkuda ei jõua, sest et ikka üks suur tükk ühe olewusest teise oma sisse jääb — see'p see päriselt see siduw pael ongi, aga mitte selged ehk selguseta, kindlad ehk lahedad kohuste mõisted, ja Geijerstami abielu kirjeldustel jõudu on, seda äraseletada. Kui ükskord kooselu mõlemate tundmused sel mõõdul ärakuiwatanud on, et tuulehoog neid koost lahti wõib puhuda, nagu kuiwanud lehti, siis wõib ta teinekord tundmustele nii sügawaid juuri andnud olla, et kui ka kõik lehed, mida kewade oli kinkinud, ära on kistud; kui ka kooselu külm ja paljas näeb olewat nagu talwised puu oksad — ta siiski igal juhtel seisma jääb.

Ei seadlused ega kohuseaimed, ega ka põhjusmõisted ei ole kooshoidmise wiimasteks ja sügawamateks põhjusteks, waid ainult saladusline olewuste kokkukaswamine elus, mis neil ühine on olnud; et nad arusaamata kombel üksteisega nii

kokkuſünniwad, nii et nad ſügawamal kui piibliſõna mõttel tõesti üheks lihaks on ſaanud.

See on ihu- ja hingeteadusline asjaolu, et meeste ehk naesterahwas, kes kõige eſiti oma tundmuste iha teiſele tunda annab, ſelle üle niiſuguſe wõimu kätte ſaab, mis ilmaski täiesti ära ei lõpe. Üteldakſe koguni, et naene weel kaua aega päraſt mehe ſurma teiſele mehele lapſi ſünnitada wõib, mis eſimeſe mehe nägu on. Et tähendatud mõju naeſe juures laialiſem on, on ka tema truudus loomu pooleſt kindlamaks kaswanud, kui mehe oma — ehk ſeeſama mõju kül ka mehe kohta, kuigi nõrgemal kraadil, makſab. Iſegi kui mingiſuguſed ſüdametunnistuſe närimiſed teiſe inimeſe kannatamiſe tõttu ennaſt uue õnne ſekka ei ſega, ſiiski ſaawad need kül mõlemad, kes uues ühenduſes üksteiſe abil oma minewikku äraunustada katſuwad, mõnel teiſel ſihil ikka ja alati üht kolmandat eneste wahel leidma.

Abielul on, lühidalt ütelda, nii kindlad ſideſugulused inimeſe kehalistes ja waimlistes elutingimistes, et tarwis ei ole karta, nagu ſaaks lahutuſe wabadus polügamiaga (hulga abieluga) ühetähenduſliſeks. See wabadus ei kaota muud midagi ära, kui eluaegſet orjapõlwe.

* * *

Igale mõtlejale on päewaſelge, et õige ſugulik kõlblus ilma waraſete abieludeta peaaegu wõimata on. Seſt noortpõlwe ainult elukarskuſe, kui ſelle küſimuſe ainukeſe õige wastuſe poole juhtida, on — nagu juba ennemalt üeldud — kuritöö nooruſe ja inimſuſe wastu; kuritöö, mis looduſe põhjusjõudu, elutuld üheks maa-aluſeks hõõgawaks leegiks teeb.

Aga waraſete abielude tagajärjeks piab waba lahutus olema.

Juba ſiis, kui abielu-küſimuſe wälimiſt külgegi lähemalt tundma õpitakſe, ſaadakſe aru, et R. L. Stewenſon õige koha pihta on trehwanud, kui ta ſuuremat hulka abieluſi „ühte ſorti ſõbruſeks“ nimetab, „mille kohta politſeil midagi ütlemiſt ei ole“ ja „poolehoidmiſt,“ mis ſelle elu tõttu tekkib, ſelle lõbuga wõrdleb, mida wahetewahel mõne teatawa puu-

wilja maitsemine, mida külaliste wahel ümberkanneka wast kaufist wõetakse, walmistab!

Aga põhjus, mispärast nii palju abielufid nii leigete tundmuste pääle põhjendatakse, oleks ehk wähemalt ülemates liikides see, mis üks noor rootslane ütleb: ta ei tunda peaaegu mitte ühtegi meest, kes omale kõigepalawamalt armastatud naesterahwa naseks oleks wõtnud. Sest selajal, kui ta puhtalt armastab, ei wõi ta weel abielusse heita; kui ta 30—40 eluaasta wahel seda wõib, siis piab ta juba alamate tundmustega leppima.

Aga isegi siis, kui niikaugele on jõutud, et waraseb armuabielud harilikuks asjaks on saanud, siis seistakse edespidigi weel selle korra ees, mis ülemates liikides walitseb: et abielu armastajaid kokkuköidab, enne kui armastus ennast weel täielikuks ei ole teinud. Sellepärast seisab tõsine tõde nendes Margueritte wendade sõnades, mis nad tema waba lahutuse kaitsemise juures rääkisiwad: et noor neiu seda weel läbielanud ei ole, milleks ta ennast laulatuse juures kohustas, sellepärast ka suurem hulk abielu lahutusi juba esimesel pulmaööl pääle hakkab.

Sellepärast on waba lahutus nende noorte inimeste tingimata nõudmiseks, kes teadwad, et hinge kui ka tundmuste wallas ärawõitmatab muutused ettetulla wõiwad, ja selle järeldusel sagedaste armastuse salajas omanduse õiguses warjupaika otsitakse, abinõuusi tarwituse wõttes, mille tõttu ettemõtlemata abielu seadusliši sidemeid katkikiskuda wõidakse.

Kül keegi ei tunne paremine, kui noorus, et mingi armastuse worm ilusam ei ole, kui see, kui kaks noort inimest üksteist nii wara on leidnud, et nad isegi ei tea, millas nende tundmused elule ärkanud on, ja siis igas saatuses üksteise järele käiwad, mis neid mõnikord ka surma wiib — sest sagedaste ei luba elu inimesele niisugust õnne ülimõõtu. Ei ole suuremat õnnewõimalust üksikutele kui ka uuele põlwele, kui armastus, milles nad wanaduses weel üksteisele wastutulewad, kus nad ühises edenemises kokkukaswada wõiwad; kus mõlematel ühised noorusе mälestused ja tulewiku eesmärgid on; kus ialgi ühe kolmanda wari kumbagi pääle nende seast ei

langenud ja nende lapsed omalt poolt sellest suurest armastusest und näewad, mida nad wanematest wäljasärama nägiwad.

Oleks see imeline armastus tõesti esimene ja ainukene, mis igale noorele mehele ehk neiule wastu tuli, ja oleks wõimalik, seda õigel ajal teoks teha — siis ei oleks kõlblusse ega lahutusse küsimusi olemaski!

Aga tänapäewane noorus teab, et see armastus mitte kõigile osaks ei saa. Ta on kirjandusest, elust, oma enese hingest nii palju armastuse muutlikust meelest tundma õppinud, et juba kiusatud tunneb, selle noorpõlwele isade ja emade luulelist usku armastuse igawese kestwusse sisse soowida, mis aga — niisama kergesti ärakustus, nagu praegunegi! Wahe on ainult see, et kuna endistel aegadel süte õhuga rahul oldi, nüüd aga ikka tuld tahetakse saada.

Olewik teab, et kuigi noorus kõigekindlamaks abielu põhjaks olla wõib, ta sagedamine otse selle wastu on. Siin on hullem juhtuwuste sõgesikumängu koht, kui kusagil mujal. Mees, kellega koos üleskaswadi; neiu ehk noormees, kellega kokkutuldi, kui armu elu alles ärkanud on; mees, kelle käes süda esiti wangis oli, kellest aga pärast kuuldi, et ta olla „kedagi armastanud"; see, kellega kokku trehwati, kui teiste armuõnn õhku igatsusega täis täitnud — need ja sarnased juhtumised, aga mitte isiklik walimine, teewad sagedaste noorust armastuses otsust.

Siis algab tema loowa tegewuse luulekujutus, et tõsist elu aatepildi järele ümberkujutada, mida omale sagedaste mõne kogemata juhtumise mõju all on omandatud. Sellepärast pole imestada, et suurem hulk, kui nad kümne aasta järele oma esimese armu eesmärki näha saawad, tänulikku õhke-ohkamist taewa poole saadawad, kes selle armastuse „õnnetumaks" tegi!

Kui see mitte sõna harilikus tähenduses ei sündinud, siis on ta teisele nende seast sagedaste palju kurwemaks luoks. Ja nimelt noorus, mis oma armastust usus tema kestwusse sisse wiibimata teoks teeb, saab päälesunnitud armastuse läbi sagedaste oma puhta tahtmise, wärske julguse, hõõgawate aadete ohwriks!

Sest mida noorem keegi inimene sõna rikkamas tähenduses on, seda rohkem on tal luuleandi, mis tõsist elu unistuse

järele ümber muudab. Huultepaari peenike lookjoon uuendab muinasjutu imet: iga kärnkonn, mis säält üle libiseb, muutub roosiks. Kuigi waheſt ſelguſeta aimamine üles tahab tõusta, kui iga tõſine mõte, iga ſüdamline tundmus waikiwa tühjuſega ehk tühiſe lobaga wastastikku juhtub, ſiis töendab luulewõim loomuaimduſele üsna kergesti, et waikimine tähendada „ſiſurikkuſt“ ehk rohke kõne awaldada „otſekoheſuſt.“ Igas wanaduſes, aga nimelt weel kõne all olewas, on armastus ſuur ebauſk. Kindlal ſammul, nagu kuutõbiſed hädaohtude ſiſſe, tormawad ka need auuwäärilised otſuſele jõudmistesſe. Ja ſeda ilmſüütuſe julget meelt puistab praegune kõlbluſe mõiste eluaegſete karistustega üle. Ettewaatlikud leiawad ſelle wastu ſagedaste aja jookſul ſuuri wäärtuſi — nende eneſte odawama wäärtuſe tõttu!

Inimeſe elus tuleb palju enam tähtſaid asju ette, kui paljalt pulm ja lõpuks ſurm. Paljugi wõib inimeſe hingega pulma ja ſurma wahel juhtuda. Moodus olew arwamine, et ſee kõik, mis üht abikaaſat teiſeſt lahus piab, kurjus olla, mida ära tuleks wõita, kuid kõik, mis neid üksteiſe külge kõidab, häädus olla, mida edendama piaks — käib elu lihtſaksteqewa tarkuſe kilda, mis hästi odaw ja ſelle tõttu ka igalpool wedelemas on.

Seſt ſuurem tarkus makſab kallimat hinda.

Mingi aſi ei tule harilikumalt ette, kui ſee, et kui naene alles abielus armutundel ärkas, ſiis on ta armaſtuſt armaſtanud, aga mitte oma meeſt. Sagedaste näeb ta, mis üks noor naiskirjanik lühidalt kirjeldanud on: kui abielu punaſe udu lahku on ajanud, kui were rahutus waigiſtatud on, ſiis ſeiſab ta külmetawa ja jänutawa hingega ühe mehe ees, kellega teda mitte ainukenegi hingede-ükſuſe kiukene ei ühenda.

Aga ſagedamine kui oma tundmuſte läbi, ſaab naeſterahwas tundeſügawuſe koidukaſte läbi petetud, mida noorus ja armaſtus ka kõige kuiwemategi meeſte-hingede üle wälja-laotada jõuawad, ſee on kaſte, mis hommiku tulekul ärakaob. Üks teine meelte pettus, mis praeguſte läbikäimiſte aegadel palju armaſtuſe ekſikäikuſi ſünnitab, on ühe, meile wõõra, rahwuſe iſelaad, mis ſiin iſiklise algupäralſuſena talitab — kuni ta wiimati igapäewaſe elu koguni iſeſuguſe wiiſiga oma wale

katte alt wälja tuleb, hoopis teisel näol, kui temast seniseadik nägema oli harjunud.

Teistel juhtedel tähendab see kõik, mis noor naene omas abikaasas näeb, ainult meest. Aga pääle kahekümnenda eluaasta esimese aastakümne esimeses pooles käib naesterahwas nii sügawalt mõjuwatest mõtte- ja tundewiisi ümberkujutustest läbi, et tal mõneaastase abielu järele tundmus on, nagu seisaks ta ühe temale täitsa tundmata mehega koos.

See pettepiltide aeg nooruse algul käib ühe teisega nooruse lõpul kokku. Ei ole naene sinnamaani armastust weel kätte saanud, siis on see hingeline silmapilk kätte jõudnud, millal iga tundmuste-sõgedus maad wõib wõtta. Nii on ühekülgne armuihaldus, walminud naeseolewuse igatsus lugematal korbadel mõnd ülitublit naest niikaugele saatnud, et ta omad pärlid — kül mitte täht-täheliselt piiblisõnas nimetatud loomade ette — aga wähemalt tühjusesse on wisanud, kus neist niisama wäha lugu peetakse, kui teatawate loomade ees.

Meeste kohta on teised ehk sellekohased wõimalused olemas, et warane abielu enesepettuse pääl põhjeneb.

Aga isegi siis, kui armastus tõsine ja hästi põhjendatud oli, tõusewad ülemaltähendatud wastolude nõidusest weel lugematad põhjused ebakõlaks, mida parandada ei saa.

Nii on loomusi, nii lihtsaid, et nad päris lonkrud, nii mitmekesiduseta, päris ühekülgsed on, ka nii labaseid, et nad koguni üksluiselt töötawad. Need ep need ongi, kes harilikult ikka armastawad, täielise allaheitwa meelega. Aga kui nad naesterahwad on, siis maksab nende kohta Göthe sõna, et: naesterahwa kohta on kõigesuuremaks õnnetuseks, kui ta armastab, aga ise armas ei mõista olla. Alles täieline julge olek annab neile loomudele seda tasakaalu rahu, seda enese pääle usalduse wabameelt, mis „õnne sisemist naeratust“ ettetoob, mille kaudu ka nemadki huwitawaks saawad. Aga need loomud, mis kõige rohkem õnne wäärt olekswad, tulewad enamiste alatistes hingemuutustes üles- ja allawoolawate tujuinimestega kokku, kes iga tuule järele tantswad, aga ialgi sügawalt armastada ei jõua, ja sellepärast ka peagi seda lihtsust ja tõsidust elu ja surma wastu, mis neid esiti oma wastalise loomuga äranõidus, enam wäljakannatada ei suuda.

Niisuguſed inimeſed on ſagedaste luuletajad, kunſtnikud, mõtlejad, kes armastuſe poolt alatiſi kõdistuſi tahawad. Nende aruſt tähendab armastama „hommikul uute ſõnadega huultel ülesärkama," ja nende armu ſaatustel on ſelle tõttu niiſugune ringjookſu kiirus, mida kun käiguga marſi ümber wõrrelda wõib. Nagu mõne loomuſe kohta eſialgne kergemeelne ühinemine eluaegſeks kokkuköitmiſeks wõib ſaada, mille tõttu tundmuste ſügawuſed kokku hoiawad, ei ſaa ſedaſugu loomudele — nende tundmuste päälſikaudſuſe tõttu — mingit tõſiſt kokkuſiduwuſt ofaks.

Sagedaste on õieti need, kes oma hingehelewuſi, oma ülisuuri tundmuſi kõige peenemalt kirjeldawad, omas armastuſe tegewustes wäiklaſeb, eneſearmaſtajad ja hoolimatalt kõwaſüdamliſed on. Seſt nende waimliste kultura jõuudude tagawara kambri ſuurus määrab nende tuntawat ja rääkiwat olewuſt, kuna nende tundmata olewus tegewustes ja talituſes otſuſtandew on. Ja ſee wiimane „mina" ſeiſab aastaſadade kauguſel nende kultura-minaſt tagapool! Kes aga kõnes kaſin ja kare, ehk olemiſes kehw ja ükſluine on, ſellel wõib ſagedaste ta ſiſemuſes niiſugune peenſus olla, et ta ſeda ainult omas tegewuſes nii ülesnäidata ſaab, nagu teiſed ſeda ainult ſõnades teewad. Aga meie ajal leidub filmapilkuſi kõnelemiſeks nii rohkeſti, tegewusteks aga paraku õige harwalt — ja nii lähawad naeſterahwad wiimaſteſt mööda eſimeste juurde. Kui mitugi naeſt ei ole hiljemine iſeeneſe käeſt — lõuamehe tegeſi nähes — küſinud: kuidas ſee ometi wõimalik oli, et ma niiſuguſt meeſt armaſtada wõiſin? Kui mitugi ei ole waikiwa mehe tegewuſi tunda ſaades õhanud: kui kahju, et ma teda ei mõiſtnud armaſtada!

Aga ühel ehk teiſel juhtel ſai ta — wastikolude ſeaduſe läbi — temaga ühendatud, ja tunneb ſelles ühenduſes oma olewuſe paremaid wõimaluſi ſurewat ehk põdurateks jäämat!

Kõige ſagedamine ekſiteele wiiwad pettepildid on need, mida need tegewuſed ſünnitawad, mis armaſtuſe mõjul elule ärkawad. Seſt need ei näita mitte iſikluſe ſiſu üles. Niikaua, kui armaſtus oma õnne päraſt wõitleb, wõib ta harilikku inimeſt millegiks kõrgemaks ümber muuta, kui ta muidu on, niiſamuti ka millegiks alatumaks. Kui wõitluſe põ-

newus möödas on, saab selgeks, et armastus, iseäranis mehepoolne armastus, seda wäärt ei olnud, milleks ta ennast esiotsa näitas.

See ei olnud mingi isikluse kaswamine, waid ainult ülejõuu ajamine, armastuse õhinal.

Aga see, kes teda armastanud oli, wahib omad silmad pärastpoole neid omadusi otsides pimedaks, mis ta ennemalt nii selgesti nägi!

Kes niisuguși ühel ehk teisel möttel puudulisi armastanud on, õpiwad nende kaudu kõigekallimalt ostetud inimese tundmise tõde tundma, tõde, mille eest süda ennast nii kaua kui wõimalik on, ära pöörab, et: kuigi meie ka mõne inimese eest oma eneste werd ojana woolada laseme, sellega ei saa meie temale ainust tilkagi rikkamat ehk auusamat werd sisse pumbata, kui see, mis ta enese südamest läbi woolab!

Seda saladust on nii mõnigi neist abieludest tundma õppinud, kus kindlat sõbrust, ustawat seltsimehe-meelt küllalt leida oli, nii siis neid tundmusi, mida otsekohe kindlateks abinõuudeks armastuse ekstituste wastu soowitatakse!

Sest kui sagedaste ei leidnud üks neist üksteise kaasas ja üksteise hääks töötawatest abikaasadest et nad teineteist ialgi waimlisesse tegewusesse ei pane, et hing kunagi teise sügawusesse ei ulata? Wäljaspool seiswad näewad, et nad üksteisele nii passiwad, nagu „käsi kindasse." See ütelus on õige, sest kinnas on tühi ja otstarbeta, kui ta mitte käe ümber ei ole. Aga nagu käsi kätte ei passi nad mitte! Ja sellepärast juhtub sagedaste, et üks ühel päewal kirglikku igatsust hakkab tundma, üht teist kät leida, kes tugewalt ja waikselt temaga kokku passiks ja nii tema jõudu kahekordseks teeks; et hääl, mida olati tühjusesse wälja räägiti — millele igakord truu wastukaja wastuseks oli — lõpuks igatsuse käes tummaks jääb, ühe teise hääle poolt wastust oodates, mis sügawalt, tumedalt räägib, sõnu, mida ta weel ialgi kuulnud ei ole!

Paljudest abieludest leitakse mehi, kes naese kohta nii kõrgeid mõtteid mõtelnud, nii pühalikka unenägusi näinud, et nad tema tundmusi ainult oma hinge läbi ärawõita mõtlesiwad, ja halwaks pidasiwad, temale midagi muud, kui oma kõigeparemat pakkuda, oma isikluse kõigerikkamat sisu. Aga nii-

ſugune mees ſai ehk naeſe, kes ainult rahakogumiſeſt aru ſaab ja ainult libitſemiſt tahab. Kui nüüd mees oma hinge üliriikkuſe wälja laotab, ei aimagi naene, millal teiſe helewus kõige kõrgemal ſeiſab; tema aruſt ei wõi waikſus midagi rääkida; tema ei ſuuda teiſe mõtteid jagada; ta ei jõua raskelt aruſaadawuſt ärakanda, ja ſaab ikka ſagedamine teiſele oma nukra mõiſtmataufega ehk lahke kerglufega wastu tulema.

Oma raiutud kujudega on Norra kujuraiuja Gustav Vigeland iſeäranis ühes kunſttöös mehe ja naeſe wahelmiſt kurbmängu ſuuruſt mõjuwalt ſilma ette toonud, mis oma lihtſuſe pooleſt õudſet tundmuſt äratab: mees ja naene ſeiſawad üksteiſel nii lähedal, et ühe õla teiſe omaſſe puutub. Aga nende palged ja waated on teiſel teiſe külge pöördud: juſt kui winklimõõdu kaks liiget on nad oma alguspunktil koos, aga ſihid, mis ſäält edaſi lähawad, piawad lõpuks otſatumaſſe kauguſeſſe lahku minema!

Lahkuminek hakkas ehk nende wahel waſt ſiis pääle, kui üks teiſe äraolekut tundis, kuna ta iſe ſääl juures oli. Ehk kui üks tundis kehad hingede wahel olewat, teine aga hinged kehade wahel. Ehk kui üks teiſe waimliſe ehk tundmusliſe ülijõuu all wabaduſe puuduſt tundis. Ehk kui üks märkas, et ta ialgi oma ſiſemiſt olewuſt awalikuks teha ei wõi, ilma et ſee teiſe pääle tagaſitõrjuwalt ei mõjuks. Nii wõiwad kaks ilmaſüüta inimeſt üksteiſe elu ühiſes ſängis ja ühiſel laual lõpmata igawaks ja ükſikuks teha. Kumbki ei ſaa teiſelt ſeda, mis ta ſiſemiſel loomul tarwis on — ja mis üks annab, ſaab teiſe loomule ainult ſunniks. Mitte ainukeſelgi toonil ühe hinge ſees ei ole teiſe hinge toonidega kokkukõla; mitte ainumaſki liigutamine ſwere ſees ei jõua teiſe werd kihama panna. Pea on kannatamata mitmekeſiduſed, pea kannatamata ſarnaduſed, mis piina ſünnitawad; kumbki leiab teiſe juureſt „neid wooruſi, mida ta põlgab, aga mitte ainukeſtki wiga, mida ta armaſtab.“ Selle juures wõib täieline wälimine rahu walitſeda, jah, koguni teatawal mõõdul lugupidaminegi ja poolehoidmine. Et ſee arutu hulga abielude ſaatus on, ei panda ſeda üleüldiſelt tähelegi, ſeſt et abielu edaſi käib — kui mitte keegi kolmas ei tule! Ja nimelt ſelle kohta, kui kolmas ei tule, on Karl Larſeni kakſikraamat „Miks ſa näed

pindu?“ ühe õnnetuma abielu, millel wälimine ajalugu puudub, tüüpusliseks kirjelduseks. Kumbki abikaasa jutustab oma elulugu, ja mõlemad räägiwad tõtt, niipalju kui nad seda näewad. Keegi ei tea teiseşt mingisuguşt alandawat joont; mõlemad on tublid inimesed ilma kurjade himudeta, ainult teatawa tühja ruumiga. Kumbki seisab keskmiseşt liigiş kõrgemal, nõnda et nad igapäewase inimese naeruwäärilişte jõledustega üksteisi ei waewa; kumbki ei purusta elu loomuerandite kirgede läbi. Sisemises olemises on neil üheşugused waated ja huwitused; wälimises on nad ühise ringkonna sees. Mingisugused juhtumised, mis sisemuşt häkitselt täieliselt awaks, ehk wälimuşt häkitşelt ümbermuudaks, ei tule ette: kõik käib häädе inimeste ümbruskonda, hääkskiidetud saatuste sekka.

Aga need inimesed, kes nooruses wastastikuse armastusega ja hää tahtmisega, seda alalhoida, kooselu algasiwad, lõpetawad seda teadmisega, et nad kahes, üksteiseşt lahusseiswas ilmas elanud on.

Kiriku mõiste järele wabastas ühe abikaasa abielu kohuste täitmata jätmine teişt abikaasat truuduse pidamise kohustuseşt. Tulewiku hingetäiuslisema waate järele saab sel kombel iseeneseştki mõista olema, et inimestel samasugune õigus on, abielu, mis waimliseł mõttel puudulik on, äralõpetada. Ja niisama palju wõimatuşi wõib abielu waimlişte nõuete täitmises ette tulla, kui inimesi on; järelikult ka niisama palju lahutuse põhjusi. Ei ole enam küllalt, et — Kierkegaardi üteluse järele — „üleüldişt teoks teha“ wõib, seşt saadik, kui inimesed arusaawad, et armastus ihuliseş kui ka hingeliseş mõttes kõigekõrgemal mõõdul isikline on.

Eespool on ainult kindlaid tüüpusliși õnnetuid saatusi tähendatud. Hulk kurbe eraşaatusi on siin päris tähelpanemata jäetud. Niisama ka need lahutuse põhjused, milles ainuabielu jutlustajad tõsişt õnnetuşt näewad: joomahaigus, kehalik liigategemine jne. Seşt aateilma harilikuks eluilmaks tehes lepiwad nad järele, et niisuguşed asjad lahutamiseks tublid põhjused olla. Piinaşi, mida hing kannatab, wõidakse nende arusaamise järele Jumala abiga ärakanda, kuna tal, paraku, weel kombeks ei ole, wahele astuda, kui — mees oma naeşt wemmeldab! Ja mida kauemine keegi hing kanna-

tanud on, seda kindlamad on nemad, et ta ka edasi võib kannatada.

Nemad ei näe ka seda, et üks olukord päältnäha — aga võib ka olla, seestpidi — kaunis kena näib olema, kuni aastakümnete järele tund tuli, mis kellegi inimese hinge halasti kiskus, nii et see mõnikord omas kõrguses, sagedamine omas terwes närususes, nähtawale tuli. Juhtus wiimane lugu, siis sai sellega see, mis enne wõimalik oli, sest silmapilgust saadik wõimataks.

Kunstnik wõib sekundide jooksul seda awaldada, mille järele sõnad wiletsalt ümber kobawad.

Niisugust suurepäralist awaldust annab Agnes Sorma „Noora" wiimases etteastes. Esiti mehe järele suurte, metsikute, mittemidagi nägewate silmadega hiilades, poollahtise, mittemidagi awaldawa, peaaegu lolli suuga; siis täieliselt nägewate, laialt walwawate pilkudega, mis omast tumedusest põlastuse sõdemeid külwawad, kuna huuled jälestuse käes wärisewad; lõpuks silmadega, mis sissepoole waatawad, mustad ja surnud on, nagu hallikad pärast päikse loobet, huuled tarretanud kurja saatuse külma käes, mida enam wõimalik muuta ei ole. Kes teda nii näinud on, see teab kõikumata kindlusega: nii on tuhanded naesed elutõsiduses seisnud, nende silmapilkude sees, mis muutmatalt otsustawad kui surm. Aga nad ei ole äraminna wõinud — ja igal pool elus nähtakse niisugust lahkunuid naesi oma meeste kõrwal! Weel sagedamine üks hingetäiusline mees ehk naene niisuguse tubli abikaasa kõrwal, kes kodu jäänõõltega täis täidab. Ühel päewal tormab aga see mees ehk naene minema, sest kodune õhk oli nii lämmastawaks läinud, et sääl enam hingata ei saanud. Üleüldine arwamine kahetseb — tublit, mahajäetud abikaasat, kes teise oma külmusega minema ajas!

Et hing surma ja elu wahel ühe „kas -- ehk" ees seista wõib, sellega ei taheta kohe kokkuleppida. Hing on „waim, nägemata ja hukkaminemata olewus"! Et tema elutingimised niisama muutlised ja mitmekesised olekswad, nagu organismuse omad, selleşt ei taha see „aatemeel" aru saada: Jumala abiga wõib ju igaüks oma hinge äralunastada. Aga see abi on sellesuguses hädas niisama kindlusetu, nagu mere-

hädaski — ja ka sellel puhul ei leita, nagu Nietsche ütleb, mitte hukkaläinute tootuse-tahwlid, waid ainult ärapäästetute omasi templides.

* * *

Kui üks mees ehk naene ennast lahutada laseb, et uude abielusse astuda, siis oldakse iseäraliselt ajawaimu tuimuse üle walutundmuses pahane. Jah, üleüldse ei arwatagi wõimalikuks, et ka abielu oleks walu kaasa toonud. Isegi need, kes waremine üht abielupaari üliwäga kokku arwasiwad passiwat, unustawad selle oma arwamise kohe ära — kui teine abikaasa on „üht kolmandat sinna wahele astuda lasknud"!

Ja siis ei unustada mitte üksnes endiseid arwamisi, waid ka elutarkus lastakse meelest minna: et kui kaks abikaasat täiesti üks on, siis keegi kolmas ju ruumi ei leiagi puutüwi ja koore wahel. Wastasel korral tuleb kas warem ehk hiljem ikkagi kolmas sinna wahele. Mõnikord on see wahele tuleja laps, teinekord eluülesanne, sagedaste uus tundmus — aga ikka tuleb midagi, sest et loodus tühja ruumi ei salli, kõigerohkem wihkab ta seda abielus. Hinge ja ruumi awaruses ei saa keegi teise asupaika omale wõtta, waid ainult seda paika, mis teine tühjaks on jätnud ehk mida ta kinnipidada ei suutnud. Wiimasel juhtel on õige, seda kaudset saatust sinna juurde arwata, mis kirjanikkude poolt armuasjus südameta inimestele nende hoolimatause tõttu osaks saada lastakse. Aga ka selles, kirjanduses ettetulewas piiritikkude edasinihutamises on üks üleüldine õiguse kahtlus ette astunud.

Luuletus täidab kõigetäielisema wabadusega oma kohut, armastuse saladusi uurides, millede järele hingesi ja meeli külgitõmmatakse ja äralükatakse, mida waliku suguluse seadus määrab, kes ikka südimine selle suguluse olemist ülesleida püüab, et armu jõuudusi kõrgema edu poole juhatada. Kirjandus on nende ülesleidjate seast kõige tähtsam. Ja sellest põhjusest on küllalt, temale täielist wabaduse eesõigust anda, ilma milleta ta üleüldse seda ei saa olla, milleks Brandes armastuse luuleid on nimetanud: mingi aja tundeelu tugewuse ja soojuse kõigepeenemaks mõõdupuuks.

Et kirjandus ſagedaste niiſuguſeks wäeks ſaab, mille kaudu armuwallas rahutus tõuſeb, on ſelge. Ja nii töötab ta ikka mingiſuguſel mõõdul õnnetuſe kaaſas, mis luulekujutuste ehk mõistuſe libitſuſe põhjal tõuſeb, ja mille käeſt kindel ja walminud iſiklus ärapääſeb. Nõrgad ja ärawõidetawad on aga need, kes omas armastuſes ehk omas uſus ſeda ſihti omaks wõtawad, mis neile ühe teiſe tõukamine annab.

Ka armu pallimängu — mis teatawates ringkondades abieluſi aſutab ehk rikub — edendab ſuweõhk ja laiskus. Kuid igal aastaajal leidub mehi ja naeſi, kellele iga aſi palliks ſaab, mis nende luulekujutuſt ehk edewuſt liikuma paneb. Mingi iſeteadwus ei ole õigusliſem, kui oma tahtmiſe jõudu ja oma eneſe auu iſikluſe ſedaſorti tarwitamiſele takiſtuſeks ette panna. Mis mängule ajab, ſee ei ole tundmustegi wõim. Ei, ſee mäng on hingeliſe waeſuſe ainukene ülesleidus, armu harimatauſe tundemärk. Ainult peenemate tundmustega inimene wõib igas eluwallas eluilu üle rõõmustada, mille abinõuuſi tal eneſel ei ole. Alles wähaſtel inimeſtel on niiſuguſt kulturat, nagu Athena linna kerjuſel oli, kes Alkibiadeſt tänas, et ſee olla temale kalliſkiwiſi kinkinud — mida Alkibiades muidugi eneſe ehteks kandis ja kellelegi ära ei andnud -- aga mida nähes kerjus wabalt wõis rõõmu tunda! Inimeſte kui ka aſjade kohta niiſuguſt, kõigeſt omandamiſe ihaldamiſeſt wabaſtatud, rõõmſat meelt kätteſaada, ſee on peenema kultura iluſam õis.

Kuid uuema-aja wigaſte erkude tõttu tekkib armaſtuſesſe warguſe-haigus. Inimeſed waraſtawad teiſi inimeſi kord ſedaſama feltſi haiguſe tujus, nagu ſee on, mis Pariſi daameſi moodikaupluſte uuemoeliſte uudiſte waraſteks ſunnib; kord ſelleſama tooruſe järeldusel, mis laſt laſeb kõiki lilleſi ära puruſtada, mis aga ſilma puutuwad; kord ſelleſama himu tõttu, mis kogujat kihutab, ikka uuſi numbriſi endiſe ſumma juurde liſama.

Kui inimeſte waſtu üleüldiſelt tundmuſte pooleſt niikaugele on jõutud, nagu kunſti armaſtaja — kuid mitte kunſtaſjade koguja -- kunſti waſtu on, ſiis ei ſaa kõigeſuurem rõõmude rõõm — rõõm inimeſte läbi inimeſtele — mitte nii ſagedaſte armu ekſituſte läbi ärarikutud. Kerglaſe meeleolu

juures oma isikluse wabaduse pääle tuetada, on selle mõiste niisama suur kurjaste prunkimine, nagu selle wabaduse nimel tormi ajal mere pääle purjepaadiga lõbusõidu ettewõtmine!

Isikluse wabadus ajab suurele julgustükile, suurt elusisu kätte wõitlema. Aga mitte selleks, et hädaohtudesse tormata, kus enese ja teiste elu ühe tühise asja pärast mängu pääle pannakse. Waid olukordade sisse tahetakse jõuda, kus mitte ühte sajandikkugi oma sisemisest „minast" kaalu pääle ei tuleks panna. See tähendab: oma isiklust ei näidata mitte üles, waid raisatakse ära. Sest kõik tegewused, mis alamad on kui meie, alandawad meie isiklust.

Häwitawaks wõib ka saada, talitusi täita tahta, mis suuremad ja tugewamad on, kui meie ise. Kes iseäralisesse saatusesse julgeb tungida, sel piab, nagu näituseks mägede otsa ronijal, ülikõwa jõud ja selleşt tõusnud kindluse julgus olema. Sest muidu saab julgustükk ainult siis kordaminema, kui kõik ettearwamise järele lähab. Ettenägemata äparduse ajal on aga ilma tagawara jõuududeta ettewõtja kadunud. Ja sellepärast on üleüldisel arwamisel õigus, kui ta kordaläinud julgustükki ülistab, seda aga, mis nurja läinud, koguni hukka wõistab.

Suurem osa inimesi ei saa oma ettewõtete tagajärgedest mitte jagu. Nagu sadulast mahakukkunuid ratsasõitjaid weawad neid koguni wastupidises seisukorras, kui ta enesele oma tegewuse algul ettearwanud oli. Nii on mõnigi armupaar, kes endised sidemed katki kiskus, manitsewaks näituseks saanud, kuidas mõtlemata tegu mitte eluülendawaid, waid eluhäwitawaid järeldusi toob.

Hukkasaamine wõib ka elu kõrgem punkt olla. Aga nappusesse jäämine on ikka allawajumine. Kõigist poolikuteşt asjadest selles elus on poolik plaan iseäraliseks saatuseks kõige wiletsam.

Sellepärast, kui uus tundmus inimese üle wõimust wõtab, kes omas saatuses peremees ei ole, on mõistlik, seda tundmust niisama rohkesti kannatada lasta, nagu luike Anderseni muinasjutus — kuni ta luigeloomus awalikuks saab!

Ja sinna juurde tuleb weel, et wähadel inimestel, kes noorusest juba wäljas on, julgust ehk jõudu niisugusteks uuteks juhtumise-saatusteks on, mis tõsist eluülendust tähenda-

wad. Suurem hulk paneb parema meelega oma isikluse oma ülesande pandiks, kannab oma saatust auuwäärilise kannatusega ja püüab selleſt paremat kätteſaada. Ja tõſi on, ehk kül ſagedaste ſelle wastu waieldakſe, et terwes ilmas ſuurem hulk inimeſi nii teeb ja ikka nõnda tegema ſaab!

Need, kes ſeda ſeaduſe keelu mõjuks arwawad, et mees naeſt mitte maha ei jäta, unuſtawad ära, kui ſuurel mõõdul hingeliſed mõjud lahutuſt kergeks on teinud, kõikideſt keeludeſt hoolimata. Meie ajal leidub weel harwalt niiſuguſt kõrgimeelſet meeſt ehk naeſt, kes oma abikaaſat wägiſi kinni piaks, kui ta mitte ſelles kindel ei wõi olla, et ſelle lahutuſe läbi, milleks ta luba andis, lahkuja kindla hukatuſe ſisſe ei läha. Harilikult tarwitawad ainult ſarwiliſed ja madala mõttega mehed oma õiguſt lahutuſe takiſtamiſeks. Kuigi ſee õigus ära kaotatakſe, ega ſiis ometi need mõjud kaduma ei läha, mis nüüdki abikaaſaſi koos hoiawad, ehk nad kül ſagedamatel kordadel lahti wõikſiwad ſaada, kui nad aga ſeda iſe ſoowikſiwad?!

Kes endid kergemeelſelt lahutakſiwad, kui neile lahutuſe wõimalus kergemaks ſaaks tehtud, olekſiwad need inimeſed, kes nüüdſe keelu ajalgi üksteiſt ſalaja petawad. Tõſiſtele on lahutus ikka tõſine. Enne kui inimene tundmustega ja ſõnadega teiſele, kes teda armaſtanud on, ehk weel armaſtab, haiget hakkab tegema, on ta iſe lõpmata palju kannatanud. Tänutundmus ſuure armaſtuſe eeſt on ſagedaſte mõnes wabas ühenduſes palju tugewamalt kokkuſidunud, kui ſeadus ſeda teha oleks wõinud. Jah, õrna ſüdametunniſtuſega inimeſel on need ſidemed, mis wabas ühinemiſes köidawad, palju tugewamad kui ſeaduſliſed, ſeſt et ta eſimeſel juhtel iſeeneſe ja teiſe iſikluſe otſuſtawat walikut paremine on kätteſaanud, kui ſiis, kui ta ſeaduſe ja ſeiſuſe nõudmiſe järele oleks teinud.

Kuigi mingid õrnad tunded ſiin oma tagaſihoidwat wäge ei awalda, ſiis piawad ometi paljudki inimeſed paremaks, parem wigaſte laewade kombel ſelleſama ranna äärde jääda, kui et igaüks iſe poole uute tundmata ſaatuſtele wastu tormaks.

Inimeſe loomu peetakſe liig lihtſaks ja wastupidawaks, kui arwatakſe, et ühe katſe järele teine tuleks, niipea kui lahutuſe wõimalus waba oleks. Mitte ſeadus, waid elu iſe tõmbab ſiin piirid ette, milledeſt üle ei ſaa. Sügawamatele loo-

mudele, kes endid üheſt ühenduſeſt lahti on kiskunud, on ſagedaste ſelle tõttu nii ſuur walu oſaks ſaanud, et nende elu wärwid igawesti kahwatuks jääwad.

* * *

Emakohusteſt wabastamiſe küſimuſe arutamiſes ſai ſee pääſetee tagaſilükatud, kus armastuſele ſellega wabaduſt tahetakſe muretſeda, et lapſed riigi hooleks kaswatada jäetakſe. Wanemate maja wäärtus ja tähendus ſai ſelle juures nii waljult kui wõimalik tõendatud.

Siin on aga koht, ſelle arwamiſe ühekülgſuſt näidata, et tähtſamat ei ollagi, kui et wanemad oma laste päraſt kokku jääkſiwad — kuna põhjusliſelt ikka ſelle pääle piaks tuldama, *kuidas* wanemad kokku jääwad ja *milleks* nad iſe ſelle kokkujäämiſe tõttu ſaawad.

Mida alandawam kooselu nende iſiklusele on, ſeda wähem tähenduſt on tal laſte kaswatamiſe kohta.

Ainult ſee, kes abielus otſekohe Jumalaſt ſeatud elukorda näeb, jumaliku mõistuſe teokstegemiſe wormi wõib uskuda, et ſarnaſes korraldusſes häädus inimlikka puuduſi üleskaaluma piab. Need, kes arwawad, et abielusſe kokkujäämine ikka terwiſt ja kõlbluſt edendab, piawad ka ſelgeks tegema, et hingeliſelt langenud abikaaſade nüridad abielu kombed puhasteks hallikateks uute olewuste ſünnitamiſeks on; et nende wastaſtikuste tülide mõjul laſte õnn paremine kosub, kui ainult ühepoolſe rahuliku kaswatamiſe all; et ühe wanema uue abielu õnn laſte kohta kardetawam on, kui mõlemate õnnetus endiſes abielus.

Elu-uſu tunniſtajate meeleſt ſaab laſte küſimus iga uue lahutuſe juures uus olema. Selleski asjas piab tingiwa otſuſe juurde jõutama ja malelaua-kõlbluſt oma ühemõõduliſte mustade ja walgete ruutudega kõrwale jätma. Lahutamiſe hädaohu ſuuruſt laſte kohta määrawad ſelle eel-läinud ja järeltulewad olud. Kes oma abielu lõpetanud on, kuna ta kindlaſte teab, et lapſed ſelleläbi kahju ſaawad, ſee teeb pattu, mille kannul tingimata kahetſus käib. Kes aga rahuliſe ſüdamega „patuſtab," on oma laſte hää käekäigu kaalu pääle

pannud. See südamerahu ei ole aga mureta elu ja ei keela mitte, et tegija oma teo tagajärgede all ei kannataks, kuigi ta ei kahetse. Enamatel juhtedel, kus lapsi on, piaks kül isiklíste õiguste nõudmisel siis wähem walu kannatada olema, kui weel wiimase wõimaluseni kooselu allesjäämist katsutakse alalhoida, et lastele isa ja ema warju all wõimalik oleks kaswada, ja et kooselule oma laste pärast sõbralikumaid ja auuwäärilisemaid wormisi püütakse anda.

Endiste aegade inimesed paikasiwad kuni lõpmatauseni. Nüüdne waimliselt kosunud rahwapõlw ei ole enam rahul, kui murdunud murdunuks jääb. Sest pääle nende juhtede, kus wälised arusaamatused ehk hiline edu murdmise põhjuseks oliwad, jääwad kokkupaigatud abielud, kui ka kokkupaigatud kihlused, harwalt ühte. Sagedaste oliwad sügawad loomusunnid, mis murdumist sünnitasiwad, ja waremalt ehk hiljemalt maksetakse murdunud osade wägiwaldse kokkusurumise eest kätte.

Nii tuleb ette, et isegi iseäraline loomus omast koormast ei hooli. Ja siis ei ole lapsed mitte oma wanemate kooselamise, waid nende koossuremise tunnistajateks.

Ei usuõpetus ega seadus, ei seltskond ega perekond ei wõi otsust anda, mis abielu ühes inimeses surnab ehk mis inimene temas päästa jõuab. Ainult ta ise teab ühte ja aimab teist. Ainult ta ise wõib määrata, kas ta oma elusolemisega nii kaugel on, et ta täis elu lastes edasi elab; kas ta edasipeetud abielu kannatamisi nii kaua suudab, et see jõuukosutuseks temale, enesele, kui ka lastele tuleb. Ema jõuab seda sagedamine kui isa, aga mingil juhtel ei ole mõõtusi ega kaalusi, mille järele teised otsustada wõiksiwad, kunas kannatuste liigmõõt kättejõudnud on. Jah, päris kannatusi ei olegi: on ainult kannatawad olewused, kes kannatusi igakord oma hinge kuju järele ümbermuudawad.

Üks on aga kindel: et see kannatus kellelegi teisele rohkemal mõõdul tundmata ei ole, kui just kannatuse sünnitajale enesele. Sellepärast oleks ülekohus, neid praegunimetatud mõõtusi ja kaalusi ühe abikaasa otsustada jätta. Teadmine, et lahutust tagasilükata wõidakse, toob hoolimatausi teise nukruse wastu, mis mitte ette ei oleks tulnud, kui hoolt tarwis

oleks olnud, et teist tagasi hoida. Ja need hoolitsemised on iseäranis tähtsad kooselu algul, kus suurem osa noori abielupaartsi suuremaid ja wähemaid kokkusündsuse küsimusi otsustawad. Esimesel emaksaamisel on sagedaste korrawastalised hingeolud kaasas, mis ülirutulisele arwamisele ajawad, et kõlbuslist kokkusündsust ei olla. Waba lahutuse wastased arwawad, et nimelt nende aastade sees ettemõtlematad lahutused ette wõiksiwad tulla. Kuid selle pääle nad ei mõtle, et nüüd mees ja naene omas omanduse õiguse tundmises ohjad nii lonti lasewad, et seda selajal päris mõtlemata oleks teha, kui see julge olek puuduks. Noored abielupaarid hoiawad siis ikkagi kokku — aga nad ei riku ka õnne peenemaid wõimalusi ära. Et wastastikust ettewaatust tingimata tarwis, see saaks kokkupõrkamiste juures palju sügawamal wiisil lepitajaks olema, kui nüüd teadmine, et ega lahti ikka ei saa! Kui siis lapsed tulewad, siis on — pääle südameta loomude — kartus asjata, et kannataja omad jõuud liig wara otsas arwab olewat. Üksteise päralt olemise tundmus, mis lapsed oma wanemate wahel elule äratawad, kui nad neid mõlemaid kalliks piawad ja armastawad, on sagedaste kustumata. Rohkematel kordadel on ta nii tugew, et tast tõsine side saab, ilma milleta weel kakskorda waljematel seadustel wõimu ei oleks, kahte wastalist olewust kokkusiduda.

Armastuse walimist tähelpannes tähendasime märkide pääle, mis kuulutawad, et tundmus järeltulewa sugu kohta — mis juba muistsest ajast saadik meest ja naest ühise kolde ümber ühendanud, nende kõrwale oma altari ülesseadnud ja mõlemate ümber kindluse müürid ehitanud — oma eduteed edasi lähab. Laste õigustest arusaamine on suurepäraliselt kaswanud, nii ka armastuse õiguse äratundmine. Ja elumere mässawama, karbetawama tormamise wastu jääb ikkagi tundmus järeltulejate kohta seltskonna kaitsja müürina seisma, kuigi uuel kujul, et uut wastupaneku jõudu paremine kätte saada.

Aga lahutuse wastased mõtlewad selle wastu, et õnnetundmus laste kohta wanematel, iseäranis isal, juba nii nõrgaks on jäänud, et suurem hulk isasi endid igast wastutusest wabastaks, kui aga wõiks!

Kui lugu nii on, siis on seltskond selles ise süüdlane. Ta ei salli neid suguolusi, mis suguelu ülesandega otsekohe-ses ühenduses on: ta wabastab ka meest seadusewastaselt saa-dud laste eest wastutamisest ja kaswatab sel kombel meeste seas alamate loomade seisukohta. Järeltulewa sugu kohta olewad loomusunnid, mis elajate juures kindlaks on jäänud, ei jõua oma täielise tugewuseni jõuda, enne kui mees iga elu eest wastutajaks ei ole tehtud, mida ta loonud on. Sel sil-mapilgul, kui seltskond kindlaks on teinud, et kahe inimese wanemateks saamine kohustawaks ajajärguks sugudeühendami-seks on, hakkab ka elu ise aegamööda seda tundmust kõwemaks kaswatama, ja mees hakkab neid röömuhallikaid omaks tegema ja hoidma, millede koorem tal muidugi kanda on. Isegi siis, kui meestes isatundmused ainult pikkamisi ärkawad — ja üks osa uueaja isasi waba lahutuse luba ka tõesti selleks tarwi-taksiwad, et naest ja last kergemeelselt maha jätta — siis lei-dub emasi, kes oma lapsi mitte nii kergemeelselt maha ei jäta: kes nüüdki sügawamat õnnetust kannawad ehk endid suure-mast armuõnnest ilma jätawad, et aga nende juurde jääda, sest — kui nad endid neist lahti kisuksiwad — päris lahti jääda nad neist ometi ei suuda. Kui seadus igale emale seda õi-gust annab, mis nüüd ainult abieluta emal on, aga kõikidele isadele need kohused pääle paneb, mis nüüd ainult abielulis-tel isadel kanda on — küllap siis lastel oma isade kohta uue-maid ja kallimaid wäärtusi oleks! Kui ta ainult sellegi mõju kätte saab, mis lugupidamise tõttu, mis naesel ta isaomaduste wastu on, saada wõib; kui tema tähendus laste elu kohta isiklisest jõuukosutamisest, aga mitte seadusliset wõimuawal-dusest, tuleb, siis lähab isaolu üliwäga kaunimaks. Ja sel-lega ühes kaswab ka õrnus, selle ümberlükkamata seaduse põh-jal: et inimene seda rohkem armastab, mida rohkem ta annab.

Kui emawalitsus ühel uuel, terwe edu läbi peenendatud kujul perekonna lõpupunktiks saab — nagu ta mitmete arwa-mise järele algupunkt oli — siis tähendaks see, et isa wõimu tema isatunde wäärtus ja soojus määraks. Nüüd on weel palju isasi oma laste elus ainult kõrwaliseks asjuks jäänud.

Edespidigi wõiks kindlaks jääda, et waba lahutus seda hääd teeb, et suur hulk naesi, kellede mehed midagi wäärt

ei ole, laste ülespidamise hääks wõiksiwad töötada, kuna nad nüüd nende isade wiina tarwis teenima piawad; et suur hulk emasi, kes laste tõttu sunnitud on kõigesügawamat alandust kandma, endid wabastada wõiksiwad — ja mõlematel juhtedel oleks see lastele kasuks. Niisugusest isast, kes waba lahutuse wõimaluses kergesti omast perekonnast lahti saab, wõiks sarnasel korral ka kergemine ilma olla!

Rohkematel juhtedel, kus iseloomude ja arwamiste lahkuminekud wanematele abielulahutuse põhjuseks oliwad, on ka lastel lahutuse järeldusel parem. Kumbki abikaasa wõib ise eneses tubli inimene olla. Kui nad endid oma lahkmeele tõttu lahutawad, jääb neil tundmus järele, et nad lastele wõlgu on jäänud. See kihutab neid oma süüdi hääks tegema, ja lapsed saawad kumbagilt poolt nüüd palju rohkem, kui wanemad koos elasiwad, lapsed aga nende tüüsi päält kuulasiwad ja nende loomusi ainult pahupidisest küljest nägiwad. Lapsed on piinast wabastatud, wanemate wahel tülipõhjusteks olla; ühe ehk teise poole hoida; kahesuguse tahtmise wahel siia ja sinna tõugatud olla; armukadeduse püüdmise wahel, neid omale wõita. Osalt pääsewad nad kahe, üksteisele waenulise waate järele kaswatamise hädaohust, kus üks lastelt neid arwamisi püüab „wäljaõõruda," mis teine neile sisse pressib!

Kõigel sellel pole lahutuse waenlaste meelest mingit wäärtust. Pääsi on, et aga wanemad kokku jääksiwad, olgu see ühk, kus lapsed üleskaswawad, kui tahes pikkene ja udune!

Sel waatel on niisama wäha selget arusaamist kui nendegi waatel, kes sellest silmapilgust saadik, kui armastus otsa on saanud, kohe lahutust nõuawad. Kokkujäämine wõib teatawatel kordadel lastele rõõmsamat ja puhtamat lapsepõlwe walmistada, kui olukorrad pärast lahutust. Ja sellepärast on õigusega selle päale tähendatud, et kokkusündmatausst wanemate wahel ühelt poolt mehe-, teiselt poolt naese olewuse wäärtus üleskaaluda wõib, mis — kuigi nad koos ei talita — siiski hästi üksteise kõrwal talitada wõiwad; nii et lapsed, kes koduse hää kokkukõla puudusel waremine hakkawad järelemõtlema ja iseenestele üht seisukohta walima, sagedaste tublimateks iseloomudeks saawad, kui need, kes õnnelikkudes perekondades üles kaswawad.

Kuna ühelt poolt lapsi, kellede wanemad lahku läinud, kahetsema kuuldakse, et neil pikemat kannatust ei olnud kokku jääda, kuuldakse teiselt poolt lapsi, kes õnnetumates kodustes oludes üleskaswasiwad, kaebama, et wanemad oma abielu edasi elasiwad. Oleks sellele lõpp tehtud, siis oleksiwad nad wähemalt ühegi rahulise kodu omale saanud, wõib ka olla, et kaks, kuna neil nüüd ühtegi ei olnud.

Aga igaüks teab üksinda, kuidas ta selle all kannatanud on, mis sündinud; seda aga mitte, mis tal teistel oludel kannatada oleks tulnud. Sellepärast ei tohi laste arwamist ühel ega teisel korral mõõduandwaks pidada, kui põhjusseadust tuleb kokku seadida.

Tähtsam on aga juba see elutarkus, mida nende laste seisukorra üle tuntakse, kes oma isa surma läbi kaotanud on.

Kana lesk mees harilikult jälle abielusse astub, kui lapsed wäikesed on, jääb sellewastu lesk naene kosimata. Kui aga meeste tublidusse arwustikku wõiks kokkuseada, siis saaksiwad selles kül wististe lesknaeste pojad teisi üleskaaluma!

Lahutus saadab lapsi sagedaste ema wastu niisugust seisukohta wõtma, milles armutäiusline hool ja wastutusetunne aset on. Aga kuna seltskond sõnalausumata selle „kareda ärajäämatause" ees kummardab, et üksainukene sõjalahing palju enam lapsi isataks teeb, kui lahutused ühe terwe eluia jooksul — ja siis rahuliste emade sündsuse hooleks jätab, oma poegi üksinda häädeks riigikodanikkudeks teha — hirmub ta sellesama kareda ärajäämatause eest tagasi, kui tingimiseks on, üht elusat isa eluaegse õnnetuse käest päästa!

Kõigesuuremaks õnnetuseks lahutuse juures on lastele see, et neid sagedaste isa ja ema wahel ärajaotatakse, misläbi nad suuremalt osalt rõõmuandwast õdede ja wendade kooselust ilma jääwad. Järgmine suur õnnetus ei ole mitte see, et isa ja ema enam ühise katuse all ei ela, waid et nad enam kokku ei puutu. Seda õnnetust wõiks sagedaste kõrwale pöörata, kui sugulased ja sõbrad oma häsitamisi, et lahutatud abikaasad üksteist põlgama ja igal teel waewama piaksiwad, järele jätaksiwad. Kui arusaadakse, kui mõistlik see on, kui kaks inimest, kellel wõimalik on, sõbradena lahkuda ja jälle niisugustena kokku tulla, ka seda tõesti teewad; kui ühe abikaasa kokkusaa-

mine lastega mingit halba mõju teise kahjuks ei too, siis ei oleks lastel ka tarwis, päraſt wanemate lahutuſt omaſt oluliſeſt ſeiſukorraſt wanemate wastu wälja astuda. Nüüd aga on nad ſellewastu ſagedaste waenuliste wanemate wahel ära jaotatud, üksteiſeſt lahutatud, ja — ilma ühiste mälestusteta ja teiste ſiduwate ſidemeteta — üksteiſe wastu pikkamiſi wõõraks tehtud. Selkombel kaotawad lapſed lahutuſe läbi nii palju, et wanemad enamatel kordadel midagi niiſuguſt kaſu kätte ei jõua ſaada, mis laste kahju üles wõiks kaaluda; ja ſellepäraſt piawad nad ennemine kooselu koormat kandma, kui lastele lahutuſe koormat pääle panema.

Ka lahutuſe asjus piab protestantismuſe ſuur põhjusmõte iſikluſe walimiſe wabaduſe ſeadusliſeks tunnistamiſe läbi awalikuks tulema. Seſt ühtegi juhtumiſt ei ſaa üleüldiſelt otſustada, ſeſt et õiguſt ja ülekohut ka ſiin ainult iga südametunnistuſe eneſe järelekatſumiſe läbi leida wõib.

Sagedaste pani, suurel otſustawal silmapilgul, üks laps ſelle tee eeſt kinni, mis kodu ukſeſt wälja wiis. Aga ſellegi päraſt ei ſaanud kodu lapſele ſoojemaks ega walgamaks.

Eelminewas kirjelduſes on laste ſeiſukorda felleſt waatepunktiſt tähele pandud, kui wanemate lahutuſe põhjuſeks nende kokkuſündmataus oli. Kui aga ſellewastu lahutuſe põhjuſeks kumbki abikaaſa uus armutunne oli, siis piab ſee iſa ehk ema, kumba poolt lahutus tuli, walmis olema, ükskörd, kui lapſed juba aruſaada mõistawad, oma teo õigluſeſt laste ees aru andma, ſee on, et ta näidata wõib, et uus armastus tema iſikluſt rikkamaks ja ſuuremaks on teinud. Lastel on täis õigus nõuda, et wanemad neid oma hukkamineku ohwriteks ei tohiks teha. Igal juhtel ſaawad nad aga niiſugusteks kohtumõiſtjateks wanemate üle, keda altkäe piſtmiſega ära oſta ei ſaa.

Aga et üks inimene juba mitmele lapſele elu on andnud, ei anna neile lastele weel mitte õiguſt nõuda, et iſa ehk ema neile ſelle armastuſe äraohwerdaks, mis neid endid ja nende kaudu inimeſe fugu ſuuremaks teha wõib, kellele nad, wõib olla, weel tublimaid lapſi ehk weel tublimaid tööſi kingiwad, kui nad waremine wõinud on. Mõnigi naene ſünnitas oma mehele lapſi, ilma et ta oma eneſe laſt näinud oleks; mõ-

nigi mees andis seltskonnale oma wirkust, ialgi aga oma täielist tööd, — kuni suur armastus ta sisemist igatsust täitis, ja laps, täieline töö, mis nii loodud oli, sai ainukeseks asjaks, mis ta tegewusest inimesesugule tulu tõi.

Seltskonna nõudmine, et üks õnnewõimalusteſt säraw isa ehk ema seda oma laste päraſt ohwerdama piaks, ei tule siis mitte enam nii sagedaste ette, kui elu wäärtuse tundmus kõwenenud, ja wanemate kohust, oma laste hääks elada, ikka enam selkombel seletatakse, et nad päris täis elu jääma piawad, uuenduste jõuududega ehitatud. Teiselt poolt piaks praeguſel wanemate uueltsündimisel sagedaste järelduseks olema, et nad oma lastega nii rikkalikult koos elaksiwad, et kellegil muud uuenduſt tarwis ei oleks, kui seda, mis kõiki osasi kõige rohkem õnnestab: et wanemad oma „teist kewadet" oma laste esimeses maitsewad!

On aga wanemate pikendatud nooruse tagajärjeks, et isa ja ema oma elu ümberkujutawad, siis piawad lapsed kannatama, kuni nad mõista jõuawad, et nad sügawamal mõttel selle all kannatanud ei olekski. Mõnikord on uus abikaasa rikkalikumat mõju laste kohta awaldanud, kui nende päris isa ehk ema, nagu see ka sagedaste wõõrasema ehk wõõrasisa ajal ettetulla wõib. Nüüd aga rikub seda wõimaluſt üleüldine arwamine, mis lapsi häsitab neid wihkama, keda nad ehk iseeneseſt armastama olekſiwad hakkanud.

Suureks kaswanud laste omakasuline nõudmine, et wanemad nendes ja nendega oma elu kõrgema punktile olekſiwad jõudma pidanud, isiklikelt iseennast äraunustades, on niisama wali kui ülekohtunegi; on ju hingesi, kes wiljakandmise tõttu õiteſt ilma ei jäe, waid ühel ajal wilja ja ka uusi õisi kannawad. Lapsed saawad ühes eluga ka õiguse, neid tingimisi nõuda, mis neid täiesti elukõlbulikeks teeks, mitte wähem, aga ka mitte enam. Mis wanemad pääle selle omaſt elusisust ohwerdada tahawad, piab waba heldus olema, aga mitte kohustus.

Kui nii suure armastuse eesõigus laste eesõiguseſt ettepoole jõuab, siis tõuseb muidugi ka küsimine üles, kuidas seda armastust eelminewaſt lahutada wõib?

Ekſimine abielus, kus lapſi on, weel waewalt wõimalik. Seſt takistuſed, mida inimestel niiſugustel kordadel ärawõita tulewad, on nii suured, et ainult suur armastus neid ärawõidab, kui wanemad niiſuguſed on, et neil üleüldſe laste kohta tõſiſt tähenduſt on.

Juſt ſelle tõttu, et ta kõikideſt takistusteſt hoolimata tekkib, annab ſaatuſt-määraw ſuur armastus oma iſeloomu tunda ja ſaab nii ſelleks, mida „patuſeks" nimetatakſe. Kui ſelle tunde wõimu alla ſattunud inimeſed ka ilmamere laiuſed kohustuſed enestele takistuſeks wahele wõtakſiwad, lõpuks ſaakſiwad nad ſiiski näha, et ſee kõik asjata oli.

Kui inimeſed hinge ſeaduste tundmistes sügawamale tungiwad, ſaawad nad, nagu Carpenter ütleb, leidma, et ka tundmuste ilmas oma täheteadus on; et sääl igaweste ſeaduste järele walitſewa walimiſe ſugulusſe läbi, kokkuſündſuſed, meeldiwuſed ja wastumeelſuſed tõuſewad, mis kõiki ilmakehaſi õige ſeiſukoha pääle üksteiſe wastu ſeadwad, et järjelikult armastuſe tee niiſama kindel on, nagu ühe tähegi oma, ja ennaſt mingiſuguſe ſeaduſe läbi, mis wäljaspool ta eneſe ſeaduſt töötab, määrata ei laſe.

Ja kahtlemata ſaab ka ſelles wallas ükskord pikkſilm ülesleitama, mis lühikeſe waatuſega inimestele lõpuks kinnistähti, planetiſi ja kometiſi armu ilmaruumis ilmutab ja näitab, et nende teekond ühe kõrgema ſeaduſe järele käib, kui „toore ihalduſe" ſeadus!

Enne täheteaduslise kindlustuſeni jõudes piab aga wõidus-arwustuslisega rahul oldama.

Suurel armastuſel on, nagu ſuurel kunſtnikulgi, oma kujutuſe-wiis. Misſuguſt asja ſee ka ei tee, misſuguſt materjali ta ka ei tarwita, ſiiski annab ta ikkagi kül linaſe riidele kui ka marmorile, paberile kui ka metallile oma käe tundemärgi, ja ſeda tuntakſe wähemategi asjade järele ära, mida ta worminud on. Nii on igal ajal ja maal, igas ſeltskonnaliigis ja wanabuſes armastus üks ja ſeeſama: tema tundemärkiſi ei ſaa maha ſalata, kui ka ſaatus, mis ta loob, ehk iſikud, keda ta wormib, ühel juhtel tähtſamad on, kui teiſel.

Turgenjew, kes minewa aastaſaja ſuurte proſa- ehk lihtkõne luuletajate ſeaſt armuwalda kõige paremine tundis, teadis

ka, et „armastus, mille ilmumiseks iseäraliſt põhja ei ole, kõige tugewam ja keſtwam on.“ Umbes paar aastasada enne teda oli üks hingerikas naesterahwas, madam Lambert, sedasama ütelnud. Ja tema arwamise poolt oli ka selleaegne kõigesuurem hingeteadlane Pascal: ka tema on selles kindel, et mitte ei küsita, kas armastama piab, waid seda tunnukse.

Aga see tugew tunne, mis terwe sisemise elu kohewili puistab ja terwele olewusele ühes teises olewuses rahu annab, see tunne wõtab inimese oma wõimu alla, ilma küsimata, kas ta siotud ehk waba on! Kes tugewaste ja küllalt täieliselt tunneb, sel pole kunagi tarwis järele uurida, mis ta tunneb: ainult nõrk tundmus lähab iseeneseſtki küsitawaks. Ja kes küllalt tugewaste tunneb, see ei küsi ialgi, kas tal õiguſt on tunda. Ta suureneb nii oma armastuse läbi, et ta tunneb terwe inimsuse elu suuremaks minewat. Ainult wäikseid, poolikuid kirgesi tunneb siotud inimene täie õigusega „patused“ olewat. Selle jaoks aga, kes suurt tundmuſt kuriteoliseks jampsimiseks, häbita omakasu-jahiks, elajaliseks kiimaluseks nimetaks, on armastawal inimesel ainult kaastundlik naeratus wastuseks. Ta teab, et ta siis pattu teeks, kui ta oma armastuſt surmaks, samasuguſt, nagu lapse-tapmise patt on. Ta teab, et armastus teda jälle hääks teinud, nagu ta lapsepõlwes oma Jumalat paludes oli; rikkaks, nagu seda, kelle ees paradiisi wärawad uuesti lahti lähawad!

Wõidus jutlustab üleüldiseſt inimliseſt elutarkuseſt, kui ta Aadamat ja Ewat paradiisiſt wäljaajamise ajal ikka noortena ette toob. Jme kül, et keegi kunſtnik neid rohkem walminud wanaduses lustaia müüride ette ei pane, häbistatult tundmuse läbi, et neil nüüd tarkuſt küllalt on, et õnne alalhoida, mille eeltingimisi neil ainult nooruses oli!

Seſt mitte harwalt ei tule inimese elus aegasi ette, kus selgusele jõudmine enne talwe külma kätte tuleb; kus õisi weel rikkalikult on, ehk kül wili juba walmima on hakkanud. Sääl lööb suur õnn weel kord leekima ja kaob. Mõni kord ei saanud inimene seda nähagi, seſt ta tuli tasakesi ja pani, armsa mänguseltsilise kombel, pehme käe ta silmade pääle ja küsis: kes ma olen? Wastati walesti, ja õnn kadus ära, enne weel kui teda suudeti paluda, weel natukenegi wiibida. Ainult oma

armukeste juurde tuleb ta täie ja lahtise käega. Suurema hulga kohta maksab suureja Hebbeli sõna: kas puudub karikas ehk puudub viin?

Armastuse kõigesügavam kurb mäng on see, et palju inimesi alles siis, kui hing ja meeled oma eksituste läbi targaks on tehtud, suure armastuse jaoks valmivad, mis kaheşt olevuseşt ühe täielisema luua võib.

Luuletustes kui ka elus kiidetakse mõnikord esimeşt, mõnikord viimaşt armastuşt kõige tugevamaks. Ei ole kumbagil vaja, aga ka kumbki neişt võib seda olla. Kõigetugevam armastus on see, mis — üksköik misşuguses vanaduses ta tuleb — kõiki isikluse jõuudusi kõige rohkem tarvitusele võtab.

Sünnib ka sagedamine kui üks kord, et inimene, kui ta juba armastusega valmis saanud pidi olema, alles siis ise tema jaoks valmis sai. Seda pahemad on võimaluseş, armastuşt leida, mida ta anda ja võtta soovib. Veel viletsam on võimalus, ennaşt oma terve olevuse hääkskiitmisel armastuse omaks anda.

Seşt suurte tundmuste tundmise õigus on ise-, aga täielise õnne maitsmise võimalus koguni ise-aşi.

Olgugi armastus oma seltskondliste vormide pooleşt kakskorda vabam, kui ta praegu on, aga ta enese olevuseşt lahutamata kannatusteşt ja minevikku tõttu tõusnud ära jäämata võitlusteşt ei jõua üksi kombete ehk lahutamise vabadus inimeste lapşi äralunastada. Neid kannatuşi ja võitluşi on elu ise nii sügavaks teinud, et seadusel neid tõesti tarvis ei ole sügavamaks teha.

Kõige sagedam kokkupõrkamine on, et inimene möödaminevа armuhoo läbi — olgu seadusliseł ehk vabal vormil — juba siotud ehk mahamurtud on, enne kui saatusimääraw armastus ta elusse sisse astub.

Et palju rohkem õnnetuid abieluşi kokku jääb kui lahku lähab, selleks võib kohusetunnet kül vähem arvata, kui seda, et ainult vähaşed inimeşed suurtele tundmustele valmis jõuavad kasvada. Peer Gunts'i mõttepilt — sibul — kujutab armu olevuşt kõige selgemine. See õitseb üksköik kas liivas ehk vees, peenral ehk potis. On aga üks tammetõru niisugusesse seisukorda sattunud, siis tuleb tingimata — tamme elu-

tingimiste järeldusel — et ta ühel päewal kas oma wangikoja purustab ehk sureb.

Niisuguse juhtel on wagadusega tegu, kui kristlik-woorusline arwamine tõsiseid ja kohaseid wõimalusi keelab, elu nii uuendada, et ta kõikse suguse le, kui ka üksikutele enestele tululisemaks saaks. Rikkaliste wõimalus-määrustega ehitatud inimesed ei lase oma eneste tundmusi mitte teiste inimeste arwamiste läbi määrata, mis ristiusu mõttel isegi edumeelsuse sisse on poogitud ja iseäranis George Ellioti kaudu oma suurt, aga ühekülgset kuju kätte on saanud.

Et inimesesugul mitte ainult inimesi waja ei ole, kes walmis on, oma elu jätma, et seda jälle leida, waid ka julgeid inimesi, teisi ohwerdama, et oma enese elu leida — see on tõde, mis lahutamatalt edumeelse elumõistega ühenduses piab olema, mille ees tahtmine, enese elu hoida ja ülendada, samasugune ümberlükkamata kohus on, nagu seegi, et ohwrimeelsuse tõttu teiste elusi hoida ja ülendada. Julgust oma õneks omandada, wõitluse järeldusel ärajäämata waluši ilma südametunnistuse piinata ärakanda jõuda, seda suudawad ainult need, kes oma sisemiste tingimata nõuete järele talitawad. Et armastajad paarid, kes seaduseşt wäljaspool seisawad, endid nii sagedaste üheskoos äraşurmawad, ei ole tõenduseks armastuse wägewuse kohta, waid tõenduseks, et tundmused liig jõuetumad oliwad, julgeda ja õiguşt nõuda, otsekoheselt ilma teiste abita elada ja nii elu rikkuşt suurendada. Seşt ainult niisuguse armastuse ees, mis läbi ja läbi elutahtmine on, saawad muud olud niisuguseks, nagu waha kunstniku käte wahel.

Seda jõuetust tuleb elu-usu waatepunktist niisama kahetseda, nagu salajat abielu rikkumistki. Muidugi wõib mõlemateł suure armu-kurbmängu ilu olla. Ei kül keegi, kes „Inferno“ (põrgut) lugenud on, ei oleks Francescale jõudu soowinud, Paola armastust tagasilükata! Ja nii imelised on hinge teed tema enese kodus, et juhtumisi ette wõib tulla, kus inimene abielu rikkumises tunneb ennast abielu mustamise süüst puhta olewat selle tõttu, et ta sel teel esimest korda seda hinge ja tundmuste üksust kätte sai, mis ta unistamine armastuse kohta oli, sest saadik, kui ta temast und hakkas nägema!

Aga iſegi niiſugustes haruldastes juhtumistes — kui palju rohkem ſiis weel teistes — on ſalajane abielurikkumine, mida wanemaaja kõlblus mõneſugustel oludel kaunis mõnuſa leidis olewat, uue kõlbluſe waatepunktiſt palju pahem kui awalik rikkumine. Seſt iſikluſt alandab ſiis nõrkus ja pettus, mis läbi oma teguwiisi järelduste eeſt wastutamiſe käeſt pääſeda tahetakſe. Ja ſee alandab pääle ſelle weel armastuſe eluwäärtuſt inimeſeſugu hääks. Uued elukatſed, mis awalikult ſünniwad, wõiwad iſikluſe eneſe ja ka ſeltskonna kohta tähtſaks ſaada, misſugusteks ſalajaſed üleastumiſed rohkematel kordadel ialgi ſaada ei jõua.

Ühel luuletajal ehk kunſtnikul on, näituſeks, naene, kelle kohta kõik ſelles arwamiſes on, et ta oma mehe kohta liig kaſin on — niikaua kui ta temal weel on. Korraga leiab ta, et ruum, mis kole ja tühi oli, üheſt uueſt loomiſetõõſt täidetud on; õhk heliſeb ja ſätendab lauludeſt ja piltideſt. Ta ei tunne mitte üksnes oma uinuwaid jõuduſi ülesärkawat, ei, ta teab ka, et ſuur armastus temas jõuduſi äratanud on, mida ta ennemalt ei aimanudki; ta tunneb, et ta nüüd ſeda ärawõita jõuab, mis ennemalt ei ſuutnud. Ta lähab oma armaſtuſe elutahtmiſe järele. Ja ta teeb õieti. Seſt rikkumata peetud abielud on ſagedaſte kül paljugi kultura wäärtuſi eneſes hoidnud. Aga neile ei ole mitte luule ja kunſt oma ſuuremat tänu wõlgu. Ilma „õnnetuma“ ehk „patuſe“ armaſtuſeta ei oleks kõiki ilma iluduſi mitte üksnes arwu pooleſt lõpmata palju kaſinam, waid pääasjalikult olekſiwad nad lõpmata palju kehwemad. Jah, waimu terwe ilm ſaaks nende ärajäämiſel niiſuguſe kuju, nagu üks laeſt põrandani freskopiltidega ehitatud kirik päraſt reformeeritud ſüdibuſega ülelupjajate kätte ſattumiſt!

Aga niiſuguſe walimiſe juures, nagu praegu nimetatud, on üleüldine arwamine ikkagi weel kindel, et üleüldſuſele tähtſuſeta naeſe kannatamiſt tähele tuleb panna, üleüldſuſe kohta rohke tähtſuſega mehe kannatamiſt aga tühiſeks arwata!

Tema, kes uut kewadet elustab, mis lauludes, kõlades ja wärwides õitſema hakkab, üleneb ju elu põlw põlwelt, aaſtaſada aaſtaſajalt, kuna inimeſel, ehk neil wähaſtel inimeſtel,

kes tema läbi kannatanud, juba ammugi kannatamine lõppenud on!

Kes oleks wõitnud, mis inimesesugu tema hingeohwri läbi kaotanud on? Naene mitte, kui tal süda ja mitte ainult uhkust ei olnud, mis kannatada jõuab!

Mitte ainult üleüldisest waatepunktist, waid ka isiklise elukosutuse omast, ei wõiks kõike kaastundmust sellele anda, mida „murtud“ üteldakse olewat. Miks nähtakse südamel, mis murtud on, palju enam wäärtust olewat, kui sellel ühel ehk neil mõlematel on, kes walu pidiwad sünnitama, et mitte ise hukka minna? Ja miks ei taheta näha, et olewus, keda murtuks peeti, mõnikord ühe uue, rikkama õnne leiab? Aga kõige päält, miks unustatakse alati ära, et kannataja oma walu tõttu sagedaste üheks palju suuremaks inimeseks sai, kui ta oma „omanduse“ üle julgesti peremees olles ialgi saada oleks wõinud?

On weel teisi teesi, suuremat tundmusest läbi elada, kui see, et harilikul mõttel tema läbi õnnelik olla.

Selle pääle piab kül kõigeesiti see mõtlema, kes, ise teisega siotud, ühe uue tundmuse wõimu alla sattub. On nad kõik kolmekesi küllalt suuremeelelised, siis tuleb mõnikord nii ette, et tundmus ennast üheks amitié amoureuse'ks (sõbralikuks armastuseks) ümbermuuta laseb, mis kõiki rikkaks ja kedagi õnnetuks ei tee — muidugi mõista, ka mitte kedagi päris õnnelikuks.

Aga ka teistegi olukordade juures piaksiwad inimesed meeles pidama: et see mitte igakord sinu oma ei ole, mis sul on — ja mõnikord ka seda kõige julgemine enese omaks nimetad, mis sul ialgi weel ei ole olnud!

Oma tundmuse pühadus ja kõrgus on armuõnne rikkumata jagu. Mitte enam armastada wõima, on kõigesuurem walu. Aga niisama wäha, nagu inimene iseenesest wähem armastuse wäärt on, kui ta armastuse wastamata jätab, niisama wäha saab ta ka iseenesest wähem armastuse wäärt olema, kui ta oma arm kustunud on.

Tõsiselt ärahäwitatud wõib siis ainult see ennast tunda, kes ainult teise lõbu ehk mängu, edu ehk töö abinõuuks oli; abinõuuks, mida siis ärawisatakse, kui ta enam kasu ehk

maitſet ei jõua walmistada. Inimene, keda nii armastuſes peteti; inimene, kes ſeda iſikut, mida ta armastas, juſt kui teiſe näo taga ärawarjatud näeb olewat, kui ſee oli, mida tema armastawat arwas ſee inimene piab oma terwe hinge-jõuu abiks wõtma, et oma hinge hoida, alanduſe, mõruduſe ja äravikkumiſe ſiſſe wajumaſt. Seſt kõiki teiſi ſaatuſe löökiſi ſuudetakſe ärakanda, nii et inimene nende all weel kaswabki. Aga usku ühe inimeſe ſiſſe ärakaotada, ſee on kõikideſt kõige-ſuurem piin, ſeſt et ta ühes ka umbne ja ſigiduſeta on: ta ei awarda mingil ſihil hinge, ega ülenda elusolemiſe hinda.

Aga iſegi ſelleſtki waluſt wõib hing ſelle teadmiſe tõttu lõpuks wälja ſaada, kui ta eneſe wäärtus ſelleks liig ſuur on, et ſeda ühe teiſe madaluſe ehk näruſuſe läbi ärahäwitada lasta. Ainult ſee, kes wõitluſe, kõikide kõrbeöö jäleduste ſeas ükſinda läbiwõidelnud on, teab, mis wäärtus päikeſe tõuſul on. Aastade ja aastakümnete järele wõib niiſuguſel inimeſel, kes ühe hoobiga kõik ärakaotas — oma mälestuste pühaduſe, oma elu ſiſu, oma armastuſe uſu — ettetulla, et ta eneſe juures Spinoza manitſuſe ſõna äratunneb: ühe inimeſe tegewuste üle mitte naerda ega nutta, neid mitte jumaldada ega äraneedida, waid ainult püüda, neiſt aruſaada. Ja ſiis algab tal raske ja ſuur töö, mis, wõib olla, alles eluga ühes lõpule jõuab, nimelt ſee töö: ka teiſele hingele hinge ſiſſe waadata; kauguſe waateſihil minewikku uuesti meelde tuletada; iſeennaſt oma piiri-des läbiwaadata, nagu teiſt tema piiridesſki, ja ſelkombel aru-ſaamiſele jõuda. See on ainukene wabandus, mis olemas on.

Ja ſelkombel jõuab lõpuks ſee, kes eluſalt ſurnud ja mahamaetud oli, oma haua kohal rohtu kaswama panna ja päikeſe paiſtet tunda.

* * *

Kui ſee jõuab tõeks ſaada — ja ta ongi paljude ini-meſte juures tõeks ſaanud, keda teiſed juba täieſti purustatud arwaſiwad olewat — kui palju enam wõib ta ſiis ſellele tõeks olla, kes kord tõſiſelt rikas oli ja kellelt ta ſuurem rikkus, ta eneſe armastuſe ilu, ialgi ära röövitud ei olnudki?

Üks naene näituseks, kes omas elus aastakümneid täielist õnne maitsenud, kes selle läbi emaks on saanud — kas temalt siis kõik ära on röövitud, kui armu-õnn otsa saab?

Tal on ju veel võimalik teiste õnne hääks tegew olla, teiste walusi waigistada, inimsuse suuri sihtisi täiendada! Paljudelgi, kes enese õnne ialgi ei ole maitsenud, piab selleşt troostist küllalt olema. Aga meie otsustame õnne, nagu rikkusegi üle. Et lugemata arw inimesi iga päew häda käes hukka lähab, see puutub meisse õige wäha. Aga kui mõnda meie sõpra rikkuseşt waesusesse kukutatakse, see on meie meeleşt hirmus. Et ta waesuse läbi waheşt hoolsamaks hakkab minema, missugune ta omas rikkuses ei olnud; et saatuse läbi paljaks röövitud inimene omale uut warandust muretseda wõib, see unustatakse lihtsalt ära.

Elul on lugemata arw wõimalusi, nagu wõimatusigi. Ta on salajaid terwise jõudusi täis, nagu peidetud surma idusigi. Ja wiimati ei teatagi, kas need, kes kokku jäätwad ehk lahku lähawad, mitte „purustatudeks" ei saa, kuna esimesel juhtel abielu kasuks ohwerdatud, teisel aga armastuse hääks ohwerdatud inimene terweks jääb.

Seşt elu on ka armastuseşt löödud haawadele terwise rohuks. Ainult seda ei jõua armastaja ärakanda, kui ta armastatud olewusi kannatamas näeb. Waikides ise äraminna, et teiste piina wähendada, seda wõib ainult suur armastus. Ja see ei tähenda mitte, nagu teeks alandlik ilmajäämine punaşt were jõge weega wedelamaks. See tähendab, et armastus on nii suureks läinud, et ta neid suuri sõnu tõsiselt täita jõuab, mis õnn nii kerglaselt köneleb: et piinad, mis armastatud olewus walmistab, kallimad olla, kui röömud, mida üks teine annab. Kui armastus wäeks on saanud, milles inimene elab, liigub ja on, siis lähawad Korinthuse raamatu sõnad armastuseşt palju ilusamal kombel täide, kui Paulus seda uneski näha jõudis. Suur armastus ei armasta mitte ainult, et aga armastada; tema jõuab uskumata kaugele: armastatud olewuşt rohkem armastada, kui oma enese tundmuşt. Kui tarwis oleks, sellele olewusele täielisemat õnne walmistada, saaks see armastus oma enese leeki mahasuruda jõudma ja ühes sellega piinade ja röömude täiuşt, mida elu selleşt

tundmuſeſt wõtnud on. Naeſed on mõnikord niiſuguſt ohwrit toonud. Siin ja ſääl on ka mõni mees ſeda ſuutnud. Aga kes ſelle tundmuſe kõrguſele on jõudnud, ſee elab niiſuguſt imeliſt elu, et õnn, mida mõlemad maitſewad, iſeäraline piab olema, et need rikkad oluliſelt mitte waeſed ei ole.

Kui kord inimeſtele lihaſſe ja wereſſe kaswanud on, et keegi õnnelikuks ei ſaa, ilma et ta iſe teiſi õnnelikuks ei tee; et ainult oma eneſe tundmuſe kõige kõrgem jõuu kofumine hukkaminemata õnn on, kõik muu õnn aga heldus, mitte õigus — ſiis ſaab kindlaſte wähem „purustatud" olema, kuigi õnnelikkuſi rohkem ei oleks!

Aga armaſtus on alles niiſugune, et mehed, naeſed ja kõik inimeſed tema ümber, ſiotud mehele ehk ſiotud naeſele parema meelega jõudu ſoowiwad, oma abielu kanda, kui jõudu, ſeda murda, iſeäranis ſiis, kui neil lapſi on, kellega nad oma armuſaatuſte puuduliſi wõimaluſi jaotama piawad. Selle pääle mõteldes wõtab rohkem kui kunagi muidu tundmus maad, mida Bretanje kalameeſte laul awaldab:

„Kül ſuur on meri, minu paat nii wäike..."

Kui ſagedaſte ei ole wäike, wiimaſt elurikkuſt kandew paat laial merel kaduma läinud?

Ärgu otſigu ſellepäraſt keegi ſäält oma lõbu, waid ainult oma elu!

* * *

Et meie teod armuwallas — nagu ka mujalgi — teiſte inimeſte arwuſtuſte alla langewad, on niiſama ärajäämata, nagu ſeegi, et meie kuju wees nähtawale tuleb, kui ſäält mööda lähame. Aga üleüldine arwamine on nagu üleskummitud peegel, liig warajaſteſt otſuſteſt ülespaiſutatud kuul, mis pildi ära rikub. Ainult ſelge ja waikne hing annab teiſe tegewuſeſt õige pildi.

Ja niiſugune hing ei näe mitte harwaſte, et „pahategu" ühe loomu kohta õige tegu oli, teiſe kohta aga mitte. See wiimane tunneks, et ta ſiſemine olewus wigaſtatud ſaaks, kui truudus minewiku waſtu kuni wiimaſe hingetõmbamiſeni alalhoitud ei ſaaks — ja ta otſuſtab, oma armu iduſi ära kuiwada laſta ja ainult kohuſe tahtmiſele elada. Sedaſeltſi

eneſetapjate kohta maksab ſeeſama otſus mis ihuelusti: ühed on ſuured hinged jõulised, teised ſuured jõuetumad. Jah, ſeeſama ohwer wõib meie elus ühel ajal pühalik kõrge, teisel ajal aga häbiwäärt alatu olla.

Elu ei näita meile ialgi abielu, waid ainult lugemata hulka mitmeſuguſi abieluſi; ialgi armastuſt, ainult arwamata hulka armastajaid. Kes neis waldades aadet tahab ülesſeadida, piab ſellega rahul olema, wõimalikult tulewiku pääle mõjuda, aga ei tohi aadet mitt olewiku arwustamiſeks tarwitada. Ja ta ei tohi oma eneſe aate iſewalitſuſtki tulewiku kohta tahta, ſeſt et mitmekeſiduste ühetaoliſeks muutumine edenemiſele tagurpidi minekuks wõiks ſaada.

Seltskonna püüdmine, elu mitmeſuguste juhtumiste lõpmata hulka üheſuguste olude ſiſſe mahutada, ehk üheſuguſe juhtumiſe mõõduga mitmeſuguſeid oluſi mõõta, üheſuguſeid iſiklusi mitmeſuguste mõjude all, ehk mitmeſuguſi mõjuſi üheſuguste iſikluste juures, ühe ainukeſe aatewormi ſiſſe kokku preſſida, on ſuguliſe kõlbluſe wäljal famafuguſeks wägiwallaks, nagu kõikide kujude tarwis Polykleti mudeli wõtmine. Wiimaſel korral oleks jõledus päris filmapaistaw. Aga wägiwalla teod hinge wastu ei ole nii filmapaiſtwad. Sellepäraſt neid ſeadus kaitſebki!

Kui kord hingede mitmeſugusus meie mõistuſele niiſama ſelgeks ſaab, nagu kujudegi oma, ſaadakſe aru, et ainuabielu kõikideſt dogmadeſt kõige rohkem inimeſte ohwriſi on nõudnud. Ükskord hakatakſe ära tundma, et abielu ſuur-ohwrid niiſama ilma wäärtuſeta õige kõlbluſe kohta oliwad, nagu uſutunnistuſte wõitluſes ſurmamiſedki õige uſu kohta oliwad!

Minewiku ſuur-inkwiſitorid oliwad olewiku omadega wistiſte ſelles üheſuguſed, et nad oma eneſe perekonna ja ſugukonna ſeas ettetulewate füütegude kohta kergeſti wabandawaid põhjuſi leidſiwad, mida nad muidu makſwateks ei pidanud. Aga aruſaama piab õpitama, et iga juhtumine iſeäraline juhtumine on, ja et ſellepäraſt mõnikord uut ſeaduſt — mitte ainult wäljawõtet wanaſt — ſelle üle otſuſe tegemiſes tarwituſele piab wõetama. Ei tohi mitte kauemine kaheſuguſt mõõtu tutwate ja tundmatade, sõbrade ja waenlaste,

kirjanduſe ja elu kohta pidada. Seda piab tõſiſe kõlbluſe tõe-meeleliſe tahtmiſe läbi kõrwale toimetatama.

See kaheſugune mõõt näitab aga ſiiski, et ka ainuabielu põhjusmõtteliſte ſeas hakatakſe aruſaama, kui mõtlemata ſee on, et kõikide kohta ühiſelt makswat ainuabieluliſt kõlbluſt kindlaks tahetakſe määrata. Aga püüdmine, ſuures üleüldſuſeſki, ſinna mõtlemata eesmärgi lähemale jõuda, ſeiſab weel ikkagi mõteldawal eesmärgil tee pääl ees, mis ümberringi ilmas idanema hakkab, nimelt armaſtuſe kõlbluſe kätteſaamiſe tee pääl.

Ehk kül uus elu juba oma tugewuſt näitab — otſegu kewade lilled, mis läbi roostepruuni kuluwaiba tungiwad -- piab ſiiski maha langenud ja kõdunenud lehti ärariiſutama, ſeſt alles ſiis tõuſeb wiljakandja mullapinna lõhn ülesſe ja uus kewade ſaab ruumi. Ainult need, kes weel uue kewade wäge õhus ei tunne, kardawad, et maa ilma kõdunenud prügita läbi ei ſaa.

IX.

Uus abieluſeadus.

Eelminewaſt ſeletuſeſt on näha, et abielu aateliſeks wormiks päris waba ühinemiſt mehe ja naeſe wahel tuleb arwata, kes oma armastuſe läbi üksteiſt ja inimeſesugu õnnestada tahawad.

Aga et edu hüpete wiiſil edaſi ei läha, ei wõi ka keegi loota, et terwe ſeltskond ſeda aadet teiſiti kätte ſaaks, kui ümberkujunemiſe wormide kaudu. Need piawad wana wormi omaduſt alalhoidma: ſeltskonna arwamiſt ſuguolu kõlbluſe üle ettetooma, ja nõnda neile tueks ſaama, kes weel küllalt edenenud ei ole, kuid ühes ſellega piawad nad küllalt wabad olema, olewiku kõrgema armastuſe-iſeteadwuſe edu edendama. Uueaja inimene piab ennaſt ſelles mõttes iſeſeiswaks, et keegi jumalik ehk inimlik wõim, mis iſegi üksikult ſeiswate iſikute ühendatud jõuuawalduſeſt üle käib, niiſuguſi ſeaduſi anda ei wõi, mis tema wabaduſt kõidakſiwad. Aga ta annab ka wabaduſt kitſendawate ſeaduste järele, kui need täielikumat korraldust inimeste wajaduste rahuſtamiſeks tulewikus töötawad, täielikumat oma jõuu tarwitamiſe wabaduſt. Inimeste armu-nõuete ja jõuudude äratundmine piab järelikult

uuemaaja abieluſeaduſe aluspõhjaks ſaama, aga mitte mõneſuguſed mõeldawad teaduslikſed põhjusõpetuſed „perekonna aate“ üle, ehk õigusteadlikſed ettewaatuſed abielu „ajaluolise alguſe“ põhjal.

Et, nagu juba ſeletatud, ſeltskond korraldus on, mis inimeste liikumiste läbi ſünnitatud, et ſelle kaudu ühiſelt oma wajaduſi rahuſtada ja jõuduſi tegewuſesſe panna, piab teda ka ikka uuesti ümberkujutatama, kui uued wajaduſed tõuſewad, uued jõuud walmiwad. See on armuwallas juba ſündinud, iſeäranis ſeſtſaadik, kui tunde-tarwiduſed ja hingejõuud, kes enne uſu käeſt toitu ſaiwad ja ſelle pääle endid tuetaſiwad, nüüd aga armaſtuſelt ülespidamiſe wõtawad ja tema pääle loodawad.

Aga kuna iſeſeiſaw inimene ainult armaſtuſe täieliſe wabaduſega rahul olla wõib, ſunnib teda ühiſtunne ſiiski edespidigi uut ſeaduſt abielule nõudma, ſeſt et ſuurem hulk täieliſe wabaduſe jaoks weel walminenud ei ole.

* * *

Ühiſtundel kui ka iſikutundel on mõlematel üheſuguſed tugewad põhjuſed, praeguſt abielu hukkamõiſta. Ta ſunnib inimeſi, kes harwalt aateliſed on, ühtluſele püüdma, mida ainult aateline õnn anda wõib. Ta täidab oma üht ülesannet, naeſt kaitſta, ſarnaſel wiiſil, mis praeguſt inimeſehinda alandab. Ta täidab oma teiſt ülesannet, lapſi kaitſta, täitſa puuduliſelt. Ta täidab oma kolmandat ülesannet, ſuguolude kõlbluſe aadet ülesſeada, nõnda, et ſee kõlbluſe edenemiſt takiſtab.

Tegeliſe waate järele küſime: milles ſeiſab abielu wäärtus naeſe tarwis?

Selles, et praegune ſeadus meeſt ſunnib, naeſt ja abielus ſünnitatud lapſi ülespidama, ja et ta mehe ſurma järele naeſele ja laſtele nende ſeaduſliſt pärimiſeõiguſt kindlustab. Aga nende majanduſliſte tulude eeſt makſab naene oma eeſõiguſega laſte kohta, oma waranduſega, oma tööga, oma iſikuga, mis tal enne meheleminekut oli. Iſegi ſiis, kui abielu kontraht on tehtud, wõib mees kui naeſe waranduſe wõõrmünder ja walitſeja, ſeda niiſama ärapillata, nagu oma ene-

ſegi palgaraha; ta wõib naeſele keelata, mis ſee iſikliſelt tarwitab; wõib tal ta õpitud elukutſeliſe töö tegemiſe ärakeelda ehk tööriistad äramüüa. Kohtuõigusliſelt on naene oma alaialiste lastega ühe pulga pääl; mees wõib tema eeſt ülesastuda ehk teda koduſesſe wangi jätta, ja mõneſt kodanliſeſt tegewuſeſt ei wõi ta mitte ſugugi, teisteſt aga ainult oma mehe lubaga oſawõtta, kuna tal neiupõlwes selleks wabadus oli.

Mis lastesſe puutub, ſiis teeb ſeadus neid wäljaspool abielu ſündinud õigusteſt päris lahti, kuni wiletſa ülespidamiſe-makſuni, kui iſa ka ſelleſtki ennaſt lahti ei wannu. Tulewa ſugu käekäigu eeſt muretſeb ſeadus ainult puuduliſelt: ta takistab abieluſſe aſtumiſi teatawate ſuguluſe aſtmete juures, keelab ſeda teatawate haiguſte korral ja määrab kõigewähema wanaduſe mehe ja naeſe kohta.

Lõpuks kõidab abielu naeſt mehe külgi ja meeſt naeſe külgi, ſellega, et ühe lahutuſe nõudmiſt ilma teiſe tahtmata ei täideta, kui mitte kindlaid wigaſi ehk pahateguſi ettenäidata ei ole. Iſegi kui abielupaar lahutuſe päraſt kokku lepib, on ſellel piinlikka talituſi nende eneſte, ja wiletſaid tagajärgeſi laſte kohta. Takistab aga mees lahutuſt, ſiis on naene — nagu üteldud, et tal tõenduſi ei ole — ſunnitud, mehe juurde jääma, keda ta põlgab, ſeſt et ta ainult ſel kombel oma laſte juures olla ja nende eeſt hoolitſeda ſaab. Kui mees lõpuks temale ülespidamiſt anda ei ſuuda; kui ta ehk naeſegi ſellekohaſed abinõuud läbilõõnud on, jah, kui naene wiimati oma eneſe töö läbi teda, iſeennaſt ja lapſi ülespiab — mehe käes ſeiſab ſiiski wõimus naeſe ja laſte üle!

Abieluta naeſel aga, kes oma armaſtuſe „wabalt“ on andnud — ſee tähendab: ilma ſeadusliſe kaitſe wormita ülespidamiſe eeſt hoolitſemiſe õiguſe kohta — ſellel on täieline wõimus oma laſte, iſikliſe wabaduſe, eneſetahtmiſe, waſtutamiſe ja kodanliſe õiguſe üle. Teiſte ſõnadega: temal on kõik alleſjäänud, mis temale ſeltſkonnas inimeſe-wäärilise ſeiſukoha annab — kuid lugupidamine ja majandusline julge olek puudub! Mehenaene kaotab aga ſellewaſtu kõik ära, millel ſeltſkonna liikme kohta tähenduſt on, aga — ſeltſkondline lugupidamine, natuke päranduſe ja ülespidamiſe õiguſt jääb tal ikkagi!

Seltskond ei ole naesterahwale tõesti mitte kergeks teinud, oma „loomulist ülesannet" täita. Et ta seda siiski — ühe ehk teise wanaajast päritud mõiste tõttu — weel häämeelega teeb, tähendab, et see tema loomuse suurem nõue on. Lähawad teised nõudeb tugewamaks, — nagu nad juba paljudegi naesterahwaste juures on — siis piab neid tingimisi mõlematel juhtedel wastuwõtmata jäetama! Ja et uuemad naesterahwad kumbagi nende mõlemate wiimaste wõimalustega — eluaegse patukahetsusega ehk pordueluga — rahul olla ei tohiks, oleks nende elutingimiseks uuendatud abielu.

Praegu maksaw abieluseadus on samalgi kombel sündinud, nagu maakeragi, oma mitmesuguste, üksteise pääle kaswanud sisukihtidega. Ainult meie aeg on wäha ja tähtsuseta jälgi tema kulturasse järele jätnud.

Meie aeg on arusaanud, et abielu kõlbliseks aluseks piab armastus olema. Ja armastust wõib ainult üheseguste wahel olla. Aga abieluseadus tõusis siis elule, kui armastuse tähendust weel ei tuntud. See seadus põhjeneb siis walitseja ja tema alama mitmesugususe pääl.

Meie aeg on abieluta naesterahwale töö ja kodanlise õiguse wõimaluse andnud. Aga abieluseadus tõusis sel ajal elule, kuna naesterahwad selleşt õiguseşt ilma oliwad. Abielu naene on sellejärele niisuguses seisukorras, mis abieluta naesterahwa kättewõideldud seisukorraga terawas wastolus seisab.

Meie aeg on wanaaegse tööjaotamise kõrwale lükkanud, mille järele naene lapsi kaswatas, mees toitu muretses. Aga abieluseadus tõusis juba sel ajal elule, kui see jaotamine alles täies jõus oli ja naesel peaaegu wõimata oli, mujal kui abielus, enesele ja oma lapsele kaitset leida. Nüüd on seltskond juba hakkanud, abieluta emadele sarnaşt kaitset lubama ja wabaduse püüdeb, mille läbi naene abielu kaitset ostab, ei ilmu mitte alati alatumatena, waid ka ülearustena.

Meie aeg on enam ja enam iga lapse, kui ühe uue seltskonna liikme tähenduşt äratunnud, ja ka lapse õiguşt, terwislise elutingimiste juures ilmale tulla. Aga abieluseadus tekkis sel ajal, kui see äratundmine weel uduseltki ilmas ei olnud; kui ilma abielu seaduseta laşt, olgugi ta kui tahes tubli, kõlwa-

tumaks peeti, kuna seadusliſt wäärtusliſeks arwati, olgugi tal kui tahes palju ſündimiſel päritud wigaſi külles.

Meie aeg on iſikliſe walimiſe wäärtuſt kõlbliſeks tunnistanud. Ainult ſeda tegewuſt tunnistab ta woorusliſeks, mis iſikliſe katſe pääl põhjeneb ja eneſe ſüdametunnistuſega kokku käib.

Aga abielu korraldus tekkis, kui ſeda iſikuliſt iſewalitſuſt waewalt aimati, weel wähem äratunti; kui ſeltskonna wõim hingeſi wangis pidas; kui ſundus ainukeſeks ſeltskonna abinõuuks ta eesmärkide kätteſaamiſeks oli. Abielu ſai oheliſuks, millega ſuguiha taltſutadi — ehk teiste ſõnadega — loomuſundi ſeltskonna teenistuſeks tõsteti.

Nüüd on armastus edenenud, inimline iſiklus edenenud, ja naeſeliſed jõuud on wabastatud.

Naesterahwaste praeguſe iſeſeiswa tegewuſe ja eneſetunde põhjuſel wäljaspool abielu, piab ka abielunaeſele üksikult ſeiswa naesterahwa tegewuſe wabaduſt lubatama, kuna tal tema täieline õigus ta iſiku ja ta waranduſe üle alles jäetakſe.

Et iga inimene uſuliſte wormide pääleſundimiſt põlgab, milledel tema kohta mingit tähenduſt ei ole, ſellepäraſt piab abielu ſeadusline worm igal pool kodanliſeks ſaama.

Et iga inimene oma iſikliſelt tähtſate tegewuſte juures iſikliſt walimiſt nõuab, piab abielu edaſikeſtwus — kui ka tema lahutamine — iga abikaaſa eneſe aſi olema ja lahutus järelikult wabaks ſaama. Ja nimelt ſeda rohkem, et puhtuſe mõiſte tõendab, et ſundmuſt ſelles elus alanduſeks tuleb arwata.

Need on need nõudeb, mis uueaja inimene abieluwormi wastu ülesannab, kui ſee tema iſikliſt tahtmiſt ilmutama ja tema iſikliſt edu kaswatama piab. Praeguſel abielul on aga ſellewastu ſarnaſeid wormiſi, mis mõiſtmatab on ja ſellepäraſt ka wastumeelſeteks on ſaanud ja ſee elu ſunnib abikaaſaſi ſeaduſe wõimul üksteiſe wastu niiſuguſeſſe ſeiſukorda, mis, aateliſe waate järele niiſama ſügawal uueaja mehe wäärtuſeſt ja auuſuſeſt allpool ſeiſab, kui ta, tegeliſe waate järele, allpool uueaja naeſe wäärtuſt ja auuſuſt on.

Kuna eneſe- ja armutunde edenemine abielusſe laialiſema iſiku wabaduſe nõuet on toonud, astuwad aga ühiſtunne ja edumeel ette ja nõuawad rohkemat wabaduſe kitſendamiſt üksikutele. Kindel teadmine, et igal uuel olewuſel õigus on ſeda

nõuda, et ta elul tõsine wäärtus oleks — niisama, nagu seltskonnal õigus on nõuda, et uued elud wäärtuslised olekswad — sel põhjusel on nõue ilmunud, neile abieludele wastutöötada, kes laste kohta kardetawad wõikswad olla, ja neid kaitseda, selleks jääma, mis neile paremaid eluwäärtusi lubab.

* * *

Praeguses seltskonnas on majanduslisel wõimul suur tähendus abielu kohta, mis seda kasinamaks lähab, mida rohkem aru hakatakse saama, et abielu piab armastuse põhja pääle ülesehitatama.

Seespidi lagunenud abielud seisawad sagedaste weel selle tõttu koos, et mõlemad abikaasad lahutuse läbi kehwemasse ainelisesse olwusesse sattuda wõikswad. Mees ei taha ehk ei jõua naisele tarwilist ülespidamist anda; ta ehk ei saa tema warandust, mida ta oma ettewõtete alla kinni pannud, tagasi anda: ta on ehk selle äraraiskanud; naene on abielusse astumisel ehk mõne töö käest ära andnud, mida ta nüüd enam tagasi ei saa, mille tõttu tal wõimalik ei ole, ennast ise elatada, ja nõnda lähab see edasi kuni lõpmatuseni.

Aga isegi õnnelistele abieludele teeb naise majandusliselt ja õigusliselt alam seisukord kahju.

Niihästi õnnelistes kui ka õnnetumates abieludes oleks aga sellel suur tähtsus, kui naene oma waranduse ja oma teenistuse üle ise walitseda wõiks, et ta sel mõõdul ise enese eest muretseks, kui palju ta seda oma emakohustega ühendada wõib ja et ta iga oma lapse esimestel eluaastadel seltskonna poolt ülespidamise tuetust saaks. Niisuguseid plaanisi on sotsialistide kui ka teiste poolt tehtud, kuid mitte sel wormil, nagu alamal tähendatud.

Naesterahwal piaks õigus olema seltskonna poolt ülespidamise tuetust nõuda, kui ta tõendada wõib:

1) et ta täiealiseks on saanud;

2) et ta naisekohalise haridusе aastapikkuses laste eest hoolitsemises, üleüldises terwise õpetuses ja kui wõimalik — ka haigete talituses kätte on õppinud;

3) et ta ise oma lapse eest hoolitseb ehk temale sündsa hoolitsemise kätte muretseb;

4) et tal mitte küllalt warandust ehk palka ei ole, et enesele täielist ülespidamist ja lapsele poolt osa ülespidamise kuludeks säält wõtta wõiks, ehk et ta lapse eest hoolitsemise tõttu oma elukutselisest tööst kaugele piab jääma.

Need, kes neid tingimisi tõendada ei saa, ei wõi ka mingit tuetust nõuda, mis muidugi suurem ei wõi olla, kui ülespidamise tingimata wajaduse hädapärast täitmiseks ulatab, ja ainult erakordabel kauemine tohib kesta, kui lapse kõige tähtsamate kolme esimeste eluaastade wältuseni.

Ilmajääjad olekswad siis jõukamad ehk niisuguseb, kes ise omale ülespidamist tahawad teenida ja täiesti ehk ka esimese aasta järele ilma seltskonna abita läbi saaksiwad. See korraldus saaks oma otstarbet iseäranis nende seltskonna kihtide seas täitma, kus ema elukutseline töö, olgu maal ehk linnas, temale enesele, kui ka tema lastele, hädaohtline on. Selle kõige tähtsama elukindlustuse kulud tulekswad kõikide waranduste ehk sissetulekutega inimeste pääle panna, rikkamate pääle suuremal, waesemate pääle wähemal mõõdul, wallalises põlwes elawatelt tuleks aga samasuguse mõõdul wõtta, kui abielulisteltki.

Ülewaatus piaks lastekaitse kommisjonide kätte antama, mida kogukondade suuruse järele enamal ehk kasinamal arwul kokku tuleks seada, kus aga ikka kaks kolmandikku naesi ja üks kolmandik mehi liikmeteks oleks. Need jaotawad abirahasi wälja ja ei walwa mitte üksnes imewate laste, waid ka suuremate laste kaswatuse üle. Ema, kes oma lapse päratumaks jätab, jääb kolmekordse noomituse järele tuetusest ilma ja laps wõetakse tal käest ära. Wiimane määrus maksab ka nende wanemate kohta, kes oma lastega kehaliselt ehk waimliselt pahaste ümber käiwad ja neid hooletusesse jätawad.

Ema ülespidamiseks määratakse aastas ikka üheşuurune summa, aga iga lapse kohta saab ta pääle selle poole tema ülespidamise maksust, kui lastearw weel täis ei ole, mida seltskond parajaks arwab. Üle selle määra sünnitatud lapsed on wanemate eneste eraasi. Iga isa piab lapse sündimisest kuni tema kahekşateistkümnenda eluaastani poole tema ülespidamise kuludest

kandma. Tänapäewane seltskond on mehele selle ülesande täitmises abiks, kuna ta palkasi kõrgendab ja wanaduse abirahasi määrab, selle järele küsimata, kas ta abielus ehk wallalises põlwes, lasteta ehk perekonna isa on. Kui aga sellewastu emale abi antaks, saaksiwad ühe ja selleşama töö eest mitmesuguşed palgad ärajääma ja abiandmine saaks tõesti seltskonnale kasulist otstarbet edendama: laste kaswatuses.

Praegune korraldus aga tuetab kõige tooremat ülekohut: wahetegemist abielus ja abieluta sünnitatud laste wahel; ta wabastab poismeheliši isasi omast loomuliseşt wastutuseşt; tema ajab üksikpõlwes elawaid emasi otsekoheşelt ehk — inglitegemise läbi — kaudselt lapsi tapma, surma ehk porduelu sisse.

Kõiki neid olusi piaks seadus muutma, mis kindlaks teeks: et igal emal teatawatel tingimistel õigus on, neil aastadel, kuna ta tähtşamat koormat seltskonna hääks kannab, seltskonna poolt ülespidamist nõuda; et igale lapsele ta mõlemad wanemad ülespidamist piawad andma, et tal mõlemate nimede kohta õiguşt on ja — şel mõõdul, kuidas pärimise õigus on määratud — ka õigus on mõlemate waranduseşt oma osa pärida.

Et ema ikka şagedamine täiesti ehk osalt perekonna eest hoolitşejaks piab olema, şiis on juba selle waate järele õieti, et tal oma mehe kõrwal ka laste kohta şamaşugune õigus oleks. Aga et ta nende päraşt palju rohkem kannatanud on, neid şiis ka rohkem armastab, neişt paremine aru şaab — ja sellel põhjuşel mitte üksnes nende hääks rohkem teinud ei ole, waid ka rohkem nende kohta tähendab — şiis on ka şel põhjuşel õieti, et — kuna nüüd ema selle wõimuga rahul olema piab, mida isa temale lubab — olukord şiis ümberpöördud şaab, nii et ema kätte kõrgem seadusline wõim lähab.

Kui mees mitte enam üksinda perekonna eest muretşemise koormat ei kanna, şiis şaab ka tema kaswatuse kohus tegeliseks minema. Ta wõib aega leida, oma omaduşi sellel sihil edendada, ja isaliku hoole ja armastuse kaswaw wäärtus şaab emal ta lastekaswatuse ülesannet kergitada wõima, mis tal nüüd şagedaste ülejõuu kippub minema, şeşt et ta wastutuse tunne ikka kindlamaks, ülesande täitmine tarwiduste rohkenemise tõttu aga ikka raskemaks lähab.

Elu kitsikusel ei oleks siis ema ja laps mitte lõpulikult mehe kaela wisatud, ja nad ei jääks tema puudulise oleku ehk lohakuse tõttu mitte täitsa häda kätte. Aga tema kanda jääks siiski pool wastutust, ja mis elu lõbudustesse puutub, siis saaks perekond seda ikkagi oma isa ja tema wabatahtlise tegewuse läbi, kuna talt koormad ära on wõetud, mis sagedaste kannatamata rasked oliwad, millede all tema waimline isatähendus kui ka tema perekonna-rõõmud raskesti kannatasiwad. Hoolimata sellest, et suurem osa neist meestest — nagu teatawad naesterahwad neid kirjeldawad — paljalt omakasukütid (egoistid) on olnud, kandsiwad ja kannawad praegugi lugematad hulgad neist orjakoormaid, mitte üksnes naese ja laste hääks, waid ka teiste naestesugust sugulaste hääks. Teiselt poolt on walitsew seltskonna korraldus isasi läbipiitsutanud, weel raskemasse töörjusesse tormata, et oma lastele paremat elujärge kindlustada. Nüüdne isaõigus ja isakohus seisawad otsekohesest ühendusest pärimise õigusega, meie seltskonna kõigesuurema hädaohuga. Pärimise õigus paneb sagedaste ühe wiletsa juhtiwale kohale, tubli aga alamale astmele; ta annab kiburale wõimaluse kätte, oma kiburat sugu edasi sigitada, iseäranis siis, kui wanemad waraselt ära surnud, ehk kül, nagu juba seletatud, nimelt niisuguste lapsi kõige wähem elule tarwis on. Ta raskendab sellewastu elutublide inimeste edenemist niihästi sellel kui ka igal teisel sihil, kus waesuses sündimine isikliste jõuudude kosutamist ja tarwitamist takistab, mida rikkus lubab. Teiselt poolt on waesus loomuliste waimuannetele niipalju kasuks, kui palju ta jõuudusi pingule tõmbab, kuna rikaste pärijate õnnetus see ongi, et nad seda jõuudude tagakihutajat ja tööhimu tõstjat põnewust liig arwalt tunnewad. Ainult tugewamad ehk peenemad loomused lähawad tulu- ja wastutuse-tunde tõttu, mida päritud rikkus kaasa toob, tugewamateks ja peenemateks. Üleüldiselt saaksiwad seltskonna tegelised jõuud ülesse kui ka allapoole mitmekesisemateks minema, kui rikkus, sõna täielisemas mõttes, isiklikseks saaks, iga inimese tublidusе ja jõuuawaldusе kohaselt; ja rahakogumise palawikul oleks ta astel katkimurtud, wõimaluse kitsendamise läbi, rikkust suurendada, ja selleläbi, et laste eluolu kindlustamine ülearuseks saaks. Niisugune uus korraldus saaks nõuude

ärakaotama, riigi käest palgalisandusi seisuse kohase lastekaswatuse tarwis tahta. Sest kui kõik lapsed selleläbi ühesarnaseks saawad, et seltskond kõikide eest maksab, — kooli õpeabinõuudest kuni studeerimiseni ja teadusliste teekondade abirahadeni — et iga inimese keha- ja waimu jõuudusi täieliselt wäljaharida, mille juures õiglast seisuse wahet — waimuannete tublidust — tähele tuleks panna; kui igalühel ta töö-wäljale astumisel samasugune seisukord oleks, nagu teistelgi; igalühel wõimalus, oma iseäralisi jõuudusi õieti tarwitada, sest et tal nende wäljaharimiseks tarwilised abinõuud käepärast oliwad; kui seltskond mitte hääteona, waid õiguse pärast igale töötajale ta haiguse korral täielist rawitsust ja wanaduses täielist ülespidamist annaks, siis saaks püüdmine ärakaduma, enese lastele teiste arwetel paremat elujärge kättekiskuda. Jsa, kelle jõuuedu tale wõimalikuks oleks teinud, oma laste elutingimisi enese eluajal paremale järjele awitada, kui paljudel teistel on, wõiks muidugi — ja isegi üleüldsuse kasuks — neid mitmekesisemalt ja peenemalt edendada, nagu seda ühe rikkama kodu kultura kordasaata laseks. Aga ta ei wõiks, kui pärimise õigus ärakaotatud, ehk kitsamatesse piiridesse pandud ja maksu alla heidetud, neid mitte selleest wabastada, et nad oma jõuudusi kõrgemate ehk madalamate wäärtuste kindlustuseks panti ei paneks, misugusi wäärtusi nad kodus on tundma õppinud.

Ja kui abielus ja abieluta sündinud laste wahel wahetegemine igas asjas ärakaotatud saab, siis tohiks isamaja, nagu see wanalajal ehk meie Põhjamaa esiisade päewil kombes oli, sagedamine kui praegu ja enam kui ühele elusale emale päärwarju anda. Igal juhtel oleks see laste eesõiguste eest hoolitsemine, kuna praegune abieluta lastega halb ümberkäimine ära kaoks.

* * *

Paremine kui abielu ei näita ükski olukord, kuidas kombed ja tunded seadusteest, kelle warju all nad kujunesiwad, aastasadade kauguselе ette jõuawad.

Paljugi mehi näitawad oma abikaasade wastu peenemat tundmust üles, annawad neile tegewuse wabadust, mis õnne-

likkudel abikaasadel meeldegi ei lase tulla, et nad seda päriselt ainult mehe heldusest maitsewad. Alles siis, kui wahekord enam õnnelik ei ole, tunneb naene, et seadusline wõim terwelt mehe käes on, kellel järelikult ka seaduse abi käepärast on, kui ta oma wõimu üksinda tarwitada tahab, naest kõrwale jättes, ehk koguni, kui ta oma wõimu kurjaste pruukida tahab, naese ja laste kahjuks.

Et abielumehed sellegipärast oma isiklist wõimu kodus ja laste ees naese omaga ühekõrgusele seadwad, see on kõigeparem tõendus, kuidas tundmused wägewad on, olulisi määrtusi hindama! Ja et mehed kõikide abieluseaduste pääle waatamata ikka tähelpanelikumateks lähawad, seda tuleb neile niisamuti auuks arwata, nagu see würstlikkudelegi isikutele auuks on, kui neil, kõikidest takistustest hoolimata, korda lähab — inimesteks saada! Nagu neil suuremad wabandused on kui teistel, kui nad oma kõrget wõimu kurjaste tarwitawad, nii on lugu ka abielumehega, kes õige õrnatundeline piaks olema kui mitte, üks „mina tahan!“ lõpuotsuseks tema ja ta naese mõtete lahkuminekul kuuldawale ei tuleks. Sest isegi kõigeõrnem armastus ei jõua walitseja-tundmust takistada, kangekaelse wastupaneku tõttu lõkkele löömast.

Suurema hulga meeste kohta — ja seda rohkem, mida madalamal nad üleüldiselt seisawad — sünnitab praegune abieluseadus kõrgema inimsuse edendamiseks ikkagi weel suuri takistusi. Õigus, naest ja lapsi oma wõimu all pidada, see teeb halwaloomuga mehe timmukaks, madala-mõttelise kurjuseks. Stuart Milli sõnades pole mingit liialdust: niikaua kui perekond seaduste pääle on ehitatud, mis seltskondlise elu paremate põhjusõpetustele wastu waidlewad, tuetab seadus seda, mis teistel eluwäljadel kaswatuse ja hariduse teel ärawõita püüetakse, nimelt tugewama jõudu isiklise õiguse wastu. Igalpool, nii kõlbluses kui ka politikas, tehtakse makswaks, et mitte see, milleks inimene selleläbi on saanud, et ta teatud seisuses ehk sugus on sündinud, selles lugupidamises, mis tale osaks saab, otsust ei anna, waid ainukselt ja üksinda ta isiklikline wäärtus; et ainult tema elukombed ja ta tegewus tema wäe ja tähtsuse hallikaks wõiwad olla. Aga abielu ajab selle riigiõiguslise põhjusõpetuse tiritammi, ja sellepärast jääb isiku-

tunde põhjusmõtte õieti tarwitamine seltskondlises elus esiotsa päälsikaudsusesse.

Et seadus seda ikka weel kinni piab, mida elu ümbermuutma on hakkanud, sel on, nagu üteldud, oluliselt sääl wähem tähtsust, kus seadus — sõna ilusas tähenduses — paljalt surnud kirjatäht on. Aga otsekohene hädaoht üksikutele ja kaudne seltskonnale lähab seda suuremaks, mida halwem wõimumees on, kellel mingit wastkaalu ei ole, ja mida wähem aateline see kooselu on, kus see wõimumees otsustandew on. Ja kus ka muidu olukord parem on, sääl tunneb uueaja naene mehe üliwõimu seda walusamine, mida kindlamaks ta selles saab, et ainult täielise ühesarnasuse läbi mehega koostegewuses sisurikkamalt töötada wõib.

See sügaw piin, mida uueaja naesele ta mehe wõimu all olek walmistab, on muu seas ka põhjuseks, et naesed, kuigi neil seda tarwis ei oleks, soowiwad, ka pärast abielusse astumist ise midagi teenida.

Tööturg on sellele soowile senisaadik kaunis helde olnud. Ainult aja küsimus wõib see olla, millal abieluta naesterahwastel wõimalikuks saab, abieluliši, paremate wõistluse tingimiste abil, tagasi tõrjuda, kui seaduseandmise teel hakatakse praegusi halbu olukordasi ärakaotama, millede tõttu nüüd naesed meeste, lapsed wanemate palkasi mahakisuwad, ja mille järeldusets on, et kodune elu päratumaks ja lapsed ihuliselt ja hingeliselt rikutud saawad.

Aga kui abieluliste naeste töö seaduslise „emakaitse" läbi kitsendatud on — iseäranis kui see sel määral sünnib, nagu siin ülemalpool nõuu antud — ja kui pääle selle abieluliseš kui ka abieluta kõige kasinama palgamääruse kindlaks tegemise läbi kahekšatunnilisel tööpäewal, öötöö ärakeelamise läbi teatawates terwistrikkuwates olukordades kindlustatud on, siis saawad ka emad — kui nende lapsed omast kõigeõrnemast nooruseš wäljas on — mitmesuguste palgatöö harude juures oma jõuudu tarwitada. Weel paremine lähab see neil siis korda, kui ühised elumajad neid keetmise waewast wabastawad ja tubli, üleüldine laste järele waatamine emale kodust äraolekut wõimalikuks teeb.

Suuremaks tuluks oleks aga laste kohta — iseäranis kui neid kodusе töö keelu läbi kodule ja koolile tagasi wõidetakse — kui abielulised naesed oma meeste kõrgendatud palkade tõttu wälisteſt palgatöödeſt wabastatud wõiwad olla, ja nad ſiis omas kodusеs töös eneſe eeſt hoolitſemiſel töötakſiwad. See oleks täieliſemal mõttel ſiis wõimalik, kui emadele ülemal tähendatud palka ſeltskonna poolt lastekaswatuſe eeſt makſetakſe. Niiſuguſes riigi poolt tuetatud lastekaswatuſes wõiksiwad ſuurem hulk naeſi kül rohkel mõõdul leida, et nende tegewus nende jõuududega kokku käib, mis neile tõſiſt tööröömu annaks. Seſt waewalt wõib kahelda, et naene juba nüüdki oma, kuigi raske kodusе töö juureſt, mis ſuuremal mõõdul tema tööoſawuſt tarwitab — ja järelikult teda ka rikkalikumalt rahustab — palju rohkem röömu leiab, kui mees, kes ſagedaste mitte ſelle töö kallal waewa ei näe, mida ta eneſele walinud, waid mis ta kätte ſaada jõudis.

Mis aga ſellegipäraſt naeſtel kodusе töö wastumeelſeks teeb ja neid ſunnib, ſeda tööd wäliſe elukutſe tööde tõttu hooletuſesſe jätma, on ſee, et nad oma koduſeid tööſi alatumate tingimiſte all piawad tegema.

Eſite ja kõigepäält tahawad naeſed ikka kindlamine neid kergenduſi kodusе töö juures kätte ſaada, mis juba ſiin ja ſääl tarwituſele on wõetud. See aga ei tohiks mitte üleüldiſelt ettetulla, enne kui naeſed iſe tõſiſelt ei hakka, eneſtele aſjakohaſeid ja paremaid põhjuſi wäljaarwama, mis tööjõuudude kogumat koostegewuſt kergemaks teewad ja koduſeid tööſi, mis ikka ülejääma kippuwad, lihtſamaks teewad ja kergendawad. Ja ſee nõuab jällegi, et naeſed endid tõſiſes aſjatundmiſes tarwiduste küſimuſtes ja uuemaaja majapidamiſe teiſtes harudes häſti wälja harikſiwad. See lähab ſeda tarwiliſemaks, et ümmardajate küſimus mõne aja jookſul nii kaugele jõuab, et kõikide ſeltskonnaliikide perenaeſtel muud üle ei jäe, kas iſe omas kodus töötada ehk kodu hukkaminna lasta. Kodune töö kui ka laſte eeſt hoolitſemine ſaawad kül üleüldſe kõigile naeſterahwaſtele niipalju kergemaks minema, kui palju hariduſe abil wõimalikumaks lähab, uuſi ja otſtarbekohaſemaid nõudeid elumajade ſiſſeſeadete juures korda ſaata ja otſtarbekohaſemaid ja paremaid tööabinõuuſi muretſeda. Nad ei edendaks ſelle

läbi mitte üksnes oma eneſe tööd, waid kutſukſiwad ka ilu-ſama otstarbekohaſuſe kõrgema kultura ehituſewõiduſe ja käſi-töö wallas elule.

Aga ſee kõik on weel ſelleks kaſin, et kodune töö oma endiſe auu kätte ſaaks.

See ſünnib alles ſiis, kui ſeltskond naeſe koduſe töö kohta niiſuurt lugupidamiſt hakkab awaldama, et ſelle tõttu naeste-rahwal ſee tundmus ära kaob, et mees tema elataja on, et ta üht alamat tööd piab tegema, tööd, mis mitte ſelle hinna alla ei käi, mis olewikus tingimata majandusliste wäärtuste mõõdupuuga mõõdetakſe, — mitte rahawäärtuslikſe hinna alla.

Praegune abielukorraldus ſai ſiis makswaks, kui naeſel koduſt wäljaspool mingit olulist hoolitſuſe walda ei olnud, kui koduſed tarwiduſed ainult looduſe andide näol majaſſe tuliwad, mille tõttu naeſe kohuſeks oli, neid tarbewalmiks teha. Ta majapidamiſe uſinuſel oli ainult rahwusmajandusline wäärtus, ja nendes olukordades oli ühine omandus loomulik. Majaperenaeſel oli pääle ſelle ſel ajal weel, kui juhatajal tarbe-asjade äratarwitamiſes, mida ta tooresteſt ſaadusteſt walmis-tas, tegewuſe wabadus ja iſeſeiswuſe tähtſus, mida tal nüüd loomulikult ei eneſe ega ka ta mehe ſilmis ei ole. See ei aita midagi, et tal ſeaduslik õigus on, mehe käeſt ſeiſuſe- ja olu-kohaliſt ülespidamiſt nõuda. Seſt kui ta ülesanne ſuuremalt oſalt ainult ſelles ſeiſab, et mehe käeſt raha nõuda ja üles-kirjutada, kui palju ſelleſt kõõgitüdruku ehk õmbleja kätte on läinud, ſiis tunneb ta õigusega ennaſt alandawal wiiſil üles-peetama. Ei otſekoheſelt ega kaudſelt ei tule tema töö tõttu ſöök lauale ega riided ihule, ſeſt et mees ükſinda neid abi-nõuuſi muretſeb, millega ta maja piab ehk — ei pia!

Sellepäraſt elustabki naeſi ſee ſoow, et iſe ka midagi tee-nida wõiks. Nemad näewad, et mehed kõiki jõuduſi mõne töö kallal tarwitades edenewad, kõiges omas wastupidawuſes, jõuu-koſumiſes ja jõupingutuſes, mida töö nõuab. Ja naene mõtleb, et ainult ametiharidus wõiks temale ſamaſuguſt tööjõudu anda, ainult otſekohene ſisſetulek wõiks tema töötubliduſeſt ſamaſu-guſt tõenduſt anda.

Aga on weel üks teine abi, mis ſamaſuguſt tulu tooks, ilma aga, et ta naeſi koduſt wälja ajaks, nimelt, et nende

ametiharidust majapidamises ja laste eest hoolitsemises ja nende tegewust sellel eluwäljal niisama tõsiseks hakataks pidama, nagu igas muus elukutses. Alles koduse töö uut wäärtust tundes wõiks naene nõuda, et seda majanduslikelt nagu igat teist sündsat tööd piaks hinnatama.

Kui naesed selleşt alandusest räägiwad, et nad oma ülespidamist mehe käest piawad saama, kuna nad neiupõlwes ise endid toitsiwad, siis muutuwad mehed imelikult aatelisteks. Nad räägiwad ilusatel sõnadel abikaasa tähendusrikkast ülesandest, armastuse tasandawast wäest, kuni kellegi mehe käest kindlalt küsitakse, kas mõni armastus wõiks tal sarnast olukorda meeldiwaks teha, kus ta sunnitud oleks, ise mitte midagi teenima, ainult naese käest oma ülespidamist saama, niipalju kui see nende ühiste ehk tema isiklike tarwiduste pääle hääks arwaks wäljaanda? Ehk kas armastus jõuaks ta waranduse üle walitsemise, ta kodaniku õiguse, ta nime kaotamise eest tasu anda? Mehed hakkawad siis „waheşt" rääkima. Ja see wahe oli kül kord tõesti olemas, aga ta kaob ikka rohkem ära, mida rohkem wabaduşt abieluta naesterahwas kätte saab.

Hoolimata selleşt teadmiseşt, et ise raha abielusse kaasa toonud oled, hoolimata selleşt arusaamiseşt, et kodus suurt tööd korrale saadab, on uueaja abikaasale rahanõudmine ikkagi wäljakannatamata piinaks. Seşt mehel on sagedaste omas sügawamas sisemuses seesama tundmus mis temalgi: et töö ikka rohkem palgateenimist koduşt wäljaspool tähendab, et sissetulnud raha üle walitsemisel ikka wähem tähtsust üle jääb, olgugi sellel tegewusel ka ülişuur tähendus töötaja tugewuse, terwise ja koduse lahkuse kohta ja selle kaudu ka terwe rahwa majapidamise kohta. Osalt tuleb mehe sarnane arusaamine selleşt, et naesed — nagu juba eespool tähendatud — seda majapidamise paremat wiisi kätteõppinud ei ole, mille abil nad mõistakşiwad wäljaminekuid õigemine korraldada, nii et mees sellepäraşt sagedaste õigusega arwab, et naene ei tööta ega kogu, waid paljalt läbi lööb.

Kõik see „arwamine" kogub siis lõhkerohuna ikka jälle ettetulewate rahaküsimiste aegu kokku, mis isegi kõigeilusa-

mates armu kokkukõlades ärajäämata on ja millel saatanlik wägi on, seda kokkukõla ärahäwitada.

Kui liigutawalt aateline neiu ka enne abielusse astumist selles küsimuses olla wõis; kui usaldawalt ta ka mehe walitsuse alla oma waranduse andis — mõne aastase abielu järele on elutarkus teda igapäiseks teinud! Olgu ta ka kõiges muus kui tahes õnnelik olnud, tuleb temale siiski rohkem kui ühel tunnil meelde, missugust kibedust enese tegewuse wabaduselt ilmaolek walmistab, kui oma päris sissetulekut enam ei ole; näituseks, kui ta selleşt waranduselt, mis ta ise kaasa oli toonud, mõnda osakest mingi aatelise otstarbe pääle tahtis anda, aga mees tal selle ärakeelas; ja sagedaste on see esimese tõsise waheseina nende wahele ülesehitanud. Lugemata hulk armastawaid mehi on sarnaste ülesastumiste läbi neid oma naesi, kes tubli kaasawara ühes tõiwad, oma abielusse heitmist kahetsema pannud ja ilma kaasawarata naestele häbistawat tundmust maitsta andnud, et neid nagu kerjakuid kaela olla wõetud. Mees wõib naese nende „tundeliste“ tundmuste üle naerda ehk pahandada: nad on aga tema tundmused ja igapidi peenemad ja õrnemad, kui ta enese omad! Need tundmused lähawad — mõneaastase abielu järele — suurema hulga naesterahwaste juures nii tugewateks, et neid mingi kõne läbi ärakaotada ei saa, waid et neid uue korraldusse tõttu ainult rahustada wõidakse. Sest naene teab, et ainult naljalehed tema tegutwiisist lõbu tunnewad, kui ta esimesel aastal omale uut suwekübart kätte-meelitab, teisel aastal kätte-nutab, kolmandal kätte-tülitseb!

Naese alamseisust wõib ainult selleläbi ärakaotada, kui *tema kodust tööd majandusliselt hinnatakse*. See hindamine on kerge, kui koduste kohuste pärast on pidatud mõnest palga eest teenistusest ilma jääma, sest siis piab kodust tööd samasuguse wäärtusega arwatama, nagu waremalt teenistus tulu sisse tõi. Ei ole aga sellesugust hinnamõõtu olemas, siis piab naene samasuurust summa saama, nagu üks wõõras majapidajanna samasugustel oludel palgaks ja ülespidamiseks saaks.

Siis hakkaks naene oma isiklistes wäljaannetes kokkuhoidlikumaks minema, üht osa neist ühise majapidamise ja laste ülespidamise kasuks tarwitama, kui seltskonna poolt abiraha

andmine järele jääb ja abikaasad iseeskes kokkulepiwad, et naese kodune töö niipalju wäärt on, et ta parem selle juurde piaks jääma, kui palgateenistust kodust wäljaspool otsima.

Sarnase sisseseade korraldusel ei wõiks mingit iseäralist muudatust praegustesse olukordadesse tulla. Naese kätte jääks enne kui päraſtki ühise majapidamise kulude korraldamine ja ta jõuaks ülesannet, wäljaannetega kokkuhoidlikumalt ümber käia, wististe paremine täita, kui mees. Tema koduse töö otsekohene majandusline wäärtus saaks mehe kui ka tema enese silmis suurema lugupidamise osaliseks, ja see annaks naestele seda iseseiswuse tunnet, mis tänapäew isegi südidamatel nende seast puudub, teiselt poolt kaswataks ta neis kohuse tunnet, mis wähem südidate juures küllalt weel kõrgemale tõstmist tarwitab. Aga et kõrgemates liikides naesterahwaste wäike kildkond mingit tööd kodus ei tee, et teine salk halwaste töötab, see ei jõua tõeliſt asjalugu ära warjata, et *lugemata hulk naesi kodus ikkagi suurt hulka tööjõudu omalt poolt annawad, ilma et nad tohiksiwad oma töökohast seadusliſt tasu nõuda.* See ei maksa mitte üksnes naeste, waid ka tütarte kohta, kes hommikust õhtuni orjawad, kuid kõike, mis nad isiklikselt tarwitawad, wanemate käest nagu mõnd kingitust wastu wõtawad, ja järelikult kõigest ilma piawad jääma, mida wanemad waja ei arwa olewat. Nõnda on ka naese lugu mehe ees. Neiuna oli tal — oli ta siis riigiteenistuses ehk ümmardajaks, wabrikutöölisseks ehk kontori kirjutajaks — wõimalust, mingil mõõdul oma enese huwitusi täita. Naesena piab ta igat kingitust, mida ta kellegile anda tahab, igat maksu, mida kuhugile ühiskasulisele otstarbele pühendab, igat raamatut, mida ta ostab, igat lõbu, mida ta enesele walmistab, mehe rahast wõtma. Naesel, näituseks, kes taluperemehe kodus, wõib olla, tuhandaid kokku kogub, nii hästi oma hoole kui ka otsekohese töö läbi, ei ole sagedaste ühte rublatki enese tarwitada!

See alamseisus ajab nüüd, nagu juba kõneldud, naesi ja tütreid kodust wälja palgatööd otsima, mis aga sagedaste nende koduse töö majandusliſt kahju ära ei tasu. Aga nad ei jõua seda lihtsalt ära kannatada, et nad isiklisteſt sisſetulekuteſt ilma jääwad, mille wäärtus neile seda tähtsamaks lähab, mida suu-

remaks nende liikumise-wabadus üleüldistel, nende tarwidusi täitwatel sihtidel läinud on — kõige päält kõrgema hariduse ja kõrgemaks tõusnud seltskondliste huwituste tõttu.

Nüüdne naesterahwa palgata amet koguse töö juures on üks wanaksjäänud jätis endisteſt majapidamise- ja saadustewalmistamise tingimisteſt, kui ka kiriklikust õpetuseſt, et naene olla mehele abiks ja mees temale pääks loodud!

Sel kombel on naestele sagedaste palju halwemaid päid antud, kui loodus neile andnud on, ja mees on wiletsama abi saanud, kui elu temale määrab!

Alles siis, kui õiglane tegelik elu ka perekondades oma põhjusõpetuse maksma paneb: et igaüks oma eneſe pääd iseeneſele piaks, ja et iga tööline oma palga wäärt on, alles siis saab aateilm, oma sundmuseta andmise wastastikuse awitamise õrnema wabatahtlise täieliſt tegewuse paika laialiſel ja iluſal elu wäljal omandama.

Kuna see, mis ülemal üteldud, kõikide naesterahwaste kohta käib, kes kodus töötada tahawad, ei käi see mitte nende kohta, kes oma kaasatoodud wara tõttu majapidamise wäljaandeid ja lastekaswatamise kuluſi kinnikatta jõuawad ja selle eeſt kodusteſt töötwaewadeſt wabastatud tahawad olla.

Iga wahetegemise katse abieluliste meeste ja naeste waranduse tarwitamise õiguse wahel, kui ka kohustaw leping ja muud selle sarnaſed, mässiwad seda küsimuſt kuni lõpmatauseni. Lihtsaks ja selgeks saab ta alles siis, kui naene -- nagu see Wenemaal kõrgemates liikides Katharina II. ajaſt saadik juba maksmas on — lihtsalt oma waranduse omanikuks jääb. Seadus piab seda suurt põhjusmääruſt maksma panema: et iga abikaasa oma waranduse peremeheks jääb, kuna need, kes seda asja teisiti korraldada tahawad, ühise tarwitamise määra kontrahti läbi kindlaks piawad tegema.

Ainult põhjusmääruse läbi kinnitatud waranduse laht suudab uusi ja selgeid õiguſemõisteid luua, mis olewik nõuab. Lahutatud warandus paneb kaks isikut üksteise kõrwale, kes selle wabaduſega koos töötawad, mis ehk wennal ja õel, ehk kahel sõbral on. Kumbagil abikaasal on siis täieline otsustamise wõim ja täieline wastutamine. Kumbki lubab teisele

eneſe asjusſe ainult ſel mõõdul puutuda, kui palju teine ta uſaldust oma omaduste tõttu ärateeninud on. Mõlemad awaldawad wastastikuſt ettewaatuſt ühiste ettewõtete plaanitamiste juures ja kumbagit ei saa wastu ta eneſe tahtmiſt ehk eneſepoolt läbikaalumiſt teiſe asjusſe mässida. Kumbagi õiguſt kaitſetakſe ſel korral ſamaſuguſeltki, nagu töötakſiwad ehk elakſiwad wennad ja õed, ehk sõbrad koos. Seſt abikaaſade wastastikuſed aktſiaoſad käikſiwad ſamaſuguſe awalikkuſe alla, nagu kõik ſelleſuguſed äriühiſuste omadki. Pole tarwis rohkem sõnu raiſatagi, et näidata, kui ebakohaſed need praeguſe omanduseõigusliſed määruſed on, millede kohta muidugi „mehe wõlauskujatel iſeäraliſed huwituſed wõiwad olla" (Anna Wickſelli sõnad), mida aga teiſel teel keegi mõtlew inimene kaitſeda ei tohiks.

* * *

Mitte ainult oma waranduſe õiguſe, waid ka oma täieliste kodanliste õiguste ja oma iſiku üle otſustamiſe õiguſe pooleſt piab abielunaene wallaliſes põlwes elawa naesterahwaga üheſarnaſeks ſaama. Muidugi ei ole ſeadus „abieluliste õiguste" poolt mitte ſel mõõdul, nagu paljudki uſuwad. Alles mõni aastaſada elutſebki ſee uſk ja määrab omalt poolt kombeid; ta ei jäe oga mõneſt teatawaſt ſeadusliſeſt tueſt ilma, kui mõni niiſugune aſi kohtu ette tuleb. Suuremalt oſalt ei sünni ſeda, ſellewastu aga mõjub ſeaduſe mõiste, millele omalt poolt piibel ja laulatuſe sõnad oma allaheitmiſe ſundmuſega tublit toitu pakuwad, mehel ta õiguſe-tunnet, ja naeſel ta kohuſe-tunnet teritawad. Ja niikaua kui ſeadus ſelles olukorras, mis kõikideſt kõige wabatahtliſem piaks olema, weel „õiguste" warjugi ſallib, tähendab ſee armastuſe wabaduſe jämedal wiiſil rikkumiſt.

See on — nagu kõik teiſedki wanaks jäänud ſeaduſed — armunõuetes peenenenud inimeste kohta iſeeneſeſt tähtſuſeta, kes kõrgemal ſeiſawad, kui ſeaduſe punkt. Aga mida madalamal inimeſed on, ſeda kindlamalt nõuab mees oma „õiguſt," naeſe wastumeelſuſe ehk terwiſtrikkuwa olukorra pääle waatamata, niiſama nagu ta, oma eneſe õiguſe mõiste wastu, tema töõpalga eneſele kiſub.

Üksi seadus ei jõua takistada, et naene wabatahtliselt meest laseb oma isikule haiget teha, oma warandust läbilüüa, oma lapsi hukka saata. Sest seadus ei jõua neid nõrkuste ja wõitlemiste hallikaid täis täita, mis inimese enese loomusest wälja woolawad.

Aga õigus on abieluseadusest nõuda, et ta neid hallikaid ise enam lahti ei kaewaks!

Seadus piab nii kokkuseatud olema, et ta õnnele wõimalikumat wabadust tema kujutawa wäe jaoks lubab, kuna ta sellewastu õnnetuse tagajärgesi nii palju kui wõimalik kitsendab.

Ja ainult siis wõib see sündida, kui kumbki pool teise meelewalla all ei ole.

Siis ei ole selleşt weel küllalt, et mehe eestseiswus ja naese alaialsus otsa lõpewad. Ka igat määrust, mis naest „mehe seisuse ja elukorra külgi" köidab, piab ärakaotatama.

Suuremal hulgal meestel on usk, et kui naene mehe kodust äralähab, siis wõib teda seaduse abil tagasi tuua. Wähemalt Rootsimaal ollakse sellega eksiteel. Aga kuigi seaduse täht sellel juhtel parem on, kui üleüldine arwamine selle seaduse kohta, siis ütleb terwe seaduse aja-waimgi, et abikaasad koos piawad elama.

Aga mida enam isiklus edeneb, seda köikuwamaks lähab sarnase korrapidamise abil inimeste armu tarwidusi täita. Selle wastu on loomusi, kes terwe eluaeg üksteist armastanud oleks, kui nad mitte ei oleks sunnitud olnud, päew-päewalt, aastaastalt oma harjunuid kombeid, tahtmisi ja soowisi üksteise järele sihtima. Jah, mõnegi õnnetuse põhjuseks on ainult täitsa tühised asjad, milledest julgusega ja selge waatega inimesepaar kergesti jagu oleks saanud, kui mitte ettewaatus harjunud arwamiste kohta õnne loomusunnist üle ei oleks käinud. Mida enam isiklist wabadust naesterahwal enne abielusse astumist on olnud, seda rohkem kannatab ta päraşt selle all, et tal kodus sagedaste tundi aega ega nurgakeştki ei ole, kunas ja kus ta eksitamata iseeneşe jaoks wõiks olla. Ja mida enam uuemaaja inimene oma isiklist liikumise wabadust, oma üksinda olemist tarwitseb, seda enam tarwitsewad mees ja naene abielus sedasama.

Ja isegi siis, kui ükskõrse nõudjate arw wähemuses on, piaks neil siiski seaduse, kui ka üleüldise arwamise poolt, täielist wabadust lubatama, oma armu kooselu oma eneste tarwiduste järele kujutada.

Kombete parajus ja mõtete laiskus leiawad, et see kuulmata ja kõlbmata oleks! Sellewastu peetakse aga loomuliseks ja kõlbliseks, et suurem osa meremehi ja kaubareisijaid enampool aastat naestest lahus elawad, ehk et reisimised teadusliste ja wõidusliste otstarbete pärast abielupaarisi aastade kaupa lahutawad.

Kõik need on, mõteldakse, wälimised, parandamata olud. Nende alla heidetakse ikka! Et ka hingedel niisugusi ära jäämata wajadusi ette wõib tulla, on ikkagi paljalt mõte, millele pääajus õige wäha ruumi wõiks lubada!

Meie aeg paneb, näituseks, ikka sagedamine kunstnikupaarisi kokku, kellede tegewus mitmesuguste, sagedamine aga ühesuguste wäljade pääl on. Mõlemate ergud tunnewad ühisel wiisil töö raskust; mõlematel on ühesugust liikumise-wabadust ja puhkerahu waja. Aga igapäewases elus wahetpidamata armastust ja wastastikust hoolitsemist tarwitades, kulutawad nad peaaegu oma terwe waimlise töö- ja tahtejõuu ära. Nad saawad aru, et kui nad wastastikku üksteist hingeliselt wäljakurnata ei taha, siis piawad nad oma waimlisi waranduši üheft lahutama, mis üksteisest kaugemal olemise läbi wõimalik on. Nende loomude pühapäewa õnn wõib meeltewangistaw olla, nende hingede kokkusulaw üksus rikkam, kui teistel. Mõlemad tunnewad aga wahete wahel kiusatust, et nad piaksiwad Ellen von der Weideni sõnadega hüüdma: „lase mind nüüd oma armastamisest kolm nädalat waba olla!“ — sest et mõlemad teadwad, et see wabaaeg nende tundeid ainult uuendama saaks.

Aga nüüd sunniwad kombed abikaasasi niisugusele kooselule, mis sagedaste sellega lõpeb, et nad igawesti lahku lähawad, — ainult sellepärast, et harjunud ettewaatused neid keelasiwad, lahus elamast!

Ka teistsugustele loomudele wõiwad kitsas meelewalla alune olek, sunnitud koosolemine, igapäewane kokkuleppimine, alalised ettewaatused rõhuwateks saada. Sellepärast hakkawad

ikka rohkem inimesi abielulisi kombeid ümberkujutama, et nad rohkem nende tarwiduste kohasemad oleksiwad. Näituseks: Keegi reisib, iseenese pärast, kui ta tunneb, et tal üksikust waja on; käib oma käe pääl lõbu otsimas, millest teine lugu ei pia, mida ta ise waremalt püüdis, aga millest ta teist siiski eemale hoidis. Ikka suuremal arwul magawad abikaasad teine teises magamise-tuas. Ja lähab weel üks põlw mööda, siis ei leita selles midagi iseäralist, kui nad teine teises elukorteris elawad.

Koosolemine äri- ja pühapäewiti, koostegewus igapäewase elu kui ka elu ülemate eesmärkide kättepüüdmises — see jääb kül edespidigi selleks eluwormiks, mida suurem osa oma abielu tarwis walib, olgu siis, kui üleüldine arwamine juba mõnele uuele wormile maad on andnud. Aga sellele saab alles siis täieline wabadus osaks, kui seadus abikaasade enesetunnet mingil wiisil enam ei kitsenda.

Isiklise wabaduse walda tuleb ka seda awalikkust arwata, mida abielulisele ühinemisele anda soowitakse. Keegi muidu „seltskonna tuetaja," perekonnaisa, pani kord tähtsaid põhjusi ette, kunas abielu, millele kül seaduslist wormi anda tahetakse, salaja tuleb pidada. Teiste põhjuste seas, mis sagedaste abielusse astumist edasi lükkawad, on näituseks, alles lõpetamata studeerimine, ehk hirm, et mure läbi wanemate ehk mõne teise inimese surma kiirendada wõiks. Wõimalus, niisugustel ehk nendesarnastel kordadel sala abielusse astuda, saaks armastajatel asjata ooteaja ärakaotama, ometi ilma sellepääle waatamata, et teise õigusele kuidagi ligineda saaksiwad.

Isiklise eneseteadwuse sekka ei tule mitte üksnes waba lahutust, waid ka uusi lahutuse wormisi arwata. Et lahutusest juba eelminewas päätükis kõne oli, sünnib siin ainult selle wormidest rääkida. Naese ebatruudus ja mehe õigus, lahutust takistada, on nüüd sagedaste põhjuseks, mille tõttu mees naeselt raha wälja pigistab, kes ennast wiimasel juhtel wabaks piab ostma ja sagedaste ka selle luba eest raha piab maksma, et ta lapsi omale tohiks pidada. Ka mees ei saa naese poolt rahapigistusest mureta olla, kes lahutust takistab ehk mehe ebatruudust tõendada wõib ja selle tõttu lapsi omale wõib pidada, kuna mees teab, et nad naese käes hukka lähaksiwad. Aga et seltskond ja loodus mehe truuduseta oleku

poolt on, kuna nad naese ebatruudusele raskusi pääle panewad, on ju loomulik, et naene ainult suure waewaga mehe ebatruudust tõendada saab, mees aga sellewastu naese oma koguni kergesti. Küllap mehe mitmekordne truudusе murdmine ongi naest samasugust sammu astuma sundinud. Aga siiski mõistab seadus — sest et mõjuwaid tõendusi tema wastu ei ole — lapsed temale, ehk ta müüb nad naesele ära!

Samasugune lugu on ka lahutusega, mis wihkamise ja põlgamise tõttu on hakkanud. Kohtu ees, kes mitte waimliselt kõigerohkem waekausi langewaid põhjusi järelkatsuda ei jõua, waid ainult rääkiwaid tõendusi, piab kõiki kooselu üksikuid osasi wäljalaotama, kõiki haawasi ettenäidatama. Tunnistused, mis suuremalt osalt kõige mõjukamad on, tulewad — teenijate poolt! Haritud inimeste sügawamad hingewalud tulewad nii harimata inimeste arwamiste mõõdu alla, kuidas need õnnetuma abielu segasteſt oludest jagu saawad! Ja sest ei ole weel kül: otsust andwaks on enamiste see ebaõrnus, millega abikaasad majarahwast ehk tutwaid oma tüli sisse segasiwad. Kui mees ehk naene teise häkilise ülesastumise ajal teenijaid appi on kutsunud, siis on ta lahutuse-protsessis palju lugupeetawam, kui teine, kes abielu auusust hoida püüdis! Pääle selle on kannatusi olemas, millede kohta mingit tõendust anda ei saa. Näituseks, „abieluliste õiguste“ kurjaste pruukimine; ehk wälispidi koguni laitmata wormil üksteise elu täiesti wäärtusetaks tegemine; ehk wastastikune wõitlus kahesuguse ilmawaate pärast.

Ainult kõige jämedamaid ja selgemaid kannatusi saadakse ilma nende raskusteta tõendada, mis — niihästi lahutuse luba saamisel kui ka laste saatuse määramisel — kõigesuuremaid ülekohtuid ei sünnitaks. Kui aga naene, kellele lahkumist ei lubatud, meeleheitel mehe juurest ära lähab, kes ühel ehk teisel wiisil temaga pahaste ümber käib, siis jääb ta lasteſt ilma, sest et ta oma mehe juurest „plehku pannud“ on! On nad lõpuks lahutuse asjus kokkuleppinud, siis tuleb weel teataw „plehku panek“ kõne alla, ja selle kannul tõrelemine ehk piinlik ja naeruwääriline „manitsemine,“ sagedaste tundmatade, haridusе pooleſt mitte küllalt täielіste, oma waadete ja sihtide järele waenulіste waimulikude meeste ja kirikunõuunikude

poolt! Ja kõik see on ainult üks osa neist alandusest ja kannatustest, mis iseäranis naesterahwa kohta nüüd — wähemalt Rootsimaal — lahutusega ühenduses on. Lõpuks on lahutuse protsess nii kallis, et waranduseta inimestel peaaegu wõimata on, selle kaudu oma õigust leida.

See lahutuse kord, mis igat abikaasat teise abikaasa pahemate omaduste meelewalla alla heidab, mis mõlemote loomude jämedust taga nõuab, mis nende walusi ja nõrkusi wõõraste ette laiali laotab ja siiski lastele mingit tõsist kaitset ei paku — see ei piaks kellegile mõtlejale inimesele rahu andma, enne kui tema halwendaw mõju ära on kaotatud, ja üks isiklist ausust ja lapsi kaitsew uus kord sisse seatud.

* * *

Riigis korraldatakse seaduse andmist enamiste nii, et wanale riidele uued paigad pääle pannakse. Ja et kombeid mitmekesistes edu järkudes on, et madalamad mõisted kõrgemate kõrwal edasi elutsewad, kes neid pikkamisi kõrwale surutwad, on ikka weel wõimalik, wanu seadusi sellega kaitsta, kui töendatakse, kui „hästi nad suurema hulga wajadusi rahustawad," kuigi siin ja sääl „ajamõõdu nõuetel" paikamist ettewõetakse.

Ainult põhjalik hoolimataus minewiku õigusemõistete ja omanduse-olude wastu wõib uut abieluseadust luua, millega inimeste uuendatud südametunnistus rahul saab olema.

Niisugustel oludel on õnn, mitte seaduseandjate liigis olla — ainult „määratsejate" killas, kes enesele kõiki lubawad!

Järgnewat nõuuannet ei tule siis mitte kui seaduse eelnõuu, waid kui soowi pääle waadata. Nõudeb ei ole mitte nii kokkuraiutud, et nad wana hoone sisse pasitsiwad. Nad on kokkukannetud, nagu hunik tahumata kiwa, kuid selles lootuses, et neist üks ehk teine tulewase uue hoone ehitamisel tarwilik wõiks olla.

Siin alamal tähendatud nõuete põhjendamised on otsekoheselt selle raamatu käesolewas ja teistes päätükkides leida.

* * *

Abielusse heitmise tingimistena peab uus seadus kindlaks määrama:

et mees ja naene täieealised olekswad;

et kumbki üle 25 aasta teisest wanem ei oleks;

et kumbki teisega ülenewal ega alanewal joonel werega muus suguluses ei seisaks, mida seadus juba nüüdki keelab. Kui tulewikus teadus kindlaks teeb, et seda keeldu weel rohkem kõwendada ehk pehmendada tuleb, siis peab ka seadust selle järele seatama.

Lõpuks piawad mõlemad pooled tõendada wõima, et nad mitte ühes teises abielus ei ela. Kõik muud — nüüdsete abielu-lubaduste, kihluste j. t. tõttu seadusliseb — abielutakistused heidetakse kolikambrisse, niisamuti ka nüüdne mitmekordne „mahakuulutamine" ehk üleshõikamine," mida praeguste läbikäimiste wõimaluse ja trükiolude tõttu sugugi tarwis ei ole.

Sellewastu on aga igal lepingu tegijal kohuseks, arstlikku tunnistust oma terwise seisukorra kohta ettetuua. Neil kordadel, kus arstlisel läbikatsumisel haigus ehk wiga awalikuks tuleb, mis pärandaw ja laste kohta hädaohtlik on, on abielusse astumine keelatud; muude haiguste leidmise korral jäetakse seda abielusse astujate wabatahtlise otsustamise alla.

Kes abielusse tahab astuda, see annab seda kogukonna „abielu-eeistseisjale" teada ja annab nõuetawad tunnistused tema kätte. Kuna see ühe kuu aja jooksul tunnistused läbi on katsunud ja leidnud, et nad õiged on, tulewad tulewased abielulised, kumbagil kaks tunnistajat kaasas, tema juurde. Ilma eeskõneta ja muude wiguriteta kirjutatakse siis abieluraamatusse nende, kui abikaasade, nimed sisse, mida nende eneste ja ka tunnistajate allkirjadega tõeks tunnistatakse. Kui nad oma abielusse astumist — juba eelalgse teatamise ajal ülesantud ja siis hääks arwatud põhjuse pärast — awalikuks ei taha teha, siis piawad abielu-eeistseisja ja ka tunnistajad selle üle waikima, kuni awalikuks ei tule, et selleläbi kellegi teise õigusele liiga oleks tehtud.

See kodanline laulatus ongi seadusline; kirikline aga sellewastu waba ja seadusliselt sundimata.

Abikaasadel jääwad abielus kõik isiklised õigused alale, mis neil enne abielu oma ihu, oma nime, oma waranduse, oma töö, oma palgateenistuse kohta on olnud, niisama ka õigus, oma elukohta walida, kui ka kõik teised kodanlised õigused.

Igaüks katab oma erawaranduse ga oma isiklisi wõlgasi ja isiklisi wäljaandeid. On abikaasad kokkuleppinud, ühist kodu asutada, siis tasuwad mõlemad oma erawaranduset neid kulusi, mis ühine majapidamine ja ühine kodu teeb. On kodu asutamiseks wõlgasi tehtud, siis wastutab ikkagi kumbki waranduse oma osa wõla eest, niihästi abielu kestwuse ajal, kui ka lahutamise ja surma järele. Kui wõlad tasa on, siis wõtab lahutamise järele igaüks oma osa, mis ta toonud ehk nõutanud oli, ära. Teise abikaasa surma puhul langeb elukoha sissesead, kui lapsi ei ole, elama jäänud abikaasa omaks; muidu jääb pool lesele, pool aga lastele.

Kui abielu kontrahtis mitte teisiti ei ole määratud, pärib surma puhul lesk kõiki oma abikaasa waranduse; on neil lapsi, siis läheb pool osa selleşt neile.

Mõlematel abikaasadel on kohuseks, lapsi, keda nad kahe tunnistaja juuresolemisel kogukonna sündimiste-raamatusse eneste lastena sissekirjutawad, ühisel kulul ja hoolel kaswatada, nende eest wastutust oma pääle wõtta. Lapsele pannakse selle juures nimi, ja ristimine jääb wabaks, usuliseks kombeks, ilma seltskondlise tähenduseta. Sissekirjutuse juures antakse üles, kas laps saab isa- ehk ema- ehk ka mõlemate ühendatud priinime kandma, ja selle nime all kirjutatakse ta raamatusse. Teised lapsed saawad kõik selle ükskord kindlaks määratud nime all sissekirjutatud. Kui laste üle tüliši tõuseb, siis wõib neid lastekohtu otsustada anda, mis selkombel koos on, et mees, naene ja kohus igaüks ühe meestesugust ja ühe naestesugust kaasistniku abielupaari lähemate sugulaste ehk sõbrade ringkonnast walib. See kohus, kus riigi-kohtunik seitsmendaks liikmeks, otsustab nende tüli asju.

* * *

Kui naesel waranduşt ei ole, et ta wõiks oma eneşe ülespidamise täit ja laste ülespidamise poolt kulu kanda, on mehel

kohuseks, temale majapidamise eest palka maksta, sel määral, nagu seda ühele wõõrale isikule, kes sedasama tööd teeb, maksta tuleks. Kui aga naene eespool tähendatud seltskonna-tuetust laste kaswatamise eest saab, ehk kui tal warandust ehk palga teenistust on, siis jääb mehelt see kohustus ära, niisama ka siis, kui abikaasad mingit ühist majapidamist asutanud ei ole. See ei keela aga mitte, et mees — igal teisel juhtel — sarnase korralduse läbi naese seisukorda wabatahtliselt kergitada ei wõiks.

Ei ela abikaasad mitte koos, siis on lapsed ema juures, kui mitte mõne teistsuguse korralduse kohta kokkulepitud ei olda. Siis on mees ainult kohustatud, omalt poolt lastekaswatamise kuludest poole naese kätte maksma.

Senikaua kui seltskond auusal ja kindlal kombel kõige oma liikmete eest hoolekandmist ja ülespidamist nende haiguste korradel ja wanaduses enese kätte ei ole wõtnud, piab lahutamise juures naese hääks järgmiselt mõistetama, et neil korradel, kus abikaasad oma asju waranduslikselt mitte korraldanud ei ole, kohus mehe waranduses sellekohase summa naese ülespidamiseks määrab, üks kõik, kumb neist lahutust nõudnud on. See kohustus on ühel ehk enamatel järgmistel põhjustel maksaw:

kui naesel ise warandust ehk sellekohast teenistust ei ole;

kui ta abielus mehe süü ehk emaolude tõttu mõne haiguse on saanud;

kui ta abielu läbi, kodu ja laste eest hoolitsemise tõttu, töö, millega ta ennast enne abielu elatas, käest ära on pidanud andma, ehk ainult jaoti seda wõis teha.

Seda ülespidamise-maksu saab ta, kui ta lapsita on, niikaua, kuni ta terwise ehk tööwõimaluse jälle kätte on saanud, ehk ta waranduse seisukord paranenud, ehk ta uute abielusse astunud on. On aga abielulistel lapsi, kes edespidigi naese hoole alla jääwad, siis maksab mees temale — ülemalnimetatud põhjuste tõttu — seda ülespidamise maksu, kuni kõigenoorem laps 18 aastaseks saab, kuna ta pääle selle weel iga lapse kaswatuse kulurahast, mille suurust kohus määrab, poole maksab, kuni nende igaühe praegunimetatud wanaduseni.

Kui üks abikaasa teisele teada on andnud, et ta lahutust soowib, siis on mõlematel kohuseks, oma lähemate sugulaste ehk sõprade ringkonnast kumbagile kahte isikut walida. See neljast isikust koosseisew „lahutuse-nõuukogu" wõib naestest ja meestest, abielulistest ja wallalistest walitud olla. Kuid nende seas piab kaks abielulist ja kaks ligemat sugulast olema, kas wanemate, wendade, õdede ehk teiste lähemate omaste seast.

Kui kumbagil abikaasal oma nõuuandjad käes on, siis kaaluwad need asja seisukorra üheskoos järele ja lepiwad selle wormi juures kokku, mille järele asjakäik minema piab.

Sellel lahutuse-nõuukogul on esimeseks ülesandeks, järelkatsuda, kas mõlemad ehk ainult üks abikaasa lahutust soowib, et juhtuwate kokkupõrkamiste tõttu ettemõtlemata lahkuminekut ära hoida, kuna teiste, kui kokkupõrkajate eneste, silmadega asjalugu mõnikord palju selgemalt selgitada wõidakse. Kui ühelt poolt tõeks wõib pidada, et sõbradel kõigesügawam arusaamine mõlemate hingeelu kohta on ja järelikult ka kõigeparemine neid põhjusi mõistawad, mis lahutusele sunniwad, ning siis seda ka hääks kiita wõiwad, siis on aga teiselt poolt sugulased need, kes mitmesuguste waatepunktide tõttu — nende seas ka selle tõttu, et lahutuse järeldusel nemad ise oleksiwad kohustatud, ühest ehk teisest asjast rohkem osawõtma — enamiste püüawad lahutusi takistada.

Niisugune lahutuse-nõuukogu teeb ainult seda seaduseks, mis enamatel kordadel nüüd juba kombeks on: et abielulised enne niisuguseid tähtsaid otsustamisi oma ligidamal seiswate käest nõuu küsiwad. Aga kuna nüüd abielulistele manitsused ja nende kokkusündmatause häbematal kombel laiali laotamine tundmata inimeste ees osaks saawad, wõiwad nad siis rahulises kõnes — selle awalikkuse mõõdu järele, mida igaüks enesele hääks arwab, — oma raskusi nende inimeste ette kanda, kelledel juba oma enestegi tähelepanekute tõttu sellekohast arusaamist on. Alles siis, kui kumbki poole kaks nõuuandjat oma püüdmist, ühe ehk mõlemate abikaasaade mõtet muuta, läbiwiia ei suutnud, piab — ilma pikema arutuseta — kogukonna abielu-eestseisjale l a h u t u s e t e a d e äraantama. See teadaandmine wõib alles p o o l a a s t a t, pärast selle küsimuse la-

hutuſe=nõuukogule ettepanekut ſündida. Kumbki partei ei tohi aga läbirääkimiſe aega pikemaks kui üks aasta wenitada.

Teate juures piab lahutuſe=nõuukogu ſuuſõnaliſelt ehk kirjalikult tunnistama: et abielu kõigewähemalt üks aasta on keſtnud; et keegi lahutuſe=nõuukogu liikmeteſt lahutuſe põhjuſeks ei ole; et lahutuſe nõuukogu käeſt wähemalt ühe poole aasta eeſt nõuu küſiti ja et ſelſamal ajal teiſel abikaaſal juba teada oli, et üks abikaaſa abielu lahutuſt nõuab. Neid tunnistuſi kirjutatakſe lahutuſe=raamatuſſe. Kui üks abikaaſa wastu paneb, ſuuſõnalikult ehk kirjalikult läbirääkida ja ametikohal oma luba lahutuſeks anda, ſee ei jõua mingit takistuſt teha, kui teine oma nõuuandjatega tunnistab, et wastupanejale juba wähemalt poole aasta eeſt ſuuſõnalik ehk kirjalik lahutuſe ſoow ära anti, milles ka lahutuſe põhjuſed ülesantud oliwad.

Kui lahutuſe ſoow nii ſeadusliſelt teada antud, lahkuwad abikaaſad üheſt, kui nad enne ühiſes korteris oliwad elanud. Kui neil lapſi ei ole, ja ei ole nende waranduſed kontrahti põhjuſel ühendatud, ſiis kuulutab kogukonna abielueeſtſeisja aasta päraſt, pääle temale lahutamiſe teadaandmiſt, abielu lõpetatuks, kui mitte mõlemad abikaaſaad aasta jookſul oma lahutuſe=nõudeid tagaſi ei ole wõtnud ja kui nad ſelle aasta jookſul täitſa lahus on elanud. Seſt ainult pikemat aega üksteiſeſt lahus olles on neil aega järele kaaluda, miſſuguſed pahad warjud nende wahel oluliſelt, miſſuguſed olemata on olnud.

Kui üks abikaaſadeſt ära on põgenenud ehk waimuhaigeks jäänud, ſiis wõib abielu teiſe kaaſa nõudmiſe pääle alles kolm aastat päraſt lahutuſe ſoowi teatamiſt ametliſelt tühjaks tunnistada, kuna kindlaks on tehtud, et kadunuſt kaaſaſt kõige järelkuulamiſte tõttu midagi teada pole ſaadud, kuna teiſel juhtel waimuhaige mõistus ſelle aja jookſul tagaſi ei ole tulnud. Kõigis neis juhtumistes kirjutatakſe lahutuſe otſus lahutuſe=raamatuſſe.

Neil kordadel aga, kus ſeadus juba nüüdki tingimata lahutuſt lubab — nagu abielurikkumiſel, auuriiſuwatel karistustel jne. — wõib lahutuſe aega ſel kombel lühendada, et lahutuſt nõudew abikaaſa — abielu keſtwuſe aja ja lahutuſe=

nõuukogu otsuse pääle waatamata — kohtule oma lahutuse nõudmise ette paneb ja tõeks teeb, mille põhjusel lahutus aasta pärast kindlaks saab tunnistatud, kui abieluliseb selle aja jooksul lahus on elanud.

On neil aga lapsi, siis tehtakse mõlematel juhtedel järgmiselt:

Ühes lahutuse teatega abielu-eestseisja ehk kohtu ees, antakse ka teada, et laste eest muretsemise kohus kokku on astunud, mis samasugusest liikmetest koos on, nagu tülide seletamise kohuski laste pärast, kuid seekord ilma kohtunikuta, kui seitsmenda liikmeta. Kui wõimalik, siis piab üks ehk enam lahutuse-nõuukogu liikmetest selle kohtu liikmeks olema, nii et sel põhjalikumad teated abikaasade wahemisteest ja sisemisteest oludest olekswad. Sellele kohtule annawad wanemad suusõnalikult ehk kirjalikult teada, kui nad lahutuse-aasta jooksul laste ülespidamise kohta warandusliselt kokkuleppinud on. On kohus selle lepinguga rahul, siis jääb ta muutmata. Ei ole aga abikaasad selles asjas mitte kokkuleppinud, ehk ei ole lahutuse-kohus nende abielu lahutusega nõuus, siis antakse see asi riigi-kohtu kätte seletada. Riigi- ja lahutuse-kohtunikud seletawad siis üheskoos ja otsustawad sellekohaste juhtiwate seaduste järele, et, kui mitte mõjuwaid põhjusi selle wastu ei ole, siis lapsi mitte üksteisest ja nende emast äralahutada ei tohi.

Jääb proowiaasta järele lahutus kindlaks, siis astub lahutuse-kohus jälle kokku, et — ilma riigi-kohtunikuta — seda otsust läbikaaluda, mis lahkunud abikaasad laste kohta teinud, ehk et seda asja kohtuniku kätte arutada anda, kui abikaasad mitte kokku ei ole leppinud ehk lahutuse-kohtunikud nende lepinguga ühes nõuus ei ole. Igal abikaasal on siis õigus, niihästi üksikul eneselt, kui ka mõlematel koos eneste eest omas asjas suusõnaliselt ehk kirjalikult kosta ja tarwilisi tunnistajaid ettenõuda. Nad saawad kohtu poolt hinnata kaitsja, ei tohi aga, kui hädalisi põhjusi selleks ei ole, kedagi asemikku eneste eest asjaseletuse juurde saata.

See abikaasa, keda kohus ta elukombete ehk iseloomu tõttu laste kohta kahjulise ehk kõlbmata leiab olewat, kaotab ka oma õiguse nende kohta. On see isa, siis nimetatakse tema asemele

üks eeſtſeisja, on ema, ſiis eeſtſeisjanna, kes emaga ehk iſaga koos laste kaswatamiſe eeſt hoolt piab kandma. Leitakſe nad mõlemad kõlbmatad olewat, ſiis pannakſe laste üle üks mees- ja üks nais-hoolekandja, kelledel wanemate wõimus laste üle on ja kes wanemate ehk ſeltskonna käeſt laste ülespidamiſe makſu kuni nende 18 eluaastani wastu wõtawad. Seſt lapſi niihästi meheliſe kui ka naeſeliſe mõju all kaswatada, ſellel on igas olukorras ſuur tähendus.

Neis juhtumistes, kus wanemad mõlemad üheſarnaſelt laste kaswatamiſeks ſündſad on ja mõlemad ka kaswatuſt eneſe hooleks wõtta tahawad, jääwad lapſed, kuni oma 15. eluaastani, ema juurde ja ſiis on neil õigus walida, kumba juurde tahawad jääda. See on wale arwamine, nagu tarwitaks poiſike ikka iſa, tütarlaps ikka ema rohkem. Sagedaste on pojal rohkem ema loomu, tütrel rohkem iſa loomu, ja aruſaamine on ſellepäraſt ema ja poja, iſa ja tütre wahel mõnikord palju ſelgem, kui iſa ja poja ehk ema ja tütre wahel. Kuid päriſelt ja õieti tarwitawad kõik lapſed lapſe põlwes ema rohkem, kui iſa. Ja kui lapſed noorepõlwe wanaduſesse jõudes walida wõiwad, on ühewäärilиſte wanemate juures ſee, et lapſed ema paremini waliwad. Kui aga kumbagit wanemat teiſeſt wäärtuſliſemaks ja ſündſamaks peetakſe laste kaswatamiſeks, ſiis jäägu lapſed ſelle juurde, olgu ta iſa ehk ema.

Keda aga lastekaswatamiſeks kõlbmataks tunnistatakſe, ſel ei ole õiguſt, neid, ühe aastaaja (kewade, ſuwe jne.) jookſul eneſe juures pidada.

Kui aga teiſt abikaaſat wähe alamaks ehk peaaegu teiſe ſarnaſeks tunnistatakſe, ſel on õigus lapſi aastas poolteiſt kuud ükſijärgi, ehk oſade kaupa, eneſe juures pidada. Otſuſe tegijaks jääb ſiin ſee abikaaſa, kelle hoole alla lahutuſel lapſed mõisteti. Aga ſel on ka kohuſeks, kõige wähemalt üks kord aastas teiſega laste päraſt juuſõnalikult ehk kirjalikult aru pidada. Seſt ehk küll üks on kaswatuſe eeſt hoolitſejaks, ei tohi ſee keelda, et teine oma waate järele ſelleſt oſa wõtab ja — nimelt ſellepäraſt, et koosolek enam igapäewane ei ole — ſelgel pilgul neid asju näha wõib, mis teine ehk tähelegi ei pane. Kui ſee, kelle juures lapſed on, tema tulu-

ſaid nõuuandeid ei täida, ehk kui teine tõſiſeid hädaohtuſi märkanud on, mida kõigi ta hoiatuste tõttu ikkagi kõrwale ei toimetatud, ſiis wõib ta teda ſamaſuguſe kohtu ette nõuda, nagu lahutuſe ehk lasteõiguſe kohtud on. Kohus õiendab pahanduſe ära ja wõib hoolimata käeſt lapſed ära wõtta.

Kui ſee, kelle hoole alla lapſed mõisteti, uude abielusſe astub, ſiis jääwad nad ikkagi tema juurde, kui teda wastuwaidlemata auuſamaks ja ſündſamaks tunnistati, ehk kui teine täitſa auutu ja kõlwatu leiti olewat.

Leiti aga mõlemad ühewääriliſed olewat ja lapſed ſellepäraſt ema hoolde jäeti, ſiis lähawad need, kui ema uuesti mehele lähab, iſa juurde tagaſi, kui ſee neid tagaſi nõuab ja iſe abielusſe ei astu. Teeb ta aga ſeda, ſiis wõib ema neid jällegi tagaſi nõuda, kuigi ta iſe ka uues abielus on.

Mis abikaaſade kombete ja iſeloomu arwustamiſesſe puutub, ſiis piab ſeadus ſeda kindlaks määrama: et ſiin mitte uſuliſed ega teiſed aimed kaaſarääkida ei tohi, waid iſikluſe ja tegewuſe wiis. Neid tähelepannes piawad kohtunikud igal iſeäraliſe puhul, ilma praeguſi määruſi tahelpanemata, lõpuotſusliſelt nende iſeäraliste olude järele mõiſtma, ettetoodud tõenduſte järele — kus juures kumbki poole etteastumiſe kombe asjaarutamiſel kaalukauſſi langeb — laſte ſoowi järele, kui need juba wanad küllalt on, oma aruſaamiſi awaldama, ja iſe oma ſüdametunnistuſe järele tegema.

Ehk kül kõik teiſed määruſed abielurikkumiſe kohta — pääle nende, kus nagu juba üteldud, — abielurikkumine tingimataks lahutuſe põhjuſeks on — ſeaduſeſt ära ſaawad kaduma, piab kohus muidugi ka ſeda juhtumiſt laſte hää käekäigu kohta järelekaaluma. Aga et ſugugi kindlaks ei ole tehtud, et mees ehk naene, kes abielu rikkunud, ſelleläbi halwemaks iſaks ehk halwemaks emaks piaks ſaanud olema, jah, et ſee iſa ehk ſee ema mõnikord palju parem ja õrnem laſtekaswataja wõib olla, kui truuks jäänud abielu-pool, ſiis ei tohiks abielurikkumiſel lahutuſe juures laſte kohta eſiotſa mingit tähenduſt olla.

Kui ſeaduſe järele waranduſed lahus on, ſiis ei ole abielulahutuſel mingit tähenduſt omanduſliſte olude kohta, pääle nende, mis juba nimetatud: ühiſelt aſutatud kodu kohta, ühiſte wõlgade ja abikaaſade wastaſtikuſe pärimiſe-õiguſe. On aga

abielusse astumisel waranduseb ühendatud, siis on nende lahtiarutamine kohtu asi. Et lapseb mitmesugustest abieludest ainult oma isa ja oma ema warandust pärandawad, on uue õigusemõiste järele niisama loomulik, kui nüüdsegi järele. Teise abikaasa surma puhul walib see, kes elama jäänud, kui ta isa on, ühe naestesugust, on ta ema, siis meestesugust eestseisja, kes teda awitab laste pärisosa üle arupidada ja nende kaswatuse üle nõuupidada. On mõlemad wanemad surnud, siis paneb kohus laste üle ühe mees- ja ühe naishoolekandja.

Nende laste kohta, kes wäljaspool abielu on sünnitatud, jääwad kõik õigused ema kätte. Kus isaolu ülestunnistatud ehk tõeks tehtud on, isa aga wabatahtliselt oma poolt-osa lapse ülespidamiseks ei anna, wõib teda kohtusse kaebada, ja kohtu otsuse järele tuleb tema käest seda maksu, mis iga aastaga ühes lapse tarwiduste kaswamisega ka muidugi suureneb, sissenõuda, kuni laps 18 aastaseks saab. Sel lapsel on samasuguseb õigused isa ja ema waranduste pärandamise kohta, kui abieluski sündinutel lastel, ja — tema nime sündimise-raamatusse kirjutamisel — samasugune õigus ühe ehk teise, ehk ka mõlemate wanemate nimede kandmiseks.

Et isaolul kindlaid tundemärkisi juures ei ole, see wõib naesterahwaid waleteele wiia, mõne mehe kohta ta isa-olekut walesti tunnistada — kui ka mehi selleşt ennast walesti lahti wanduda — see ei tohiks mitte keelata, et seadus isakohuseid selgesti äramäärab. Ainult nii wõib ta sellel juhtel südametunnistusi harida.

Kui mees alaealise tütarlapse kooselule meelitanud on ja see mehe süü ehk emakssaamise läbi nähtawalt oma terwiseşt ehk töötõimaluseşt ilma on jäänud, ja kooselu lõppemise järele waranduseta on, wõib ta meest, kui see wabatahtliselt temale tarwilişt ülespidamişt anda ei taha, kohtusse kaebada. Ja kohus ei wõi meest mitte ainult sundida, seda naesterahwaşt mõnel teatawal ajajärgul ülespidama, waid — raskemate olukordade juures — temale mehe käest eluaegset ülespidamise maksu wäljamõista.

Kui mees mõnele naesterahwale, ükskõik kas täielialisele ehk mitte, mõne külgehakkawa haiguse, mis ta eneşel teadis olewat, edasi annab, saab ta selle eest wähemalt kuueks kuuks

wangi mõistetud, mille aſemel rahatrahwi ei wõeta. Seeſama otſus käib ka naesterahwa kohta.

Küll ſee ega ka mingi muu ſeadus ei jõua lapſi ſelle paha eeſt ärahoida, et neil mitte niiſuguſi emaſi ei oleks, kes neid juba enne nende ſündimiſt petnud ei oleks, ſellega, et nad neid iſapoolſeteſt lasteõigusteſt ilma jätawad; et ſihukeſi emaſi ei oleks, kes ſüdametunnistuſeſt hoolimata endid ſüdametunnistuſeta meeste kätte ei annaks, kes ſiis päraſtpoole endid oma iſakohusteſt lahti wannuwad, ja, wõib ka olla, tõendada wõiwad, et ühel lapſel palju iſaſi wõida olla! Kuid ſellel on ſügawam kõlbline tähendus, et wähemalt *ſeadus* nõrgemate poole pääl ſeiſab — nimelt laſte ja ſuuremal mõõdul ka emade pool — kuna ta nüüd neid toetab, kellel ſuurem wõimalus on, wastutamiſe eeſt kõrwale puigelda!

Iſegi pääleſunnitud wastutamine läheb mõjuwaks, kui ka mitte iſiku eneſe kohta, ſiis ometi ſeltskondliſe korra kujutamiſe kohta käib, mis ſiis ſüdametunnistuſeta iſaſi ſügawa, õiglaſe põlgtuſega karistab — kuna ta nüüd *igat* emaksſaamiſt ilma abieluta oma põlgtuſega nuhtleb, olgu ſee kui tahes kohuſetäitja ja wastutuſeraske!

Nüüdſete kutſenduste äraheitmiſe tõttu piab uus ſeadus *täielistele* riigikodanikkudele täieliſt wabaduſt lubama, oma armu ühinemiſi eneſe wastutuſe all *abielus* ehk ilma *abieluta* korraldada. Ei mehel ega naeſel ei tohi wõimaluſt olla, teiſe kohta mingit nõudmiſt ehk kaebtuſt ta warema ühinemiſe päraſt ette tuua, wäljaarwatud mitte ſeadusliſelt lahutatud abielud ehk eelminewa lehekülje pääl kirjeldatud ſündmuſed.

Kahekordne-abielu, kui ka ſuguelu keelatud ſuguluſe aſtmel ehk haiguſte korral, mida ſeadus abielu takiſtuſeks ſeletanud on, ehk nende iſikutega, kes weel 18 aaſtaſed ei ole, ſaawad ſeaduſe ees karistuſewäälilisteks kuritöödeks tunnistatud. Niiſama ka wägiwalla tegemine, eneſeſuguliſega (homoſexuell) jahtimine ja teiſed ebaloomuliſed tembud. Aga kohut ſaawad niiſugustel kordadel kohtunikkud ühes kõrwaliſtnikkudega mõiſtma, kelledeks ainult *arstid* ja *kaelakohtu hingeteadlaſed* on. See kohus piab igal juhtel *wastutuſe ſuuruſt* äramäärama ja ſelle järele teadma, kas

kaebealuſega kui haigega ehk kurjategijaga ümber tuleb käia. Leitakſe teda ühel ehk teiſel juhtel parandamata — ja ſelle järele ka kardetaw awaliſe julge oleku kohta — olewat, ſiis tuleb teda eluks ajaks ſeltskonnaſt äralahutada.

* * *

Ei ole mitte loota, et abielu ſiin tähendatud ſihil ſeaduſemuutmiſe teel ümberkujutatud ſaaks, waid wististe wastupanemiſe teel. See ſünnib meeste ja naeste poolt, kes endid alatumate abieluwormide alla, mida ſeadus weel kindlaks piab, heita ei taha, waid wabaſſe, nõndanimetatud „ſüdametunnistuſe-abielusſe" astuwad.

Need, kes arwawad, et wanematel ka õiguſt ei olla, oma tulewaſt lapſi nende kannatuste alla heita, mis niiſugune eraſeiſukorra wõtmine kaaſa tuua wõiks, piawad eſiteks neid kannatuſi wististe kül üliwäga ſuureks, teiſeks unuſtawad nad ära, et wanematel ka kõrgemaid kohuſeid wõib olla, kui kohuſed laſte wastu. Iſamaa kaitsmiſe juures leiawad kõik loomuliku olewat, et wanemad — näituſeks ühes ümberpiiratud linnas — lapſi kannatada ja ühes enestega hukka ſaada laſewad; jah, ſeda nimetatakſe äraandmiſeks, kui nad laſte päraſt alla heidakſiwad. Kuid weel üks teine, kõigiti hooletumaks jäetud iſamaa kaitsmiſe worm olemas on, nimelt, teda häbi eeſt kaitſta, ſeaduſi kõrwale heita, mis õigluſe ja wabaduſe nõudeid haawawad. Üks niiſugune ſeadus on uue-aja mõiſte järele abielu-ſeadus meie maal ja teiſtes Euroopa maades.

On ka aateline tollimakſu keeld olemas, ja inimeſed piawad ſeaduſe-ſõnakuulmiſele tollimaksmiſt järele jätma nende wormide eeſt, mis põhjuſeaduſi haawawad, mille pääl uue-aja ſeltskond üleüldiſelt põhjeneb.

Sellel kui ka teiſtel juhtedel ei lähe mitte teiſiti, enne kui inimeſed oma ohwriannete üle nende jumalate altaritel, keda nad enam ei auusta, häbenema hakkawad. Enne kui ſeltskonna liikmed oma tõſiſt wastupanekut ülesnäitanud ei ole, ei wõi nad ka nõuda, et ſeltskond nende uuſi nõudmiſi kuulda wõtaks. Seaduſe andjatele ei ſaa nende wäärtuſte wäärtuſt mitte ſelgeks teha, mille eeſt iſe kannatada ei taheta!

Ja oma lastele ei saa wanemad mingit paremat päranduſt järele jätta, kui ſeda teadmiſt, et nad nende ſüdametunnistuſe kaſuks midagi äraohwerdanud on. Inimeſed, kes niiſuguſt ohwrit julgewad tuua, on ikka need, kellede ſüdametunnistus ja auutundmus örnemalt korraldatud on, kui teistel. Pole ſiis tarwis karta, et ſüdametunnistuſe-abielud iſegi nüüd kombekorratuſt kaaſa tookſiwad. Kui nad ſaakſiwad „ſeltskonna-ülespidajatele" kombekorratuſe eeſt hirmu „naha wahele" ajama — ja ſelkombel uuſi ſeaduſi nende käeſt wälja ſundima.

Muidugi ſaaks ſeda abielu- protestantide tahtmiſt — „ſeadustele ja kombetele liiga teha," et paremat ſeaduſt ja kõrgemat kombet luua — kergemeelſuſega, mis ſeadustega mängib, ühte potti wiſatama. Aga pikkamiſi ſaadakſe aru, et ſee tahtmine kahjuta on. Seſt kui ialgi mõni joon inimeſe loomuſeſt üleüldiſelt kiiduwääriline on, ſiis on ſee tema ſündſus, et ta ennaſt warem ehk hiljem tõenduste läbi ületõendada laſeb.

* * *

Eelminewa ſeletuſe pääle tagaſi waadates piaks ſelguſele olema jõutud, et ſiin mitte ühe ainukeſe, lõpulikult kõlbliſeks tunnistatud ſuguelu wormi pääle ei tähendata. Aga et ainult ſee kindlus, mis ſeaduſel on, ſuurema hulga tundmuſi ja kombeid ſügawamale tungiwal wiiſil ümberkujutada jõuab, on edespidigi üht uut ſeaduſt waja, et kõrgemate tundmuste kaswamiſt tuetada, mis lõpuks igat abieluſeaduſt ülearuſeks tegema ſaawad.

Suguliku kõlbluſe kosumiſe arutuſel ſai tõendatud, et ainuabieluliſe aate kiriklikult ja ſeaduslikult kindlaks määramiſel, kui ainukeſel ſuguliku kõlbluſe wormil, järelduſeks oli: et ilma pikema jututa tõeks peeti, et edu nõudeb makswate ſeaduste ja kombetega täiesti kokku käiwad; et ſellepäraſt — kuna mitmekülgſelt kogutud eluteadustel mingit eesõiguſt ei olnud — praegu inimeſeſugu kaſulikult edendawate ſuguliſe kõlbluſe wormide kohta piaaegu ſamaſuguſes teadmatuſes ollakſe, nagu tuhande aasta eeſt oldi; ja et ſellepäraſt inimeſeſugu elunõudeb, kui ka iga üksiku inimeſe õnnenõudeb, niiſugustele eluteadustele ſuuremat õiguſt nõuawad.

Keegi ei tea, kas uute teede lõpul jällegi sphinxi*) mõistatuse ees seista ei tule: mõistatuse ees, kuidas wanemaid mitte laste hääks ära ei tuleks ohwerdada, ehk lapsi wanemate hääks. Kindel on ainult see, et see tee, mida mööda seni saadik käidi, ikkagi sphinxi juurde wiis. Ja kõik need, kes selle eluka jalgade ees purustatult maas on, tõendawad, et inimesesugu selle tee pääl mõistatuse äramõistmisele ei ole liginenud!

Siin, selles raamatus, oli igal pool juhtiwaks waatepuntiks, et, nagu elu ise elu-mõteja ja sisu on, nii ka inimeste hinda, ka kõigis nende tundmustes ja töödes, kõige kindlamine need hoolimised ja hoolekandmised, määrawad, mis neil oma tulewase sugu kohta. Järelikult jääb ajaküsimuseks, millas seltskonna lugupidamine suguliselt ühinemiselt mitte enam kooselu wälimise wormi kohta ei käi, mis kahte inimest lastewanemateks teeb, waid laste wäärtuse kohta, keda need wanemad sugude ahela uuteks lülideks on loonud. Mehed ja naesed hakkawad siis oma waimlist ja kehalist täiusele jõudmist samasuguse usulise-tõsidusega sugulesande hääks kätte püüdma, nagu seda kristlased oma hingede täiusele jõudmisega igawese õndsuse kasuks teewad. Suguelu kõlbluse üle walitsewate jumalikkude seaduste asemel saab inimesesugu kõrgemale tõstmise tahtmine ja selle eest wastutamine kombete tueks olema. Kuid wanemate kindel arusaamine, et elu-mõtteks ka nende eneste elu on, et nad mitte ainult oma laste pärast ilmas ei ela, piaks neid teisest südametunnistuse kohusest wabastama, mis neid nüüd laste tõttu köidab, nimelt kohusest, ühendust alles pidada, milles nad ise hukka lähewad. Kodu ühineb wististe, rohkemal mõõdul kui nüüdsel ajal, emaga, mis — ilma et ta isa wäljalükkaks — uue ja kõrgema „perekonna-õiguse" idu eneses kannab.

Ja kui igat elu ta enese otstarbeks hakatakse pidama, selle waate järele, et seda teistkorda elada ei saa ja sellepärast seda ka nii täiesti ja suuresti piab elatama, kui weel wõimalik; kui igat isiklust sarnase olewusena, mis ialgi enne ei olnud ja ialgi enam tagasi ei tule, hindama hakatakse; siis ei,

*) Sphinx (sfinks) — oli Greeka muinasuju järele imeelukas: naiu pääga, lõwi kehaga, mao sabaga ja tiiwadega. Andis teekäijatele raskeid mõistatusi mõista, millede järeldusel need, kes mõistatusest jagu ei saanud, oma mõistmatuse eest enese eluga maksma pidiwad. Anonymus.

saa ühe inimese armu õnn ehk õnnetus mitte üksnes tema enese kohta suurema tähendusega olema — ei; ta saab seda ka kõikjuse kohta olema: nende laste ja loomise-tööde läbi, kes oma õnne inimesesugule edasi kingiwad ehk tema õnnetusega inimesesugu õnne ärarikkuda wõiwad.

Iseeneseje kui ka teiste hääks hakkab siis iga üksik inimene seda õigust, kas ta tohib oma õnne tagasilükata, niisama tõsiselt järelkaaluma, nagu nüüd õnnetuse kandmise kohuse ette kummardatakse. Wanemate kooselu tähtsus laste hääks saab siis selle kooselu wiisi pääle üleminema, kui aru on saadud, et — wiimasel põhjusel — uuele rahwapõlwele selleläbi kõige rohkem kasu on tulnud, et armastust igal pool ja igal ajal kooselu suurema wäärtuse päätingimiseks peetakse.

See on see töötatud maa, kuhu see uus tee wiib. Aga suurem hulk ei näe tõutusi, wõimalikkude hädaohtude tõttu. See kartus paneb alati julguse lonkama, läbikatsumata asja julgeda, hinnalist asja leida!

Imelik on, et need tulewiku eest wäriseiad ialgi minewikust troosti ei otsi! Nad saaksiwad, näituseks, leidma, et kui sugukonna pääwanem abielude määramise järele jättis, kui eestseisja enam ei jõudnud naesterahwast alaialiseks tunnistada ja lõuamees teda abielust tagasi hoida ei suutnud, siis sedasama „seltskonna ja perekonna häwitamist" prohweti wiisil ettekuulutati, mida nüüd abielu wabade wormide juures kardetakse! Aga needsamad inimesed, kes tänapäew endiste kartuste kohta naeratawad, on selles kindlad, et wiimased pelgamised täide lähawad! Sest mingil teisel puhul ei ole inimene omas usus pelglikum, kui siis, kui küsitakse, kas ta eneseloomus suudab oma sisemisi sidemeid wälimiste asemele panna. Ja siiski, ammugi enne seda, kui uued wormid walmis on saanud, keewad uued tundmused üle, millega neid wormisi täidetama pidi! Tulewiku pääle ajaloo pilguga waadata; selle, mida weel ei ole olnud, mõõdaniku hästi ehk pahaste mõjuwate põhjuste alatiste tagajärgede pääle usaldust panna — seda ei tule seltskonna tugedele meeldegi. Nende usk Jumala juhtimise sisse wahib ikka tagaselja!

Elu-usulised teadwad ega, et elutarwidused oliwad nende tundmuste toitwaks mullapinnaks, mis ükskord sisuks oliwad

seadustele, milledest nüüd weel kõrred järele on jäänud. Aga maapinnast on niisama wähe ta toitwat jõudu wäljakurnatud, kui tundmusteltki nende eluloowat jõudu! Elu-usulised panewad sellepärast wanade kõrte pääle wähe rõhku, kuid täie rõhu panewad nad selle pääle, et maapind oma kande jõudu kõwendaks.

Meie ajal on suurt ja terwet elutahtmist armu tunnetes ja nõuetes waja! Selles ähwardawad tõsised hädaohud naesterahwaste poolt kätte tulla. Ja et neid hädaohtusi ära pöörda, selleks piawad, pääle muude uuenduste, ka uued abielu wormid loodud saama.

Ikka rohkem kallihinnalisemat ja edukõlbulisemat inimestematerjaali — see on see, mida meie kõige päält looma piame. Selle kättesaamise wõimalus seisab suguelu kindlate wormide sees loojaminemisel, wabades aga ülestõusmisel. Mitte ainult sellepärast, et olewik enam wabadust nõuab, ei ole tema nõuded tõotusrikkad, waid, et nõuded ikka rohkem oma küsimuse keskpunktile liginewad — äratundmisele, et armastus kõigesuuremaks tingimiseks on terwe inimesesugu ja iga üksiku inimese elu ülendamiseks.

Sellest järgneb, et uus abielu-seadus wabadusele kaswamma piab, kuigi ta naese wabaduse pärast mehelt mõned ta nüüdsed õigused ärawõtma ja laste pärast mehe kui ka naese nüüdseid wabadusi kitsendama piab. Aga üks kui teine tuleb lõpuks armastuse kasuks.

* * *

Kes armastusele ja armastuse läbi täieliseks saanud inimesesugu sisse usub, piab õppima aastatuhandatega rehkendama, mitte aastasadadega ehk weel wähem aastakümnetega!

Sest suur armastus tuleb inimesesugu juurde samasuguisel imelisel kombel, nagu kewade neile maadele, mis päälpool polaarijooni on, kus kase latwa haljendades walge lume seest ülespoole sirguma näikse, kuna lumi tema ümber mitte üksnes maapinda kinni ei kata, waid ka selle sama puu alumisi oksigi!

Seisab kord terwe mets kewade-haljuses, siis ei ole abielu seaduses rohkem paragrahwisi waja, kui ühtainukest, — seda-

ſama Prantſuſe riigipöörde aegſet ſiſurikaſt, nüüd aga terwe aastaſaja hinge läbi weel awarama ſiſuliſeks kaswanud paragrahwi:

„Ainult need, kes üksteiſt armastawad, on mees ja naene.“

Sissejuhatuseks Rootsikeelse väljaande eeskõnest 3

I Suguliku kõlbluse kosnemine 5

II Armastuse edenemine 43

III Armastuse vabadus 81

IV Armastuse valimine 103

V Emakssaamise õigus 123

VI Emakõhustest vabastamine 149

VII Seltskonna emahellus 179

VIII Vaba lahutus 211

IX Mus abieluseadus 265